

Historická geografie 42/2 2016

Z OBSAHU: Kolonizace Policka a Broumowska a břevnovská klášterní falza ■ Opidum Gablona. Příspěvek k lokalizaci zaniklého městečka z listin zbraslavského kláštera ■ Vývoj rybníkářstva na Slovensku a pokus o rekonstrukci rybníčné sítě na červenokamenskom panstve v novoveku ■ O hrozném a velikém suchu, zadržení dešťů a odtud následujícím nedostatku vody (K 400. výročí velké přírodní katastrofy v českých zemích a ve střední Evropě) ■ Jan Josef Dietzler (1694–1744). Zemský měřič, kartograf a vedutista ■ Zaniklé obce v Brdech. Modelová studie obce Padrč ■ Historický atlas revolučního hnutí – historickokartografické dílo jako nástroj politické propagandy v Československu 50. let 20. století

Historická geografie
42/2 (2016)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
42/2 (2016)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. (r_simunek@lycos.com)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

doc. Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty

Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Ryszard GŁADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky,
v. v. i., Praha

prof. RNDr. et. Mgr. Peter CHRASTINA, Ph.D., Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
v Praze

RNDr. Zdeněk KUČERA, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 283 882 138

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

42/2

Historický ústav

Praha 2016

ISSN 0323–0988

© Václav Matoušek, Alena Matušková, Jitka Močičková, Jan Munzar, František Musil, Martin Neumann, Petr Nový, Stanislav Ondráček, Michal Severa, Robert Šimůnek, Radek Vandra, 2016

STUDIE

František Musil*

KOLONIZACE POLICKA A BROUMOVSKA A BŘEVNOVSKÁ KLÁŠTERNÍ FALZA

THE COLONISATION OF POLICE AND BROUMOV REGIONS
AND BŘEVNOV MONASTERY FALSIFIED DOCUMENTS

Keywords

Benedictine monastery
abbot
mediaeval falsified
documents
high colonisation
vogt
pledge
Broumov (region)
Police nad Metují (region)

Abstract

The study investigates the period of high colonisation in Police region and Broumov region, which was organised by the Benedictine monastery in Břevnov (near Prague). Because most sources regarding this topic are mediaeval falsified documents, the study investigates the origin and significance of these falsified documents for ascertaining facts about the colonisation process. The conclusion outlines a hypothesis that these falsified documents may have arisen in relation with the Břevnov monastery abbot's attempt to ensure that the monastery's real estate pledged to Kłodzko's House of Pannowitz could be returned not to King John, but to the monastery.

* Prof. PhDr. František Musil, CSc., Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03 Hradec Králové. E-mail: fr.musil@tiscali.cz.

Úvod

Předkládaná studie si klade několik cílů. Především ukázat, jak se vyvíjelo poznání průběhu středověké kolonizace organizované břevnovskými benediktiny v oblasti severovýchodních Čech na Policku a Broumovsku. Dále chce upozornit na složitou situaci, která na Broumovsku vznikla po dokončení vrcholné kolonizace na přelomu 13. a 14. století za opata Benedy z Nečtin a na problematiku zástavy Broumovska příslušníkům rodu Pannewitzů, kteří patřili k významným představitelům kladské manské šlechty na počátku 14. století. Tato zástava provedená králem Janem Lucemburským, jejíž podrobnější analýzou se historikové dosud blíže nezabývali, mohla ohrozit benediktinské majetky v tomto regionu, a proto na závěr studie vyslovují hypotetickou úvahu, zda právě nejasná situace kolem této zástavy nemohla být jedním z impulzů ke vzniku falz týkajících se průběhu zakotvení břevnovských benediktinů na Policku a Broumovsku. Tato hypotéza vychází z konkrétní historické situace a některých paleografických a diplomatických úvah doložených odkazy na jejich autory a jako především historicko-geografická práce si neklade za cíl řešení složitých obecnějších otázek středověkého falzátorství, k čemuž ostatně existuje z poslední doby podnětná literatura.¹ Z hlediska dějin historiografie pak není bez zajímavosti, jak tato falza ovlivnila studium průběhu vrcholné kolonizace daného regionu.

¹ Obecněji se problematikou středověkého falzátorství u nás v širším měřítku zabýval poprvé Václav HRUBÝ, *Falsa břevnovská*, ČCH 26, 1920, s. 94–126. Zde si všímá podrobněji okolností rozvoje falzátorství v břevnovském klášteře, který byl jedním z význačných center této činnosti v Čechách, ale jen ve vztahu k jeho nejstarším listinám, takže k problematice falz spojených s Polickem a Broumovskem nepřináší žádné údaje. Rozsáhlé obecnější poznatky k falzátorské činnosti založené na znalostech paleografických, diplomatických a sfragistických přináší práce vydaná posmrtně z jeho pozůstalosti (Václav HRUBÝ, *Tři studie k české diplomacie*, vyd. Jindřich Šebánek, Brno 1936). S přihlédnutím k současným trendům zahraničního bádání, které zdůrazňuje i vliv mentality středověkého člověka na falzátorskou činnost, se touto problematikou v obecnější poloze u nás nyní podrobněji zabývá J. Šrámek, který zdůrazňuje, že falzátorství mělo širší záběr než jen dokázat určité právní nároky církevní instituce, ale že zde působila i snaha zachovat určitou historickou paměť pro budoucnost. Takto řeší otázku středověkých falz nejprve v populárněji pojatém článku Josef ŠRÁMEK, *Středověká listinná falza. Podvod nebo prostředek uchování dějinné paměti*, Dějiny a současnost 31, 2009, č. 4, s. 33–38; podrobněji tyto myšlenky rozpracovává TÝŽ, *Aby události neunikly paměti. Středověká listinná falza a klášter*, in: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 2, 2009, s. 13–37 a TÝŽ, *Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera a jak s tím naložit*, ČMM 134, 2015, s. 207–218. Z tohoto širšího pohledu se zabývá i falzy spojenými s Broumovskem ve studii TÝŽ, *Břevnovská listinná falza a počátky osidlování Broumovska pohledem současného dějepisného bádání*, in: Jeroným RŮŽIČKA, *Dějepis kláštera Břevnovského a Broumovského*, vyd. Ondřej Koukal, Praha 2013, úvod s. XXXIII–XLV, údaje o falzech vztahujících se k Broumovu zvl. s. XXXV. Pokud však jde o diplomatickou a paleografickou podobu těchto falz a případné zařazení do historického kontextu vývoje Broumovska, přejímá jen údaje starších historiků. V podstatě stejný charakter má i jeho další studie tohoto

Nejstarší dějiny Policka a Broumova ve světle historiografie a pramenů

Nejstarším dějinám Policka nad Metují a Broumova, které jsou spojeny s jednou z nejrozsáhlejších východočeských vrcholně kolonizačních akcí, organizovanou benediktinským kláštelem v Břevnově u Prahy, byla již v počátcích rozvoje české moderní historické vědy věnována značná pozornost. Toto téma spojené zdánlivě s dostatečným množstvím písemných pramenů přilákalo již v polovině 19. století jednoho ze zakladatelů moderní historické vědy, Wáclawa Wladiwoje Tomka, jehož práce věnované této oblasti je možno považovat za jedny z prvních vědecky pojatých prací z oblasti regionálních dějin a problematiky vrcholné kolonizace. Ve svém bádání v souladu se zněním pramenů vycházel z toho, že někdy na počátku 13. století postoupil král Přemysl I. již částečně osídlené Policko, k němuž podle údajů uvedených v listině z roku 1213 patřilo částečně i Broumovsko, a kde již dříve působil břevnovský mnich Vitalis se svými druhy, který zde vybudoval kapli a poustevnu. Kraj postoupil král břevnovskému opatovi Kunovi na základě jeho žádosti, a to právě vzhledem k zdejšímu předchozímu působení příslušníků kláštera. K tomu, že Tomek, ale i další badatelé věřili v pravost listin spjatých s počátky dějin Policka a Broumova zřejmě přispělo i to, že uvedené listiny měli k dispozici v I. dílu edice *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, vydané Karlem Jaromírem Erbenem v roce 1855, který rovněž o jejich pravosti nepochyboval.² Bohužel výsledky Tomkova bádání byly znehodnoceny ve chvíli, kdy bylo prokázáno, že prameny z nichž vycházel, byly středověkými falzy.

Dějiny Broumova v širším rámci dějin břevnovského kláštera přitáhly i zájem Františka Krásla a Jana Ježka. Také tyto badatelé ještě věřili v pravost historických dokumentů vztahujících se k počátkům osídlování regionu v rámci vrcholné kolonizace organizované kláštelem. Nesnažili se sice podrobněji zachytit osídlovací

typu (Josef ŠRÁMEK, Formování klášterní domény ve 13. a 14. století na příkladu benediktýnských proboštví v Polici nad Metují a Broumově, in: *Historica Olomucensia* 48 – Sborník prací historických XXXVI, 2015, s. 13–42, o falzech vztahujících se k Broumovu zvl. s. 22–23).

² Této problematice se Tomek věnoval v několika pracích. Nejprve to byla rozsáhlá studie Wáclaw Wladiwoj TOMEK, *Paměti újezdu Polického, čili nynějších panství Broumovského a Polického*, PA 2, 1856–1857, s. 200–213, 241–249, kterou záhy vydal i v německém překladu jako samostatnou publikaci (TÝŽ, *Älteste Nachrichten über die Herschaften Braunau und Politz bis zur Zeit des Hussitenkrieges*, Prag 1857). Uvedené problematice se dále věnoval v česky psané práci TÝŽ, *Příběhy kláštera a města Police nad Metují*, Praha 1881, s. 1–18. K zmíněné prameně edici srov. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen RBM) I, Pragae 1855, ed. Karel Jaromír ERBEN, jen poznamenávám, že hlavní falza jsou zde publikovány na s. 250–251, č. 539 (listina z roku 1213) a s. 353–354, č. 751 (listina z roku 1229). Podrobněji se Tomkovým vztahem k Policku a Broumovsku a rozbořem jeho děl o této oblasti zabývala Lydie BAŠTECKÁ, *Historik Václav Wladiwoj Tomek a Policko, Police n. Metují* 1997.

proces, ale v rámci své práce zdůrazňovali těsnou vazbu mezi břevnovským klášteřem a druhým pražským biskupem sv. Vojtěchem a snažili se údaje listin považovaných za pravé interpretovat jako doklad v klášteře dlouho udržované tradice, že oblast severovýchodních Čech a snad i přilehlého Kladska patřila k původním majetkům Slavníkovců a že zde snad již sv. Vojtěch postoupil nějaké majetky břevnovskému klášteru. Vztahy Břevnova k údajné slavníkovské doméně v tomto regionu se snažili autoři práce doložit i nesprávným tvrzením, že zde již v roce 1197 klášter získal kladské vsi Levinice, Malnice, Helvetice (tak bylo čteno toponymum Zelutice) a Mradice (tzv. levínské území). Podle jejich názoru „polický újezd“ postupovaný listinou krále Přemysla I. údajně z roku 1213 Břevnovu byla rozsáhlá oblast obsahující nejen dnešní Policko, ale už i Broumovsko a možná i další část Kladska, tedy oblast spojovaná s majetky Slavníkovců. Zisk tohoto území autoři vysvětlují jako snahu získat alespoň část území, která kdysi měla náležet Slavníkovcům.³

Toto údajně slavníkovské území měli získat tak, že opat břevnovského kláštera vědomě poslal poustevníka Jurika, když musel opustit svoji poustevnu v moravských Hranicích, náležejících původně rajhradskému benediktinskému probošství podřízenému Břevnovu, po donaci tohoto území markrabětem Vladislavem Jindřichem údajně v roce 1201 premonstrátské kanonii Hradisko u Olomouce, spolu s několika dalšími příslušníky kláštera, aby zahájili kolonizaci Policka. A když tato kolonizační činnost již probíhala, požádal opat Kuno krále o postoupení tohoto území, náležejícího kdysi ke slavníkovským majetkům. Král Přemysl I. opatu Kunovi vyhověl a listinou z roku 1213 mu území postoupil.⁴ Vírou v pravost historických pra-

³ K tomu srov. František KRÁSL – Jan JEŽEK, Svatý Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter a úcta u lidu, Praha 1898, s. 328–331. Ovšem současné historické bádání prokázalo, že Kladsko, případně i přilehlá část severovýchodních Čech, zřejmě nikdy k majetkům Slavníkovců nenáležely, takže ani tato břevnovská tradice nemá historický základ. K tomu srov. např. Petr CHARVÁT, Z dějin Litomyšle do počátku 14. století, in: Litomyšl. Duchovní tvář českého města (Sborník historických prací), Litomyšl 1994, s. 9–14 a Jiří SLÁMA, Slavníkovci – významná či okrajová záležitost dějin 10. století, Archeologické rozhledy 47, 1995, s. 196–199. I další údaj o listině z roku 1197 je velmi sporný. Autoři odkazují na dnes téměř zapomenutou edici Gelasia DOBNERA, Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita VI, Pragae 1785, s. 8. Zde však taková listina s datem 1197 uvedena není, pouze regest listiny padělané v Břevnově ve 13. století o donaci vsi Chylice břevnovskému klášteru knížetem Přemyslem (potom králem Přemyslem Otakarem I.) jako náhradu za škody, které klášter utrpěl v předchozích letech při boji Přemyslově s knížetem Václavem, hlásící se ale k roku 1194. Citovaná listina, která je rovněž břevnovského původu, je evidována i ve zmíněné Dobnerově edici pod datem 1238 uváděným na listině (s. 17–18); o této listině a jejím místě v historii Broumova bude zmínka dále (srov. pozn. 20).

⁴ Tento údaj o vědomé snaze opata Kuna získat kdysi slavníkovské území nemá oporu v historických pramenech. Listina z roku 1213 je falzem (o tom podrobněji níže), o žádném poustevníkovi Jurikovi, který měl zahajovat kolonizační činnost na Policku, ani v tomto falzu není zmínka. Poustevník Jurik je doložen v moravských Hranicích v listině olomouckého vévody Fridricha hlá-

menů k počátkům Policka a Broumovska ovšem nebylo ovlivněno jen dílo Tomkovo a Kráslovo – Ježkovo, ale odráží se i v dalších, hlavně německých pracích pocházejících z druhé poloviny 19. století. Je to především podrobnější pojednání broumovského rodáka a německého historika českých zemí Julia Lipperta, který měl k tomuto regionu blízký vztah, o problematice vrcholné kolonizace Broumovska, kterou zapojuje do širšího rámce vrcholné kolonizace celých severovýchodních Čech a Kladska. Rozsáhlejší pojednání je ovšem založeno ve vztahu k Policku a Broumovsku na týchž pramenech, které měl k dispozici Tomek, a víře v jejich pravost s tím, že autor zdůrazňuje v souladu s celkovým svým historickým bádáním hlavně význam německého etnika pro osídlení tohoto kraje. S tím souvisí např. jeho snaha co nejvíce zdůraznit podíl fojtů na kolonizaci nejen Broumovska, ale i Policka, kde činnost fojtů je prameny doložena jen v omezené míře. Pokud jde o samotný Broumov, objevil se v Lippertově studii názor, že předchůdcem kolonizačního Broumova bylo starší sídliště existující snad již ve druhé polovině 12. století v okolí hřbitova a hřbitovního kostela Panny Marie. Ten měl vzniknout, ovšem ještě nikoli v dnešní podobě, jako základ

sící se k roku 1169 a vydané údajně na žádost břevnového opata Jindřicha (ve skutečnosti jde o břevnovské falzum falzum z 30. let 13. století), kterou Hranice, kde prováděl kolonizační činnost Jurik, daroval olomoucký vévoda Fridrich na žádost své manželky Alžběty a se souhlasem svého otce krále Vladislava I. rajhradskému klášteru – Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae (dále jen CDB) I, ed. Gustav FRIEDRICH, Pragae 1904–1907, s. 218–219, č. 247. Falzum mělo doložit, že Rajhrad vůbec Hranice vlastnil a důvodem vzniku falza byl spor mezi rajhradským proboštvím a premonstrátským klášterem Hradisko u Olomouce, kterému měl moravský markrabě Jindřich Vladislav Hranice v roce 1201 postoupit. Listina vztahující se k tomu postoupení je rovněž falzem pravděpodobně z počátku 20. let 13. století (CDB II, ed. Gustav FRIEDRICH, Pragae 1912, s. 365, č. 352), které snad mělo doložit hlavně již tehdy městský charakter Hranic (v tomto falzu jsou označeny jako *villa forensis*). Že k postoupení Hranic z majetku benediktinů premonstrátům z kanonie Hradisko u Olomouce skutečně došlo, dokládá pravá listina z roku 1222 o vyrovnání mezi tehdejším opatem břevnovským Dluhomilem jako nejvyšším představitelem proboštví rajhradského a Bonifácem, opatem kláštera Hradisko, kdy opat břevnovský dostal náhradu ve výši 20 hřiven stříbra za postoupení Hranic (CDB II, s. 213–214, č. 228). K falzům výše zmíněných listin a pravosti listiny z roku 1222 srov. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Studie k českému diplomatáři 1. K otázce břevnovských fals, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity 2, 1952, s. 261–285, zde zvl. s. 264–265. Řešení této zdánlivě od problematiky Policka a Broumovska odlehlé tematiky uvádím kvůli osobě klerika Jurika, který podle výše uvedených názorů Kráslových a Ježkových v historii břevnovského kláštera měl hrát význačnou roli v kolonizaci tohoto regionu jako původního majetku Slavníkovců, tedy i zakladatele kláštera sv. Vojtěcha. Uvedené údaje ukazují, že Jurik je doložen jen v listinném falzu, jeho příchod na Policko po roce 1201, zde prováděná kolonizační činnost a Jurikova smrt v roce 1209 v této oblasti jsou zachyceny bez prokazatelných dokladů jen v tradici rajhradského kláštera, v pramenech vztahujících se k Policku a Broumovsku není Jurik nikde zmíněn. Je tedy vůbec historická existence této osoby velmi problematická. K rajhradské tradici o Jurikovi srov. Rudolf URBÁNEK, Legenda tzv. Kristiána ve ve vývoji předhusitských legend ludmílských a václavských I/2, Praha 1948, s. 499.

tohoto sídliště pravděpodobně v místech nějakého staršího pohanského kultovního místa a před založením kolonizačního Broumova, kde vznikl i kostel další. Tento názor, který často přejímá nejen německá, ale i česká populárněji zaměřená literatura, dokládá Lippert jen odkazem na to, že i v městě Kladsku existovaly dva kostely – starší, vzniklý před založením kolonizačního města a mladší, vzniklý až se založením města. Jinak žádný písemný ani archeologický doklad pro tak závažné tvrzení o předkolonizačním sídlišti neuvádí.⁵ Z dalších, ovšem již méně známých autorů je třeba zmínit alespoň práce broumovských historiků Adolfa Heinzela a Laurentia Wintery.⁶

Poznatky, které přinesl velký rozvoj bádání v oblasti pomocných věd historických, zvláště paleografie a diplomatiky, od přelomu 19. a 20. století, rozvíjející se v souvislosti s přípravou a počátky vydávání edice *Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae*, výsledky Tomkova a Kráslova – Ježkova bádání, ale i zmíněných německých badatelů a dalších, zrelativizovaly. Nikoli tím, že by odmítly jejich pracovní metody a historické úvahy, ale prostým odhalením jejich klíčových pramenů jakožto středověkých listinných falz vzniklých v břevnovském klášteře, jejichž obsah měl podpořit zájmy tohoto kláštera a neodpovídal historické realitě, v kterou zmínění badatelé věřili. Za těchto okolností se stalo nezbytným zabývat se otázkami nejstarších dějin Policka a Broumova v novém světle – zohlednit dopad falz jak na interpretaci nejstarších dějin regionu tak i vyložit souvislosti a záměry jejich vzniku. K tomu by svým dílem měla přispět i tato studie.

První poznatky o skutečném charakteru pramenů spjatých s břevnovským klášterem a jeho východočeském působení přinesl Gustav Friedrich.⁷ Dále v tomto bá-

⁵ Julius LIPPERT, Die älteste Colonisation in Braunauer Ländchen, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 26, 1888, s. 325–358.

⁶ Adolf HEINZEL, Einige Nachrichten über die Stadt Braunau in Böhmen, Braunau 1871, s. 15–18; Laurentius WINTERA, Geschichtsbild der Stadt und des deutschen Schulbezirkes Braunau, in: Braunauer Heimatkunde, Braunau 1894, s. 10–18.

⁷ G. Friedrich sice k této problematice nenapsal samostatnou studii, ale v úvodu edice dvou listin, které jsou základním pramenem k příchodu benediktinů na Policko a Broumovsko, a sice listiny krále Přemysla Otakara I. údajně z roku 1213 (22. května) a její konfirmace od mladšího krále Václava I. údajně z roku 1229 (bez přesnějšího data), která je obsahově téměř totožná s listinou první, dokazuje na základě rozboru tam uvedených privilegií pro klášter, že obě listiny jsou falzy vzniklými po roce 1260, kdy podle Friedrichova názoru v pravé listině z tohoto roku (3. listopadu) jsou zmíněná privilegia potvrzena, ale v roce 1213 nemohla ještě v českém právním řádu existovat – především vynětí obyvatel na církevním majetku z pravomoci královských úřadů. Obě listiny i s Friedrichovým komentářem jsou publikovány v CDB II (jako pozn. 4), s. 399–401, č. 367 (listina z roku 1213) a s. 430–431, č. 382 (listina z roku 1229). Vzhledem k tomu, že se nezachovaly originály těchto falz, ale známe jen inserty v potvrzení privilegií břevnovského kláštera Karlem IV. ze 14. ledna 1351, není již možná jejich paleografická a diplomatická analýza, ale jen

dání pokračoval Josef V. Šimák, který se snažil uvedená falza analyzovat hlavně na základě obecnějších historických poznatků k problematice vrcholné kolonizace Broumovska.⁸ Velmi pronikavě a originálně zasáhl do diskuse o břevnovských falzech, a to nejen vztahujících se k Policku a Broumovsku, Rudolf Urbánek, kterého k tomuto bádání přivedlo řešení otázky doby vzniku tzv. Kristiánovy legendy. Tento badatel v dlouhodobé diskusi o původu této legendy zastával názor, že nepochází z 10. století, ale je dílem mnohem mladším. Na základě rozboru různých rukopisů této legendy došel nakonec k závěru, že legenda byla napsána v benediktinském břevnovském klášteře na přelomu 13. a 14. století za opata Benedy z Nečtin (břevnovským opatem byl v letech 1290–1332). Od podílu této osobnosti a vůbec břevnovského prostředí na vzniku této legendy došel Urbánek k závěru, že opat Beneda byl vynikajícím středověkým falzátorem a že je autorem téměř všech břevnovských falz.⁹ Vážnou slabinou Urbánkových závěrů je, že se ve větší míře neopírají o paleografické a diplomatické poznatky a proto někdy zřejmě dochází k přecenění Benedovy falzátorské činnosti. Naopak Urbánkovo zdůraznění podílu doby opata Benedy z Nečtin na falzátorské činnosti podporuje jednu z hypotéz o možnosti vzniku některých falz, která je uvedena v závěru této studie. Velmi význačné místo ve studiu břevnovských falz založené na pečlivém paleografickém, diplomatickém a sfragistickém rozboru písemností z prostředí břevnovského kláštera, a tím i v upřesnění poznatků o průběhu

Friedrichem provedená analýza historická. K tomu srov. RBM (jako pozn. 2) V/3, ed. Jana ZACHOVÁ, Dolní Břežany 2000, s. 502–503, č. 1016.

⁸ Josef V. ŠIMÁK, Počátky Broumova a Broumovska, ČČH 42, 1936, s. 575–582; TÝŽ, Středověká kolonisace v zemích českých, Praha 1938 (= České dějiny I/5), s. 893–899. Ten sice na rozdíl od Gustava Friedricha neřešil problémy listinných falz na základě paleografie a diplomatiky, ale převzetím Friedrichových poznatků o listinných falzech, z kterých v první řadě vyplynulo, že v listinách z roku 1213 a 1229 připomínané Policko není totožné i s Broumovskem, se snažil především historickými úvahami nad listinou z roku 1253, jejíž obsah nebyl tak zpochybňován, i když pravděpodobně vznikla až po roce 1253, a možností pozdější interpolace do ní, objasnit cestu proniknutí a ovládnutí budoucího Broumovska benediktiny. Potvrzení Přemysla Otakara II. z roku 1260 o vynětí Broumovska z Kladska, které mělo doložit a zlegalizovat zmíněnou interpolaci do listiny z roku 1253, považoval za pravé, nikoli falzum.

⁹ Své názory publikoval R. URBÁNEK, Legenda tzv. Kristiána (jako pozn. 4). Tato rozsáhlá práce má zvláštní strukturu. Skládá se ze dvou dílů, z nichž každý má dva svazky – I. díl ve dvou svazcích je text, II. díl rovněž ve dvou svazcích jsou poznámky k textu ve svazcích I. dílu. Uvedené údaje o falzátorské činnosti v Břevnově jsou obsaženy v druhém svazku I. dílu (I/2), Praha 1948 a příslušném poznámkovém svazku (II/2), Praha 1948. Falzátorské činnosti Benedovy jsou zde věnovány s. 508–513, z hlediska falz vztahujících se k Policku a Broumovsku jsou nejdůležitější s. 497–508 zaměřené právě k těmto falzům.

vrcholné kolonizace hlavně na Broumovsku, zaujímá potom dvojice brněnských badatelů Jindřich Šebánek a Sáša Dušková.¹⁰

Velmi stručně se příchodem břevnovských benediktinů na Policko a Broumovsko a jejich zdejším kolonizačním působením i událostmi na přelomu 13. a 14. století a zástavou klášterních majetků Pannewitzům zabývají Milada Vilímková a Pavel Preiss v publikaci z roku 1989, která měla upozornit na blížící se milénium břevnovského kláštera. I když některé z události dokládají citacemi z listin, problematiku klášterních falz zde téměř neřeší, většinu listin souvisejících s kolonizací považují za pravé, pouze se zmiňují, podobně jako J. V. Šimák, o možnosti interpolace do listiny z roku 1253.¹¹ Rovněž jen stručně je charakterizována (hlavně výčtem nově založených míst) břevnovská kolonizace Policka a Broumovska v kolektivní práci o dějinách východních Čech do roku 1526 – sice již s přihlédnutím k listinným falzům, ale bez rozboru, proč vznikla, a jasného vymezení co je a co není možno z nich přijímat v souvislosti s charakteristikou kolonizace v oblasti Broumovské vrchoviny.¹²

Poslední a z novějších prací nejpodrobnější a nejfundovanější rozbor kolonizační činnosti břevnovských benediktinů na Policku a Broumovsku provedl v souvislosti s analýzou všech význačných ekonomických a sociálních změn v celém Českém království ve 13. století Josef Žemlička. V pojednání o vývoji na Broumovsku

¹⁰ J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Studie k českému diplomatáři (jako pozn. 4), s. 261–285. Tato studie doplňuje a upřesňuje právě to, co chybí v práci Urbánkové – využití paleografických, diplomatických a sfragistických poznatků. Ovšem studie se týká jen listin, které se zachovaly v původní, i když zfalšované podobě, nejsou zde analyzovány listiny, které jsou zachovány jen v podobě pozdějších interpolací do jiných dokumentů, neboť zde zvláště paleografická analýza již není možná. Tato práce podrobně rozebírá celou problematiku jednotlivých břevnovských falz i literaturu s nimi spjatou. Proto se zde dalšími pracemi spjatými s břevnovskými falzy, které se většinou ale falzy souvisejícími s Policí a Broumovem zabývají jen okrajově, již nezabýváme a odkazujeme na tuto studii. Ve vztahu k listinám týkajícím se působení benediktinů na Policku a Broumovsku je nejzásadnějším závěrem této studie prohlášení i listiny z roku 1260 na základě paleografické analýzy za falzum ze 14. století (zpočátku bez bližší specifikace), čímž se autoři rozcházejí se starším názorem Friedrichovým a tím se ovšem mění i datace vzniku falz předchozích dvou listin (tamtéž, s. 271–272). Později připouští J. Šebánek a S. Dušková více časově specifikovanou možnost vzniku této listiny kolem roku 1301, nebo těsně před tímto rokem. K tomu srov. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Das Urkundenwesen König Otakars II von Böhmen I., Archiv für Diplomatik 15, 1969, s. 251–427, zde zvl. s. 399; Sáša DUŠKOVÁ, Listinný poklad břevnovského kláštera z doby vlády Přemysla Otakara II, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 139–145. Zde na s. 142 se staví autorka k dataci listiny z roku 1260 spíše těsně před rok 1301.

¹¹ Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově, Praha 1989, s. 38–42, pozn. na s. 272.

¹² Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526), vedoucí autorského kolektivu František MUSIL, editor Ondřej FELCMAN, Praha 2009, s. 338–339.

a Policku nejprve charakterizuje nejdůležitější listiny a ukazuje, které jsou padělky, a správně konstatuje, že falza pramenů komplikovala možnost vědecky podloženého poznání problematiky vývoje osídlení tohoto regionu. Dále autor připomíná, že na Broumovsku došlo k rozsáhlé centrálně organizované vrcholné kolonizaci, které se účastnili hlavně němečtí kolonisté usazovaní na německém právu. Tato kolonizační akce zformovala i celkovou podobu dnešní krajiny charakterizovanou dlouhými lesními lánovými vesnicemi podél vodních toků i původními německými jmény připomínajícími většinou lokátory, z kterých se většinou stali rychtáři-fojtové v nově založených vsích. Podle autora snad právě růst významu této vrstvy, ale na druhé straně její silná závislost na majiteli panství, což je doloženo velmi zajímavou analýzou privilegia rychty v Hejtmánkovicích, vyvolalo na přelomu 13. a 14. století jejich vzpouru. Ovšem jakým způsobem se podařilo tehdejšímu břevnovskému opatovi Martinovi ovládnout tuto oblast a rozsáhlou kolonizační akci zorganizovat, již Zemlička neuvádí. Oproti německé kolonizaci Broumovska je zdůrazňován českých charakter osídlení Policka, i když i tam některé větší kolonizační akce pronikly.¹³

Ad fontes. Poněvadž skutečně fundované poznání průběhu osídlování Policka a Broumovska souvisí hlavně se čtyřmi základními diplomatickými dokumenty, které byly zmiňovány i v předchozím výkladu, považujeme za nutné začít další výklad podrobnější analýzou problémů spjatých s těmito prameny.

Dva základní prameny k počátkům působení břevnovských benediktinů na Policku a Broumovsku jsou listina krále Přemysla Otakara I. údajně z roku 1213 a její konfirmace mladším králem Václavem I. údajně z roku 1229 (o postoupení majetků na dnešním Náchodsku benediktinskému klášteru v Břevnově). Obě listiny historické bádání jednoznačně považuje za padělky vzniklé buď po roce 1260 (Gustav Friedrich na základě toho, že v této listině je doloženo vynětí poddaných církevního panství ze světské moci)¹⁴ nebo v souvislosti s pozdějším hodnocením listiny z roku 1260 jako padělku ze 14. století na základě paleografického rozboru, pak do této doby, ale před rok 1351, kdy jsou interpolovány do privilegia Karla IV., musí být posunut i vznik těchto padělků. Pokud jde o padělek listiny z roku 1260, pak je dalším především paleografickým bádáním doba jeho vzniku upřesněna před rok 1301 (Jindřich Šebánek – Sáša Dušková).¹⁵

Časově třetí a za daného stavu znalostí pramenů nejdůležitější listinou k problematice kolonizace Policka a Břevnovska je listina hlásící se k roku 1253 (6. září),

¹³ Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014, s. 137–146 a pozn. na s. 471–472.

¹⁴ K edici obou písemností a jejich rozboru G. Friedrichem srov. pozn. 7.

¹⁵ J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Falsa břevnovská* (jako pozn. 10); TÍŽ, *Das Urkundenwesen* (jako pozn. 10), S. DUŠKOVÁ, *Listinný poklad* (jako pozn. 10).

kteřou tehdejší mladší král Přemysl Otakar II. potvrdil břevnovskému klášteru přenesení trhu z Provodova do Police nad Metují a současně i starší práva a majetky břevnovského kláštera v této oblasti. Listinu jako první z diplomatických pramenů k dějinám působení benediktinů na Policku a Broumovsku bylo možno vzhledem k jejímu zachování podrobit paleografické analýze.¹⁶ Na jejím základě se J. Šebánek a S. Dušková domnívají, že listina sice nevznikla přesně v době, do které je datována, ale nedlouho po ní, takže se snad nejedná o klasické falzum.¹⁷ Z hlediska historické analýzy jde o listinu zfalšovanou drobnou, ale významově důležitou interpolací, týkající se majetku kláštera „*extra Hemi*“ (tak je označeno v listině pohoří Stěny), provedenou pravděpodobně záhy po vzniku originálu, i když, žel, pro poškození originálu v místech předpokládané interpolace nebylo možno provést spolehlivou paleografickou analýzu právě tohoto důležitého místa.¹⁸ Rudolf Urbánek se však přiklání k názoru, že jde o úplný padělek až z dílny Benedy z Nečtin a to na základě toho, že Přemysl Otakar je v invokaci listiny označen jako mladý král (vydával listinu ještě za života svého otce), když tento titul nikdy za života otce nepoužíval. Podle Urbánka to je jen opakování titulu z padělané listiny Václava I. z roku 1229 pocházející od Benedy z Nečtin a proto padělek listiny z roku 1253 pochází ze stejné doby.¹⁹ Sám se přiklání k názoru, že tento pramen, i přes určité výhrady, je pro dobu kolem roku 1253 spolehlivý.

Poslední z listin zásadní důležitosti pro řešení problematiky počátků Policka a Broumova je listina z údajně roku 1260 (3. listopadu), kterou král Přemysl Otakar II. potvrzuje všechna práva a majetky benediktinského proboštství v Polici nad Metují v polickém obvodu a ostatní majetky za horami, které se nazývají Stěny. Současně vyjímá obyvatele těchto území z pravomoci kladských královských úředníků a podřizuje je v soudní oblasti v případě těžkých zločinů soudu pražskému nebo přímo

¹⁶ Originál listiny je uložen v Státním okresním archivu Náchod, Archiv města Police nad Metují – oddíl listiny, inv. č. 1. Listina je publikována v CDB IV/1, edd. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Prae 1965, s. 483–484, č. 289. Z hlediska paleografické a diplomatické charakteristiky této listiny srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, K otázce břevnovských falz (jako pozn. 7), s. 268–269, ke zmíněné interpolaci do listiny srov. J.V. ŠIMÁK, Počátky Broumova a Broumova (jako pozn. 8), s. 579. Opis (pravděpodobně ještě středověký) této listiny se dříve nacházel v Moravském zemském archivu, G 1 – Bočkova sbírka, na jehož základě listinu vydal Anton BOČEK, Codex diplomaticus Moraviae V, Brunnae 1850, s. 237–238, č. 24, je dnes nezvěstný. Za tuto informaci děkuji panu doc. PhDr. Daliboru Havlovi, PhD. z Ústavu PVH Filozofické fakulty MU Brno.

¹⁷ K paleografické analýze listiny srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Studie k českému diplomatovi (jako pozn. 4), s. 268–269.

¹⁸ K tomu srov. J. V. ŠIMÁK, Počátky Broumova a Broumova (jako pozn. 8).

¹⁹ K tomu srov. R. URBÁNEK, Legenda tzv. Kristiána (jako pozn. 4), s. 501–502.

soudu krále, v ostatních případech soudu břevnovského opata.²⁰ Názory na původ této listiny, jak již bylo zmíněno, se liší. Za pravou ji považuje např. Gustav Friedrich nebo Josef V. Šimák. Naopak nověji ji na základě paleografického rozboru pokládají za falzum, dokonce až ze 14. století (bez bližší specifikace), případně z doby kolem roku 1301 či těsně před rokem 1301 Jindřich Šebánek a Sáša Dušková.²¹

K břevnovským listinám souvisejícím s počátky kolonizace Policka a Broumovska patří snad ještě sporná listina z roku 1238 (6. srpen), kterou král Václav I. svědčí, že postoupil část vsi Lewinice, patřící k hradu Kladsko, Sulislavovi, kastelánu loketskému, který ji směnil s opatem břevnovského kláštera za ves Mradice. Současně král zbavil postoupenou část Lewinic všech povinností a služebností vůči králi. Stejným způsobem osvobodil břevnovskému klášteru i obyvatele vsí Lewinice (zřejmě se jednalo o tu část, která patřila klášteru již dříve), Malnice a Zelutice nacházející se v téže provincii.²² Zmínka o Lewinicích jako vsi náležející k hradu Kladsko a podoba tohoto toponyma s Levínem (v Kladsku) a rovněž nejasný údaj o dalších vsích ležících v téže provincii vedla k tomu, že listina (ovšem nesprávně datovaná do roku 1197) sloužila v klášteře jako doklad majetků v oblasti, která kdysi náležela Slavníkovcům.²³ Jestliže paleografický rozbor dokládá vznik listiny v břevnovském klášterním skriptoriu přibližně ve stejné době, kdy vznikl text listiny hlásící se k roku

²⁰ Originál listiny je uložen v Národním archivu Praha, Archivy českých klášterů zrušených Josefem II – Benediktini, klášter Břevnov – oddělení Listiny, inv. č. 35. Listina je editována v CDB (jako pozn. 4) V/1, edd. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Pragae 1974, s. 378–379, č. 246 v běžné řadě listin, v latinském komentáři k edici listiny je poznamenáno, že jde o falzum ze 14. století, možná i z doby těsně před rokem 1301.

²¹ Rozbor této listiny byl zmíněn již několikrát výše. Údaje o vývoji názorů na tuto listinu jsou obsaženy v pozn. 7 (názor Friedrichův) a 8 (názor Šimákův). K paleografické analýze listiny srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Studie k českému diplomatáři (jako pozn. 4), s. 268–269; TÍŽ, Das Urkundewesen König Otakars II. (jako pozn. 10), s. 399; S. DUŠKOVÁ, Listinný poklad (jako pozn. 10), s. 142. Zde jen poznamenávám, že pokud je tento dokument falzem, ovlivňuje to nejen dějiny Broumovska, ale i Kladska, kdy i v soudobých pracích (včetně mých studií) je považován rok 1260 za pevný mezník v oddělení Broumovska od Kladska.

²² Tato listina je totožná s listinou, kterou s nesprávným datem 1797 publikovali F. KRÁSL – J. JEŽEK, Svatý Vojtěch (jako pozn. 3), s. 330. Originál listiny je uložen v Národním archivu Praha, Archivy českých klášterů zrušených Josefem II – Benediktini, klášter Břevnov – oddělení Listiny, inv. č. 19, listina je vydána v edici CDB (jako pozn. 4) III/2, edd. Gustav FRIEDRICH – Zdeněk KRISTEN, Pragae 1962, s. 248–249, č. 195. Podle paleografického rozboru vznikla přibližně ve stejné době jako zmíněná listina z roku 1253. K tomu srov. pozn. 17.

²³ K tomu podrobně pozn. 3.

1253,²⁴ která je pravděpodobně spjata s počátky prvních „ilegálních“ průníků břevnovského kláštera na budoucí Broumovsko, můžeme se hypoteticky domnívat, že tato listina měla přispět k legalizaci klášterního průniku do oblasti, která byla kdysi majetkem rodu Slavníkovců – tedy i zakladatele kláštera sv. Vojtěcha. Ten názor je však v rozporu s historickou skutečností.²⁵

K dalším diplomatickým pramenům ke kolonizaci Policka a Broumovska, které budou citovány dále, nejsou vznášeny, pokud jde o jejich pravost, zatím zásadnější připomínky.

Po této možná až příliš rozsáhlé analýze nejdůležitějších pramenů a literatury k formování Policka a Broumovska se dále pokusíme zachytit průběh tohoto procesu v souladu se stávajícími poznatky o charakteru použitých pramenů i novými obecnějšími poznatky o průběhu vrcholné kolonizace. Rovněž se pokusíme zdůvodnit z historického hlediska příčiny a dobu vzniku falz.

Kolonizace Policka a Broumovska

Za prokazatelný fakt je možno považovat to, že v průběhu první poloviny 13. století, spíše v době počátku století, získal břevnovský benediktinský klášter zřejmě od krále Přemysla Otakara I. určitá území na dnešním Náchodsku, údajně podle falza na žádost břevnovského opata Kuna. Lze předpokládat, že tato donace byla potvrzena dnes již nezachovalou původní donační listinou nebo že alespoň v klášteře o této donaci vznikl nějaký záznam (akt), přičemž tyto podklady se staly východiskem pozdějších falz.

Zda to ovšem bylo v roce 1213, jak je uvedeno v pozdějším falzu, na jehož základě probíhaly v roce 2013 oslavy 800. výročí příchodu benediktinů na Náchodsko, nelze prokázat. Rovněž podíl opata Kuna na donaci dnes již není prokazatelný.

²⁴ K tomu srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Studie k českému diplomatáři (jako pozn. 4), s. 268–269. Ani R. URBÁNEK, Legenda tzv. Kristiána (jako pozn. 4), tuto listinu v části věnované polickým a broumovským falzům (s. 497–509) nepřipomíná, ale v předchozím textu se okrajově zmiňuje, že i ona by mohla souviset s falzy Bavora z Nečtin (s. 487), ale důvod vzniku falza nevidí ve vztahu kláštera ke Kladsku, ale v zajištění svobod pro klášterní majetky.

²⁵ Ona zde uvedená příslušnost Lewinic k hradu Kladsku ještě nedokládá i příslušnost této lokality k území dnes polského Kladska a případné ztotožnění s Kladským Levínem, ale souvisí zřejmě s nejstarším zabezpečením kladské kastelánie, která měla hlavně vojenský charakter a nebyla zpočátku téměř osídlena, proto musela být materiálně zabezpečována dárkami z míst v nejúrodnějších částech Čech – a to byl asi i případ Lewinic, ve skutečnosti Levonic u Postoloprta na Lounsku. I další uvedená místa nejsou v Kladsku, ale u Postoloprta – Malnice a Seletice (k tomu podrobně František MUSIL, Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské, in: Kladský sborník 3, Hradec Králové 1999, s. 37–60, zde s. 39–41 a pozn. na s. 54–55).

Darované území zahrnovalo vsi Provodov a Nesvačilov,²⁶ ležící v oblasti Polské či Kladské stezky, které tehdy byly zřejmě již plně organizovanými sídlišti, a dále vlastní území určené ke kolonizaci – ve falzu označené jako polický újezd, kde měl již dříve břevnovský mnich Vitalis se svými druhy založit kapli Panny Marie a poustevnu (klerika Jurika, který zde podle klášterní tradice v Rajhradě měl kolonizaci začít provádět, musíme, jak již bylo ukázáno výše, zcela vyloučit). Tato donace se v podstatě jeví jako pravdivá, neboť obsahuje jak výchozí již osídlené území, tak území, kde měla probíhat vlastní kolonizace – tzv. *circuitus* – újezd. Jak ukázal pozdější historicky prokazatelný vývoj, právě Provodov se stal na určitou dobu hlavním centrem benediktinského působení. Otevřenou otázkou ovšem zůstává, zda v předpokládané původní nezachovalé královské nadační listině či klášterním záznamu (aktu) se skutečně hovořilo o polickém újezdu (*circuitus*), což by dokládalo, že šlo o území, kde již začalo osídlování,²⁷ či zde byl, jak můžeme usuzovat z pozdější lis-

²⁶ Vztah Břevnova k Provodovu dokládá i břevnovský patronát nad provodovským farním kostelem na Dobenině (dnes ovšem v později vzniklé vsi Václavicích), k tomu srov. Josef KURKA, Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský Hradecký a diecese Litomyšlská, Praha 1914, s. 530–531. Lokalizace dnes již neexistujících lokalit Nesvačilov není zcela jasná. Nelze vyloučit, že jde o místo, které splynulo s dnešním Provodovem, nebo se jednalo o původní jméno některé z okolních vsí, nejspíše šlo o Šeřec (k tomu srov. J. V. ŠIMÁK, Středověká kolonizace (jako pozn. 8), s. 893).

²⁷ *Circuitus* (česky překládáno někdy jako újezd) bylo již nějak vymezené území, v němž již začalo osídlování (srov. Zdeněk BOHÁČ, Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám středověkého osídlení Čech, HG 12, 1974, s. 3–11). Podobný význam má i toponymum *Police*, označující odlesněné místo, pole, louku uprostřed lesa. Je synonymem ke slovu *polana* (srov. Antonín PROFOUS, Místní jména v Čechách III, Praha 1951, s. 421, 426). Problematikou pojmu *circuitus* – újezd se zabývali i další badatelé. Shodují se v tom, že je to přesně vymezené území, které je určeno k osídlení a v němž nejčastěji nějaké osídlení již začalo a které k další kolonizaci přiděloval obvykle panovník, a to nejčastěji církevním institucím. – Jaroslav TEPLÝ, Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „*circuitus*“, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 9–32 na základě analýzy údajů o několika „*circuitech*“ z území Čech dochází k závěru, že rozsah tohoto území byl obecně určen tak, aby ho jezdec na koni označující jeho hranice mohl za den objet. Zpravidla je to čtyřúhelník o délce stran 8–10 km (s. 28–31). Těmto rozměrům podle Teplého odpovídá i *circuitus Polic* z této studie, jehož strany mají údajně délku po 10 km (s. 19). Několika severočeskými „*circuity* – újezdy“ se zabývá Tomáš VELÍMSKÝ, *Trans montes ad fontes* (Přes hory k pramenům). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998 (obecné poznatky k dané problematice zvl. s. 117–120). I tento badatel po analýze několika konkrétních území ve vytyčeném regionu přechází k obecnější charakteristice tohoto pojmu, v níž zdůrazňuje, že se jednalo o území darované většinou (i když existují některé výjimky) panovníkem hlavně církevním institucím s úkolem dané území buď neosídlené nebo jen řídké osídlené plně osídlit, což představovalo značně náročný úkol. Dalším znakem tohoto obvodu je jeho přesné vymezení buď přírodními útvary nebo uvedením majitelů sousedního území. Objížděním vytyčeného území se na rozdíl od Teplého tolik nezabývá. Formálně zásadu přesného vytyčení hranic splňuje i náš újezd Police v listině z roku 1213, ale toto

tiny z roku 1253, i když zřejmě vzniklé až krátce po tomto datu, jak uvedeno výše, pouze obecný údaj „území před Stěnami“, což by svědčilo, že zde benediktinská kolonizace začala zřejmě od počátku a že i údaj o působení Vitalise a jeho druhů je až záležitostí falz. Rozhodně době příchodu benediktinů na Policko, zvláště pokud budeme předpokládat, že to bylo na počátku 13. století, neodpovídá vymezení darovaného území, zvláště pokud jde o kraj východě od Broumovských stěn (tedy dnešní Broumovsko). Tato oblast není v listinách hlásících se k roku 1213 a 1229 sice vymezena žádnými sídlišti, ale jen názvy vodních toků a hor. I tyto názvy a jejich poměrně přesné používání v listině předpokládají již určité osídlení regionu, se kterým na počátku 13. století nelze počítat. Celý popis regionu v těchto v originále nedochovaných či neexistujících listinách je postaven tak, aby doložil již od počátku královskou donaci Přemysla I. břevnovským benediktinům na celé území pozdějšího Policka a Broumovska. Na západě je vymezeno darované území levým břehem potoka Dřevíče od pramenů až k ústí do Metuje, jižní hranici tvoří potok Židovka (v listině ovšem nazývaný *Sdekelnice*, později Srbská) od pramenů v Broumovských stěnách až k ústí do Metuje. Severní hranice se táhne od hory *Knyna* (snad Krupná hora nedaleko horního toku Dřevíče) kolem jeskyně *Rothotatch* (snad jeskyně v Adršpašských skalách u vodopádu) k pramenům řeky Stěnavy a odtud až k řece Božanovu a podél ní až ke Stěnám a pramenům *Sdekelnice*.²⁸ Jen letmý pohled na mapu ukazuje, že je to území, které pokud jde o západní a severní hranice (povodí potoka Dřevíče, oblast horního toku Metuje a horního toku Stěnavy), nikdy k majetkům břevnovského kláštera nenáleželo, ale od počátku kolonizace tohoto regionu bylo majetkem příslušníků rodu erbu třmene.²⁹

Na půdu pevnějších historických fakt se dostáváme až od poloviny 13. století, kdy máme k dispozici první alespoň částečně spolehlivý historický pramen – výše zmíněnou a analyzovanou listinu z roku 1253 vzniklou pravděpodobně krátce po tomto roce.³⁰ Listina kromě souhlasu mladšího krále, pozdějšího Přemysla Otakara II., s přenesením trhu (městských práv?) z již zmíněného Provodova na Polici především potvrzuje břevnovské majetky v této oblasti. Formulace spojená s tímto

vytyčení vzhledem k listinnému falzu neodpovídá roku 1213, ale až někdy počátku 14. století, kdy falzum pravděpodobně vzniklo.

²⁸ CDB II (jako pozn. 4), s. 400, č. 367. K uvedenému místopisu srov. W. W. TOMEK, Příběhy kláštera Police (jako pozn. 1), s. 2–3 a J. V. ŠIMÁK, Počátky Broumova a Broumovska (jako pozn. 8), s. 576.

²⁹ K tomu srov. František MUSIL, Rod erbu třmene a vrcholná kolonizace kraje na střední Úpě a střední a horní Metuji, in: Rodným krajem. Vlastivědný sborník kraje Aloise Jirásky, Boženy Němcové a bratří Čapků 37, 2008, s. 30–32.

³⁰ K tomu srov. výše pozn. 16 a 17.

potvrzením je velmi závažným poznatkem k historii osídlování Policka a Broumova. Na rozdíl od výše charakterizovaného ve falzech uvedeného poměrně konkrétního vymezení darovaného území je toto vymezení daleko stručnější a mající blíže k tehdejší znalostem darovaného, ještě neosídleného kraje, tedy k tehdejší historické realitě. Mladší král potvrzuje území darované jeho předky, které kromě Police obsahuje území před lesem *Heremi* a dále území mimo stanovených hranic. Kromě toho potvrzuje všechna starší klášterní privilegia, a to bez jakékoli konkretizace.³¹ A právě tuto donační formuli považujeme za velmi důležitou pro objasňování dalších dějin regionu. Především označení „*infra silvam Heremi*“ (tj. „před lesem Pustina“)³² odpovídá vymezení území v teprve osídlované oblasti; zřejmě onomu lesu Pustině daly české jméno podle vzhledu Stěny až později čeští kolonisté na Policku, což je dalším potvrzením pozdějšího vzniku donačních listin údajně z roku 1213 a 1229. Ona část privilegia pojednávající o území mimo vytyčených hranic (v latinské citaci v poznámce ji oddělujeme pomlčkami) je podle Josefa V. Šimáka onou interpolací zajišťující klášteru kolonizačně atraktivní oblast za Stěnami, která ovšem jako neosídlená byla ještě královským majetkem. Vzhledem k poškození originálu listiny však tento názor nelze doložit paleografickou analýzou.

Jestliže bychom vycházeli z názoru Gustava Friedricha, který však byl později paleografickým rozbořem odmítnut, a považovali listinu z roku 1260 za pravou,³³ byla by tato interpolace základem potvrzení klášterních privilegií z tohoto roku již Přemyslem Otakarem II. jako právoplatným vládcem Čech (nebyl ještě korunován na krále), která měla ono neurčité „mimo stanovených hranic“ změnit z hlediska pronikání na Broumovsko na daleko konkrétnější „za horami“. Ovšem tento závěr o pravosti listiny z roku 1260 je dnes již obecně odmítán. Zde je třeba ještě poznamenat zajímavost, že zřejmě ani představitelé břevnovského kláštera si této listiny příliš nepovažovali, když ji nedali inserovat do obnoveného klášterního privilegia z roku 1351 a předpokládali, že dostatečným dokladem příslušnosti Broumova ke klášterním majetkům je ona listina hlásící se k roku 1253, která je do privilegia inserována.

Případná úvaha o tom, že postup břevnovských benediktinů na Broumovsko měla podpořit listina hlásící se k roku 1238 a pocházející přibližně z doby vzniku

³¹ Donační část listiny zní v originále „*Preterea donacionem de ipso Policz per prenominationes illustres reges monasterio Brevnowensi laudalibiter factum cum omnibus suis attinenciis infra silvam Heremi et extra constitutis metas*“ (CDB IV/1 (jako pozn. 16), s. 484). Text od slova *monasterio* až k písmenu *s* na konci slova *constitutis* je v originálu porušen a editory byl rekonstruován na základě textu v inserci této listiny do privilegia pro břevnovský klášter potvrzeného v roce 1351 Karlem IV. K tomu srov. pozn. 7.

³² *Heremi* je zkomolenina latinského názvu Eremus = pustina, slovo *silva* – les může v neosídlené krajině znamenat i les i hory, tedy překlad by mohl být i Pusté hory.

³³ K vývoji názoru na tuto listinu srov. pozn. 7, 8 a 20.

listiny hlásící se k roku 1253 o iluzorním zisku majetků v Kladsku, tedy v oblasti spjaté se sv. Vojtěchem, je velmi problematická, neboť ve skutečnosti se území Kladska netýkala.³⁴

Význam Police jako centra území „před Pustinou“ potvrzuje nejen text listiny a přenesení trhu, ale i výstavba zdejšího kostela Panny Marie, který se stal základem vzniku zdejšího benediktinského probošství, které je poprvé nepřímo doloženo v roce 1255, kdy břevnovský opat Martin postupuje ke kolonizaci les, který náleží „domu Panny Marie v Polici“. ³⁵ K oficiálnímu schválení existence tohoto břevnovského probošství papežem Bonifácem VIII. došlo až v roce 1296. ³⁶ V této době byla zřejmě dokončena již i výstavba raně gotického proboštského chrámu, z něhož se dosud v původní podobě zachoval pozoruhodný vstupní portál. ³⁷

Žel o průběhu venkovského osídlování regionu „před Pustinou“ či Policka chybějí bližší údaje. Pouze z faktu, že nově založená místa mají jen české názvy, že jde o sídliště malých rozměrů a většinou půdorysně uspořádaných jako lesní návesní vsi s radiální plužinou a návesní silnicovky s pásmovou plužinou, lze usuzovat, že jejich vznik spadá do počátků vrcholné kolonizace organizované za převážné účasti českého obyvatelstva. Zda tomuto osídlení předcházelo nějaké, i když asi jen řídké, osídlení a odkud si klášter sem přivedl osadníky, nevíme. Z klášterních vsí na Policku máme jen zprávu o počátcích Srbské (ještě nerozdělené), když opat Martin v roce 1254 postoupil polický les na potoku Srbská (dnes Židovka), který je hranicí mezi majetky kláštera a Hrona z Náchoda (jen pro zajímavost uvádím, že tento údaj je považován za první písemnou zprávu o Náchodě), jakémusi Útěchovi, aby zde založil ves podle německého práva. ³⁸ Název potoka a nově založené vsi možná dokládá, že její první obyvatelé sice pocházeli z území Říše, ale nebyli to příslušníci germánských kmenů, ale původního slovanského obyvatelstva – Srbů. V roce 1256 postupuje tentýž opat část polického lesa na potoce Pozděšín (dnes Bohdašínský potok) Němci Wikmanovi, aby zde založil ves – tak vznikl Bohdašín snad již pro

³⁴ K této listině srov pozn. 3 a 22.

³⁵ CDB V/1 (jako pozn. 20).

³⁶ RBM (jako pozn. 2) II, ed. Josef EMLER, Pragae 1880, s. 735, č. 1796.

³⁷ K tomu srov. Emanuel POCHE a kol., Umělecké památky Čech III. P–Š, Praha 1980, s. 123.

³⁸ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 72–73, č. 33. Záznam o vzniku této vsi, podobně jako další záznamy o vzniku kolonizačních vsí hlavně na Broumovsku, neměly zřejmě charakter veřejnoprávní listiny, ale šlo o soukromé záznamy opata Martina, i když formálně alespoň částečně odpovídající listině, na volných listech jednoho z kodexu klášterní knihovny.

Němce.³⁹ Tyto první časově doložené průniky kolonizace na základě německého práva do oblasti původního Policka neboli území „před Stěny“ osídlované předtím hlavně českým obyvatelstvem, k nimž snad došlo v době, kdy vznikla ona listina o přenesení trhu z Provodova do Police datovaná rokem 1253, ale vyhotovená zřejmě o něco později, je snad možno považovat za završení osídlovací klášterní činnosti na původním Policku, i když její předchozí průběh blíže neznáme a nemáme z doby kolonizace žádné údaje o následujících klášterních vsích: Letuje, Bezděkov, Radešov, Žďár nad Metují, Česká Metuje, Dědov, Lachov, Pěkov, Bukovice, Hlavňov, Suchý Důl a Bělý, které jsou doloženy až v roce 1406 v klášterním urbáři, o němž bude zmínka níže.

V této době dokončování starší kolonizace Policka se již ukazovalo, že možnosti osídlování tohoto území mezi pohořím Stěny a Metují, tedy území „před Stěny“, jsou již v podstatě vyčerpány, neboť území bylo na jihu ohraničeno vznikajícím panstvím náchodských Načeraticů, na západě a částečně na severu panstvím rodu erbu třmene a na severovýchodě Stěny. A tak jediné rozsáhlé a neosídlené území pro další kolonizaci, v které měl podnikavý opat Martin zřejmě zájem pokračovat, bylo k dispozici již jen východně od Stěny, tedy dnešní Broumovsko, které však jako neosídlené území bylo královským majetkem. Josef V. Šimák vystoupil se zajímavým, ovšem jen hypotetickým názorem, že tehdy některý z příslušníků kláštera, který se snad jmenoval Brun či Brum a dobře znal kolonizační problematiku, přesvědčil opata o významu budoucího Broumova a snad zorganizoval první ještě „ilegální“ proniknutí do tohoto území a jako první kolonizační pokus zde snad někdy kolem roku 1250 založil na řece Stěnavě budoucí centrum regionu, které převzalo v určité podobě jeho jméno, ale v listinách se zatím vzhledem k jeho nelegálnímu založení na královském území nemohlo ještě připomínat. Opatovi pak měl připadnout úkol tento postup právně zajistit a atraktivní území pro klášter získat. Proto ona již zmíněná interpolace o „území mimo stanovených hranic“ do pravé listiny z doby kolem roku 1253, která měla zlegalizovat držbu území budoucího Broumova.⁴⁰

A snad v této době opat Martin jako přípravu na velkou kolonizační akci na Broumovsku vytvořil přehled hranic klášterních majetků se sousedními šlechtickými majetky (hlavně šlo o příslušníky rodu erbu třmene), zřejmě proto, aby nevznikly nějaké problémy a spory při připravované rozsáhlé kolonizační činnosti. Na západě touto hranicí byl tok řeky Metuje od vtoku Židovky (Srbské) až k ústí nevelkého Lachovského potoka (tak je interpretován potok uváděný v popisu hranic pod názvem Uneša, jehož pravý břeh patřil erbu třmene a levý klášteru). Další průběh hranice směřoval snad po Březovském a částečně Verněřovském potoku (tento vodní tok je

³⁹ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 173, č. 98.

⁴⁰ K této hypotéze srov. J. V. ŠIMÁK, Počátky Broumova a Broumova (jako pozn. 8).

nazýván Voletín) k severnímu konci Stěn (v tomto popisu hranic je tento český název Stěny pro pohoří mezi Polickem a Broumovskem prokazatelně použit poprvé) a odtud dále po rozvodí Vižňovského (k němu se snad vztahuje název Dobrohošť) a Ruprechtického potoka směrem k Javořím horám (pro ně použit již dnešní název) na hranicích Slezska (dnes Polska). Další hranice nejsou uváděny. Z hlediska kolonizace budoucího Broumovska je tento popis důležitý hlavně proto, že dokládá existenci několika českých hydronym a oronym, což zřejmě svědčí o prvních průnicích českého obyvatelstva z území „před Stěnami“ do této oblasti, na druhé straně však tento popis dokazuje, že nešlo ještě o nějaké soustavné české osídlení, neboť při vymezení klášterních majetků se nepřipomínají žádná konkrétní fungující sídliště.⁴¹ Rudolf Urbánek uvádí (snad i pod vlivem názorů Lippertových) ničím nepodložený názor, že v době tohoto zájmu benediktinů o osídlení Broumovska bylo Broumovsko již částečně osídleno a snad existoval i Broumov jako centrum tohoto osídlení a opat Martin toto území – od jeho ovšem neznámého držitele – snad odkoupil. Vzhledem k celkovému průběhu osídlování tohoto regionu i sousedního Kladska, odkud by toto předpokládané předbenediktinské osídlení nejspíše vycházelo, se tento názor jeví jako neopodstatněný a uvádím ho zde jen pro pochopení některých nereálných názorů Urbánkových na průběh osídlování Broumovska.⁴²

Zmíněnou interpolací do listiny hlásící se k roku 1253 opat Martin zřejmě předpokládal, jestliže vezmeme v úvahu názor, že další legalizace z roku 1260 zajišťující již výslovně držbu území za Stěnami je rovněž pozdějším falsem, klášterní držbu budoucího Broumovska za již dostatečně podloženou a začal se veřejně k Broumovsku hlásit. V roce 1256 se poprvé připomíná Broumov již jako konstituované sídliště, označené jako trhová vesnice (*villa forensis*), což vyjadřovalo fakt, že sídliště je chápáno jako ekonomické centrum oblasti „za Stěnami.“ Tato první zpráva o Broumově má charakter jen okrajové zmínky v dokumentu (kolem 15. března), kterým postupuje opat Martin řemeslníkovi („mechaníkovi“) Rudgerovi území o rozloze 50 lánů k založení Velké Vsi (původně Krossdorff, Grossdorf) v sousedství Brou-

⁴¹ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 127, č. 65. K lokalizaci jednotlivých míst srov. W. W. TOMÉK, Příběhy kláštera Police (jako pozn. 1), s. 6–8 a J. V. ŠIMÁK, Počátky Broumova a Broumovska (jako pozn. 8), s. 576.

⁴² K tomu srov. R. URBÁNEK, Legenda tzv. Kristiána (jako pozn. 4), s. 501. O neudržetelnosti uvedeného názoru svědčí fakt, že pokud by v této době již Broumov a jeho okolí bylo někým neznámým osídleno, potom by k tomu muselo dojít z Kladska, neboť z české strany i analyzované prameny ukazují, že toto území, snad až na ojedinělé sídelní průniky, bylo neosídlené, ale v Kladsku v této době teprve začínal rozvoj osídlení. K tomu srov. František MUSIL, Vrcholná kolonizace a proměny zemědělství, in: Ondřej FELCMAN – Ryszard GLADKIEWICZ a kol., Kladsko. Dějiny regionu, Hradec Králové etc. 2012, s. 85–90.

movy.⁴³ O tom, že Broumov byl zřejmě založen jako řemeslné a obchodní centrum, nikoli zemědělská osada, svědčí malá rozloha jeho katastru v porovnání se sousedními lokalitami, daná tím, že zde téměř chyběla zemědělská půda.

Dalším krokem k uznání břevnovské vlády na Broumovsku byla zřejmě žádost opata Martina pražskému biskupovi Janovi o uznání fary v Broumově. Vlastní žádost neznáme, ale je zachována odpověď z roku 1258 (1. září), kterou je zřízení fary povoleno a současně biskup povoluje opatovi břevnovského kláštera, aby při kostele ustanovil svého vikáře pro duchovní a hospodářskou správu, což se stalo základem vzniku zdejšího probošství. Tento dokument pravděpodobně nevznikl v roce 1258, ale určitě ještě před koncem 13. století, možná i dříve, takže vznik fary v Broumově kolem roku 1258 je možno považovat za prokazatelný nebo minimálně vysoce pravděpodobný.⁴⁴ Existence probošství v Broumově pak byla schválena papežem Bonifácem VIII. v roce 1296.⁴⁵

S počátky Broumova souvisí ještě listina z roku 1266 (2. července), kterou vysocí královští úředníci – zemský komorník Ondřej a maršálek Zdislav schvalují koupi fojtství (rychty) v Broumově opatem břevnovského kláštera Martinem od rychtáře Wichera. O pravosti této listiny nejsou pochybnosti.⁴⁶ Listina znamená, že zřejmě rychtu před časem klášter odprodal rychtáři a opat, pokud ji chtěl ovládat, ji musel kupovat zpět. To, že celkem nijak významná záležitost byla schvalována vysokými královskými úředníky listinou potvrzenou devatenácti svědky, z nichž ani jeden nepocházel z Broumova, vedla Josefa V. Šimáka přes jasné závěry paleografické a diplomatické k domněnce, že jde o falsum, které mělo umožnit opatu Bavorovi z Nečtin potrestat odbojné broumovské fojty po potlačení jejich vzpoury po roce 1300. Tím, že královské privilegium z roku 1260 je dnes považováno až za falsum 14. století, nebo přesněji z doby před rokem 1301, Šimákovy námitky padají, neboť tuto možnost potrestání dostatečně zajišťovalo toto falsum ve spojení s dalším falzem údajně z roku 1295, o čemž bude pojednáno níže. Je tedy velmi pravděpodobné, že v tomto případě pravý dokument vznikl v době, kdy se sice již Břevnov zmocnil Broumova, ale stále ještě musel uznávat královu svrchovanost jako patrona kláštera nad

⁴³ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 127, č. 73.

⁴⁴ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 258–259, č. 162. K otázce věrohodnosti listiny srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Studie k českému diplomatáři (jako pozn. 4), s. 271.

⁴⁵ RBM II (jako pozn. 36), s. 735, č. 1796. Události vztahující se k počátkům broumovského probošství jsou tedy zřejmě spjaty s městským kostelem sv. Petra a Pavla, který vznikl již v počátcích města, zatímco do dnešních míst, kde původně stávala tvrz či hrad, bylo probošství přeneseno, jak bude ukázáno níže, až později.

⁴⁶ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 707–708, č. 477. K pravosti listiny srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Studie k českému diplomatáři (jako pozn. 4), s. 270.

svými majetky, a proto, aby se vyhnul případnému konfliktu, který by mohl vůbec znejistit jeho majetky na Broumovsku, nechal si obchodní transakci – koupi rychty – „posvětit“ královskými úředníky. Žemlička považuje privilegium z roku 1266 za završení změny Broumova v centrum klášterních majetků i po právní stránce a domnívá se, že král osobně nepotvrdil privilegium proto, že se chystal na válečné tažení.⁴⁷

Důležité jsou dále listiny dokládající průběh oné velké venkovské kolonizace připravované a organizované opatem Martinem v území „za Stěnamí“ neboli na Broumovsku již hlavně za účasti německých kolonistů, která vytvořila ony rozsáhlé lánové vsi podél vodních toků, tak typické pro Broumovsko a jeho krajinu. Ještě dříve než je v roce 1256 připomenut Broumov v souvislosti s touto vesnickou kolonizací, již v roce 1255 (31. srpna) postupuje opat Martin les mezi Slatinným potokem (dnes potok Slatina), potokem Záhořov (pravděpodobně dnes Ruprechtický potok) a vodou Stěnavou Němci Frichelonovi, aby zde vysadil ves.⁴⁸ Tak vznikly Hynčice (*Haynczdorff*, Heizendorf). Záhy (4. září) postupuje týž opat les na potoku Křinici Konrádovi (pravděpodobně šlo o Němce), aby zde vysadil ves a přitom neublížil jiným sousedním vsím.⁴⁹ Touto akcí vznikla ves Křinice pojmenovaná podle českého názvu místního potoka, původně lokátorem však nazvaná *Weyckrsdorff* (Weckersdorf). Ze znění opatova příkazu ke kolonizaci poznáváme, že v sousedství nově zakládané vsi musely existovat již nějaké vesnice starší. Soudě podle polohy to mohly být Martínkovice (původně *Mertensdorff*, Marzdorf) a Voigtsdorf (*Foitsdorff*, dnes část Hejtmánkovic, pravděpodobně majetek broumovských fojtů). V roce 1256, jak již bylo uvedeno, je zmíněn počátek Velké Vsi u Broumova⁵⁰ a téměř současně (rovněž kolem 15. března) opat Martin postupuje Pertoltovi („mechanikovi“) les o rozloze 80 lánů mezi vodami Božanov a Stěnava k založení vsi. Ve vsi měl Pertold získat krčmu a mlýn.⁵¹ Tak vznikla ves *Pertoldsdorff* (Pertoltice, dnes Božanov). U dalších vsí Broumovska obdobné „zakládací listiny“ nemáme. Pouze nepřímý doklad o vzniku v době mýcení lesa existuje ještě u Hejtmánkovic (*Haitfalksdorf*, *Haypmensdorff*, Hauptmannsdorf) v privilegii zdejšího fojstství z roku 1296, kde je výslovně uvedeno,

⁴⁷ J. V. ŠIMÁK, Počátky Broumova a Broumovska (jako pozn. 8), s. 580–581; J. ŽEMLIČKA, Království v pohybu (jako pozn. 13), s. 138.

⁴⁸ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 106, č. 51. K charakteru dokumentů o vzniku jednotlivých vsí na Broumovsku srov. údaj v pozn. č. 38.

⁴⁹ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 106–107, č. 52.

⁵⁰ K tomu srov. pozn. 43.

⁵¹ CDB V/1 (jako pozn. 20), s. 136–137, č. 73.

že ves a její rychta vznikla již dříve v místech vymýceného lesa na základě německého práva.⁵²

Na základě některých společných rysů těchto prokazatelně v době opata Martina vzniklých vsí a dalších (lesní lánová ves podél potoka; značný rozsah katastru; většinou německá jména často odvozená od jmen lokátorů; jejich umístění v krajině těsně vázané na vsi prokazatelně za opata Martina vzniklé), o kterých máme až pozdější údaje, jako Heřmánkovice (*Herrmansdorf*), Jetřichov (*Dytrspach*), Otovice (*Ottendorff*), Rožmitál (*Rosental*), Ruprechtice (*Ruperstorf*), Šonov (*Schonow*), jeví se jako téměř jisté, že i tyto vsi vznikly v době velké kolonizační akce Martinovy. Jak dosvědčují hlavně hydronyma uváděná v zakládacích listinách vsí, byla zde určitá, i když asi jen velmi slabá, vrstva českého obyvatelstva proniklá sem, jak již bylo uvedeno výše, pravděpodobně z oblasti „před Stěnami“ snad těsně před provedením velké kolonizační akce. Národnostní rozdíl mezi dříve kolonizovaným Polickem za převážné účasti českého obyvatelstva a při vnější kolonizaci Broumovska provedené za rozhodující účasti německého etnika přetrval až do moderní doby.

Kolonizace břevnovského kláštera na Broumovsku, které se účastnilo hlavně německé obyvatelstvo přicházející sem ze Slezska, probíhající snad ve stejné době, kdy bylo ze Slezska kolonizováno i sousední Trutnovsko, byla v hlavních rysech dokončena asi do 70. let 13. století. Rozsáhlá kolonizační akce, organizovaná jediným subjektem, zřejmě ovlivnila i církevní správu v tomto regionu – vznik broumovského děkanátu, jehož územní rozsah až na malé výjimky v okrajových oblastech, se kryl s panstvím břevnovských benediktinů.⁵³

Souhrnný popis Broumovska a Policka bezprostředně po završení kolonizační akce však nemáme. První ucelený popis situace vzniklé během kolonizace máme až z doby přibližně 120–130 let po jejím dokončení v **urbáři břevnovského kláštera z roku 1406**. Z údajů, které tento urbář přináší, patří k nejzajímavějším údaje ukazující geografické a ekonomické rozdíly mezi staršími sídlišti na Policku a později zakládanými vesnicemi na Broumovsku; některé z těchto rozdílů byly připomenuty již výše. Kromě na první pohled výrazně jazykově odlišných názvů českých na Policku a německých na Broumovsku zde vidíme další rozdíly. Z geografického hlediska se jedná hlavně o rozlohu jednotlivých vsí, která je v urbáři zachycena v lánech – na Policku se u většiny vsí pohybuje od 1 ½ lánu (v Dědově) do 6 lánů (Velká Srbská, Bukovina), větší rozlohu do 10 lánů mají 3 vsi (Letuje, Žďár a Pěkov) a na tuto oblast nebývalou rozlohu má Suchý Důl (12 lánů). Na Broumovsku jsou naopak výjimkou vsi s malou rozlohou – Hynčice (2 lány), do 10 lánů má rozlohu 5 vsí a 10 a více

⁵² RBM II (jako pozn. 36), s. 741–743, č. 1730.

⁵³ K tomu srov. František MUSIL, Z dějin broumovského děkanátu, in: Krkonoše – Podkrkonoší 20, 2012, s. 317–331.

lánů 7 vsí, největší rozlohu mají Šonov a Božanov po 22 lánech. Ve správním ohledu je typické že všechny broumovské vesnice zakládané německými kolonisty mají rychtáře / fojty, kdežto na Policku jsou fojtové jen ve čtyřech vsích (Nízká Srbská, založená pravděpodobně na německém právu – viz výše, Dědov, Lachov a Pěkov).⁵⁴

Další zajímavé údaje zvláště o výši poddanských povinnostech, které se lišily na Policku a Broumovsku, přináší studie Jaroslava Čechury a Marie Ryantové zabývající se na základě urbáře z roku 1406 charakteristikou ekonomiky břevnovského kláštera, ovšem z pohledu celého komplexu klášterních panství. Tato analýza údajů urbáře dokládá např. fakt jednorázově provedené německé kolonizace na Broumovsku tím, že zde povinnosti kolonistů z lánu jsou stanoveny stejně pro všechny vesnice (64 grošů z lánu ve třech ročních splátkách – sv. Jiří, sv. Jan Křtitel a sv. Michal, v oblasti naturálních dávek 12 vajec, 2 malé sýry a vepřová plec, v oblasti robot 4 dny orby za lán; celkově tedy výrazně převládala renta peněžní nad ostatními formami renty). Na Policku se naopak výše peněžní renty splácené ve dvou termínech (sv. Jiří, sv. Havel) i dalších forem renty liší a podle její výše je možno všechny zdejší vesnice rozdělit do sedmi skupin, přičemž stejnou výši renty má obvykle skupina sousedních vsí. Pohybuje se od 16 grošů z lánu (Žďár, Metuje a Dědov) až do 90 grošů (Bohdašín, k jehož vzniku, jak bylo uvedeno výše, máme již písemný doklad a jeho založení bylo zřejmě již spjato s německým právem). Tyto, někdy i dosti podstatné rozdíly ve výši peněžní renty, podle autorů ukazují na pozvolný postup kolonizace v této oblasti (na rozdíl od Broumova) a stanovování výše renty i dalších povinností vždy pro skupinu vsí, které vznikly současně. Další formy renty byly na Policku ve vztahu k rentě peněžní vyšší než na Broumovsku.⁵⁵

Ale vraťme se nyní k době, kdy klášterní kolonizace končila a nově osídlené vsi po období budování, které se pohybovalo kolem 16 let, začínaly již normálně fungovat. Ale to je současně doba, kdy umírá král Přemysl Otakar II. a začínají „zlá léta“ po jeho smrti. A tato se dotkla i nově kolonizovaného panství břevnovského kláštera na Policku a Broumovsku. Byla to léta velmi složitého vývoje a vnitřních

⁵⁴ K tomu srov. Registrum bonorum monasterii brzewnowiensis, in: Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum precedente, ed. Josef EMLER, Pragae 1881, údaje o Policku a Broumovsku jsou na dvou místech – v úvodním přehledu (s. 153–154) je uveden seznam třinácti míst na Broumovsku, která, jak bylo ukázáno výše, vznikla v době kolonizační akce opata Martina, na Policku je uvedeno dvacet vsí, z nich však v předchozím jsou připomenuty jen Bohdašín a Srbská (bez přívlasků), vlastní urbaniální charakteristika jednotlivých míst je na s. 192–207. Další zde uváděné vsi ležící na pravém břehu Metuje (hranicí klášterního panství byl levý břeh této řeky) byly ke klášteru připojeny až později a nelze je s klášterní kolonizací spojovat (Maršov, Dřevíč, Petrovice, Petrovičky).

⁵⁵ K tomu srov. Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ, Urbář kláštera Břevnov z roku 1406, Časopis Národního muzea – řada historická 161, 1992, č. 3–4, s. 79–107, zde zvl. s. 84–85, 90 a 102.

konfliktů, které pravděpodobně přispěly i ke vzniku oněch často připomínaných listinných falz. Záhy po tom, kdy se břevnovským benediktinům podařilo, jak již bylo uvedeno, pravděpodobně na základě jediné interpolace do listiny hlásící se k roku 1253 zajistit si pro sebe dnešní Broumovsko a zřejmě přesvědčit i panovníka Přemysla Otakara II. o jejich nároku na tento region, přišla první zkouška tohoto řešení osudů Broumovska.

Jindřich IV. Probus, opatův konflikt s fojty a pannewitzská zástava

Po smrti Přemysla Otakara II. ovládl Kladsko a Broumovsko vratislavský vévoda Jindřich IV. Probus. Na jakém základě se to stalo, není pro naprostý nedostatek pramenů jasné. Objevují se názory, že to bylo na základě nástupnických dohod mezi Přemyslem Otakarem II. a Jindřichem IV. Probusem nebo vojenským zásahem, který vycházel ze složité situace v Čechách po smrti krále Přemysla Otakara II.⁵⁶ Z hlediska dějin Broumovska je důležité, z jakého titulu se Jindřich IV. Probus zmocnil i Broumovska. Jestliže je zpochybněna pravost listiny z roku 1260 obsahující imunity pro obyvatele broumovského klášterního panství, pak mohl Jindřich IV. Probus obsadit Broumov ještě jako integritní součást Kladska a stát se i pánem zdejších břevnovských majetků. Jistě by bylo v této době zájmem Břevnova udržet na Broumovsku svůj vliv, takže potřeba vytvořit dokument o nezávislosti Broumovska na Kladsku (imunitní privilegium) hypoteticky mohla v této době nastat. Ale dnes převažující datování listiny údajně z roku 1260 na základě paleografické analýzy do doby těsně před rokem 1301 tento předpoklad vylučuje. Ke vztahu Jindřicha IV. Probuse k Broumovu máme jedinou pramennou zmínku, a to Probusovu závěť z 23. června 1290, kterou měl sestavit na smrtelné posteli, když umíral po otravě. V závěti se uvádí, že Kladsko vrací českému králi a Broumov s přilehlým obvodem opatovi.⁵⁷ Problém je ovšem v tom, že tak jak je to v souvislosti s Broumovem běžné, je i tato závěť nejasného původu a protože není zachována v originále, část historiků odmítá její pravost.⁵⁸

Vláda Jindřicha IV. Probuse zanechala přece jen na Broumovsku významnou stopu. Domníváme se, i když jen na úrovni hypotézy, že fojtové z Broumovska, kteří sehráli důležitou úlohu při kolonizaci kraje, se v této době blíže seznámili s posta-

⁵⁶ Tuto otázku nejnověji s nastolením různých hypotéz řeší polský historik Marek Cetwiński in: O. FELCMAN – R. GLADKIEWICZ a kol., Kladsko (jako pozn. 42), s. 59–61.

⁵⁷ Závěť je publikována in: Schlesisches Urkundenbuch V. (1282–1290), hg. Winfried IRGANG, Köln – Wien 1993, s. 344–346, č. 451.

⁵⁸ K problematice Probusovy závěti srov. Tomasz JUREK, Testament Hendrycha Probuse. Autentyk czy falsyfikat, *Studia Źródloznawcze* 35, 1994, s. 79–99.

vením kladských a slezských fojtů, kteří byli považováni – na rozdíl od Čech – nikoli za poddané, ale nejnižší příslušníky šlechty, z čehož jim plynuly určité výhody a že pravděpodobně z tohoto důvodu začaly mezi nimi a novým opatem břevnovského kláštera, rázným Bavořem z Nečtin (1290–1332) spory, které nakonec přerostly v otevřený konflikt.⁵⁹

Napětí mezi opatem a fojty dokládá pravděpodobně poprvé listina opata Bavora z Nečtin pro hejtmánkovického fojta z roku 1296 (26. listopadu). Listina se sice tváří jako privilegium na zdejší rychtu, které zajišťuje fojtovi i jeho dědicům její držbu, hlavní náplní je ovšem výčet povinností fojta ke klášteru. Fojt má sice zajištění svobodnou držbu jednoho lánu, ale z dalších, které vlastní, musí plnit stejné povinnosti jako všichni ostatní poddaní, např. v určených termínech platit daň a odvádět poplatky klášteru, k velikonočním dát klášteru hovězí plec, sloužit pro potřeby kláštera s vyzbrojeným koněm.⁶⁰

Na Broumovsku byl v této době neklid, zda způsobený jen nespokojeností fojtů, či zde působily i jiné faktory, nelze jednoznačně rozhodnout. Faktem je, že ještě na konci roku 1296 (14. prosince) opat Bavor z Nečtin povolal Konráda ze Sulcu, pocházejícího pravděpodobně z Durynska, a na rok mu svěřil vojenskou ochranu své tvrze (výslovně uvedeno *munitionem suam* – první zpráva o opevnění v Broumově), města a celého kraje s tím, že bude mít na starost vojenskou obranu a nebude zasahovat do soudních řízení.⁶¹ Později stejnou úlohu na Broumovsku plnil opatův nevlastní bratr Vyšemír z Nečtin. K otevřenému konfliktu mezi opatem Bavořem a některými fojty došlo potom v letech 1300–1301. V roce 1300, v době kdy opat Bavor pobýval v Římě, přepadli dva broumovští fojti Leo a Tyček proboštvství v Polici a v kostele vzali peníze. Po návratu z Říma svolal opat shromáždění fojtů a zde broumovské fojty za jejich čin odsoudil a poslal je do vězení na hrad Jestřebí, který náležel Hajmanovi z Dubé. Uvězněným fojtům se podařilo uprchnout a tajně se vrátit do Broumova. Potom přepadli a zranili sluhu opatova notáře a zmocnili se peněz

⁵⁹ K problematice postavení fojtů (rychtářů) v Kladsku srov. František MUSIL, Lucemburské období (1310–1419), in: O. FELCMAN – R. GLADKIEWICZ a kol., Kladsko (jako pozn. 42), s. 75.

⁶⁰ RBM II (jako pozn. 36), s. 741–743, č. 1730. Zde odkaz na to, že originál listiny je dosti nelogicky uložený v arcibiskupském archivu v Olomouci. Nyní se však listina nachází v Moravském zemském archivu, G 1 – Bočkova sbírka, inv. č. 3398. K tomu srov. Dalibor HAVEL, Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomataře (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297), Brno 2011, s. 373–375, č. 961. Tuto listinu velmi podrobně rozebírá J. ŽEMLIČKA, Království v pohybu (jako pozn. 13), s. 140–141.

⁶¹ RBM II (jako pozn. 36), s. 743–744, č. 1732, nyní uloženo v Moravském zemském archivu, G 1 – Bočkova sbírka, inv. č. 3399. K tomu srov. D. HAVEL, Katalog listin a listů (jako pozn. 60), s. 376–377, č. 966.

u něho uložených ve výši 70 kop grošů. Zmocnili se rovněž koní a výzbroje pana Vyšemíra z Nečtin v hodnotě 100 kop grošů. Obyvatelé města proti nim nijak nevystoupili a tak snadno z města uprchli a začali plenit okolí. Jejich spojenci v tomto boji se stali i někteří fojtové nebo členové jejich rodin, jmenovitě synové fojta Waltera z Otovic (je to první písemná zpráva o tomto místě) a fojt Kunlin z Martínkovic, které se rovněž nazývají Březnice (i toto je první písemná zpráva o Martínkovicích). Vzbouřenci pokračovali v plenění Broumovska, vypálili panské dvory, vypálili i broumovský hrad (tenkrát označen již jako *castrum*), ničili i majetek poddaných a vypálili i celou ves břevnového kláštera Šonov (rovněž první zpráva o tomto místě). Nakonec až vojenským zásahem Vyšemíra z Nečtin bylo tato vzpoura potlačena. Jmenovaní broumovští fojtové byli zajati a na několik let uvězněni a byl jim konfiskován veškerý jejich majetek, fojtové z Otovic a Martínkovic museli zaplatit pokutu ve prospěch kláštera. Teprve po akci Vyšemírově byl na Broumovsku nastolen klid.⁶²

Jak již bylo zmíněno výše, velmi pravděpodobně proto, aby opat mohl odbojné fojty potrestat, vzniklo těsně před rokem 1301 ono falzum listiny hlásící se k roku 1260. Důvodem vzniku tedy zřejmě nebylo ani tak potvrzení o vynětí Broumovska z Kladska, ale imunitní část tohoto dokumentu, která vyjímala obyvatele klášterních majetků z pravomoci královských úředníků v Kladsku a svěřovala je v soudní pravomoci opatovi, pouze těžké zločiny, k nimž patřila zajisté i vzpoura fojtů na Broumovsku, měly být v soudní pravomoci krále nebo jeho úředníků, nikoli opata. Aby i tyto činy fojtů mohl opat sám potrestat, vzniklo ještě další falzum privilegia údajně z roku 1295, opět zřejmě z prostředí opata Benedy z Nečtin, které sice nesusvisí bezprostředně s průběhem kolonizace zdejšího regionu, ale týká se pravomoci soudu v Polici, k němuž tehdy zřejmě ještě patřilo nově osídlené Broumovsko. Tento soud tak získal hrdelní právo, které umožňovalo opatovi soudit i těžké zločiny privilegiem údajně z roku 1260 z jeho pravomoci vyloučené. Zajímavé bylo odůvodnění poskytnutí tohoto tehdy ještě nikoli běžně udělovaného práva právě soudu v odlehlé nevelké Polici – transportování vězňů z tohoto kraje do vzdáleného Hradce, kde působili královští úředníci, je velmi obtížné a zločinci mohou po cestě utéci.⁶³

⁶² O této události, i přes její zřejmě značný rozsah, nemáme v soudobých pramenech žádnou zprávu. Jediným zdrojem informací jsou zápisky opata Bavora z Nečtin v jakémsi kodexu klášterní knihovny, které jsou publikovány in: RBM II (jako pozn. 36), s. 1207–1209, č. 2765. Samozřejmě to, že zdrojem informací jsou zápisky osoby, proti které byla vzpoura vedena, může jejich věrohodnost, zvláště pokud jde o sílu vystoupení, zpochybňovat. Právě zmíněný soud nad fojty vedl Šimáka k úvaze o padělání listiny z roku 1266 pro potřeby této akce. K tomu srov. pozn. 46 a k ní příslušející text.

⁶³ Originál listiny je uložen v Národním archivu Praha, Archivy českých klášterů zrušených Josefem II – Benediktini, klášter Břevnov – oddělení Listiny, inv. č. 107, snad kopie listiny je uložena ve Státním okresním archivu Náchod, Archiv města Police nad Metují – oddíl listiny, inv.

Poslední složitou událostí v počátečních dějinách Broumovska, která rovněž pravděpodobně přispěla rozhodujícím způsobem ke vzniku falz vztahujících se k Broumovu, byla **zástava Broumova a Broumovska** (zda šlo o celé Broumovsko, či jen část majetku břevnovského kláštera ve východní části tohoto regionu, není jasné) králem Janem Lucemburským **bratřím Wolframovi a Matyáši Pannewitzům**, význačným kladským šlechtickým manům s tím, že po jejich smrti bude zástava vrácena nikoli klášteru, ale králi. Zastavování církevních majetků, u kterých byl král jejich patronem – zakladatelem, královským rozhodnutím bylo v době Jana Lucemburského, který měl časté finanční problémy, běžným jevem. Podrobně se o tom, jak král svévolně nakládal s klášterními majetky, dozvídáme z kroniky zbraslavského cisterciáckého kláštera, jemuž král několikrát odňal majetky, aby je mohl zastavit nebo za jejich vrácení získat od kláštera finance.⁶⁴ Jestliže takto král Jan jednal s klášterem, který měl určité význačné postavení dané už tím, že byl pohřebišťem posledních přemyslovských králů, je zcela pochopitelné, že stejně mohl jednat i ve vztahu k majetkům břevnovských benediktinů. Jednání krále Jana ve vztahu ke klášterním majetkům vycházelo ze starších právních názorů, které sice byly již částečně narušeny církevním privilegiem Přemysla Otakara I. z roku 1222, že právo disponovat majetkem církevních institucí zůstává zakladateli a jeho dědicům, což ovšem u většiny význačných církevních institucí byl panovník. Každopádně na jemné právní nuance se král za své finanční situace příliš neohlížel.

O zástavě benediktinského Broumova a Broumovska však nemáme přesnější údaje (podobnou kroniku jako má Zbraslavský klášter, Břevnov nemá), neboť zástavní listina se nezachovala a pro rok 1330 uváděný v literatuře v souvislosti s touto akcí, nejsou prokazatelné doklady.⁶⁵ Rovněž nevíme, jaká byla její konkrétní výše, jaké závazky z ní plynuly pro klášter. Není ani prokazatelný doklad pro to, že zástavu provedl opat kláštera Bavor z Nečtin se souhlasem krále jako projev nespokojenosti s neklidem, který v té době byl na Broumovsku, a k jehož potlačení měl předat vyšší soudní pravomoc nad Broumovskem zástavním pánům.⁶⁶

č. 2. Regest listiny je publikován v RBM II (jako pozn. 36), s. 730, č. 1700. Podrobný český regest uvádí D. HAVEL, Katalog listin a listů (jako pozn. 60), s. 349–350, č. 896. Jako falzum hodnotí listinu na základě historických okolností R. URBÁNEK, Legenda tzv. Kristiána (jako pozn. 4), s. 503–504. Paleografická analýza zachovalých autografů tohoto dokumentu ještě nebyla provedena.

⁶⁴ K tomu srov. Chronicon Aulae Regiae, ed. Josef EMLER, in: Fontes rerum Bohemicarum IV, Pragae 1884, s. 233, 273, 315, 333.

⁶⁵ Tento rok jako rok zástavy uvádí L. WINTERA, Geschichtsbild der Stadt (jako pozn. 6), s. 18; od něho přejal Jaroslav ŠŮLA, Pohyb česko-kladské hranice v období feudalismu, Kladský sborník 1, Hradec Králové 1996, s. 27–30.

⁶⁶ Toto uvádí o náplni zástavní smlouvy A. HEINZEL, Einige Nachrichten (jako pozn. 6), s. 18, ovšem bez jakýchkoli dokladů. Myšlenku o tom, že Broumov zastavil sám opat uvádí s od-

Jediným prokazatelným dokladem k zmíněné zástavě Broumova a Broumovska je revokace nezachované zástavní listiny provedená listinou krále Jana Lucemburského z 10. července 1331, kterou král vydal při svém pobytu v severoitalské Pavii.⁶⁷ Podle úvodu této revokace byla provedena výslovně na žádost břevnovského opata Bavora z Nečtin a celého břevnovského benediktinského konventu. Z toho ovšem nevyplývá závěr, že zástavu provedl sám opat, ale mohla být, podobně jako u výše zmiňované zástavy Zbraslavi, provedena králem jako patronem kláštera. Celý text a smysl revokační listiny se zdá více potvrzovat královskou zástavu, než zástavu opatskou. Zůstává nejasné, proč tato otázka byla řešena za králova pobytu v Itálii a zda břevnovský opat za králem až do Pavie v této záležitosti přišel, nebo se jednalo přes zprostředkovatele. Revokační listina se netýká obsahu celé zástavy, ale jen toho, co se má stát po smrti zmíněných zástavních pánů, neboť zástava měla platit jen do konce jejich života. A to je také jediný konkrétní údaj vztahující se k celé zástavě, o němž se z revokační listiny dozvídáme. Z jejího obsahu vyplývá, že v nezachované zástavní listině byl pro klášter nevýhodný pasus o tom, že po smrti zástavních držitelů – bratří Pannewitzů – má zřejmě zástava připadnout králi, nikoli zpět klášteru a král má rozhodnout o jejím dalším osudu. Zmínění němečtí badatelé se domnívají, že tento pasus záměrně do listiny prosadili Pannewitzové, neboť to vytvářelo předpoklad další držby Broumovska v rodině těchto kladských manů. Pannewitzové se zřejmě domnívali, že král bude ochoten vzhledem k svým finančním těžkostem zástavu prodlužovat, případně, že jim oblast nakonec postoupí do dědičné držby, což by mohlo vést ke ztrátě Broumova a Broumovska pro benediktiny, a nakonec až k návratu tohoto regionu zpět do Kladska.

kazem na níže rozebíranou revokaci zástavní listiny (viz pozn. 67) J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace* (jako pozn. 8), s. 897. Naposledy se problémem zástavy Broumovska zabýval Beda Franz MENZEL, *Die Geschichte des Braunauer Ländchens*, in: *Das Braunauer Land. Ein Heimatbuch des Braunauer Ländchens, des Adersbach-Wekelsdorfer und Starkstädter Gebietes*, Forchheim 1971, s. 81–82. Toto pojednání jen opakuje údaje starší výše zmíněné literatury a zdůrazňuje, že opat Bavor z Nečtin musel za změnu listiny dát králi značnou peněžní sumu – doklad pro toto tvrzení však neuvádí. Dále uvádí špatně datum revokační listiny 10. říjen 1331.

⁶⁷ Originál této revokační listiny existuje ve dvou exemplářích, jeden obsahuje ještě potvrzení pravdivosti textu Wolframem a Matyášem Pannewitzem a radou města Broumova. Oba exempláře jsou uloženy v Národním archivu Praha, Archivy českých klášterů zrušených Josefem II – Benediktini, klášter Břevnov – oddělení Listiny, inv. č. 80 a 81. Listina byla dvakrát editována. Poprvé ji vydal G. DOBNER, *Monumenta historica Boemiae* (jako pozn. 3), s. 56–57, č. 81 jako součást břevnovského diplomatáře. Jedná se o exemplář se schvalovací formulí. Znovu byla vydána v edici RBM (jako pozn. 2) III, ed. Josef EMLER, *Pragae* 1890, s. 690, č. 1763. Zde je edice druhého exempláře s odkazem na to, že existuje ještě další exemplář s potvrzovací formulí. Údaj L. WINTER, *Geschichtsbild der Stadt* (jako pozn. 6), s. 18, že originál listiny je uložen v archivu města Broumova (dnes SOkA Náchod), je nesprávný.

Toto nebezpečí si zřejmě opat Bavor z Nečtin uvědomil, a proto došlo k jeho žádosti podporované celým konventem králi o revokaci uvedené části dnes již neexistující zástavní listiny. Zde vzniká místo pro objasnění, i když rovněž jen hypotetické, vzniku dvou, případně tří břevnovských falz vztahujících se k Broumovu. Bylo nutno krále Jana přesvědčit pádnými důkazy o starých právech břevnovského kláštera k Broumovu i o vynětí obyvatelstva Broumovska z pravomoci světských úřadů. Neinspirovala tato situace opata Bavora k zhotovení falz, kterých využíval již i dříve? Falza listin údajně z roku 1213 a 1229 dokazovala, že již král Přemysl Otakar I. dokonce ještě s odkazem na svého otce krále Vladislava I. daroval Břevnovu pusté Policko a Broumovsko a již do budoucna vyňal jeho obyvatelstvo z pravomoci světských úřadů, což potvrdil 1229 další král (sice ještě jako mladší král) Václav I. Další falzum – listina krále Přemysla Otakara II. z roku 1260 – téměř určitě, jak bylo ukázáno výše, vzniklo kvůli soudu se vzbouřenými fojty na Broumovsku před rokem 1301, ale jeho údaje o donaci území „*infra et extra montes Steni*“ klášteru Přemyslem Otakarem II. a jeho předky i rovněž již zmíněné vynětí obyvatel tohoto území z pravomoci královských úřadů a jeho podřízení opatovi mohlo též sloužit jako argument při jednání o revokaci zástavní listiny. Jestliže existuje území se starou tradicí dotace českými přemyslovskými králi břevnovskému klášteru, nemůže přece Jan Lucemburský, který se i na základě sňatku s Eliškou Přemyslovnou považuje za pokračovatele Přemyslovců, toto území v neprospěch kláštera svévolně zcizit. Samozřejmě, že je možné, že toto „falzifikátorské“ přesvědčování bylo podepřeno i finančně. Aby předpokládaná falza mohla být využita i při případných budoucích sporech, nechal si je klášter definitivně „pojistit“ jejich insercí do nového klášterního privilegia Karla IV. ze 14. ledna 1351. Pouze listina z roku 1260 o kraji „*infra et ultra Steni*“ do privilegia pojata nebyla, jak již bylo uvedeno výše; snad podíl Přemysla II. na rozvoji klášterních majetků dostatečně reprezentovala podle představitelů kláštera listina z roku 1253 o přenesení trhu z Provodova do Police doplněná o výše zmíněnou interpolaci, která je do Karlova privilegia inserována.

Výsledkem jednání o revokaci Pannewitzké zástavní listiny, ať již bylo či nebylo ovlivněno falzy, bylo ustanovení, že po skončení zástavy, tedy po smrti zástavních držitelů, musí zastavený majetek připadnout zpět nikoli králi, ale břevnovskému klášteru, aniž by král, jeho nástupci či úředníci mohli proti tomu nějak zasáhnout. Jiných ustanovení dnes neznámé zástavní listiny se revokace netýkala. S revokací, jak vyplývá ze závěru jednoho ze dvou exemplářů revokované zástavní listiny, vyslovili souhlas i bratři Pannewitzové i představitelé města Broumova.

K naplnění ustanovení o návratu Broumovska břevnovskému klášteru došlo po smrti Wolframa Pannewitze. První údaj o Wolframovi jako zemřelém pochází z 8. září

1347, kdy jsou zmiňováni jeho dědici.⁶⁸ Matyáš Pannewitz zemřel dříve, přesné datum jeho úmrtí není známo.

Všechny uváděné složité události z počátku broumovského proboštství našly odraz, jak dokládají nejnovější archeologické i architektonický výzkumy, i v jeho stavebním vývoji. Tyto poznatky částečně mění dosud tradovaný výklad o stavebním vývoji proboštství a jeho kostela (dnes kostel sv. Vojtěcha) v dnešním klášterním areálu. Jak již bylo zmíněno výše, původně bylo proboštství zřejmě spojeno s městským kostelem.⁶⁹ Obvyklý výklad, který se s drobnějšími obměnami projevuje ve všech starších publikacích, vychází z toho, že již po potlačení vzpoury fojtů nastal na broumovském klášterním panství klid, který umožnil rozvoj stavební aktivity, především opravu či přestavbu vypáleného hradu, výstavbu kostela v hradním areálu a přenesení proboštského sídla do tohoto areálu. Při tom jsou zcela opomenuty problémy, které klášteru způsobila v této době výše charakterizovaná zástava kladským šlechticům.⁷⁰ Ke kladení rozhodující gotické výstavby klášterního objektu do dob opata Bavora z Nečtin přispěl i údaj Neplachovy kroniky k roku 1322, že opat Bavor vystavěl klášter v Broumově.⁷¹

⁶⁸ RBM (jako pozn. 2) V/1, ed. Jiří SPĚVÁČEK, Praha 1958, s. 110, č. 200.

⁶⁹ K tomu srov. pozn. 45.

⁷⁰ Poprvé takto vylíčil vývoj broumovského klášterního areálu L. WINTERA, *Geschichtsbild der Stadt* (jako pozn. 6), s. 17. Podle něho opat Bavor po potlačení vzpoury fojtů v letech 1301–1305 obnovil hrad a vybudoval novou faru, potom ve východní části hradu vystavěl kostel sv. Vojtěcha s dvanácti oltáři a v roce 1322 zřídil na hradě proboštství, osazené mnichy z břevnovského kláštera. Některé údaje Winterovy převzal např. J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonisace* (jako pozn. 8), s. 897, když uvádí, že opat Bavor vybudoval hrad se studnou a faru, nezmiňuje se však o stavbě kostela v této době. Zdeněk WIRTH, *Umělecké památky Čech*, Praha 1957, s. 57 zdůrazňuje dokončení výstavby proboštství na hradě v roce 1322, Emanuel POCHE a kol. *Umělecké památky Čech I. A–J*, Praha 1977, s. 124–125 výstavbu hradu a kostela klade opatrněji do první poloviny 14. století a Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 186, přestavbu vypáleného hradu, umístění proboštství do tohoto hradu a výstavbu nového kostela na jižní straně hradního areálu spojují s opatem Bavořem z Nečtin (v souladu s líčením Winterovým).

⁷¹ Neplacha, opata Opatovského, *Krátká kronika římská a česká*, ed. Josef EMLER, in: *Fontes rerum Bohemicarum III*, Praha 1882, s. 479. Uvedený údaj není však z originálního Neplachova textu, ale pozdějšího upraveného rukopisu kroniky (tzv. Vokounova kronika) z konce 14. či počátku 15. století (k tomu v uvedené edici s. 449–450), takže údaj vztahující se k roku 1322 a v původním rukopisu kroniky nefigurující není spolehlivý. Navíc v tzv. Vokounově kronice je vsunut naprosto neorganicky do výkladu událostí roku 1309. Na rozdíl od Emlera R. URBÁNEK, *Legenda tzv. Kristiána* (jako pozn. 4), s. 449–450 zastává názor, že předlohou tzv. Vokounova rukopisu byla dnes již neexistující kronika vedená v břevnovském klášteře, takže údaje tohoto ruko-

Alespoň částečně reálný pohled do nejstarší stavební historie broumovského benediktinského opatství přinesl stavební a archeologický výzkum jeho areálu zahájený v roce 2013 v souvislosti s oslavami 800. výročí příchodu benediktinů na Náchodsko. Podle dochovaných účtů opata Bavora z Nečtin je mu připisována výstavba či úprava hradu. Na ni po pět let vydával každoročně 120 hřiven stříbra a 12 hřiven na dovoz kamene, dále vynaložil na zřízení studny 4 hřivny, na výstavbu fary 7 hřiven a dalších 5 hřiven na výdaje s tím spojené (pravděpodobně se jedná o objekt fary u městského kostela, která zřejmě sloužila i jako sídlo proboštví), nejsou však uváděny žádné výdaje, které by svědčily o výstavbě kostela.⁷²

Hrad, soudě podle skromných zbytků středověkého zdiva, zaujímal snad část místa dnešního východního křídla konventu na okraji svahu do údolí řeky Stěnavy a patřila k němu dále nádvoří strana severního křídla konventu a prelatury, která stála nad příkopem oddělujícím klášterní areál od města, na západní straně snad k němu patřila část vnitřní nádvoří zdi západního křídla prelatury. Hrad byl pravděpodobně vybudován jako kastelový na téměř čtvercovém půdorysu. Stavba či oprava hradu zřejmě směřovala k zabezpečení klášterního panství po dramatických událostech z konce 13. a počátku 14. století. Prováděný architektonický a archeologický výzkum prokázal, že počáteční výstavba kostela sv. Vojtěcha v hradním areálu spadá podle zachovalých architektonických článků nejspíše až do třetí čtvrtiny 14. století, tedy přibližně do počátků vlády Karla IV., což koresponduje s výše uvedenými účetními údaji opata Benedy z Nečtin.⁷³

Dnešní poznatky o vývoji klášterní architektury je možno oprávněně dávat do vzájemného vztahu s historickým vývojem Broumova v první polovině 14. století. Obnova poškozeného hradu, či jeho zcela nová výstavba měly zajistit hlavně bezpečnost majetků břevnovských benediktinů na Broumovsku. Možná, že zde mělo být i sídlo probošta. Ale působení příslušníků řadu (proboštví) se mohlo těžko realizovat v místě bez kostela, takže je pravděpodobné, že jejich sídlo zůstávalo dále u městského kostela. To by mohly naznačovat i údaje o výdajích Benedy z Nečtin v souvislosti s výstavbou fary v jeho účtech. K přenesení proboštví do areálu broumovského hradu za Benedy z Nečtin tedy velmi pravděpodobně nedošlo.

pisu je možno považovat za spolehlivé, ale v případě zápisu k roku 1322 ani Urbánek nevylučuje pozdější interpolaci kvůli zdůraznění významu Benedy z Nečtin.

⁷² K tomu srov. RBM II (jako pozn. 36), s. 1202–1204, č. 2752, údaje o výdajích v Broumově jsou na s. 1204.

⁷³ O výsledcích výzkumu informuje Jiří SLAVÍK, Nové poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou, in: Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550. Příspěvky z vědecké konference Východočeská gotika 4.–6. 12. 2013, red. Ivo Hlobil – Milan Dospěl, Hradec Králové 2014 (online: <http://www.muzeumhk.cz/clanky-gotika.html>), s. 18–32, uvedené údaje zvl. s. 22 a 31.

Zástava Broumovska kladským Pannewitzům, jak bylo ukázáno výše, znejistila postavení benediktinů v tomto regionu a je nepravděpodobné, že by v této nejistotě prováděli nějaké rozsáhlejší stavby, jakou by byl beze sporu gotický klášterní chrám. Situace se mění na konci 40. let 14. století, kdy konečně po smrti obou Pannewitzů získávají břevnovští benediktini Broumovsko zpět do vlastních rukou. A inserce předpokládaných falz do klášterního privilegia potvrzeného v roce 1351 Karlem IV. zabezpečila i právní stránku benediktinského vlastnictví Broumovska. A v této situaci lze předpokládat i obnovení stavebních aktivit, které právě pro tuto dobu předpokládá provedený architektonický a archeologický výzkum. Je tedy pravděpodobné, že právě v poměrně klidné době vlády Karla IV. se **benediktinské proboštství definitivně přesunulo do broumovského hradu**, který byl pro nové využití upraven a současně doplněn gotickým kostelem sv. Vojtěcha. Tím benediktinské proboštství nabylo gotické podoby, později však zcela setřené vrcholně barokní přestavbou, která objektu dala dnešní podobu.

František Musil

The Colonisation of Police and Broumov regions and Břevnov monastery falsified documents

The study investigates the history of one of the largest colonisations in the High Middle Ages in East Bohemia – the colonisation of Police and Broumov regions (these regions are today part of the Náchod district), which was organised by the great Benedictine monastery in Břevnov (near Prague). It looks at the actual course of the colonisation, its beginnings in Police region where it was mostly the Czech population involved in colonisation, the ‘illegal’ penetration of Benedictines in the future Broumov region, and the colonisation of this territory which mainly involved German colonists arriving mostly from Silesia. The differences in how colonisation occurred are seen not just in the cadastres of specific places (smaller villages in Police region often with disorderly arranged farmland, larger laid-out villages in Broumov region), but also in their later role in the monastic economy following the end of colonisation (greater role of corvée and benefits in kind in Police region, prevalence of monetary rent in Broumovsko, key status of village vogts in this region). Since the key sources used to study this colonisation – mainly documents from the years 1213, 1229, 1253 and 1260 – are mediaeval falsified documents from later periods, the study looks at historical issues of the period and the reasons these falsified documents were created and their reliability in investigating the colonisation process, and not more general issues around mediaeval falsification and the complex palaeographic, diplomatic and sigillographic evolution of these documents. Much attention is paid to the evolution of social relationships in the colonised areas, the important status of vogts and a unique occurrence in Bohemia – the uprising of the vogts against their monastic lords.

A hypothetical stipulation is posited here that this uprising may have arisen as a result of the vogts' efforts to achieve the same status as that of the vogts in neighbouring Kłodzko – although they were members of lesser nobility. In the study's conclusion, a previously neglected issue is discussed – the pledges of the monastic assets to King John of Bohemia by Kłodzko's important House of Pannewitz (brothers Wolfram and Matthias), where it had likely been decided that after the death of these brothers, the pledge would be returned to the King as patron of the monastery, rather than to the monastery, which created the possibility of Royal divestment of the real estate, or the return of Broumov region to Kłodzko. As such, Abbot Beneda of Nečtiny successfully attempted to change the pledge agreement in favour of the monastery. It is likely in relation to this that the falsified document stressing the Royal donation of the monastery arose. The very end of the study gives a very brief description of how this complex situation was reflected in the construction of the monastery church on the basis of findings acquired through architectural and historic research of the monastery site.

Petr Nový*

**OPIDUM GABLONA.
PŘÍSPĚVEK K LOKALIZACI ZANIKLÉHO
MĚSTEČKA Z LISTIN ZBRASLAVSKÉHO KLÁŠTERA**

OPIDUM GABLONA.
A CONTRIBUTION TO THE LOCALISING A VANISHED TOWN
FROM ZBRASLAV MONASTIC DOCUMENTS

Keywords

Zbraslav (monastery)
vanished town
Gablona (Jablonná)
Klínec
Sekanka
old roads
14th century

Abstract

The study presents the partial outcome of long-term research into mediaeval roads and settlements in the Bojovský stream drainage area located in the north-western surroundings of confluence of the the Vltava and Sázava rivers at Davle. Specifically, it proposes a possible localisation of the vanished town of Jablonná, also enabling us to name a well-known archaeological location for which we do not know the historical name.

* Mgr. Petr Nový, Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, Zámek č. 1, 252 63 Roztoky.
E-mail: novy@muzeum-roztoky.cz.

Sídelně-historické souvislosti v okolí Davle

Středočeská krajina mezi Zbraslaví a Mníškem pod Brdy představuje pozoruhodnou oblast pro historickogeografické bádání. Přestože celá řada témat již zaměstnala a zaměstnává řadu historiků, archeologů i geologů, stále se zde nacházejí místa skrývající nejedno překvapení. Některá urputně odolávají celá desetiletí, ale v některých případech je pravděpodobné, že představená řešení nejsou pouze obecně známa.¹

V rámci studia problematiky starých cest v této oblasti je nutné dříve či později přistoupit ke studiu listin, popisujících spory Zbraslavského kláštera o hranice lesa, probíhající ve 14. století.² Velké množství v nich obsažených informací nabízí celou řadu témat přínosných nejen pro problematiku starých cest.³ Hraniční spory vázané zejména na geografické body a linie vtahují tyto cesty do širšího kontextu, čímž se stávají velmi důležitou pomůckou při řešení i zdánlivě nesouvisejících témat. Jedním z nich je lokalizace zaniklých sídel a v případě zbraslavských listin se jedná hned o několik takových sídlišť. Pravděpodobně nejzajímavějším z nich je městečko Jablonná, které je dnes i přes poměrně jasně definovanou polohu vedeno jako blíže nelokalizovatelné zaniklé městečko.⁴

První písemnou zmínku dokládající existenci Jablonné přináší zápis z roku 1319, ve kterém daruje královna Eliška Zbraslavskému klášteru ves Klínek – „*villam*

¹ Nejdiskutovanější problematikou oblasti je lokalizace středověké hory Osek, nově Tomáš KLIMEK, Kosmova hora Osek a vnímání krajiny v českém středověku, HG 33, 2005, s. 39–56; Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK, Úsek dálkové komunikace na Kosmově hoře Osek. (Po- vrchový průzkum zaniklých cest v trati „Humenská“ na k.ú. Jíloviště, okr. Praha – západ), AR 59, 2007, s. 103–115; Petr NOVÝ, Cesta přes horu Osek do končin kraje bechyňského. Archeologie starých cest jako součást historicko-geografického bádání, HG 35, 2009, s. 35–58; Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK, K problematice Kosmovy bechyňské cesty, HG 36, 2010, s. 99–136.

² Listy kláštera zbraslavského, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1904.

³ Naposledy Petr NOVÝ – Martina FALTÝNOVÁ, Všenorská cesta. Příklad středověké cesty vedené skalami sevřeným údolím (Všenorského potoka), in: Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu II, red. Jan Martínek, Brno 2014, s. 52–58.

⁴ V literatuře je možné najít lokalizace do míst od dnešního Jíloviště po Davli, např. vysoká planina nad Davlí (Ferdinand TADRA, O poloze Kosmova vrchu a hradu „Oseka“ a některých jiných zaniklých osad na Zbraslavsku, ČČM 76, 1902, s. 284–293, zde s. 288–289); JZ od Jíloviště (František VACEK, Hora Osek, hrad Kazin a mohyla Kazina, Method 30, 1904, č. 7–8, s. 61–69, zde s. 66); Jíloviště (August SEDLÁČEK, Osek, Oseč, ČČH 24, 1918, č. 1, s. 263–272, zde s. 267); okolí kostela sv. Václava u Jíloviště (Josef Vítězslav ŠIMÁK, Středověká kolonisace v zemích českých, Praha 1938 (= České dějiny I/5), s. 995); místo na katastru Davle, tedy poloha obdobná nejstarší lokalizaci F. Tadrý (Zdeněk BOHÁČ, K lokalisaci Kosmovy Mons Osseca a přilehlé cesty pražsko-bechyňské, ČsČH 15 (65), 1967, s. 747–756, zde s. 753).

*nostram dictam Glinicz inter Gablonam oppidum et villam dictam Zehuszkowicz ...*⁵ Poté se písemné prameny odmlčí, takže další zmínku přináší až v roce 1350 popis jižní hranice území patřícího Zbraslavskému klášteru – „*Primo nos a quodam flumine parvo, quod vocatur Trzemenicze, ascendendo per viam antiquam de Gablona versus villam Iegersdorf ...*“.⁶ V roce 1356 se situace opakuje, u sledované cesty je mimo jiné zpřesněno, že pokračuje až do Mníšku (pod Brdy): „*Prima itaque meta ipsius monasterii incipit in rivulo, qui vocatur Trzemesnicz, in eo videlicet loco, ubi via publica ducens de Gablona in Monacum oppidum regale in valle medio per rivulum ipsum transit, protenditur vero sive durat eandem meta directede ipso rivulo per eandem viam publicam ascendendo, in cuis vie dextera omnes montes, silve, rubeta, agri et campi ad curiam Glinicz et ad villam Leschnicz de novo exstirpatam pertinent omni jure.*“⁷ Cesta z Jablonné se tak svým lokálním významem dostala na úroveň staré cesty ze Všenor („*altera ... via, que Schenorska dicitur*“), fungující minimálně od 13. století.⁸ Mezi cestami zachycenými v listinách tak cesta z Jablonné v této době zaujímal důležitá postavení, které ji odlišilo od ostatních cest v okolí.

Na základě archeologických nálezů, učiněných ve 20. století amatérskými výzkumy i zjišťovacím archeologickým výzkumem, byla dle mého s jistotou **lokalizována poloha královského středověkého městečka Klínce**.⁹ V pracích nastíněný model přesunu montánního sídliště fungujícího na okraji údolí Bojovského potoka do severněji položené současné polohy dobře koresponduje s postupným úpadkem povrchové těžby zlata v první polovině 14. století i se současnou polohou Klínce v zemědělsky příhodnějším prostředí. Toto ztotožnění písemnými prameny doloženého Klínce s archeologicky zjištěným sídlištěm má svou důležitost v problematice lokalizace Jablonné. Poslední roky této původní lokalizace ještě královského Klínce zachycují listiny z let 1310, 1317 a konečně z již zmíněného roku 1319, kdy byl Klínce darován Zbraslavskému klášteru. Z listin jasně vyplývá, že se Klínce před přesunem nacházel mezi hranicí zbraslavského majetku tvořenou Bojovským potokem a jižním okrajem zbraslavského lesa, neboť mezi ním a lesem se ještě nacházela pole –

⁵ Listy, ed. F. TADRA (jako pozn. 2), s. 17–18, č. 33; stejné informace obsahuje potvrzení daru králem v následující listině (s. 18–19, č. 34).

⁶ Tamtéž, s. 63–65, č. 112.

⁷ Tamtéž, s. 84–86, č. 135.

⁸ Tamtéž, s. 84–86, č. 135, zde s. 85; srov. P. NOVÝ – M. FALTÝNOVÁ, Všenorská cesta (jako pozn. 3).

⁹ Josef ŽEMLIČKA, Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, Památky archeologické 65, 1974, s. 419–465, zde s. 440; Miroslav RICHTER, Zaniklá hornická osada u Klínce, Praehistorica VIII, Varia archaeologica 2, 1981, s. 301–306.

v různých obměnách zde nacházíme popis typu „*silva se extendit ad campos in Clincz pertinentes*“.¹⁰

Lokalizace Jablonné

Ve zmíněných listinách se v sousedství Klínce vyskytují sídla, taktéž patřící ke královskému majetku. Jsou využita jako orientační body pro vyměřování hranic lesa. Důležité jsou zejména Čisovice, poměrně vzdálené od Klínce, dále sousední (?) Jegersdorf, snad pozdější Bojov.¹¹ Klíнец se nacházel mezi Čisovicemi na straně jedné a Jablonnou na straně druhé. Domnívám se, že tato lokalizace nebyla vnímána z pohledu lokálního, ale z pohledu pražského centra, respektive ze zbraslavského směru. Tedy nezáleželo na těsné blízkosti, ale na lokalizaci v oblasti s pevně danými body, byť by se nacházely ve větší vzdálenosti od Klínce. Dále lze předpokládat, že pro tuto lokalizaci byly vybrány významné body, které byly pravděpodobně královským majetkem. Plným právem takto můžeme hovořit o Čisovicích, které byly sídlem královských lesníků.¹²

Na východ od Klínce byla situace odlišná. Ještě na počátku 14. století nemáme žádné doklady toho, že by oblast na druhé straně Bojovského potoka, dle informace v listině z roku 1346 patřící Ostrovskému klášteru, byla kolonizována. Z lesního celku vystupovaly pouze pobřežní Měchenice a Davle.¹³ Pokud je úvaha o vymezení královským majetkem správná, logicky nebyla využita ani poloha rozvíjejícího se tržního ostrovského městečka v Davli. Dnes je nejčastěji přejímán názor Z. Boháče, který zaniklé městečko lokalizoval do polohy Račana nad Davlí.¹⁴ Tato lokalizace vychází z popisu polohy Klínce mezi Jablonnou a Čisovicemi, tedy na východ od Klínce a polohy na domnělé trase cesty, která vedla z Mníšku přes Bojov na východ. Pokud se nestala dílčím cílem Davle, logicky byla Jablonná hledána před (nad) Davlí. Tato poloha je představována bezvodou ostrožnou vysoko nad údolím Vltavy,

¹⁰ Listy, ed. F. TADRA (jako pozn. 2), s. 11, č. 18; s. 16–17, č. 30; s. 17–18, č. 33. Potencionální informaci o nové lokaci vsi může ukrývat popis hranice z roku 1356, kde se již nehovoří o Klínci, ale o klíneckých a čisovických pozemcích, nacházejících se na zbraslavské straně hranice (tamtéž, s. 84–86, č. 135, zde s. 85).

¹¹ Jegersdorf = Bojov – srov. Z. BOHÁČ, K lokalizaci (jako pozn. 4), s. 753.

¹² Zdeněk BOHÁČ, Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Praha 1978, s. 73, 78.

¹³ Listy, ed. F. TADRA (jako pozn. 2), s. 97, č. 144.

¹⁴ J. ŽEMLIČKA, Osídlení (jako pozn. 9), s. 440, odkazuje na starší práci Z. Boháče, vycházející z lokalizace Ferdinanda TADRY (F. TADRA, O poloze Kosmova vrchu (jako pozn. 4). Sám na této straně klade zaniklou Jablonnou do širšího okolí obce Sloup.

kterou dle mapových podkladů až do 19. století cesty logicky míjely, respektive sem vedla odbočka z okolních cest. Z hlediska lokace středověkého sídliště vnímám toto místo jako nevhodné, poměrně hojná stavební činnost v těchto místech dosud neodhalila pozůstatky staršího osídlení.

Odmítnutím této lokalizace však ovšem v oblasti zdánlivě nezbyvá místo, kde by se mohlo zmíněné městečko Jablonná nacházet. V posledních letech se i z tohoto důvodu obrátila pozornost některých badatelů na **polohu Stará hora**, nacházející se severovýchodně od hornického Klínce, ale na jižním břehu Bojovského potoka. Ačkoliv není pravděpodobné, že by v této oblasti vedle sebe existovala dvě hornická městečka (vzdálená od sebe cca 1 km), byly zde v rámci průzkumu pozůstatků povrchové těžby zlata nalezeny sídlištní objekty, které je možné ztotožnit s obydlími zde pracujících horníků. Získaný keramický materiál navíc překvapivě klade existenci těchto obydlí až do 15. století, tedy do doby o mnoho pozdější. Na základě současných zjištění při výzkumech středověkých hornických těžebních areálů se zde pravděpodobně potvrzuje praxe, že těžební areály (Stará hora je pokryta pozůstatky povrchové těžby zlata) byly vybaveny dočasnými hornickými příbytky. Proto lze další takovéto nálezy očekávat například v okolí Trnové, Líšnice, Jíloviště nebo Všenor – všude, kde máme doloženy pozůstatky hornické činnosti.¹⁵

Vyloučením Staré hory z množiny potenciálních lokací Jablonné se dostáváme do zdánlivé patové situace. Listiny jasně dokládají polohu městečka na jih nebo jihovýchod od Klínce, v této oblasti ale již není vhodná poloha. K řešení záhady lze dle mého s úspěchem využít mladší zmínky o Jablonné v souvislosti s cestou, která z jejího směru přicházela k Bojovu. Z dosavadních rozborů zbraslavských listin vyplývá, že cesta překonávala údolí Bojovského potoka v místech dnešního Bojova, respektive v severním sousedství původní vsi, její průběh pravděpodobně kopíruje dnešní katastrální hranici Čisovic a Líšnice.¹⁶ Další průběh je možné v terénu sledovat ve dvou trasách. Směrem k dnešnímu Sloupu, východně od něhož se připojuje ze severu přicházející katastrální hranice v podobě lesní cesty (v pokračování na svahu údolí Bojovského potoka představovaná uměle vyhloubeným příkopem). Odtud cesta

¹⁵ Za informace o výzkumech v poloze Stará Hora děkuji J. Viznerovi a T. Palatému. Informaci o zjištěných hornických obydlích např. P. HRUBÝ – P. MILO, Vyskytná, pelhřimovský rudní revír, průzkum a dokumentace zaniklého středověkého hornického centra, in: Archeologické výzkumy v Čechách 2015. Sborník referátů z informačního kolokvia, Praha 2016, v tisku.

¹⁶ Předpokládám, že v listinách popisovaná cesta do Jegersdorfu i Mníšku v těchto místech vedla stejnou trasou. Z. Boháč svou původní lokalizaci do oblasti Bojova později změnil a Jegersdorf ztotožnil s mladší Lhotkou / Řítkou (Zdeněk BOHÁČ, Čisovice a Bojov v minulosti, Čisovice 1987, s. 9; TÝŽ, Líšnice v minulosti a současnosti, Líšnice 1995, s. 12). Přikláním se spíše k první lokalizaci s tím, že se zaniklý Jegersdorf nacházel někde nad údolím potoka. V případě vzdálenější lokace by pak v tomto období Čisovice svými pozemky přímo sousedily s těmi klíneckými.

pokračovala dále k Vltavě, k její ose byl orientován areál sloupského dvora. Za vsí cesta začíná klesat do údolí řeky, dnes slouží jako příjezdová komunikace pro chatovou oblast. Směr cesty ve své mladší modifikaci zaznamenaný na I. vojenském mapování je jasně zdokumentován i na fotografiích z 30. let 20. století. Vyústění na břehu Vltavy je minimálně od doby zmíněného mapování svázáno s doprovodnou obytnou zástavbou.¹⁷ V těchto místech se v novověku nacházel jeden z Davelských přívozů, před ním zde lze rekonstruovat důležitý brod, k němuž se sbíhaly cesty z okolí.

Obr. č. 1. Severní trasa cesty do Jablonné u Vltavy (vyznačena šipkami) na fotografii z počátku 30. let 20. století. – Foto A. Dvořák.

Mimo popsanou trasu sem od Bojovského potoka přicházela i trasa druhá, vedená jižněji. Tato procházela po severním okraji Hvozdnice směrem k východu a na hraně vysokého skalnatého břehu Vltavy začala klesat směrem ke sv. Kiliánu. V těchto místech se dodnes nachází mohutný svazek úvozů, který je mimo jiné do-

¹⁷ Na přesnější mapě II. vojenského mapování není cesta dotažena až k vltavskému břehu. Dnes je plynule klesající poslední část svahového hřbetu silně poškozena erozí a zejména lidským působením. Ve sledovaném období však nepředstavoval zásadní dopravní překážku.

kladem dlouhodobého využívání této trasy.¹⁸ K vltavskému brodu směřuje i cesta z Davle, která je svým ulicovým půdorysem této cestě poplatná. Překonáním Vltavy se cestující dostal na dlouhý pobřežní výběžek ostrohu mezi Vltavou a Sázavou, odkud bylo od 13. století možné díky ve skále vysekané cestě vystoupat na ostrožnu a pokračovat dále směrem na Benešovsko. Po překonání druhého brodu bylo možné přes ves Sázavu pokračovat směrem na Jílové. Domnívám se, že tato „vodní“ křižovatka udávala vývoj osídlení celé oblasti. Další směr cesty na druhém vltavském břehu, cesty do jižních a východních Čech, v polovině 13. století přehradila městská lokace. Ačkoliv se stále předpokládá, že se jednalo o řemeslnickou osadu sousedního Ostrovského kláštera, v současnosti označované jako Sekanka, už z její polohy je jasné, že tímto založením mohla být mimo jiné sledována kontrola obchodu na této trase.¹⁹

Dlouhá léta opakovanou teorii zatím nejfundovaněji zpochybnil J. Vizner, který se snaží věcnými argumenty posunout názor na založení města ve prospěch založení královského.²⁰ Dle mého názoru lze ke stejnému zjištění dojít i na základě výše zmíněných nepřímých indicií. Při lokalizaci darovaného královského Klínce byly upřednostněny významné neklášterní lokality, ačkoli v době darování bylo možné jako pro upřesnění polohy Klínce využít Ostrovský klášter nebo Davli. Nestalo se tak. V celé oblasti se nacházela pouze jedna (královská) lokalita, která ve směru od severu mohla sloužit jako pevný „bod na mapě“. A tou lokalitou byla Jablonná. Město, které v této oblasti mohl ve 13. století založit v podstatě král sám, protože Ostrovský klášter zde v této době prováděl pozvolnou kolonizaci v podobě drobných sídlišť; po braniborských válkách přichází další vlna až kolem přelomu 13. a 14. století, jedná se však jen o menší zemědělská sídliště.²¹ Zajímavou informací je z tohoto

¹⁸ Výrazný svazek úvozů v sobě skrývá nejen složitý chronologický vývoj, ale představuje i souběh lokálních cest ze širokého okolí – popis Martin KUNA a kol., Archeologický atlas Čech. Vybrané památky od pravěku do 20. století, Praha 2014, s. 89–94; srov. též Jan VIZNER – Václav ŠMERÁK, Sekanka. Pompeje nad soutokem Vltavy a Sázavy, Krňany 2016, s. 44.

¹⁹ Miroslav RICHTER, Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera, Praha 1982. Přítomnost přechodu řeky dle mého souvisela i se založením Ostrovského kláštera.

²⁰ J. VIZNER – V. ŠMERÁK, Sekanka (jako pozn. 18), s. 18–19.

²¹ J. ŽEMLIČKA, Osídlení (jako pozn. 9), s. 435. Klášterní založení představují drobná sídla v průměru kolem 5 až 7 poddanských usedlostí, kolonizace probíhala za přítomnosti domácích osadníků. Do doby až okolo přelomu 13. a 14. století klade kolonizační činnost Z. BOHÁČ, Dějiny osídlení (jako pozn. 12), s. 83 nebo TÝŽ, Ostrov. Tisíciletá historie zmařeného kláštera, Jílové u Prahy 1999, s. 12. Nálezy keramiky nebo kovových předmětů na Sekance / Jablonné odkazující svou proveniencí na oblasti západně od našeho území ale naznačují přítomnost zahra-

Obr. č. 2. Jižní trasa cesty do Jablonné; na lidarovém leteckém snímku označena šipkou.
– Podle M. KUNA a kol., Archeologický atlas Čech (jako pozn. 18), s. 93.

důvodu i fakt, že informace o Jablonné nepochází z ostrovských listin, kde bychom je v případě klášterního majetku očekávali, nýbrž z listiny královské, zabývající se královským majetkem. Pokud si prohlédneme mapu sídel ve 13. století, zjistíme, že i Sekanka / Jablonná díky své poloze v podstatě „sousedila“ s Klíncem. Mezi argumenty, které již shrnul J. Vizner, dominuje přítomnost kamenné hradby, jejíž stavba jen umocňuje možnou královu snahu vybudovat zde pevný bod obchodu a zázemí

ničních kolonistů (M. RICHTER, Hradištko u Davle (jako pozn. 19), s. 228; nejnověji Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2012, s. 371).

zdejší hornické činnosti.²² Pro královské založení dle mého dále hovoří i velikost celého areálu městečka, včetně území na severu ohraničeným dalším opevněním se jedná o zhruba 5 ha.²³

Nejzávažnějším argumentem **proti ztotožnění Jablonné se Sekankou** se dosud zdál být fakt, že městečko bylo pravděpodobně opuštěno po jeho zpuštění v době braniborského vpádu. Listiny užívající Jablonnou jako orientační bod by pak byly sepsány v době o 40 let pozdější. Tato argumentace je založena zejména na výsledcích částečného archeologického výzkumu lokality. Výsledky výzkumu datují zánik lokality v důsledku požáru ke konci 13. století, což se stalo hlavním argumentem pro spojení této události s jedinou známou válečnou akcí, doloženou i pro tuto oblast. Jeho autor ale přesto při datování lokality striktní datum zániku nepoužívá, víme jen, že v roce 1310 Sekanka již s velkou pravděpodobností neexistovala.²⁴

Jeden z možných scénářů následného vývoje lokality je možné nastínit na základě historie sousedního městečka Klínce. Výsledky omezeného archeologického výzkumu dovolily rozlišit dvě fáze jeho života.²⁵ První fáze skončila dle obdobných nálezů ze Sekanky v době braniborských válek. S odstupem času, nejdříve na sklonku 13. století znovu obnovené sídliště (dle pozdější darovací listiny v majetku krále) se poprvé objevuje v písemných pramenech až v roce 1310.²⁶ Tato situace je dle mého možným návodem k uchopení historie Sekanky. Toto centrum bylo z velké části ekonomicky vázané na hornické lokality v okolí, jeho obnově tak nutně musela předcházet obnova těchto lokalit. Již během první poloviny 14. století však v širší klínecké oblasti dochází k postupnému útlumu těžby, nepřímo doloženému i samotným prodejem Klínce a jeho transformací na zemědělské sídliště. Ztráta zázemí zcela jistě znamenala i konec úvah o obnově řemeslnického centra, které podobně jako Klínek celou dobu setrvalo v královském držení. Jeho přeživší obyvatelé mezitím mohli

²² J. VIZNER – V. ŠMERÁK, Sekanka (jako pozn. 18), zvl. s. 34, 44. S opatrností je možné zmínit dlouhou diskusi na téma Jablonná = celnice, která by v tomto případě pravděpodobně městečko zařadila na seznam lokalit tuto rovnici dokládající – blíže Ladislav HOSÁK – Vladimír WOLF, Jablůň či gabella?, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 5, 1964, č. 4, s. 215–218; Ivan VÁVRA, Záhada Jablonců, tamtéž, s. 218–224.

²³ Tato rozloha je větší než u soudobých neopevněných tržních a řemeslnických osad českých klášterů (např. M. RICHTER, Hradištko u Davle (jako pozn. 19), s. 239–264), nebo např. českých šlechtických městských založení (srov. Tomáš DURDÍK, Opevněná hradní městečka v Čechách, AH 37, 2012, č. 1, s. 175–187).

²⁴ M. RICHTER, Hradištko u Davle (jako pozn. 19), s. 238; tvrzení se opírá o absenci lokality v písemných pramenech kláštera. Lokalita v nich však nefigurovala ani dříve.

²⁵ M. RICHTER, Zaniklá hornická osada (jako pozn. 9), s. 304.

²⁶ Listy, ed. F. TADRA (jako pozn. 2), s. 11, č. 18.

Obr. č. 3. Mapa oblasti s vyznačením sídel a cest z / do Jablonné na počátku 14. století.
– Podle M. RICHTER, Hradištko u Davle (jako pozn. 19), s. 9, upraveno.

nalézt nové působiště v nedalekém malém tržním městečku Davli, které pravděpodobně vzniklo transformací staršího Sedlce.²⁷ Prostorem městečka, stále ohrazeným valy, příkopy a na jihu pravděpodobně i torzem kamenné hradby, stále procházela cesta, v polovině 14. století fungující již zhruba sto let a pro okolí vystupující jako stará cesta z Jablonné. Ústup královského vlivu v oblasti, spojený s držením ostrohu nad soutokem Vltavy a Sázavy, znamenal definitivní konec i této lokality. Ostrovský klášter k využití lokality nepřistoupil, neboť v té době již provozoval jako své hospodářské centrum nedaleký dvorec Řeň (snad v místech Brunšova na katastru Hra-

²⁷ Z. BOHÁČ, Ostrov (jako pozn. 21), s. 8, pozn. 7 – ani tady se pravděpodobně nejedná o klášterní městské založení na zeleném drnu.

dišťka), lokalita samotná se začlenila do katastru nedlouho předtím vysazeného Hradišťka.²⁸

Obr. č. 4a–b. Vrcholně středověká až novověká část úvozů v trase jižní cesty do Jablonné v poloze nad kostelem sv. Kiliána. – Foto autor (2016).

²⁸ Z. BOHÁČ, Dějiny osídlení (jako pozn. 12), s. 83.

Závěr

Předložená hypotéza si klade za cíl vnést nový pohled na vrcholně středověké sídelně-geografické uspořádání v okolí dnešní Davle. Historické bádání zde po mnoho desetiletí hledalo zaniklé městečko Jablonnou, archeologický výzkum ve stejné oblasti naopak neznal jméno zkoumaného středověkého městečka. Ačkoliv se nejedná o nevyvratitelnou teorii, mnohé představené argumenty dle mého dokládají, že písemnými prameny doložená Jablonná a archeologicky zkoumaná Sekanka jsou jedním a tímtéž městečkem.

Petr Nový

Opidum Gablona. A contribution to the localising a vanished town from Zbraslav monastic documents

In documents from the first half of the 14th century, a number of mentions are made of the small town of Jablonná in descriptions of assets belonging to the recently established Zbraslav monastery. Older and younger documents say nothing of this location, and it has thus been assumed that it vanished without trace sometime in the 14th century. Trying to find this vanished town has been more of a secondary topic as part of more interesting work on determining the borders of Zbraslav monastery's territory, in which localisation of the mountain of Osek was of more importance. In terms of researching old roads, there is enough information in documents that not only can the mediaeval road route be found, but also the vanished town on its route. Field research has found a route from today's Bojov, which took two routes eastwards towards the Vltava river. Both these routes meet at a ford on the Vltava between the Church of St Kilian and Davle. Above this ford is an archaeologically surveyed location of unknown historic name, today known as Sekanka. This former town of craftsmen, probably linked to surrounding mining activities, was founded in a position advantageous to trading above the confluence of the Vltava and Sázava rivers at an important river ford. Since no relevant alternatives to the route looked at have been found, in location Sekanka corresponds to the position of the sought-out Jablonná. Until now, this location has generally been perceived as property of the neighbouring Ostrov monastery, but there is no direct evidence of this, and in terms of size and defences the town seems more of a Royal location. This claim could also fit in with the mentioning of Jablonná in association with the other Royal locations of Klínek and Čisovice. The sole more serious problem in identifying Sekanka as Jablonná is the assumed time of the settlement's demise, which is most usually associated with the Brandenburg invasion at the end of the 13th century. The possibility is outlined, however, in the evolution of nearby Klínek that the place was still in Royal hands in the first half of the 14th century.

Martin Neumann*

VÝVOJ RYBNÍKÁŘSTVA NA SLOVENSKU A POKUS O REKONŠTRUKCIU RYBNÍČNEJ SÚSTAVY NA ČERVENOKAMENSKOM PANSTVE V NOVOVEKU

THE DEVELOPMENT OF FISHPOND CULTIVATION IN SLOVAKIA
AND ATTEMPT TO RECONSTRUCT THE SYSTEM OF FISHPONDS
AT ČERVENÝ KAMEŇ DOMINION IN THE MODERN PERIOD

Keywords

fishpond cultivation
fishery
Červený Kameň Domain
Middle Ages
Modern Period

Abstract

The fishpond cultivation presents one form of the fishery. Though its roots go into the Middle Ages, its dominant rise in today Slovakia is connected to the 15th and 16th century. Due to the anti-Habsburg uprisings and Osman occupation during the 17th century many fishponds became extinguished. This study tries to propose the method how to reconstruct the location, extent and time of destruction of these fishponds on the example of the Červený Kameň domain in SW Slovakia.

* Mgr. & Mgr. Martin Neumann, Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, Gondova 2, 814 99 Bratislava. E-mail: martin.neumann@uniba.sk – Štúdiá vznikla ako súčasť riešenia projektu *Natura et Cultura. Koevolúcia človeka a prírodného prostredia v 6. až 2. tisíc-ročí pred n. l. v oblasti severne od stredného Dunaja skúmaná na základe archeologických a environmentálnych prameňov*, financovaného v rámci projektu APVV-14-0550.

Rybníkářstvo na Slovensku

Už M. Jeršová konštatovala, že o vývoji rybníkářstva na Slovensku sa vie len málo.¹ Ak sa na to pozrieme z pohľadu množstva publikácií venovaných tejto téme dnes, nesporne mala pravdu. Dodnes absentuje na Slovensku práca, ktorá by napĺňala kvalitu i obsah podobných prác v zahraničí.² O niečo väčšiu pozornosť priťahovala téma rybárstva a rybolovu, ku ktorej vzniklo už viacero prác.³ Naposledy sa rybárstvom v stredoveku najobširnejšie zaoberal M. Kučera.⁴ Hoci táto práca zostáva v mnohých ohľadoch podnes neprekonaná, o rybníkoch sa zmieňuje len veľmi okrajovo. Oveľa prínosnejšími sú v tomto ohľade štúdie už spomínanej M. Jeršovej,⁵ Š. Janšáka⁶ a najmä M. Skladaného, ktorý sa sústredil na aktivity Fuggerovcov na červenokamenskom panstve v 16. storočí, ku ktorým patrila aj čulá rybníkárska činnosť.⁷ Tej sa okrajovo dotkol aj J. Žudel pri vyhodnocovaní vplyvov ekonomickej činnosti fuggerovských aktivít na životné prostredie.⁸ Ak pomineme práce dotýkajúce sa rybníkářstva len okrajovo⁹, najintenzívnejšie sa v súčasnosti problematike identifikácie zaniknutých rybníkov na Slovensku venuje P. Chrastina.¹⁰ K nemu možno priradiť aj

¹ Mária JERŠOVÁ, Z dejín rybárstva a rybníkářstva na Slovensku, Historické štúdie 3, 1957, s. 157–171.

² Napríklad Rudolf HURT, Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku I–II, Ostrava 1960.

³ Pre územie Uhorska, respektíve Slovenska pozri najmä Gusztáv WENZEL, Magyarország mezőgazdaságának története, Budapest 1887; Ottó HERMANN, A Magyar halászat könyve, Budapest 1887; Jožo MARTINKA, Slovenské rybárstvo, in: Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 25, Turčiansky svätý Martin 1931, s. 65–102; Ján MJARTAN, Ľudové rybárstvo na Slovensku, Bratislava 1984.

⁴ Matúš KUČERA, Slovensko po páde Veľkej Moravy, Bratislava 1974.

⁵ M. JERŠOVÁ, Z dejín rybárstva (ako pozn. 1).

⁶ Štefan JANŠÁK, Z minulosti rybníkářstva na potoku Trnávke, Geografický časopis 13, 1961, s. 212–222.

⁷ Marián SKLADANÝ, Rybníkářstvo na fuggerovskom panstve Červený Kameň v 16. storočí, Historické štúdie 10, 1965, s. 22–53.

⁸ Juraj ŽUDEL, Vplyv ekonomickej činnosti Fuggerovcov na životné prostredie v oblasti červenokamenského panstva v rokoch 1535–1583, Geografický časopis 26, 1974, č. 2, s. 163–174.

⁹ Napríklad Vladimír RÁBIK – Peter LABANC – Martin TIBENSKÝ, Historická geografia, Trnava 2013, s. 23.

¹⁰ Peter CHRASTINA, Využitie krajiny v historickogeografickom kontexte: Trenčianska kotlina a okraje priľahlých pohorí, Studia Historica Nitriensia 12, 2005, s. 43–55; IDEM, Vývoj

P. Maliniaka, ktorý sa pokúsil zrekonštruoval krajinu Zvolenskej kotliny v stredoveku.¹¹ Omnoho priaznivejšiu situáciu z pohľadu záujmu o rybníky je možné sledovať v Čechách a na Morave, kde sa téma rybníkářstva už dlhodobo teší väčšiemu záujmu. Svedčia o tom najmä staršie práce A. Míku,¹² R. Hurta¹³ a J. Andresku.¹⁴ Z mladšej generácie autorov nesmieme opomenúť R. Šimůnka,¹⁵ B. Veverku a M. Čechurovú,¹⁶ R. Pavelkovú Chmelovú, J. Frajera, P. Pavku, M. Dzurákovú či P. Adámka.¹⁷

Táto štúdia by mala prispieť k oživeniu povedomia a záujmu o rybníky, ktoré dnes už častokrát neexistujú. Napriek tomu sa dajú identifikovať mnohé indicie, ktoré napomáhajú nielen pri rekonštrukcii ich pôvodnej polohy v krajine, ich veľkosti, no v niektorých prípadoch i pri stanovení približnej doby zániku. K nim patria v prostredí bývalého Uhorského kráľovstva predovšetkým vojenské mapovania, katastrálne mapy, prípadne aj staršie mapové diela (pre územie Slovenska najmä mapy jednotlivých žúp z diela Mateja Bela *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*). Výnimočnú výpovednú hodnotu poskytuje konfrontácia mapových diel v kombinácii s písomnými prameňmi a priamou identifikáciou pozostatkov rybníkov v súčasnej krajine. Istou nevýhodou je však nepresnosť starších mapovaní, čo znemožňuje presné lokalizovanie krajinných štruktúr v teréne.¹⁸ Zámerom autora je aj napriek spo-

využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej ohruby, Nitra 2009; IDEM, Vinohradníctvo a rybníkářstvo v Trenčíne a jeho okolí, HG 36, 2010, s. 73–98.

¹¹ Pavol MALINIÁK, Človeka a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku, Banská Bystrica 2009.

¹² Alois MÍKA, Slavná minulost českého rybářství, Praha 1955.

¹³ R. HURT, Dějiny rybníkářství (ako pozn. 2).

¹⁴ Jiří ANDRESKA, Lesk a sláva českého rybářství, Pacov 1997.

¹⁵ Robert ŠIMŮNEK, Krajina třeboňského panství ve středověku a raném novověku, in: Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha, Praha 2015, s. 122–244.

¹⁶ Bohuslav VEVERKA – Monika ČECHUROVÁ, Zaniklé rybníky uhřetovské na mapách O. B. Klausera a J. K. Müllera, in: Krajina jako historické jeviště. K počtě Evy Semotanové, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 143–158.

¹⁷ Renata PAVELKOVÁ CHMELOVÁ – Jindřich FRAJER – Přemysl PAVKA – Miriam DZURÁKOVÁ – Pavel ADÁMEK, Identification and Analysis of Areas of Historical Ponds (Chrudimka River Basin), Acta Universitatis Olomucensis – Geographica 43, 2012, č. 2, s. 117–132; Jindřich FRAJER – Renata PAVELKOVÁ CHMELOVÁ, Malé vodní nádrže Hlubokého potoka a jejich historický význam, in: Sborník konference „Říční krajina 6“, Olomouc 2009, s. 10–16.

¹⁸ Ide predovšetkým o niekoľko desiatok či stoviek metrov veľký posun na mape oproti skutočnému stavu. Pozri najmä Jindřich FRAJER – Petr KLADIVO – Jan GELETIČ, Reconstruction

menutým úskaliam predstaviť možnosti takéhoto postupu na príklade rybníchej sústavy na červenokamenskom panstve v novoveku.

Krátke dejiny rybníkárstva na Slovensku. Korene rybníkárstva na Slovensku možno sledovať už v stredoveku. Je otázne, či je možné uvažovať o existencii rybníkov a praxi prehradzovania vodných tokov za účelom lovu rýb v období Veľkej Moravy.¹⁹ Kým etnografické paralely by tomu nasvedčovali, priame doklady zatiaľ chýbajú. Je však nespochybniteľné, že rybolov už v tom období patril k jedným z najdôležitejších zdrojov potravy.²⁰ Dokladajú to najmä archeologické nálezy rybích kostí či šupín, rybárskych háčikov, kostených ihlíc na pletenie sietí, harpún, závaží, plavákov, vrší či monoxylov.²¹

Lov rýb vo vodných tokoch nebol spočiatku nijak obmedzovaný. Toto platilo aj prvé desaťročia po vzniku Uhorského kráľovstva. Túto slobodu využívala šľachta a sama prehradzovala vodné toky a vytvárala si tak vhodné revíry na lov rýb.²² Až zákony kráľa Kolomana (1095–1116) nariadili návrat všetkých rybníkov (*halászó vizek*) okrem tých, ktoré boli darované svätým kráľom Štefanom, späť do kráľovského majetku. To sa týkalo aj kláštorných rybníkov, no v ich prípade si mohli kláštory ponechať takú časť z nich, aby stačila na ich potreby.²³ Na prelome 11. a 12. storočia sa tak objavujú prvé obmedzenia týkajúce sa rybolovu. Lov určitých druhov zveriny, vtákov a rýb začínal byť vyhradzovaný pre úzku skupinu šľachty a samotného kráľa. Zreteľne to ukazuje aj neskoršie nariadenie uhorského kráľa Bela IV. (1235–1270) pre kráľovských poddaných žijúcich na Liptove z roku 1256. Zakázal

of Extinct Ponds Using Old Maps, Historical Cadastres and the Digital Terrain Model of the Czech Republic of the 5th Generation, *Acta Universitatis Olomucensis – Geographica* 44/, 2013, č. 1, s. 59–69; Robert ŠIMŮNEK – Filip ANTOŠ – Jan HAVRLANT, Třeboňsko na I. vojenském mapování, *HG* 40, 2014, s. 153–204, tu s. 187–191.

¹⁹ Luděk GALUŠKA, Slované – doteky předků. O životě na Moravě 6.–10. století, Brno 2004, s. 36–39.

²⁰ Bohuš CHROPOVSKÝ, Slovensko na úsvite dejín, Bratislava 1970, s. 144–145.

²¹ Josef POULÍK, Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě, in: *Velká Morava a počátky československé státnosti*, red. Josef Poulík – Bohuslav Chropovský a kol., Praha – Bratislava 1985, s. 9–80; Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku, in: *Velká Morava a počátky křesťanství*, red. Pavel Kouřil, Brno 2014, s. 98–123; Alena ZACHAROVÁ, Rybolov a rybníkárstvo (Rybářstvo vo svetle archeologických prameňov), diplomová práca, FiF UK v Bratislave, Bratislava 2009, s. 13–19.

²² Přehled dějin Československa I/1, red. Jaroslav Purš – Miroslav Kropilák, Praha 1980.

²³ *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. 1000–1526 évi törvények*, ed. Dezső MÁRKUS, Budapest 1899, s. 100.

ním okrem lovu jeleňov, diviakov, zubrov, oslov, jarabíc aj lov rýb vo Váhu, Ľupčianke, Revúcej, Teplej a Sestrči.²⁴ Rybolov sa tak stal kráľovským regálom, ktorý kráľ udeľoval vybraným poddaným a cirkevným ustanovizniám.²⁵ Lovilo sa v potokoch, riekach a násypmi od vodných tokov oddelených vodných plochách.²⁶ Takéto miesta sa nazývali tône, dnes zachované v názvoch obcí (Tôň, Žitavská Tôň).²⁷ Práve tône tvorili predstupeň ku vzniku plnohodnotných rybníkov.

Rybníky boli v stredoveku zakladané aj v blízkosti kláštorov. Vyžadovala to prísna mníšska rehoľa, ktorá zakazovala konzumáciu mäsa, predovšetkým v období pôstu.²⁸ Deficit bielkovín bol nahrádzaný konzumáciou nielen syrov či mlieka, no najmä rýb. Dva rybníky sa v roku 1093 spomínajú v blízkosti filie pannonhalmského kláštora v Diakovciach na juhozápadnom Slovensku.²⁹ Rybníky sa nachádzali zväčša neďaleko kláštorov, ako to možno vidieť v podobe reliktov dvoch nádrží pri bývalom kartuziánskom kláštore nad obcou Letanovce v Slovenskom raji.³⁰ K hlavným propagátorom rybníkářstva spomedzi mníšskych reholí patrili cisterцитi.³¹ Dosvedčuje to hrádza pôvodného rybníka, ktorá bola lokalizovaná neďaleko zaniknutého cisterцитského kláštora v Spišskom Štiavniku.³² Mimo to dokumentujú existenciu rybníkov aj majetkové donácie, potvrdenia vlastníctva či svedectvá o sporoch. K nim

²⁴ Ferdinand ULICHNÝ, *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, Bratislava 2013, s. 161–162.

²⁵ M. JERŠOVÁ, *Z dejín rybárstva* (ako pozn. 1), s. 158.

²⁶ Peter RATKOŠ, *Slovensko v 10.–12. storočí*, in: *Dejiny Slovenska 1*, red. Samuel Cambel, Bratislava 1986, s. 180–194; *Přehled dějin Československa I/1*, red. J. Purš – M. Kropilák (ako pozn. 22).

²⁷ Václav MACHEK, *Výklady slov*, *Naše řeč* 23, 1948, č. 1, s. 8–11.

²⁸ Michal SLIVKA, *Interakčný charakter kláštora v hospodárskom systéme stredoveku*, in: *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska*, red. Michal Slivka, Martin 2013, s. 166–180; Miriam HLAVAČKOVÁ, *Ryby v stredovekej pôstnej praxi*, *Historické štúdie* 48, 2014, s. 61–69; EADEM, *Ryby a pôstna tradícia*, in: *Človek a svet zvierat v stredoveku*, red. Daniela Dvořáková a kol., Bratislava 2015, s. 447–460.

²⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1*, ed. Richard MARSINA, Bratislava 1971, s. 60, č. 64; Bibiana POMFYOVÁ, *Ranostredoveké kláštory na Slovensku. Torzálna architektúra – torzálné poznatky – torzálna hypotézy*, *AH* 40, 2015, č. 2, s. 733–777.

³⁰ Michal SLIVKA, *Vita contemplativa ako protiklad k vita activa*, *AH* 15, 1990, s. 151–173.

³¹ Anna DOBRUCKÁ, *Obnova a využitie kláštorných záhrad*, in: *Bardkontakt 2010. Problematika mestských pamiatkových centier*, Bardejov 2010, s. 108–115.

³² Michal SLIVKA – Tomáš KOPTÁK, *Spišský Štiavnik – kaštieľ. Zaniknutý cisterцитský kláštor*, Trnava 2009, s. 6.

patrí aj pápežské potvrdenie majetkov benediktínskeho kláštora v Hronskom Svätom Beňadiku z roku 1209, kedy sa medzi majetkami kláštora uvádza aj jazero *Woioser*.³³

Ryby sa však nekonzumovali len počas pôstov, ale aj mimo neho, keďže rybáči patrila k obľúbeným pochúťkam. Rôzne úpravy rybieho mäsa ešte viac zvyšovali dopyt po ňom. Zakladanie rybníkov sa začalo rozmáhať od 2. polovice 14. storočia. Rybníky boli zakladané s cieľom stať sa prameňom príjmu, ktorý mal plynúť z predaja rýb. Šľachta ich preto budovala na svojich majetkoch a veľmi ostražito si ich bránila. Nie zriedka sa stávalo, že susední šľachtici si navzájom kradli ryby či dokonca celé rybníky, čo sa následne stávalo predmetom dlhých súdnych sporov.³⁴ O výške pokuty za nedovolený lov v cudzom rybníku informuje takzvaná Žilinská kniha z roku 1473, v ktorej sa píše nasledovné: „*Ktoz drzewo ruba aneb trawu kosy anebo ryby lowi w czuzych wodach zastawenych, propadl jest trzi ssilinky a k tomu sskodu plati na prawo. Rybniky, czoz gsu stawene anebo drzewo rubane, czoz gest sazene anebo czoz by owocze neslo, anebo gestli czuze owocze doluow lomia nebo pak kameni kopa mezne, czoz gest vsazeno, propadne trzidczet ssilinkuow a musy dati. A gestli bude nagden w miestie, muz gehu dobrze zaloziti aneb zapowiedieti za ty sskody bez rychtarzowego przywoleni.*“³⁵

Právo zakladať rybníky získavali mestá spoločne s právom na rybolov. Takéto rybníky potom vznikali na pôde patriacej mestu, samozrejme, so súhlasom mestskej rady.³⁶ Takýto rybník vznikol aj severne od mesta Trnava a v prípade potreby slúžil na naplňovanie mestských priekop vodou.³⁷ Niektorí z mešťanov dokonca zakladali na svojich pozemkoch vlastné rybníky, čo len potvrdzuje ich výnosnosť. Rozmach stavby rybníkov je však spojený so znižovaním cien ornej pôdy v 15. a 16. storočí. Oveľa výhodnejšie bolo na danej pôde vykopať rybník a predávať ryby, z ktorých predaja plynul vlastníkovi rybníka oveľa väčší zisk než z predaja obilia z rovnakej výmery pôdy. Rybníky preto zakladali aj uhorskí králi. O jednom z nich sme informovaní

³³ Jazero *Woioser* sa malo spomínať už v zakladacej listine benediktínskeho kláštora v Hronskom Beňadiku z roku 1075, jej originál sa však stratil. Okrem uvedeného pápežského privilégia z roku 1209 sa spomenuté jazero spomína v neskorších konfirmáciách uhorských kráľov z rokov 1124, 1217, 1328, 1505, 1565 a 1570. Codex diplomaticus, ed. R. MARSINA (ako pozn. 29), s. 53–58, č. 58 (tu s. 55); Dana STOKLASOVÁ, Dejiny benediktínskeho opátstva v Hronskom Svätom Beňadiku do roku 1565, Trnava – Krakov 2015, s. 51.

³⁴ Daniela DVOŘÁKOVÁ, Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský, Budmerice 2003, s. 182–185.

³⁵ Rudolf KUCHAR, Žilinská právna kniha. Bratislava 1993, s. 77–78.

³⁶ M. JERŠOVÁ, Z dejín rybárstva (ako pozn. 1), s. 163.

³⁷ Ivan STANÍK, Mestské opevnenie, in: Dejiny Trnavy 1, red. Jozef Šimončíč, Trnava 2010, s. 461–469.

vd'aka humanistovi Jánovi Dubraviovi, autorovi známeho spisu *Libellus de piscinis et piscium*. Podľa jeho poznatkov mal uhorský kráľ Matej Korvín (1458–1490) nechať pri hrade Tata vybudovať rybník, do ktorého nasadil vyzy z Dunaja, čo bolo hodnotené ako veľmi odvážny počin.³⁸ Azda najväčšie snahy o stavbu rybníkov sú spojené s rodmi Pálffyovcov, Révayovcov, Kostkovcov, Zmeškalovcov, Doupovcov, Thurzovcov, Podmanickovcov, Illésházyovcov a mnohých ďalších. Príslušníci týchto rodov sa pokúšali zveľadiť stav svojich veľkostatkov a ako najvhodnejší prostriedok sa im k tomu javil chov valaského dobytká či práve rybníkářstvo.³⁹

Protihabsburské povstania a útoky Osmanskej ríše nedopriali sľubne sa rozvíjajúcemu rybníkářstvu dlhší vývoj. Takmer všetky novovybudované rybníky zanikli bez toho, aby zostala akákoľvek správa o čase a príčine ich zániku. Rekonštrukcia ich veľkosti, presná lokalizácia a čas zániku tak dodnes predstavujú výzvu pre mnohých bádateľov. Cieľom tejto štúdie by preto malo byť predstaviť spôsoby, ako dosiahnuť odpovede na dané otázky s použitím rôznych druhov historických prameňov (vojenské mapovania, katastrálne mapy, mapy žúp, urbáre, chotárne názvy). Ako exemplárny príklad sme sa rozhodli prezentovať vývoj rybníkářstva na panstve Červený Kameň v priebehu 16. až 19. storočia.

Rybníky na červenokamenskom panstve

Vznik rybníkov na červenokamenskom panstve úzko súvisí s jeho vlastníckymi pomermi. Podľa kronikára Přibíka Pulkavy z Radenína založila hrad Červený Kameň česká kráľovná Konštancia, dcéra uhorského kráľa Bela III.⁴⁰ V roku 1296 hrad odkúpil Matúš Čák Trenčiansky, no po jeho smrti v roku 1321 hrad pripadol kráľovi Karolovi I. Róbertovi.⁴¹ Jeho syn Ľudovít I. Veľký hrad spolu s celým panstvom daroval v roku 1364 príslušníkom rakúskeho rodu Wolfurtovcov.⁴² Tí ho vlastnili až do roku 1442. Manželka posledného vlastníka hradu z rodu Wolfurtovcov a teda jeho dedička – Jitka Opavská – sa po manželovej smrti vydala za Juraja, grófa zo Svätého Jura a Pezinka a hrad s celým panstvom venovala svojmu manželovi.⁴³ Nárok na

³⁸ Jan DUBRAVIUS, O rybnících, Praha 1953, s. 28.

³⁹ M. JERŠOVÁ, Z dejín rybářstva (ako pozn. 1), s. 167–168.

⁴⁰ Přibík z Radenína, řečeného Pulkava Kronika česká, in: Kroniky doby Karla IV., red. Marie Bláhová a kol., Praha 1987, s. 272–438, tu s. 357.

⁴¹ Miroslav PLAČEK, Červený Kameň, in: Miroslav PLAČEK – Martin BÓNA, Encyklopédia slovenských hradov, Praha – Bratislava 2007, s. 94–97.

⁴² Martin TIBENSKÝ, Červenokamenské panstvo v stredoveku, Kraków – Trnava 2011, s. 67.

⁴³ Ibid., s. 75.

panstvo však vzniesli aj ďalší príbuzní Wolfurtovcov – Hédervárióvci. Spory o vlastníctvo hradu trvali až do konca 15. storočia.⁴⁴ Víťazne z nich vyšli svätajurskí a pezinskí grófi Peter a Tomáš. V roku 1511 Peter vo svojom testamente záložoval červenokamenské panstvo tešínskej vojvodkyni Hedvige a jej synom Jánovi a Jurajovi Zápoľským.⁴⁵ Po Petrovej smrti v roku 1517 došlo k novým sporom medzi rodom Zápoľských a grófmami zo Svätého Jura a Pezinka. Do nich však vstúpil kráľ Ľudovít II. Jagellonský a celé panstvo zhabal. Neskôr ho v roku 1522 venoval svojej manželke Márii.⁴⁶ Tá ho už o rok nato dala do užívania Alexejovi a Jánovi Turzovi.⁴⁷ V roku 1535 odkúpili panstvo Fuggerovci za 105 401 uhorských zlatých.⁴⁸ S ich príchodom nastala konsolidácia majetkových, ale najmä hospodárskych pomerov na panstve. Neustále striedanie majiteľov mu očividne neprospievalo, na čo poukázal i Ján Dubravius v spise *Libellus de piscinis et piscium*.⁴⁹ Jeho príchod, iniciovaný novými majiteľmi panstva, mal povzniesť jeho hospodársku úroveň. Malo sa tak stať predovšetkým stavbou rybníkov, ktorá už mala dlhšiu tradíciu na Morave a v Čechách.⁵⁰

Červenokamenské panstvo bolo zo severozápadu ohraničené hrebeňom Malých Karpát. V nich pramenili viaceré potoky, ktoré ho v určitých rozstupoch delili do viacerých krajinných pásov. Viaceré z týchto potokov sa začali využívať na konci stredoveku, no najmä na začiatku novoveku na stavbu rybníkov. Ako najpríhodnejšie sa v tomto smere ukázali potoky Parná, Podhájsky potok, Gidra, Štefanovský potok a Vištucký potok. Všetky z nich poslúžili na vznik niekoľkých väčších či menších rybníkov. Asi najprepracovanejšia a najkomplikovanejšia rybničná sústava vznikla na potoku Gidra v bezprostrednej blízkosti Budmeríc. Bolo tu vybudovaných až 5 rybníkov – 3 Schönauské rybníky, Fančalský rybník a Dolný budmerický rybník.

Rybníky na potoku Gidra. Schönauské rybníky boli pomenované podľa dnes už zaniknutej dediny *Schönau*. Tá musela zaniknúť až po polovici 15. storočia, keďže ešte v roku 1440 bola predmetom donácie uhorskej kráľovnej Alžbety.⁵¹ V roku 1540

⁴⁴ M. TIBENSKÝ, Červenokamenské panstvo (ako pozn. 42), s. 75–82.

⁴⁵ Ibid., s. 88.

⁴⁶ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 23658.

⁴⁷ M. TIBENSKÝ, Červenokamenské panstvo (ako pozn. 42), s. 93.

⁴⁸ Juraj ŽUDEL, Fuggerovci na Červenom Kameni 1535–1583, Bratislava 1991, s. 18.

⁴⁹ J. DUBRAVIUS, O rybnících, (ako pozn. 38), s. 25.

⁵⁰ Eva SEMOTANOVÁ, Významné české rybniční soustavy, in: Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 164–165.

⁵¹ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 13546. Názov obce je tu uvedený ako *Sconnoro*.

sa dedina spomínala už ako pustá.⁵² Následne sa jej názov začal prechodne používať pri označovaní novej dediny Štefanová, ktorá vznikla v jej blízkosti až v roku 1588. Toto pomenovanie sa dlho neudržalo, no odrazilo sa na názve troch rybníkov v jej blízkosti. Tie, hoci neskôr ležali v tesnej blízkosti Štefanovej, dostali pomenovanie práve po zaniknutej dedine Schönaui.⁵³ Pod týmto názvom sa objavujú v urbári červenokamenského panstva z roku 1543 – *Oberschonawer teüch, Unnterschonawer, Newschönawer teuch*. Už podľa názvu je zrejmé, že najmladším z trojice rybníkov bol Nový schönauský rybník. Podľa záznamov v účtovnej knihe červenokamenského panstva z rokov 1539–1542 sa rybník v tomto čase ešte len budoval.⁵⁴ V urbári červenokamenského panstva z roku 1543 však vystupuje medzi ostatnými rybníkmi ako dokončený.⁵⁵ Počiatok zvyšných dvoch rybníkov ostáva zatiaľ neobjasnený. Je však možné, že na panstve existovali už pred rokom 1535, kedy ho odkúpili Fuggerovci. Na existenciu rybníkov na červenokamenskom panstve ešte pred jeho kúpou Fuggerovcami by mohla poukazovať listina uhorského kráľa Ľudovíta II. z 15. augusta 1522. Ňou okrem iného daroval svojej manželke Márii hrad Červený Kameň so všetkými „*terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque...*“.⁵⁶ Uvedená formulácia však môže byť len všeobecnou formulkou, ktorá mohla byť bežne používaná vo viacerých listinách.

Ďalšiu indíciu poukazujúcu na existenciu rybníkov na červenokamenskom panstve už pred jeho kúpou Fuggerovcami možno nájsť v diele českého humanistu a budúceho olomouckého biskupa Jána Dubravia. Ako blízky priateľ Antona Fuggera bol pozvaný na jeho novonadobudnuté panstvo v Uhorsku za účelom jeho zveľadenia. Ján Dubravius skutočne podnikol cestu do Uhorska na hrad Červený Kameň, kde strávil 4 dni. Počas nich radil správcovi hradu, akým spôsobom najlepšie pozdvihnúť upadajúce panstvo. Ako najviac zanedbaný zhodnotil práve stav miestnych rybníkov. Potvrdzujú to aj slová v úvode jeho útleho diela *Libellus de piscinis et piscium*, kde konštatoval, že „zvolil jsem si hlavně péči o rybníky, protože jsem viděl, že při

⁵² Pál JEDLICKSKA, *Kiskárpáti emlékek. Vöröskötöl – Szomolányig. Hely-s művelődéstörténeti tanulmány*, Budapest 1882, s. 285.

⁵³ Ibid., s. 285.

⁵⁴ M. SKLADANÝ, *Rybníkářstvo* (ako pozn. 7), s. 32, 37.

⁵⁵ Richard MARSINA, *Urbár hradného panstva Červený Kameň 1543*, in: *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I*, red. Richard Marsina – Michal Kušík, Bratislava 1959, s. 157.

⁵⁶ Magyar Országos Levéltár, *Diplomatikai Levéltár* 023658.

Obr. č. 1. Rybníky na červenokamenském panství v období první poloviny 18. století: 1 – Horný schönauský rybník, 2 – Nový schönauský rybník, 3 – Horný rybník v Dlhej, 4 – Dolný rybník v Dlhej. – Pramen: *Mappa Comitatus Posoniensis Accuratione Astronomico-Geometrica concinnata opera* (dostupné na <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/430/2619316519/>), zpracoval autor.

nich je nápravy nejvíce třeba“.⁵⁷ Je tedy možné předpokládat, že rybníky na červenokamenském panství existovali už před rokem 1535.

⁵⁷ J. DUBRAVIUS, O rybnících (ako pozn. 38), s. 25.

Zápis v urbári z roku 1559 poskytuje len obmedzenú výpovednú hodnotu o schönauských rybníkoch. Síce sa tu nespomínajú pod svojím pôvodným menom, no v súvislosti s obcou Budmerice sa uvádzajú tri nemenované rybníky.⁵⁸ Po prvýkrát boli rybníky zachytené na mape Bratislavskej stolice v rámci Belových *Noticií* v roku 1735. Ich autorom bol Samuel Mikovíni. Na svojich mapách zobrazoval aj tie najmenšie podrobnosti.⁵⁹ Aj vďaka tomu sú na tejto mape vidno v okolí Budmeríc dva rybníky – jeden tesne na severozápad od Budmeríc, druhý na Štefanovskom potoku západne od Štefanovej (obr. č. 1).⁶⁰ Kým druhý sa dá celkom bezpečne identifikovať s Horným schönauským rybníkom, stotožnenie prvého s už existujúcim rybníkom je ťažšie – pravdepodobne však ide o Nový schönauský rybník. V čase realizácie 1. vojenského mapovania v rokoch 1782–1784 však už neexistoval.⁶¹ Ako jediný relikv po ňom zostal priehradný násyp, v tom čase dlhý približne 400 až 500 m.⁶² V rovnakom období neexistoval tiež Dolný schönauský rybník ležiaci na bezmennom potoku medzi Gidrou a Štefanovským potokom. Na katastrálnej mape obce Častá z roku 1904 sa však zachovali miestne názvy *Tó melletti* (Pri rybníku) a *Tó mögötti* (Za rybníkom).⁶³ Oba sa nachádzajú v južnej časti chotára obce Častá na

⁵⁸ Eva BENKOVÁ, Urbár hradného panstva Červený Kameň z 22. októbra 1559. Register príjmov a počtu sedliakov, tak želiarov a príslušností príslúchajúcich k hradu Červený Kameň spísaný 22. októbra roku Pána 1559, in: Štúdie k slovenským dejinám. Historia nova 2, 2012, s. 194–213, tu s. 210.

⁵⁹ Ľubomír Viliam PRIKRYL, Vývoj mapového zobrazenia Slovenska, Bratislava 1977, s. 158–161.

⁶⁰ Mappa Comitatus Posoniensis Accuratione Astronomico-Geometrica concinnata opera – <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/430/2619316519/> [cit. 2. 2. 2016].

⁶¹ Prvé vojenské mapovanie prebiehalo na území Slovenska v dvoch etapách. Počas prvej etapy (1769–1772) bola zmapovaná Trenčianska, Oravská, Turčianska, Liptovská, Spišská, Šarišská a Zemplínska stolica. Druhá etapa prebehla v rokoch 1782–1784 a zamerala sa na zvyšné stolice – Bratislavskú, Nitriansku, Tekovskú, Hontiansku, Novohradskú, Gemerskú, Zvolenskú, Abovskú, Užskú, Komárňanskú, Ostrihomskú, Mošonskú a Rábsku (Bohuš KLEIN, Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia. Bratislava 2003, s. 15; Annamária JANKÓ – Bronislava PORUBSKÁ, Vojenské mapovanie na Slovensku 1769–1883, Bratislava 2013, s. 11, 35).

⁶² Dĺžka násypu je len orientačná, v čase mapovania mohla byť už časť násypu zničená. Rovnako treba zohľadniť nepresnosti v mapách 1. vojenského mapovania vzniknuté v dôsledku použitej metódy merania. To sa týka aj ostatných údajov predpokladanej dĺžky násypov v prípade ostatných rybníkov. K problematike presnosti 1. vojenského mapovania pozri R. ŠIMŮNEK – F. ANTOŠ – J. HAVRLANT, Třeboňsko (ako pozn. 19).

⁶³ Cseszte. Pozsony vármegyei kisközség kataszteri térképek másolata az 1904. évi mértéknyilvántartás szerint, Budapest 1905 – <http://maps.hungaricana.hu/hu/view/20662/?pg=19&bbox=105%2C-4174%2C6595%2C-266> [cit. 2. 2. 2016].

hranici s budmerickým katastrálnym územím. Určitú vypovedaciu hodnotu o veľkosti rybníka by mohol poskytovať tvar a priebeh hranice katastra oboch spomínaných obcí. Dlhý úzky výbežok budmerického katastra smerom na sever mohol kopírovať pobrežnú líniu Dolného schönauského rybníka, ktorý patril do katastra obce. Zohľadniac približne 400 m dlhý priehradný násyp viditeľný ešte na 1. vojenskom mapovaní, je možné odhadovať plochu rybníka na 18 ha (obr. č. 2).

Presné obdobie jeho zániku nie je známe. M. Skladaný však uvádza, že musel zaniknúť niekedy v 2. polovici 16. storočia, nakoľko sa v roku 1574 už nespomína.⁶⁴ Istejšiu pôdu poskytuje pohľad na údaje v urbári z roku 1559 a vývoj budmerického chotára. V uvedenom urbári sa v Budmericiach spomínajú 3 rybníky bez bližšieho určenia. S istotou tam patril Dolný budmerický rybník, v ktorom boli zaznamenané výlovy rýb v rokoch 1541, 1574 a 1584.⁶⁵ Rovnako medzi 3 rybníkmi možno identifikovať aj Nový schönauský rybník vybudovaný v rokoch 1539–1542, z ktorého sú zaznamenané výlovy z rokov 1573, 1580 a 1585.⁶⁶ Ktorý rybník bol však posledným zo spomenutej trojice – Fančalský, Horný alebo Dolný schönauský rybník? Prvý z nich vylučuje pohľad na vývoj budmerického chotára.⁶⁷ Ten sa do svojej definitívnej podoby formoval na prelome 15. a 16. storočia. Vznikol zlúčením budmerického chotára rozkladajúcom sa na pravom brehu Gidry, hornofančalského a dolnofančalského chotára, ktoré sa nachádzali východne od Gidry.⁶⁸ Dôležité je, že územie budúceho fančalského rybníka a majera prináležalo k bývalému Hornému Fančalu. Dokonca aj po pripojení jeho chotára k Budmericiam si zachoval svoju samostatnosť, nakoľko sa počítalo s obnovením dediny, ktorá tu zanikla niekedy medzi rokmi 1528–1532.⁶⁹ Obyvatelia Budmeric preto nevnímali stavbu Fančalského rybníka a majera ako zásah do ich práv, keďže oba ležali v chotári bývalého Horného Fančala. Inak to bolo pri stavbe Nového schönauského rybníka, ktorý sa už v budmerickom chotári nachádzal. Neustále námietky a sťažnosti Budmeričanov museli majitelia panstva vyriešiť až majetkovým vyrovnaním vo forme lúk v dubov-

⁶⁴ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 31.

⁶⁵ Ibid., s. 40.

⁶⁶ Ibid., s. 42.

⁶⁷ Je však rovnako možné, že ďalší rybník sa v urbári z roku 1559 skrýva pod slovným zvratom *fluvius parvus prohibitus*. V okolí Budmeric by tak boli v tom čase 4 rybníky, posledný – Dolný schönauský rybník vtedy už neexistoval, ako vyplynie z ďalšieho textu (E. BENKOVÁ, Urbár (ako pozn. 58), s. 210).

⁶⁸ Juraj ŽUDEĽ, Príspevok k historickej geografii Trnavskej pahorkatiny do polovice 16. storočia. Horný Fančal, Dolný Fančal, Budmerice, Geografický časopis 12, 1970, č. 1, s. 19–38.

⁶⁹ Ibid., s. 27.

Obr. č. 2. Predpokladaná poloha rybníkov na potoku Gidra na mape 1. vojenského mapovania (1782–1784): 1 – Horný schönauský rybník, 2 – Dolný schönauský rybník, 3 – Nový schönauský rybník, 4 – Fančalský rybník, 5 – Dolný budmerický rybník (Colonne VII, Sectio 5, výrez). – Prameň: 1. vojenské mapovanie (dostupné na <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey>), spracoval autor.

skom chotári.⁷⁰ Ako jediné teda prichádzajú do úvahy Horný a Dolný schönauský rybník. S veľkou pravdepodobnosťou išlo o Horný schönauský rybník, nakoľko ten je zachytený ešte na mape 1. vojenského mapovania. Navyše Dolný schönauský rybník mal zaniknúť niekedy v 2. polovici 16. storočia, určite však pred rokom 1574.⁷¹ Keďže tri budmerické rybníky v urbári z roku 1559 boli identifikované ako Dolný budmerický rybník, Nový schönauský rybník a Horný schönauský rybník, musel Dolný schönauský rybník zaniknúť ešte pred rokom 1559. Reliktom po Dolnom schönauskom rybníku sú len spomínané miestne názvy *Tó mögötti* a *Tó melletti*, respektíve poloha *Pri ribniku* na mape 3. vojenského mapovania. V dnešnom teréne sa zvyšok priehradného násypu Dolného schönauského rybníka skrýva tesne na severovýchod od vodného diela Budmerice. Pôvodný násyp, v súčasnosti husto zarastený, dnes dosahuje dĺžku približne 400 m (obr. č. 3).

Obr. č. 3. Pohľad zo severu na zvyšok priehradného násypu Dolného schönauského rybníka severne od obce Budmerice. Dnes je násyp zarastený lesom, na niektorých miestach vystupuje na povrch jeho kamenné jadro. Pole na fotografii v popredí predstavuje pôvodnú vodnú plochu rybníka. – Foto autor (2016).

Horný schönauský rybník svojho suseda prežil svojho suseda minimálne o 150 rokov. V urbári mestečka Častá z 3. marca 1768 odpovedali miestni obyvatelia na

⁷⁰ J. ŽUDEĽ, Príspevok (ako pozn. 68), s. 32.

⁷¹ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 31.

otázku, aké škody musia znášať pri hospodárení, nasledovné: „*Skrs Ribniki take sskodu trpime, neb kdiš guš zbosu bi uffami bilo, s tich gistic Ribniku mhla vinde a v tem zbošu sskodu učini*“.⁷² Z toho jasne vyplýva, že ešte na začiatku roku 1768 existovali v blízkosti chotára Častej rybníky, ktoré ničili úrodu. Mohlo ísť jedine o Horný schönauský rybník a Nový schönauský rybník, ktoré sa nachádzali na hranici katastra Častej a Štefanovej. Na mape 2. vojenského mapovania (1819–1869) zostal z prvého z nich len priehradný násyp severne od Štefanovej a príľahlý mlyn, z druhého len takmer 400 m dlhá hrádza.⁷³ Na mape Bratislavskej stolice z roku 1789 od Franza Eperjessyho sa v blízkosti Budmeríc nenachádza už žiadny rybník.⁷⁴ Napriek tomu je Horný schönauský rybník zakreslený na mape Uhorska z roku 1804 od Johanna Matthiasa Korabinského.⁷⁵ Táto mapa rovnako zobrazuje ako existujúce aj Nový schönauský rybník a dva rybníky v Dlhej (obr. č. 4).

Nový schönauský rybník však už neexistoval v čase 1. vojenského mapovania (1782–1784), čo spochybňuje skutočnosť, že Korabinského mapa zobrazuje súčasný stav krajiny. Pravdepodobne vznikla na základe starších máp pochádzajúcich z obdobia pred 1. vojenským mapovaním.⁷⁶ Doba zániku Horného schönauského rybníka tak spadá do obdobia medzi rokmi 1782–1784 až 1789. Dnes možno sledovať zvyšky rybníčnej hrádze tohto rybníka v príľahlých poliach a záhradách na severnom konci obce Štefanová. Samotný násyp si dodnes zachoval dĺžku približne 300–400 m.

⁷² Urbar mestecčka Čzasta, Cseszte 1768, s. 48 – <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/pozsony-cseszte/?document=1&pg=0&bbox=-2567%2C-4105%2C4967%2C313> [cit. 21. 2. 2016].

⁷³ Práce na 2. vojenskom mapovaní na území Slovenska prebiehali v dvoch etapách. Severné a východné Slovensko bolo mapované v rokoch 1819–1827, stredné a južné Slovensko bolo zmapované v rokoch 1837–1858. Územie medzi riekou Moravou a líniou Skalica – Senica – Pezinok – Šamorín boli zmapované až neskôr (Ľ. V. PRIKRYL, Vývoj (ako pozn. 59), s. 301).

⁷⁴ Nepítomnosť rybníkov v blízkosti Budmeríc vyvoláva otázku, či sa autor mapy nerozhodol rybníky do mapy nezakresliť, hoci reálne existovali. Vyvracia to však pohľad na oblasť Záhoria, kde je zakreslených hneď niekoľko rybníkov (jazier): *Plan den Prespurger Comitatus mit allen Bergen, Völdern, Morästen, Flüssen, Dämmungen, Brücken, Überfuhren, mit Post und Forstspans Stationen mit Meilen distantz, mit allen Ortschaften, Praedien, Marckten, und Städten vorstellend* – <http://maps.hungaricana.hu/hu/1850/> [cit. 27. 1. 2016].

⁷⁵ Johannes Matthias KORABINSKÝ, Atlas Regni Hungariae Portatilis. Neue und vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn auf LX. Tafeln im Taschenformat, Preßburg 1804 – <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0004/bsb00040656/images/index.html?id=00040656&groesser=200&fip=193.174.98.30&no=&seite=7> [cit. 27. 1. 2016].

⁷⁶ D. Kusendová uvádza ako podklad pre Korabinského *Atlas Regni Hungariae Portatilis* z roku 1804 mapy Bratislavskej a Šopronskej stolice z roku 1747 od Johanna Christopa Burgstallera a generalizovanú mapu Uhorska z rokov 1782–1784 (Dagmar KUSENDOVÁ, Kartografické diela Jána Mateja Korabinského, Kartografické listy 21, 2013, č. 2, s. 24–34).

Obr. č. 4. Stav systému rybníkov na červenokamenskom panstve na začiatku 19. storočia. 1 – Nový schönauský rybník, 2 – Horný schönauský rybník, 3 – Dolný rybník v Dlhej, 4 – Horný rybník v Dlhej. – Prameň: *Atlas Regni Hungariae Portatilis* (dostupné na <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0004/bsb00040656/images/index.html?id=00040656&groesser=200&fip=193.174.98.30&no=&seite=7>), spracoval autor.

Nový schönauský rybník spomína už urbár z roku 1543. Podľa M. Skladaného bol založený o 4 roky skôr.⁷⁷ Jeho stavba bola veľmi nákladná, investícia vyžadovala až 2957 florénov.⁷⁸ S veľkou pravdepodobnosťou bol zahrnutý aj do počtu troch budmerických rybníkov spomínaných v roku 1559. Podľa účtovných kníh panstva sa rybník v roku 1585 ešte používal.⁷⁹ Keďže sa na neho pravdepodobne vzťahuje zmienka v urbári mestečka Častá z roku 1768, no nie je už zachytený na 1. vojenskom mapovaní, musel zaniknúť medzi rokmi 1768 a 1782–1784. Plocha bývalého Nového schönauského rybníka sa ako jediná z červenokamenských rybníkov dočkala

⁷⁷ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 32.

⁷⁸ Ibid., s. 50.

⁷⁹ Ibid., s. 42.

opätovného využitia. Dnes sa na jeho mieste nachádza rybník Hájiček, ktorého čelnú hrádzu tvorí pôvodný násyp Nového schönauského rybníka (obr. č. 5).

Obr. č. 5. Pohľad zo severovýchodu na dnešný rybník Hájiček severne od obce Budmerice. Rybník vznikol obnovením pôvodného Nového schönauského rybníka. – Foto autor (2016).

Bezprostredne s Novým schönauským rybníkom susedil Fančalský rybník. Spomínal sa už v urbári z roku 1543 ako *Fanntzeldorffer Teücht*.⁸⁰ Výlov rýb tu však bol zachytený už skôr, v roku 1540. Ďalšie nasledovali v rokoch 1573, 1576, 1581 a 1585.⁸¹ Rok prvého zaznamenaného výlovu naznačuje, že vznik rybníka možno klásť ešte pred príchod Fuggerovcov. Potvrďuje to listina z roku 1490, v ktorej sa popri kúpe Horného Fančala svätajurskými a pezinskými grófmi spomína akýsi rybník.⁸² Keďže Nový schönauský rybník ešte neexistoval, muselo ísť jedine o Fančalský rybník. Tento rybník patrí teda k najstarším zachyteným rybníkom na panstve. Bohužiaľ, nie je zachytený na žiadnom doposiaľ známom mapovaní. To znemožňuje určiť presnejšie obdobie jeho zániku. Dá sa však predpokladať, že zanikol niekedy medzi rokmi 1585 a 1735. Dodnes sa zachovala časť rybníčného násypu, po ktorého

⁸⁰ R. MARSINA, Urbár (ako pozn. 55), s. 157.

⁸¹ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 40–41.

⁸² Ján TIBENSKÝ, Poctivá obec budmerická. Starodávna história. Každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia, Budmerice 1998, s. 111.

Obr. č. 6. Pohľad zo severovýchodu na zvyšok priehradného násypu Fančalského rybníka v obci Budmerice. Pole pred násypom predstavuje pôvodnú vodnú plochu rybníka. – Foto autor (2016).

Obr. č. 7. Pohľad z juhozápadu na miesto predpokladaného Dolného budmerického rybníka južne od obce Budmerice. Mierna terénna vlna v strede fotografie môže predstavovať zvyšok pôvodného rybničného násypu. – Foto autor (2016).

chrabte vedie poľná cesta k Hornému dvoru. Násyp je zreteľne viditeľný na severnej strane potoka Gidra, jeho južná časť sa stala pravdepodobne obeťou stavebných úprav (obr. č. 6).

Najjužnejšie položeným budmerickým rybníkom bol Dolný budmerický rybník. Urbár z roku 1543 ho uvádza pod menom *Unnder Pomeritzer Teuch*.⁸³ Okrem už spomenutých výlovov z rokov 1541, 1574 a 1584 o ňom nie sú žiadne ďalšie správy. Nie je zachytený ani na Mikovíniho mape z roku 1735. Ostáva len predpokladať, že zanikol v období medzi rokmi 1584 a 1735. Za skoré obdobie zániku by sa prihovárala aj absencia zvyšku rybníčného násypu v dnešnom teréne. Hypotetickým pozostatkom tohto násypu môže byť terénna vlna viditeľná medzi bývalým hliníkom a potokom Gidra na juh od Budmeríc (obr. č. 7).

Rybníky na Vištuckom potoku. Pri obci Vištuk sa nachádzali v čase spísania urbára z roku 1543 dva rybníky (obr. č. 8). *Ober Wischtuecher teüch*, teda Horný vištucký rybník, ležal západne od Vištuku v údolí, cez ktoré preteká Dubovský a Vištucký potok.⁸⁴ Podľa P. Jedlicsku sa rybník tiahol popri chotárnej hranici Vištuku a Dubovej. Jeho rozloha mohla dosahovať až 140 jutár (vyše 80 ha), čo z neho robilo najväčší rybník na červenokamenskom panstve.⁸⁵ Urbár z roku 1559 spomína taktiež dva rybníky. V čase jeho spísania však tam jeden z nich nebol (*unus est deesta*).⁸⁶ Mohlo by to naznačovať, že jeden rybník bol vypustený za účelom jeho pravidelnej údržby. Ján Dubravius vyslovene spomína, že rybníky je nutné po 8 až 10 rokoch obnovovať. Táto obnova spočívala v jeho vypustení a ponechaní ho minimálne na 1 rok úhorom. Počas neho sa mohli na rovnakom mieste pestovať obilniny a žať seno, čo revitalizovalo pôdu.⁸⁷ Po tom, čo pôda znova načerpala silu, sa mohol rybník znova napustiť. Starostlivosť o tak veľký rybník bola pravdepodobne veľmi náročná. Aj výnosy z jeho výlovov z rokov 1576 a 1578 boli veľmi nízke v porovnaní s oveľa menšími rybníkmi.⁸⁸ Pravdepodobne to viedlo k prehodnoteniu ďalšieho využívania tak rozsiahleho rybníka. Niet divu, že rybník sa neobjavuje na Mikovíniho mape, tak ako ani na všetkých vojenských mapovaniach.

Druhým vištuckým rybníkom bol *Unter Wischtüecher teücht*, Dolný vištucký rybník, ležiaci na Vištuckom potoku za obcou smerom na Báhoň, čo potvrdzuje aj ná-

⁸³ R. MARSINA, Urbár (ako pozn. 55), s. 157.

⁸⁴ Ibid., s. 157.

⁸⁵ Pál JEDLICSKA, Kalászat a vöröskői levéltárból, Századok 3, 1869, s. 447–465, tu s. 461.

⁸⁶ E. BENKOVÁ, Urbár (ako pozn. 58), s. 206.

⁸⁷ J. DUBRAVIUS, O rybnících (ako pozn. 38), s. 70.

⁸⁸ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 42.

Obr. č. 8. Predpokladaná poloha rybníkov na červenokamenskom panstve v 16. storočí na mape 1. vojenského mapovania (1782–1784): 1 – Horný vištucký rybník, 2 – Dolný vištucký rybník, 3 – Dolný budmerický rybník, 4 – Fančalský rybník, 5 – Nový schönauský rybník, 6 – Dolný schönauský rybník, 7 – Horný schönauský rybník, 8 – Horný rybník v Dlhej, 9 – Dolný rybník v Dlhej, 10 – rybník v Košolnej, 11 – *Schneggen teucht* v Dol'anoch (Colonne VII, Sectio 4 a 5, výrez). – Prameň: 1. Vojenské mapovanie (dostupné na <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey>), spracoval autor.

zov polohy *Halastó – Ribnik* na katastrálnej mape z roku 1907.⁸⁹ Jeho rozloha činila 20 jutár, teda vyše 10 ha.⁹⁰ Posledný zaznamenaný výlov rýb sa uskutočnil v roku 1580.⁹¹ Odvtedy stopy po ňom miznú a neobjavuje sa na žiadnych mapovaniach. Jeho jediným pozostatkom je okolo 170 m dlhá hrádza, ktorú je možné vidieť na 1. a 2. vojenskom mapovaní, rovnako ako aj v súčasnom teréne (obr. č. 9). Stopy po Hornom vištuckom rybníku sa v dnešnom teréne už nedajú identifikovať.

Obr. č. 9. Pohľad zo severozápadu na bývalú vodnú plochu Dolného vištuckého rybníka juhovýchodne od obce Vištuk. Celkom v pozadí sa nachádza lesom zarastený rybníčný násyp.
– Foto autor (2016).

Rybník na potoku Parná. V roku 1543 sa spomína aj rybník v Košolnej pod názvom *Gesseldorff teücht*.⁹² Podľa P. Jedlicsku, ktorý sa zaoberal rybníkářstvom na červenokamenskom panstve, mal tento rybník rozlohu 52–54 jutár, teda približne

⁸⁹ R. MARSINA, Urbár (ako pozn. 55), s. 157; Vistuk. Pozsony vármegyei kisközség kataszteri térképek másolata az 1907. évi mérnöki nyilvántartás szerint, Budapest 1908 – <http://maps.hungaricana.hu/hu/view/21610/?pg=7&bbox=-1787%2C-7634%2C11236%2C181> [cit. 19. 2. 2016].

⁹⁰ P. JEDLICSKA, Kalászat (ako pozn. 85), s. 461.

⁹¹ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 42.

⁹² R. MARSINA, Urbár (ako pozn. 55), s. 157.

30 ha (obr. č. 10).⁹³ Od svojho vzniku patril k najvýnosnejším rybníkom na panstve. Potvrďuje to predovšetkým výška príjmov za predané ryby. V roku 1539 sa získalo predajom tohoročného úlovku vyše 1068 florénov, no už o rok príjmy klesli takmer o polovicu (vyše 600 florénov).⁹⁴ Túto cenovú hladinu si zachovali až do roku 1586, kedy je poslednýkrát zaznamenaný údaj o výlove v účtovných knihách Fuggerovcov. Po predaji panstva Mikulášovi Pálfymu tento rybník ešte existoval – lovilo sa v ňom v rokoch 1669 a 1676.⁹⁵ Ďalší osud rybníka je tak vďaka absencii evidencie o výlove neistý. Na Mikovíniho mape z roku 1735 rybník už nevidno. Mapa 1. vojenského mapovania z rokov 1782–1784 zachytáva už len hrádzu začínajúcu priamo

Obr. č. 10. Predpokladaná poloha rybníkov na potoku Parná, Podhájskom potoku a jeho bezmennom prítoku na mape 1. vojenského mapovania (1782–1784): 1 – Horný rybník v Dlhej, 2 – Dolný rybník v Dlhej, 3 – rybník v Košolnej (Colonne VII, Sectio 5, výrez). – Prameň: 1. Vojenské mapovanie (dostupné na <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey>), spracoval autor.

⁹³ P. JEDLICKSA, Kalászat (ako pozn. 85), s. 460.

⁹⁴ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 41.

⁹⁵ Viktor MIŠUTH, Z dejín farnosti Suchá nad Parnou, Suchá nad Parnou 2012, s. 91.

v obci a pokračujúcu smerom ku ceste spájajúcej Suchú nad Parnou a Horné Orešany. Kým na tejto mape má hrádza dĺžku takmer 1 km, na mape 2. vojenského mapovania má len 490 m. O jeho prítomnosti svedčia chotárne názvy *Ribnik* a *Visehradzi* severne od obce, teda v priestoroch bývalého rybníka.⁹⁶ Zánik rybníka tak spadá do obdobia medzi rokmi 1676 a 1735. Jeho reliktom je okolo 400 m dlhý rybníčný násyp, po ktorom dnes vedie cesta z obce Košolná smerom ku majeru Domovina (obr. č. 11).

Obr. č. 11. Pohľad zo severu na rybníčný násyp bývalého rybníka v Košolnej východne od obce Košolná. Pole pred rybníčným násypom predstavuje bývalú vodnú plochu rybníka.
– Foto autor (2016).

Rybníky na Podhájskom potoku a jeho bezmennom prítoku. K najmenším rybníkom na panstve patrili 2 rybníky v Dlhej. Oba sa rozkladali vo výraznom údolí medzi obcami Dlhá a Košolná, cez ktorý dodnes preteká bezmenný potok. Ak môžeme dôverovať údajom P. Jedlicsku, tak Horný rybník mal 10 jutár (5,8 ha) a Dolný rybník dosahoval rozlohu len 4 jutrá (2,3 ha).⁹⁷ Oba rybníky spomína už urbár

⁹⁶ Kosolna. Pozsony vármegyei kisközség kataszteri térképek másolata az 1907. évi mérnöki nyilvántartás szerint, Budapest 1908 – <http://maps.hungaricana.hu/hu/view/20992/?pg=5&bbox=-1787%2C-7678%2C11236%2C138> [cit. 18. 2. 2016].

⁹⁷ P. JEDLICSKA, Kalászat (ako pozn. 85), s. 460.

z roku 1543 ako *Ober Langendorffer Streicher* a *Unnder Langendorffer Streicher*.⁹⁸ Avšak už v urbári z roku 1559 sa uvádza, že jeden z nich práve vyschol.⁹⁹ Pravdepodobne však musel byť v krátkom čase obnovený, pretože v priebehu 70. rokov 16. storočia prebehli v oboch rybníkoch 2 výlovy rýb.¹⁰⁰ Oba rybníky sú zachytené aj na Mikovíniho mape z roku 1735 a na nej odvodených mapách.¹⁰¹ Počas 1. vojenského mapovania však už tieto rybníky neexistovali. Po hornom rybníku zostala len približne 100 m dlhá hrádza severozápadne od mosta na ceste medzi Dlhou a Košolnou. Stopy po Dolnom rybníku na tomto mapovaní nie sú. Približne 150 m dlhá hrádza Dolného rybníka sa objavuje až na 2. vojenskom mapovaní obklopená malým lesíkom. Tesne na severozápad od hrádze prechádza na mape cesta vedúca z Dlhej priamo do Suche. Zánik oboch dlhovských rybníkov tak možno ohraničiť rokmi 1735–1782/1784. Dnes sa na ich mieste nachádza trvalo premočená pôda, akékoľvek náznaky po existencii rybníčných násypov v súčasnosti už vôbec nevidno.

Obr. č. 12 – Katastrálna mapa obce Doľany (1910) s polohami *Za ribnikom* a *Podvorne za ribnikom*. – Prameň: Ottóvölgy. Pozsony vármegyei kisközség kataszteri térképek másolata az 1909. évi mérnöki nyilvántartás szerint, Budapest 1910 (dostupné na <http://maps.hungaricana.hu/hu/view/21306/?pg=12&bbox=-3019%2C-8564%2C12468%2C732>), spracoval autor.

⁹⁸ R. MARSINA, Urbár (ako pozn. 55), s. 157.

⁹⁹ „*Sed unus ex iis modo exsicatum est*“ (E. BENKOVÁ, Urbár (ako pozn. 58), s. 208).

¹⁰⁰ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 40.

¹⁰¹ Mappa (ako pozn. 60).

Posledným rybníkom zachyteným v urbári panstva z roku 1543 je istý *Schneggen teucht*.¹⁰² Na rozdiel od ostatných rybníkov nebol pomenovaný podľa obce, pri ktorej sa nachádzal. Namiesto toho bol zvolený názov, ktorý mal poukazovať na druh živočícha chovaného v rybníku. Pravdepodobne malo teda ísť o slimáky (po nemecky *Schnecke*), či ako spomína P. Jedlicska, o rybníčné korýtka.¹⁰³ Rybník so „slimákmi“ umiestnil P. Jedlicska na panský majer v Častej. M. Skladaný ho však na základe účtovných kníh Fuggerovcov lokalizoval do obce Doľany. Pri pohľade na druhy vylovených rýb sa tu však žiadne slimáky či korýtka nenachádzajú, čo vzbudzuje isté pochybnosti o jeho polohe.¹⁰⁴ Istú pomoc poskytuje katastrálna mapa obce Doľany z roku 1910 (obr. č. 12). Tu tesne za obcou pri ceste smerom na Častú nachádzame dve chotárne polohy s názvami *Za ribníkom* a *Podvorne za ribníkom*.¹⁰⁵ Pravdepodobne neprekvapí ani prítomnosť mlyna s vodným náhonom, ktoré sa často nachádzali pod viacerými rybníkmi na panstve. Otázka doby jeho zániku zostáva otvorená. Už v roku 1559 sa v urbári pri obci Doľany nespomína žiadny rybník. Je tu však zmienka o potoku, ktorý bol prehradený.¹⁰⁶ Aj napriek tomu sa tu mal konať posledný zaznamenaný výlov rýb na jar roku 1585.¹⁰⁷ Situáciu okolo umiestnenia a trvania rybníka neosvetľuje aj to, že na žiadnom mapovaní nie je tento údajný rybník zachytený. To neustále ponecháva otázniky nad jeho polohou v rámci červenokamenského panstva. Jeho približný zánik tak môžeme datovať do obdobia medzi rokmi 1585 a 1735. Tak ako v prípade dvoch rybníkov v Dlhej, ani v Doľanoch už dnes niet žiadnych stôp po prítomnosti rybníka.

Záver

Komparácia katastrálnych máp, vojenských a iných mapovaní v kombinácii s písomnými prameňmi a pokusom priamej terénnej identifikácie zaniknutých krajinných štruktúr prispela k bližšiemu osvetleniu osudu červenokamenských rybníkov od začiatku novoveku. Podarilo sa tak identifikovať nielen ich polohu v krajine, ale i širšie či užšie intervaly zániku jednotlivých rybníkov. Najpresnejšie sa podarilo

¹⁰² R. MARSINA, Urbár (ako pozn. 55), s. 157.

¹⁰³ P. JEDLICSKA, Kalászat (ako pozn. 85), s. 461.

¹⁰⁴ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 31.

¹⁰⁵ Ottóvölgy. Pozsony vármegyei kisközség kataszteri térképek másolata az 1909. évi mérnöki nyilvántartás szerint, Budapest 1910 [cit. 19. 2. 2016] <http://maps.hungaricana.hu/hu/view/21306/?pg=12&bbox=-3019%2C-8564%2C12468%2C732> [cit. 18. 2. 2016].

¹⁰⁶ E. BENKOVÁ, Urbár (ako pozn. 58), s. 199.

¹⁰⁷ M. SKLADANÝ, Rybníkářstvo (ako pozn. 7), s. 40.

určiť dobu zániku v prípade Horného schönauského rybníka pri obci Štefanová (1782/1784–1789). Krátko pred ním museli zaniknúť dva dlhovské rybníky medzi obcami Dlhá a Košolná (oba v období medzi rokmi 1755–1782/1784). Do obdobia vlády Márie Terézie taktiež spadá zánik Nového schönauského rybníka (1768–1782/1784), ktorý ako jediný bol obnovený a je využívaný dodnes. Niekedy medzi rokmi 1676 a 1735 musel zaniknúť aj veľký rybník pri obci Košolná, po ktorom ako jediný relikt zostal dlhý rybničný násyp východne od obce Košolná. Intervaly možného zániku ostatných rybníkov sú oveľa rozsiahlejšie. Dolnú hranicu tvorí rok ich posledného zaznamenaného výlovu, hornou hranicou je obdobie vyhotovovania máp pre vydanie *Notícií* Mateja Bela z roku 1735. Možno sem zaradiť Fančalský rybník s dodnes zachovaným rybničným násypom (1585–1735), Dolný budmerický rybník (1584–1735), Horný vištucký rybník (1578–1735), Dolný vištucký rybník (1580–1735) a problematický *Schneggen teucht*, ktorý sa pravdepodobne nachádzal v Doľanoch (1585–1735). Ako vôbec prvý zanikol Dolný schönauský rybník južne od Budmeríc (pred 1559).

Ďalšie spresnenie zániku rybníkov na červenokamenskom panstve bude možné uskutočniť len po podrobnejšom štúdiu písomných prameňov z archívu panstva či v rodinnom archíve Fuggerovcov v nemeckom Dillingene. Napriek tomu sa ukázalo, že podrobné štúdium dostupných historických máp a písomných prameňov sprevádzané terénnym výskumom výrazne dopomohlo k identifikácii krajinných elementov spojených s rybníkárstvom v súčasnej krajine. Podobný postup je možné aplikovať aj v prípade iných krajinných štruktúr, a to nielen v období novoveku.

Martin Neumann

The development of fishpond cultivation in Slovakia and attempt to reconstruct the system of fishponds at Červený Kameň Dominion in the Modern Period

At least from the Middle Ages belonged fishpond cultivation to the favourite and yielding source of fish. After the rise in the 15th and 16th century came the its fall accompanied with the downfall of almost all fishponds. However, their traces are still detectable not only in the historical maps, but also in the landscape itself too. It is very good visible in the case of Červený Kameň domain. After 1535 the Fuggers as the new owners of the Červený Kameň Castle tried to economically enhance the whole dominion. It should have be done paticularly by establishing new fishponds, which were located at the place of former villages. In Urbarium of Červený Kameň dominion from 1543 were mentioned already 11 fishponds. It is highly possible that some of them were found in the late Middle Ages. It is almost certain that Fančalský rybník fishpond was built in that time. The emergence of the most of them can be put into period after 1535. Much more complicated is to determine time of their collapse. Till today, this issue was dealt only by 2 authors – Pál Jedlicska and

Marián Skladaný. Both of them came to the conclusion that the question concerning their collapse remains open. Nevertheless, information gained from military maps, cadastral maps as well as others historical sources, such as urbaria, enabled to put our knowledge forward. Confrontation of both of aforementioned sources helped with identifying of approximate date of fishponds' collapse. The most accurate date of collapse was possible to state in case of fishpond near the village Štefanová (between 1782/1784 and 1789). Shortly before had to disappear 2 fishponds near the village Dlhá (both between 1735 and 1782/1784). During the reign of queen Mária Terézia disappeared also Nový schönauský rybník fishpond. Somewhen between 1676 and 1735 collapsed also the big fishpond near the village Košolná. The interval of collapse in the case of other fishponds varies. The bottom bound is the date of last recorded fish-out, the upper bound is the year of mapping made for Bell's Notitia in 1735. Hither can be included Fančalský rybník fishpond (between 1585 and 1735), Dolný budmerický rybník fishpond (between 1584 and 1735), Horný vištucký rybník fishpond (between 1578 and 1735), Dolný vištucký rybník (between 1580 and 1735) as well as questionable „Schneggen teucht“ fishpond, which was probably located near the village Dolňany (between 1585 and 1735). The very first fishpond, which disappeared from historical sources, is Dolný schönauský rybník fishpond (before 1559). The further refinement of time of fishponds' collapse could be done only after detailed study of historical sources stored in archives of Červený Kameň dominion or in the Fugger family archive in Dillingen.

Jan Munzar – Stanislav Ondráček*

O HROZNÉM A VELIKÉM SUCHU, ZADRŽENÍ DEŠŤŮ A ODTUD NÁSLEDUJÍCÍM NEDOSTATKU VODY (K 400. VÝROČÍ VELKÉ PŘÍRODNÍ KATASTROFY V ČESKÝCH ZEMÍCH A VE STŘEDNÍ EVROPĚ)

ABOUT A SEVERE AND TERRIBLE DROUGHT, RETENTION OF RAINS
AND THEREOF FOLLOWING LACK OF WATER
(TO THE 400th ANNIVERSARY OF A GREAT NATURAL DISASTER
IN THE CZECH LANDS AND IN CENTRAL EUROPE)

Keywords

historical drought periods
16th – 18th centuries
1616
Czech Lands
Central Europe
Philomates Daniel Sr.

Abstract

The Czech Republic and Central Europe have been recently suffering from frequent floods. However, drought as an opposite hydro-meteorological extreme may be equally threatening great natural disaster. The Czech Republic has been experiencing an extremely severe spell of drought in these years. It started already in the autumn of 2014 and significantly deepened during the year 2015. The study of historical and contemporary sources mentioning drought periods in the past indicate there were four cases of this climatic extreme between the 16th and 18th centuries, in the years 1540, 1590, 1616 and 1790. In those years, the natural disaster afflicted the whole region of Czech Lands as well as some other countries of Central Europe. This year 2016 will see the 400th anniversary of disastrous drought period occurring in 1616.

* RNDr. Jan Munzar, CSc., Ústav geoniky AV ČR, v.v.i. Ostrava, odd. environmentální geografie v Brně, Drobného 28, 602 00 Brno. E-mail: munzar@geonika.cz. – RNDr. Stanislav Ondráček, tamtéž. E-mail: ondracek@geonika.cz. – Příspěvek vznikl v rámci podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu geoniky AV ČR, v.v.i. (RVO: 68145535).

Sucho jako typ přírodní katastrofy

V posledních desetiletích trápí Českou republiku i celou střední Evropu časté povodně. Z našeho území jsou v paměti především dvě katastrofální povodně, které se vyskytly v rozpětí pouhých pěti let – v červenci 1997 a v srpnu 2002. K mimořádným záplavám došlo pak i v následujících letech, např. 2006, 2009, 2010 a 2013. Jednalo se jak o případy, kdy povodeň z vícedenních trvalých dešťů postihla rozsáhlá území, tak o lokální přívalové (bleskové) povodně, způsobené průtržemi mračen při bouřkách.

Velkou přírodní pohromou může ale být i sucho, tedy opačný hydrometeorologický extrém. Nedostatek atmosférických srážek vede k nedostatku vody ve vodních zdrojích a obvykle i k neúrodě. Potvrdil to výskyt mimořádného sucha v průběhu roku 2003, tedy necelý rok po povodni v srpnu 2002. Mimořádné sucho na území ČR zažíváme i nyní. Začalo již na podzim 2014 a významně se prohloubilo během výjimečně teplého a suchého roku 2015.¹ Mezi odborníky, zabývajícími se problematikou sucha, se dokonce objevil i názor, že Čechy, Morava i Slezsko teď prožívají jedno z nejsušších období za posledních 500 let. Příčiny sucha spočívají v nedostatku srážek a srážkovém deficitu (v meteorologii je tento stav označován jako meteorologické sucho). Často je provázeno vysokou teplotou vzduchu a velkým výparem. Následně dochází k deficitu půdní vlhkosti (půdní sucho). S určitým zpožděním nastává pak pokles průtoků vodních toků, vydatnosti pramenů a hladin podzemních vod (hydrologické sucho).

K získání informací o výskytu sucha v minulosti jsou důležitá nejen meteorologická a hydrologická měření a pozorování, nýbrž i poznatky z preinstrumentálního období, které je nutné získat z historických (převážně písemných) pramenů nejrůznějšího druhu. Přitom se ukázalo, že zprávy o výskytu suchých let či období jsou – na rozdíl od záznamů o povodních a jiných extrémních povětrnostních jevech – velmi skoupé, protože hospodářské důsledky suchých let obvykle nebyly v dobových pramenech podrobněji komentovány. Sucho dokumentují i některé hmotné památky, jimiž jsou zejména letopočty vyznačené na tzv. hladových kamenech při extrémně nízkých průtocích v řekách.

Patrně nejstarším samostatným starým tiskem v zemích Koruny české věnovaným suchu je publikace, která vyšla německy na podzim 1590 v Horní Lužici jako

¹ Radim TOLASZ – Radek ČEKAL – Lucie KOLÁŘOVÁ – Hana ŠKÁCHOVÁ, Rok 2015 v České republice, Meteorologické zprávy 69, 2016, č. 1, s. 1–9; Lenka CRHOVÁ – Jozef PECHO – Anna VALERIANOVÁ, Mimořádně teplé a suché léto 2015 v České republice, tamtéž, s. 10–16.

ohlas na sucho v témže roce. Jejím autorem je kazatel Martin Bohemus.² Zřejmě první česky psaný dochovaný starý tisk o tomto typu hydrometeorologického extrému, který se týká katastrofálního sucha v roce 1616, vyšel v Olomouci právě před 400 roky (obr. č. 1). Jeho autorem je evangelický kněz Daniel Starší Philomates.³

Dokumentace sucha v českých zemích v preinstrumentálním období

Při studiu historických pramenů se ukázalo, že informací o suchu v minulosti je velmi málo. F. Augustin, první profesor meteorologie na pražské univerzitě, ale před více než 120 lety ve své publikaci o suchu v Čechách v letech 962–1893 správně upozornil na skutečnost, že jeho seznam historických případů výskytu tohoto extrému je neúplný, jelikož „v dřívějších dobách všechny případy sucha se nezaznamenávaly“.⁴ Není proto možné považovat roky bez jakékoliv zmínky o počasí a priori za normální.

Potvrzuje to analýza dvou starých tisků z 16. a 17. století. Tak například známý *Historický kalendář* od Daniela Adama z Veleslavína, vydaný roku 1590, který uvádí nejružnější extrémy z let 1347–1588, zmiňuje pouze sucho roku 1540.⁵ Nebo kronika, kterou vydal H. Roch v roce 1687, týkající se Lužice, Čech a Slezska, nezmiňuje výskyt sucha ani jednou – převládají informace o vichřicích, bouřkách, krupobití, povodních apod.⁶

Dále se objevují problémy s příliš obecnou lokalizací a datací. Stručný údaj o „suchu v Čechách léta 1540“ je pro účely studia kolísání výskytu sucha v minulosti stěží využitelný. Ovšem problémy datací se netýkají jen starých kronik. Např. F. Augustin v hodnocení sucha v 19. století na základě měření srážek v Praze napsal mj.: „Letošního roku vykazují nedostatek deště jarní měsíce březen a duben a pak letní měsíce červen a srpen. Na jaře v Praze nepršelo od 22. března až do 3. května

² Martin BOHEMUS, Von grosser Dürre zu Eliae Zeiten... und bey der schweren Dürre 1590. Jahres, Görlitz 1590.

³ Daniel Starší PHILOMATES, O hrozném a velikém suchu, zadržení dešťů a odtud následujícím nedostatku vody, jakéhož sucha žádný z lidí nynějších, ode sta let i výšeji starých nepamatuje. Kázání učiněné v kostele Domaželském, nyní pak kvůli pobožných křesťanů k probuzení lidu Božího k horlivému pokání a modlitbám svatým vůbec vydané, Olomouc, u Jiříka Handle 1616 (= Knihopis 07162); uloženo např. Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 35 D 19; Slovenská národná knižnica v Martině, sign. I D 56.

⁴ František AUGUSTIN, Sucha v Čechách v době od roku 962–1893, Praha 1894.

⁵ Daniel ADAM z VEESLAVÍNA, Kalendář Hystorycky etc., Praha 1590.

⁶ Heinrich ROCH, Laussitz- Boehm- und Schlesische Chronica etc., Torgau 1687.

po 42 dny...“.⁷ Co ale považovat za onen rok „letošní“, když Augustinův spisek vyšel v roce 1894? Verifikace ukázala, že uvedený popis se týkal roku 1893, neboť Augustinova práce vyšla později, než předpokládal. S analogickými nepřesnostmi se lze ale setkat i v pracích našich současníků.

Málo směrodatné jsou pro dokumentaci sucha dobové údaje o cenách obilí, protože v řadě případů nebyly jedinou příčinou jejich zvýšení pouze faktory povětrnostní. Svou roli totiž hrála i spekulace obchodníků, nemluvě o dopadech válečných událostí. Např. Václav Kněžoveský ve svých pamětech ze Slaného poznamenal k roku 1590: „*A tak toho léta Páně po celý lýto velmi sucho bylo, tak že od neděle Exaudí*⁸ [3. června] *až do pondělka po památce narození Panny Marie* [8. září] *nepršelo až na ten den... Neb tak velmi draho bylo za příčinou té suchoty – a více šizuňkem pekařů zdejších, že dráže v nový než před novým bylo* [tj. po žních než přede žněmi]... *Pán Bůh rač se nad námi smilovati a více dešťův dáti, aby i zde při městě zase mlíti mohli.*“⁹

Nejstarší kompilací historických povětrnostních extrémů (včetně sucha) je spis z roku 1790, jehož autorem je průkopník české meteorologie Anton Strnad (Strnadt).¹⁰ Týká se území Českého království a období let 633–1700. Autor v závěru uvedl, že výskytu extrémů v 18. století se chce věnovat podrobněji, ale svůj záměr už nestačil realizovat. Nejnovější a nejpodrobnější publikací o suchu v českých zemích je monografie R. Brázdila a kolektivu z roku 2015, která si všímá tohoto extrému v minulosti, v současnosti i v budoucnosti.¹¹

Ze studia historických i současných pramenů, které se zmiňují o suchu v minulosti, lze z období od 16. do 18. století uvést **čtyři mimořádné případy** tohoto extrému, a sice roky 1540, 1590, 1616 a 1790, kdy tato přírodní katastrofa postihla prakticky celý region českých zemí, popř. i některé další země střední Evropy:

- **1540:** Mimořádné sucho je doloženo např. v oblasti Mostu, Loun, Jihlavy a Olomouce. Na Lounsku nepršelo od 16. května do 29. července, poté opět

⁷ F. AUGUSTIN, Sucha (jako pozn. 4).

⁸ Neděle Exaudí je týden před svatodušní nedělí.

⁹ Václav KNĚŽOVESKÝ, Paměti Václava Kněžoveského, vyd. Jan Peters, Slánský obzor 6, 1898, s. 13–56.

¹⁰ Anton STRNAD, Chronologisches Verzeichniss der Naturbegebenheiten im Königreiche Böhmen vom Jahre Christi 633 bis 1700, Prag 1790.

¹¹ Rudolf BRÁZDIL – Miroslav TRNKA a kol., Sucho v českých zemích: minulost, současnost, budoucnost, Brno 2015.

nastalo další období bez dešťů až do 4. října.¹² (Na území Německa jsou zaznamenány extrémně nízké vodní stavy, velmi suché léto je potvrzeno i z území Polska.)

- **1590:** Extrémní sucho je dokumentováno na více místech Čech a Moravy. Ve Slaném nepršelo od 3. června do 10. září. Sucha tohoto roku si všímá výše zmíněný starý tisk Martina Bohema.¹³ Zajímavé je, že toto sucho chybí ve Strnadově soupisu.¹⁴ (Nízké vodní stavy v řekách a potocích jsou uváděny také v Německu a Polsku.)
- **1616:** Velké sucho panovalo v Čechách i na Moravě. Např. v Lounech nepršelo od Velikonoc [3. dubna] do konce července,¹⁵ v Drahotuších (Přerovsko) se uvádí období bez deště od 22. května do Vánoc.¹⁶ Ohlasem sucha v tomto roce je výše uvedený tisk Daniela st. Philomata, který vyšel ještě v témže roce. Tento výjimečně suchý rok překvapivě nezmiňuje ani Strnad, ani Augustin. (Extrém je potvrzen i v Německu.)
- **1790:** Extrémní sucho v Čechách i na Moravě. Na Olomoucku nepršelo od března do 26. června, na Strážnicku je uváděno sucho i později.¹⁷ Podrobný popis průběhu počasí v tomto roce a jeho dopad na zemědělskou produkci zanechal z Poděbradska F. Vavák.¹⁸ (Velká sucha a nízké vodní stavy byly zaznamenány také v Německu.)

Velká přírodní katastrofa v českých zemích v roce 1616

V roce 2016 si připomínáme 400. výročí mimořádné přírodní pohromy, která postihla nejen Čechy, Moravu a Slezsko, nýbrž i sousední země ve střední Evropě.

¹² Karel PEJML, Příspěvek ke kolísání klimatu v severočeské vinařské a chmelařské oblasti od r. 1500–1900, in: Sborník prací Hydrometeorologického ústavu Československé socialistické republiky 7, Praha 1966, s. 23–78.

¹³ M. BOHEMUS, Von grosser Dürre (jako pozn. 2).

¹⁴ A. STRNAD, Chronologisches Verzeichniss (jako pozn. 10).

¹⁵ K. PEJML, Příspěvek (jako pozn. 12).

¹⁶ Bohumír INDRA – Adolf TUREK, Paměti drahotušských kronikářů 1571–1911, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 55, 1946, s. 219–320.

¹⁷ Ladislav HOSÁK, Zprávy o živelních katastrofách, epidemiích a úrodě na Moravě v l. 1500–1848, HG 3, 1969, s. 86–130, zde s. 116.

¹⁸ František VAVÁK, Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816. Kniha druhá (Rok 1784–1790). Část II. (1787–1790), vyd. Jindřich Skopec, Praha 1912, s. 124–161.

Kolísáním klimatu v severočeské vinařské a chmelařské oblasti v 16. až 18. století se podrobně zabýval Karel Pejml.¹⁹ Podle jeho dokumentace se rok 1616 vyznačuje velmi suchým létem, např. na Lounsku nepršelo od 3. dubna do 31. července, tedy téměř celé čtyři měsíce. Ozimy i jařiny dozrály již do 24. června. U Třebenic už před 6. červencem „sežali a posekali všechny pšenice a ječmeny jaré“. Na Labi byl neobyčejně nízký stav vody, např. v Dolních Beřkovicích, podle českolipské kroniky, se mohla téměř vyschlá řeka bez problémů přecházet. Tehdejší majitel zdejšího panství Belwitz nechal na důkaz nízkého stavu Labe přejít jeho tok i šestiletým dítětem. V důsledku sucha docházelo k častým požárům lesů. Vína se urodilo málo, bylo sice výborné kvality, ale drahé.

Letopočet 1616 je zaznamenán i na nejznámějším českém „hladovém kameni“, který se nachází na Labi v Děčíně-Podmoklech.²⁰ Na kameni je zaznamenáno i několik dalších suchých roků, kdy hladina řeky klesla natolik, že došlo k jeho obnažení, a je na něm nápis „Wenn Du mich siehst, dann weine“, tedy česky „Pokud mě uvidíš, plač“. (Reflexi v politické satíře srov. na obr. č. 2.)

Daniel Basilius z Deutschenberka (1585–1628), profesor fyziky, matematiky a astronomie na pražské univerzitě, k suchu 1616 ve svém spisu o kometě, vydaném v roce 1618, uvedl: „Rok 1616 byl horký, okršlek země byl jako upečen, řeky vysušeny, což i Vltava naše, k smradlavosti jsouc přivedena, očitě to vysvědčila, jakož potomně l. 1617 i břeh při Menším městě Pražském mocí paprsků slunečných rozpálený na podzim se zapálil a tak kométě nemálo materie smrduté přidal“. Tento spis zmínil a cituje z něj Zikmund Winter ve své monografii vydané v roce 1899.²¹ Kronika J. Beckovského, která zachycuje období let 1526–1715, pro Čechy v roce 1616 obecně konstatuje velké sucho, nedostatek vody, stojící mlýny a drahotu.²² Z pramenů dokládajících sucho na Moravě je možné zmínit např. paměti drahotušských kronikářů, ve kterých je zaznamenáno velké sucho od sv. Ducha [22. května] téměř do Vánoc, což bylo příčinou velké neúrody.²³

Kromě dílčích kronikářských zpráv se o suchu 1616 na Moravě také dochoval česky psaný starý tisk, který vyšel v témže roce v Olomouci, tedy právě před 400 roky.

¹⁹ K. PEJML, Příspěvek (jako pozn. 12).

²⁰ R. BRÁZDIL – M. TRNKA a kol., Sucho (jako pozn. 11); <http://blog.ceskesvycarsko.cz/cs/z-labe-se-vynoril-hladovy-kamen-jedna-z-nejstarsich-hydrologickych-pamatek-v-evrope>.

²¹ Zikmund WINTER, O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce, Praha 1899, s. 841.

²² Jan BECKOVSKÝ, Poselkyně starých příběhů českých. Díl druhý, svazek druhý, vyd. Antonín Rezek, Praha 1879.

²³ B. INDRA – A. TUREK, Paměti (jako pozn. 16).

(Jako tiskař je na titulní straně uveden Jiřík Handle.) Jeho doslovný název zní: „*O hrozném a velikém suchu, zadržení dešťů a odtud následujícím nedostatku vody, jakéhož sucha žádný z lidí nynějších, ode sta let i výšeji starých nepamatuje. Kázání učiněné v kostele Domaželském, nyní pak kvůli pobožných křesťanů k probuzení lidu Božího k horlivému pokání a modlitbám svatým vůbec vydané*“.²⁴ Jeho autorem je evangelický kněz Daniel Starší Philomates původem z Přerova, ordinovaný ve Vitenberku v roce 1608. V letech 1613–1616 byl farářem v Domaželicích u Přerova. (Roku 1616 se označuje zároveň jako notarius řádu evangelického kněžstva v Olomouckém kraji.)²⁵

Z tohoto starého tisku o suchu v roce 1616 vyplývá např. jeho výjimečnost a trvání. Philomates uvádí, že takové sucho nepamatuji žádní lidé staří sto let a více. Z toho by se dalo soudit, že k podobnému extrému nedošlo nejméně v předchozích sto letech. Tuto informaci nelze ovšem brát doslova, protože z 16. století jsou známy minimálně dva podobné případy, a to v letech 1540 a 1590. Předmluva tisku je autorem datována k 8. září 1616, ale domníváme se, že se ještě nejedná o konec suchého období v tomto roce. Minimálně tomu nasvědčuje formulace v tom smyslu, že „*Pozůstává již tedy toto jedinké, abychom my nynější sucho, neúrodu obilíčka i jiné neřesti z nedostatku vody na nás již přišlé a ještě se valící ...*“. Že počátkem září ještě nebyl konec sucha, dokládají i kronikářské zprávy z Moravy. Např. ve Fulneku bylo velmi sucho od 19. dubna až do Vánoc, v Rožnově pod Radhoštěm od jara po celý rok, nebo v Drahotuších od sv. Ducha [22. května] téměř až do Vánoc. Dodejme, že domaželský farář ve svém tisku také přímo zmiňuje řeky Moravu, Bečvu a Hanou, ale nikoliv v souvislosti s panujícím suchem.

Philomates v tomto kázání samozřejmě vnímá příčiny přírodní pohromy jako „*zvláštní jistou a zřetelnou pokutu Boží*“. Jednou z příčin je „*nevděčnost, že lidé Pánu Bohu za deště a vodu neděkují, když jí dostatek mají*“. Jako kněz vidí řešení: nabádá k opravdovému pokání, upřímným modlitbám a k polepšení života věřících.

Sucho v roce 1616 ve střední Evropě

Kromě Čech, Moravy a Slezska postihlo mimořádné sucho v roce 1616 i další země ve střední Evropě. Nejvíce zpráv je z Německa. Např. ze Saska je uváděno jeho trvání od Velikonoc [31. března] do svátku sv. Michaela [29. září]. Jeho následkem bylo mj. i zdražení potravin. Vzhledem k mimořádné situaci nechal saský kurfiřt

²⁴ D. St. PHILOMATES, O hrozném a velikém suchu (jako pozn. 3).

²⁵ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK et al., Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV, Praha 1973, s. 164.

otevřít zemské rezervy obilí v Drážďanech. Bez tohoto opatření by mnoho set obyvatel muselo zemřít hladem.²⁶

Podle kroniky z Krumhermersdorfu nedaleko Saské Kamenice (Chemnitz) byla zima 1615/1616 velmi tvrdá a studená. Po ní následovalo velmi vyprahlé a suché léto, takže téměř všechny vodní zdroje vyschly a bylo velmi málo krmení pro dobytek. Úroda byla stěží poloviční než v jiných letech.²⁷ Kronika saského města Annaberku uvádí, že v květnu a následujících celých dvou měsících byla mimořádná vedra a hrozivé sucho. Protože vůbec nepršelo, vysychaly zdroje vody. Tráva uschla, zaschly i jařiny a ovoce se zkazilo. Jedině ozimy se vydařily.²⁸ Ve městě Riesa na Labi je rok 1616 také popisován jako velmi suchý. Hladina Labe byla velmi nízká, takže bylo možné přes ně jezdit na koni i s povozy, popř. se brodit. O pouhých 15 km po Labi níže, ale již v Braniborsku, ve městě Mühlberk, je nízký stav hladiny řeky charakterizován podobně.²⁹

V Durynsku ve městě Jena bylo léto roku 1616 horké a téměř bez deště. Tráva proto uschla a řeka Sála natolik vyschla, že studenti ji při cestě do kostela mohli přecházet po kamenech v řečišti. Ze Saska-Anhaltska z města Halle je také zpráva o velkém suchu, kdy studně a potoky vysychaly a šířily se lesní požáry. Kronika města Miltenberku v Bavorsku uvádí, že 1. května pomrzla vinná réva a poté bylo velmi horké léto. Vinobraní začalo 15. září a z úrody bylo překvapivě kvalitní víno, bez ohledu na jarní mráz a předchozí sucho.³⁰

R. Glaser ve své monografii z roku 2008 hodnotí rok 1616 v Německu celkově jako výjimečně suchý, velmi horký se suchým jarem, extrémně suchým létem a suchým podzimem. Po výskytu bouřek koncem března následovalo od poloviny dubna velmi dlouho trvající suché období, které pokračovalo i v létě. V důsledku toho tráva uschla, takže nebylo seno, rovněž byla neúroda obilí. Všechny fenologické fáze nastaly mnohem dříve než obvykle. Také vinobraní začalo o celý měsíc dříve. Vína ale byla velmi dobrá.³¹

²⁶ Wetter – Witterung – Umwelt. Aufzeichnungen und Daten aus Franken, Sachsen, Sachsen-Anhalt und Thüringen 1500–1699, hg. Rüdiger Glaser – Stefan Militzer, Würzburg 1993, s. 455–458.

²⁷ Chronik aus dem 1. Kirchenbuch Krumhermersdorf, Wetterchronik, 17. Jahrhundert (<http://www.wetterzentrale.de/cgi-bin/wetterchronik>).

²⁸ Paulus JENISIUS, Annaberger Chronik, Wetterchronik, 17. Jahrhundert (<http://www.wetterzentrale.de/cgi-bin/wetterchronik>).

²⁹ Curt WEIKINN, Quellentexte zur Witterungsgeschichte Europas von der Zeitwende bis zum Jahre 1850. Hydrographie, Teil 3 (1601–1700), Berlin 1961, s. 95–96.

³⁰ Wetter, hg. R. Glaser – S. Militzer (jako pozn. 26).

³¹ Rüdiger GLASER, Klimageschichte Mitteleuropas, Darmstadt 2008, s. 138.

Podobné zprávy z roku 1616 jsou i z Rakouska. Rovněž i zde byla vinná réva poškozena jarním mrazem a léto bylo velmi horké. Stejně jako v českých i německých zemích vína bylo málo, zato mělo velmi dobrou kvalitu.³² Ve Švýcarsku Ch. Pfister ve své monografii z roku 1999 charakterizuje měsíce červen i červenec v roce 1616 jako mimořádně teplé a suché.³³

Závěr

Zprávy o suchu, stejně jako o jiných přírodních extrémech, obsažené v historických (převážně písemných) pramenech nejrůznějšího druhu, je nutné chápat v dobovém kontextu, nikoliv z hledisek současné terminologie a definic. Zjištěné informace mají pochopitelně různý stupeň vypovídací hodnoty a je proto nutné jejich ověřování z více zdrojů (samozřejmě pokud je lze dohledat).

V předcházejícím textu jsou zmíněny čtyři mimořádně suché roky z průběhu 16. až 18. století, tedy z preinstrumentálního období; suchu v roce 1616 byla věnována bližší pozornost i s ohledem na skutečnost, že bylo podnětem k dobové publikaci. V 19. století se samozřejmě velká sucha rovněž vyskytla, např. v letech 1811, 1842 a 1874. Teprve po posledně zmíněném neobyčejně suchém roce 1874, jenž přišel krátce po katastrofální povodni na Berounce a Ohři 25.–26. května 1872 (při níž zahynulo 337 lidí), byla v Čechách uznána nezbytnost soustavného výzkumu založeného na pravidelných hydrometeorologických měřeních. Proto byla v roce 1875 založena Hydrografická komise pro Království české. Byla rozdělena na dvě sekce, a sice hydrometrickou a ombrometrickou. O výsledcích pozorování a měření se začaly vydávat tiskem pravidelné výroční zprávy.

Současné sucho je dokladem toho, že nejen s povodněmi, ale i s tímto přírodním extrémem je nutné do budoucna počítat. Proto je nutné oběma těmito hydrometeorologickým jevům (včetně jejich historického výzkumu a dokumentace) věnovat i nadále patřičnou pozornost a navrhopvat vhodná a účinná preventivní opatření.

³² Friedrich LAUSCHER, *Beiträge zur Wetterchronik seit dem Mittelalter*, Wien 1985, s. 102.

³³ Christian PFISTER, *Wetternachhersage. 500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen*, Bern etc. 1999, s. 134.

Obr. č. 1. Titulní strana pravděpodobně nejstaršího česky psaného dochovaného starého tisku o suchu. Týká se roku 1616 a jeho autorem je Daniel Starší Philomates.

Obr. č. 2. Parodie karikaturisty Vladimíra Renčina na téma nápisů nacházejících se na tzv. hladových kamenech, které se obnažují na říčních dnech za extrémně nízkých vodních stavů. Tímto vtípem reagoval v denním tisku na českou politickou scénu v 90. letech 20. století.

Jan Munzar – Stanislav Ondráček

About a severe and terrible drought, retention of rains and thereof following lack of water (To the 400th anniversary of a great natural disaster in the Czech Lands and in Central Europe)

Frequent floods affecting the territory of the Czech Republic in recent decades are in the living memory of Czech people, two natural disasters of July 1997 and August 2002 in particular. However, drought as an opposite hydro-meteorological extreme may be great natural disaster too. An extraordinary drought has been experienced in the Czech Lands also in these years. It started already in the autumn of 2014 and significantly deepened during the following year 2015. Important for the acquisition of data about the frequency of drought spells in the past are not only meteorological and hydrological measurements

and observations but also information from the pre-instrumental period, which have to be sought in the historical (mainly written) sources of various kinds.

The study of historical and contemporary sources mentioning drought periods in the past indicate there were four cases of such a climatic extreme between the 16th and 18th centuries – in the years 1540, 1590, 1616 and 1790. In those years, the natural disaster afflicted the whole region of Czech Lands as well as some other countries of Central Europe. This year 2016 will see the 400th anniversary of disastrous drought period in 1616.

Probably the oldest original print in the lands of the Czech Crown devoted to drought is a publication, which was issued in German language in the autumn of 1590 in Upper Lusatia (Oberlausitz) as a response to the spell of drought in the same year. The author of the publication was preacher Martin Bohemus. The apparently first preserved old print about this type of hydro-meteorological extreme concerning a disastrous spell of drought in 1616 written in Czech was issued in Olomouc exactly 400 years ago and its author was evangelical priest Daniel Philomates Sr.

Severe droughts occurred also during the 19th century, for example in the years 1811, 1842 and 1874. No sooner than after the last mentioned unusually dry year 1874 and previous a disastrous flood on the Berounka and Ohře Rivers, which took lives of 337 persons, on 25–26 May 1872, the need of a continual research based on regular hydro-meteorological measurements was recognized. Therefore, a Hydrographic Commission for the Kingdom of Bohemia was established in the year 1875.

The current period of drought warns that not only the floods but also this natural extreme should be taken into account in the future. This is why the two hydro-meteorological phenomena including their historical research and documentation should be given due attention, and appropriate and effective preventive measures should be proposed.

Robert Šimůnek*

JAN JOSEF DIETZLER (1694–1744). ZEMSKÝ MĚŘIČ, KARTOGRAF A VEDUTISTA

JOHANN JOSEPH DIETZLER (1694–1744).
LAND SURVEYOR, CARTOGRAPHER AND VEDUTA PAINTER

Keywords

Dietzler Johann Joseph
(1694–1744)
land surveyor
cartography
iconography
biography

Abstract

Dietzler's most well-known work is Maria Theresa's coronation album (1743), often overshadowing everything else. The study gives a summary overview of Dietzler's work activities (as land surveyor, cartographer and veduta painter) and also uncovers a certain uniqueness to his works – Dietzler managed to go beyond the borders of his craft to reach for a more comprehensive capturing of the landscape of towns and villages: with plan, map and veduta.

* PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., DSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. E-mail: r_simunek@lycos.com. – Řada osob, jež mi byly v průběhu zpracování studie rozličným způsobem nápomocny, a jimž patří mé poděkování, je značně dlouhá, jmenovitě uvádím alespoň následující (abecedně): Mgr. Vladimír Červenka (SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuka); PhDr. Věra Hladíková (Archiv města Ústí nad Labem); Mgr. Markéta Hrdličková (SOA Třeboň); Mgr. Beata Kempná (SOA Praha); PhDr. Helena Klímová (NA Praha); Mgr. Anna Kubíková (emeritní archivářka SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov); PhDr. Hedvika Kuchařová, Ph.D. (Královská kanonie premonstrátů na Strahově); Mgr. Hana Legnerová (SOA Litoměřice); Mgr. Jana Marešová, Ph.D. (Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha); Jana Moravcová (NG, Praha); Mgr. Tereza Novotná (NG, Praha); Mgr. Filip Paulus (NA, Praha); PhDr. Veronika Procházková (NK, Praha); PaedDr. Jiří Sedláček (Památník národního písemnictví, Praha); Mgr. Michal Severa (SOA Zámarský); Mgr. Petr Slouka (Lobkowiczské sbírky, Zámek Nelahozeves); Tomáš Snoppek (NPÚ, Generální ředitelství, Praha); Mgr. Patrik Šimon (Praha); Ing. Antonín Švejda (NTM, Praha); Mag. Elisabeth Zeilinger (Österreichische Nationalbibliothek, Wien); PhDr. Petra Zelenková, Ph.D. (NG, Praha); PhDr. Václav Zeman (SOA Litoměřice, pracoviště Děčín); Mgr. Hana Železná (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec). – Studie vznikla s podporou grantového projektu excellence „Výzkumné centrum historické geografie“, uděleného Grantovou agenturou České republiky (P410/12/G113).

Jan Josef Dietzler „známý neznámý“

Na jméno Jana Josefa (Johanna Josepha) Dietzlera natrefí záhy každý, kdo se zabývá ikonografií barokní Prahy – jeho podíl na korunovačním albu Marie Terezie (1743) zde představuje onu příslovečnou špičku ledovce; neznámé ale nejsou ani další Dietzlerovy pragensiální grafiky a kresby, dílem publikované již od počátku 20. století a dílem i docela nedávno. Dietzler je v obecném povědomí ne snad výhradně, ale rozhodně převážně spjat právě s Prahou. Vděčí za to do určité míry tisku – část jeho prospektů centrálních míst hlavního města z korunovačního alba navíc posloužila ještě desítky let po jeho smrti jako předloha pro kukátkové listy (cca 1780). Z mimopražských lokalit spjatých s Dietzlerem představuje nepochybně nejznámější položku album Valdštejnovy litvínovské textilky (1728).

Adam Hnojil o J. J. Dietzlerovi nedávno konstatoval, že (1.) jeho životopis je věcí téměř neznámou, (2.) katalog díla není rozsáhlý, ovšem (3.) další objevy lze v tomto směru očekávat.¹ Zatímco s prvním a třetím bodem lze jednoznačně souhlasit (přičemž v prvním bodě lze leccos nového zjistit na základě dosud nezohledněného archivního materiálu), s druhým si dovoluji polemizovat. Činím tak s vědomím, že slovo „rozsáhlý“ je matematicky velmi neurčitý pojem, a dodatkem, že snad to hlavní, co Dietzlerovi stále dlužíme, je pokus o zmapování onoho neobyčejně širokého záběru jeho pracovních aktivit na poli kartografie i vedutistiky. Úplný katalog jeho díla (byť i hovoříme pouze o jeho dochované části) – z důvodů, jež z dalšího vyplynou více než zřetelně – není a patrně ještě velmi dlouho k dispozici nebude, již dnes však máme před sebou soubor reprezentativní natolik, že budoucí objevy map, plánů i prospektů městských a venkovských lokalit budou obraz Dietzlerova díla precizovat, ale sotva jej mohou ještě významněji rozšiřovat.

Jako zdánlivá kontradikce k tvrzení, že o Dietzlerovi stále víme velmi málo, může znít fakt, že literatura k němu se vztahující se datuje již od konce 18. století. Dietzlerovo jméno se dílem explicitně a dílem implicitně objevuje již v pojednání Jana Jakuba Quirina Jahna *Etwas Weniges über Prospekte, Grundrisse der Städte, und Ortschaften des Königreichs Böhmen* z počátku 90. let. Dietzler je zmiňován jako autor podkladů pro rytiny z korunovačního alba (1743), a to prospektů klíčových veřejných prostor tehdejší Prahy, naproti tomu při výčtu zobrazených scén ze samotné korunovace a ji provázejících ceremoniálů Jahn připomíná pouze jméno rytce Rentze, jakkoli i tyto jsou v několika případech signovány Dietzlerovým jménem (srov. kat. č. 65). V dalším pak připomíná Dietzlerův plán Prahy, vyhotovený v souvislosti s francouzským obležením roku 1742 – k této interpretačně poněkud enigma-

¹ Adam HNOJIL, Dobývání Karlovy brány saskými a polskými jednotkami 26. listopadu 1741 mezi pátou a šestou hodinou ráno od Jana Josefa Dietzlera. Příspěvek k poznání ikonografie severního předpolí Pražského hradu, *Historica Pragensia* 5, 2011, s. 214–219, zde s. 215.

tické zmínce se v dalším ještě vrátíme. Implicitně je pak Dietzler v Jahnově textu zastoupen ještě zmínkou o albu litvínovské textilky, jež uvádí mezi čtyřmi stěžejními díly zhruba v období 1650–1740, a to spolu s pražským plánem Folperta van Ouden Allena (Alten Allena), Vogtovým *Das Jetzt-lebende Königreich Boehmen* a Rentzovými prospekty vznikajícími na zakázku Šporkovu. Ovšem snad vůbec nejzajímavější, byť bohužel jen velmi obecná, je Jahnova formulace o množství tištěných (tj. v podobě rytin) i v rukopisné podobě dochovaných Dietzlerových prospektů českých měst, zámků a klášterů. I tato bude blíže zmíněna na příslušném místě.²

Heslo věnované J. J. Dietzlerovi se v téže době objevilo ve čtvrtém svazku encyklopedického díla *Dictionnaire des artistes* (1790), a jakkoli z našeho hlediska přináší notoricky známá fakta, přece stojí za povšimnutí. Uvádí se tu vlastně jen trojí – Dietzler sídlil v Praze, podílel se na korunovačním albu Marie Terezie a na albu litvínovské textilky. Vidíme, že elementární suma znalostí o Dietzlerovi se v průběhu následujících dvou staletí příliš nezměnila. Heslo Dietzlerovi věnované v Dlabacžově *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon* (1798, resp. 1815) eviduje opět korunovační album, album litvínovské tu naopak evidováno není, ale zato Dietzlerova kresba strahovského kláštera, datovaná 28. dubna 1721.³ Není bez zajímavosti, že starší lite-

² Znění šestistránkového Jahnova rukopisného podkladu (*Etwas Weniges über Prospekte, Grundrisse der Städte, und Ortschaften des Königreichs Böhmen*) s datem 18. února 1794 otiskl Zdeněk HOJDA, Osvícenský příspěvek k dějinám veduty, *Umění* 31, 1983, s. 468–471 (týká se pouze pražské vedutistiky a plánů města); téměř identický název nese potom obšírnější tištěný přehled, Jahnem zpracovaný ve spolupráci s J. A. von Rieggerem: Johann Quirin JAHN – Joseph Anton von RIEGGER, *Etwas Weniges über Prospekte, Grundrisse der Städte, Ortschaften und Gegenden des Königreichs Böhmen*, in: *Lieferungen für Böhmen von Böhmen III*, Prag 1793–1794, s. 116–135.

³ *Dictionnaire des artistes, dont nous avons des estampes, avec une notice détaillée de leurs ouvrages gravés* IV. Cec – Diz, Leipzig 1790, s. 715; zřejmě právě odtud informace přebíral [H. H. FÜßLI], *Allgemeines Kuenstlerlexikon, oder: Kurze Nachricht von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Kunstgießer, Stahlschneider etc. etc. Nebst angehängten Verzeichnissen der Lehrmeister und Schüler, auch der Bildnisse, der in diesem Lexikon enthaltenen Künstler* II/2. D–F, Zürich 1806, s. 286: zmiňuje se o Praze, o Litvínově (v tomto případě ovšem do značné míry chybně) a o korunovačním albu. – Gottfried Johann DLABACŽ, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theile auch für Mähren und Schlesien*, Prag 1815 (1. vyd. prvního svazku 1798), sl. 323; překvapivě nerevokovány zůstaly na jiném místě slovníku evidovaná Dietzlerova mapa rozložení císařských vojsk u Plzně (1733) a prospekty klášterů Broumov a Lehnické Pole, dle nichž zhotovil rytiny Anton Birckhart (sl. 160, 177). – Franz von STERNBERG-MANDERSCHIED, *Beiträge und Berichtigungen zu Dlabacz Lexikon böhmischer Künstler*, hg. u. durch Anmerkungen ergänzt von Paul Bergner, Prag 1913, s. 9, k heslu doplnil Delsenbachovu rytinu loretánského průčelí, zhotovenou dle Dietzlerovy předlohy. – J. G. A. FRENZEL, *Sammlung der Kupferstiche und Handzeichnungen Sr. Excellenz des Herrn Grafen Franz v. Sternberg-Manderscheid, (...) II. Band, enthaltend die Kupfer der deutschen*

ratura vůbec neznala Dietzlera jako kartografa, označován je důsledně jako malíř (v *Dictionnaire des artistes* je uváděn jako *peintre*, u Dlabacze jako *ein Maler und Zeichenmeister*, v katalogu šternberské grafické sbírky je roku 1838 uváděn jako *Architekturmaler*). Snad ještě více s podivem pak je, že ve velkých slovníkových dílech druhé poloviny 19., resp. počátku 20. století (Riegerův *Slovník naučný*; *Ottův slovník naučný*) Dietzler není zastoupen vůbec (na rozdíl od Thieme-Beckerova *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*), a teprve ve slovníkovém díle Tomanově (1947) je mu opět věnována pozornost.⁴ Do kontextu české kartografie 17.–18. století jej ve svých studiích, dílem koncipovaných jako katalogy mapových děl a dílem jako biogramy kartografů, uvedl Roubík, a krátce před ním stručně již Honl.⁵ Dietzler – kreslíř (s jen zcela okrajovou zmínkou o jeho úřadu přísežného geometra u desk zemských) je zastoupen v *Saur allgemeines Künstlerlexikon* (2000), nejnověji se potom heslo věnované Dietzlerovi objevuje ve Voitově *Encyklopedii knihy* (2006) a v *Biografickém slovníku českých zemí* (2009).⁶

Pokud se zaměříme na Dietzlerovo dílo, jeho nejlépe poznanou část pochopitelně stále tvoří pragensia – v odborné literatuře se jako první objevuje Dietzlerův plán Prahy (1741), jehož dnes nezvěstný exemplář uveřejnil (včetně černobílé reprodukce) Vojtišek roku 1912, soustavnější pozornosti Dietzlerově pražské ikonografii se dostalo v opakovaně vydávaném Wirthově díle *Praha v pohledu pěti staletí* i v katalogu Hlavsové (1975); k rukopisným Dietzlerovým pragensiím se speciálně zaměřil

Malerschule und Drücke der Holzschneidekunst, Dresden 1838, s. 261 (evidovány jsou prospekty Broumova a Lehnického Pole a korunovační album 1743).

⁴ H. V., Dietzler, Johann Joseph, in: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* IX, Leipzig 1913, s. 275 (Dietzler je uveden jako *Zeichner in Prag*, zmíněno korunovační album, kresba strahovského kláštera z roku 1721, rytina hrobu sv. Jana Nepomuckého a Lorety). – Prokop TOMAN, *Nový Slovník československých výtvarných umělců I. A–K*, Praha 1947, s. 159–160 (součástí hesla je i bibliografická evidence jednotlivin roztržštěných ve starší literatuře – výraznou měrou pragensia).

⁵ František ROUBÍK, Rukopisné mapy od 16. do poloviny 18. století ve Státním ústředním archivu v Praze, *Sborník archivních prací* 11, 1961, s. 138–186 (dle rejstříku); TÝŽ, Příspěvky ke kartografii českých zemí v 17. a 18. století, tamtéž 13, 1963, č. 1, s. 247–271; TÝŽ, Zemští měřiči v Čechách v 16. až 18. století, tamtéž 15, 1965, č. 2, s. 269–301, zde s. 279–280, č. 15. – Ivan HONL, Přísežní měřiči u desk zemských, *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky* 4, 1958, s. 141–159, o Dietzlerovi s. 144, 156.

⁶ Manfred KNEDLIK, Dietzler, Johann Joseph, in: *Saur allgemeines Künstlerlexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker* XXVII. Demailly – Dismorr, München – Leipzig 2000, s. 330; Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 211–212 (s ohledem na zaměření díla pojednány některé knižní grafiky vzniklé na základě Dietzlerových předloh, zmíněny též kukátkové listy); TÝŽ, Dietzler (též Ditzler), Johann Josef Karl, in: *Biografický slovník českých zemí* XII. D–Die, Praha 2009, s. 215.

již Fabian (1913), jehož studie zůstala pozdější literatuře (s výjimkou P. Preisse) neznámá, a nejnověji Hnojil (2011). Shrnutím větší části dnešních znalostí o Dietzlerově pragensiálním díle kartografickém i ikonografickém je oddíl věnovaný mu v disertaci E. Chodějovské (2014). Dietzlerovo jméno příležitostně figuruje i v řadě dalších pragensiálních studií, převahou takových, kde se jeho plánů a kreseb (ať již rukopisných či v podobě rytin) užívá jako pramene, event. ve výstavních katalozích (příkladem může být *Sláva barokní Čechie*, 2001, anebo *Slezsko – perla v České koruně*, 2007); podobně i v případě některých mimopražských lokalit (opakovaně Broumov a Lehnické Pole, z poslední doby např. ještě Litvínov či Lnáře).⁷

Předkládaná studie je prvním pokusem o celistvé nastínění Dietzlerovy životní dráhy a především jeho díla. Rozšiřuje skupinu monografií věnovaných Dietzlerovým profesním předchůdcům, současníkům i následovníkům, tedy zemským měřičům, stejně jako dalším osobám zdatným v kartografické profesi, současně však jejich rámec přesahuje.⁸ Je to dáno povahou Dietzlerova díla, resp. jeho velmi širokým pracovním záběrem. Jeho univerzálnost nás přivádí nejen na pole kartografie na straně jedné a vedutistiky na straně druhé, pracovní náplně zemských měřičů i mechanismů vzniku prospektů, ale překračuje i k otázkám objednávky a současně mecenátu na poli (knižní) grafiky, originality či naopak stereotypnosti především v grafické práci, a ovšem i k docela prozaickým momentům typu zajištění prostředků na živobytí v případě zemského měřiče první poloviny 18. století.

⁷ Václav VOJTÍŠEK, *Staré plány pražské*, Praha 1912; Václav HLAVSA, *Pražská barokní veduta. Tvář a život města Prahy 1650–1750*, *Pražský sborník historický* 9, 1975, s. 19–77; V. FABIAN, *Dietzlerova kresba: „Pohled s věže chrámu sv. Víta na hradě Pražském k severu“*, *PA* 25, 1913, s. 55–58, 151–154; A. HNOJIL, *Dobývání Karlovy brány (jako pozn. 1)*; Eva CHOĐEJOVSKÁ, *Obraz Prahy v raném novověku. Ikonografie jednoho evropského města*, disertační práce Filozofické fakulty Univerzity Pardubice 2014, zvl. s. 219–224. – *Litvínovské album a jeho výpověď ve vztahu k tamějšímu textilnímu provozu nejnověji Jiří HRBEK, Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013, s. 266–279; výpovědní hodnota prospektu Lnář Robert ŠIMŮNEK, *Kulturní krajina Černínů z Chudenic. Obrazová mapa panství Lnáře (1698) a Dietzlerův prospekt Lnář (1725)*, *Jihočeský sborník historický* 84, 2015, s. 410–450, zde s. 435–437.

⁸ Dosud zpracované monografie zemských měřičů eviduje Michal SEVERA, *Zemský měřič František Xaver Preitsch a jeho mapy městeček a vsí rychmburského panství*, in: *Ad honorem VN. K 65. narozeninám Věry Němečkové připravili vděční přátelé, kolegové a studenti*, red. Jana Kudrnová et al., *Červený Kostelec* 2015, s. 247–282, zde s. 249, pozn. 8; k tomu je třeba připojit i studii F. ROUBÍK, *Zemští měřiči (jako pozn. 5) s řadou biogramů, resp. přehledů díla jednotlivých zemských měřičů, nejednou i poměrně obsáhlých*; zcela aktuálně – a v tomto případě nejde o zemského měřiče, ale o kartograficky i výtvarně zdatného harrachovského úředníka druhé poloviny 18. století Jana Antonína Graupara – je třeba doplnit Aleš VALENTA, *Grauparova mapa velkostatku Jilemnice. Doba a okolnosti vzniku, otázka autorství, analýza obsahu*, Vrchlabí 2016.

Život a profesní dráha

Na počátku vzestupu rodu Dietzlerů z Dietzfeldu (též v podobě Ditzler, Ditzler, Titzler, Tietzler, Tetzler, ale i Dezler), zakotveného na pražské Malé Straně (Menším Městě), nepochybně stojí Jan Vilém Dietzler (1612–1693), dlouholetý malostranský purkmistr, otec řady dětí a mimo jiné také děd Jana Josefa Dietzlera. O něm první zpráva přichází 20. června 1694, kdy byl pokřtěn, narodil se tedy zjevně krátce předtím, a jeho rodiči byli Jan Vít Dietzler (syn Jana Viléma) a Marie Konstancie Gotschová.⁹ Rodina měla minimálně sedm dětí – víme o šesti Janových sourozencích, narozených v letech 1692–1707. Zdrojem detailních informací je především matrika malostranského kostela sv. Mikuláše se záznamy o křtech a úmrtích, a ačkoli záznamů o členech rodu Dietzlerů v průběhu první poloviny 18. století přichází značné množství, o Janu Josefovi se nemluví již ani jednou – není zmíněn ani křest některého z jeho dětí, a ani z jiných zdrojů nevíme, že by potomky zanechal. Ženat však byl – jeho manželkou se dle matriky (malostranského) kostela Panny Marie pod řetězem dne 10. února 1735 stala Anna Marie Remerová; v téže matrice potom figuruje i datum Dietzlerovy smrti (16. dubna 1744) a jeho pohřbu (19. dubna), místo posledního odpočinku ovšem neznáme.¹⁰ Jediným známým Dietzlerovým pražským bydlíštěm byl dům v (dnešní) ulici U Lužického semináře (snad čp. 111/42, event. dům

⁹ http://invenio.augustsedlacek.cz/datastorage/HUAVCRA04A_2B6IZF5/N3/A04A_2B6IZF5N30923P.JPG. – Roku 1736 vydával Antonín Mesler, farář malostranského kostela sv. Václava, křestní list Joanna Josepha Samuela Ditzlera de Ditzfeldt, pokřtěného 20. června 1694 (AMP, PPL IV – 2557b); jméno Samuel nikdy jindy ve spojení s J. J. Dietzlerem nepřichází, občasné se však v literatuře objevuje pouze jako Jan Josef Karel Dietzler a dokonce Jan Jakub Dietzler (toto patrně pouhým přehlédnutím). – Dobový erb Dietzlerů z Dietzfeldu AMP, K1 – 2453 (digitalizát <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=1271A80AFC8511DF822500166F1163D4>).

¹⁰ Klíčové pasáže z matričních záznamů k letům 1735 a 1744 otiskl Antonín PODLAHA, *Materialie k slovníku umělců a uměleckých řemeslníků v Čechách*, PA 30, 1918, s. 50–60, 127–139, 196–203, zde s. 55; A. HNOJIL, *Dobývání Karlovy brány* (jako pozn. 1), s. 215, pozn. 2, na základě neuvedeného pramene uvádí, že Dietzler zemřel v nemocnici milosrdných bratří v Praze. – Genealogie Dietzlerů z Dietzfeldu dosud nebyla, pokud je mi známo, zpracována. O složitosti tohoto úkolu svědčí excerpta Augusta Sedláčka z rodinných pamětí Jana Víta Dietzlera, z matriky malostranského kostela sv. Mikuláše, ale i z dalších pramenů genealogické povahy (www.augustsedlacek.cz, klíčové slovo Dietzler). – Záhadou pro mě zůstává rok 1710, který se objevuje jako součást Dietzlerových životních dat, např. v podobě „1694/1710–1744“ (E. CHODĚJOVSKÁ, *Obraz Prahy* (jako pozn. 7), s. 219); v některých případech dokonce i jako rok narození (!).

u Černého orla čp. 110/III na nároží ulic U Lužického semináře 40 / Cihelná 5, přesně zachycený na Dietzlerově prospektu v popředí s kamenným mostem, cca 1729).¹¹

Dietzler pocházel z rodiny, řada jejíchž členů se uplatnila na různých úrovních dvorské úřední hierarchie. Na prvním místě je třeba zmínit jeho otce Jana Víta Dietzlera (1658–1736), jenž od roku 1689 působil v dvorské buchhalterii, kde vystřídal několik pozic. Roku 1721 mohl v přímluvném listu za svého syna připomenout tři desítky úředních let. Ještě roku 1734 je evidován v seznamu úředníků dvorské komory, a to v oddílu *Rait-Räthe*; uvádí se bytem na Malé Straně, ve Vlašské ulici (Vlašská 359/8), v domě U Tří vlaštovek.¹² Do prostředí dvorského úřednictva a speciálně dvorské komory měli blízko i další Dietzlerové – Jan Václav Dietzler (1662–1726), rada nad počty dvorské komory a manžel Barbory Terezie Františky, dcery jeho kolegy z úřadu, komorního rady nad počty Matouše Glossera (Glassera). Dále to byl Karel Maria Dietzler (1655–1711), sekretář dvorské komory, resp. sekretář české expedice; František Antonín Dietzler a Kajetán Dietzler působili ve 20.–40. letech ve dvorských úřadech jako kancelisté.¹³

O Dietzlerově vzdělání nevíme téměř nic – ojedinělá explicitní zmínka pochází z přímluvného přípisu jeho otce české komoře (1721), když se Jan Josef ucházel o místo zemského měřiče po smrti Klauserově. Zde výslovně zmiňuje náklad, který vynaložil na synova studia v geometrii, díky čemuž ale Dietzler již našel uplat-

¹¹ V adresáři na rok 1737 je Dietzler uváděn jako jeden ze zemských měřičů (*Landmessere*), a to: „*H. Johann Joseph Ditzler. Log in dem Wendischen Haus unter der Brucken*“ (Christian Joachim von CHOTIESCHAU, Neuer Prager Titular und Logiaments-Calender, zu Ehren des heil. Wenceslai, Fürsten, Martyrern und Patrons im Königreich Böhmen. Auf das Jahr 1737, [Prag 1736], s. 26). – František RUTH, Kronika královské Prahy a obcí sousedních II, Praha 1904, s. 673–674, lokalizuje Dietzlerovský dům k čp. 111/42 v ulici U Lužického semináře; o zachycení sousedního domu čp. 110/III na Dietzlerově prospektu blíže Pavel VLČEK a kol., Umělecké památky Prahy – Malá Strana, Praha 1999, s. 224.

¹² „*H. Johann Veith Dietzler ... log. auff der Kleins. in der Wällischen Gassen bey 3. Schwalben in seinem Hauß*“ (Christian Joachim von CHOTIESCHAU, Neuer Prager Titular und Logiaments-Calender, zu Ehren des heil. Wenceslai, Fürsten, Martyrern und Patrons im Königreich Böhmen. Auf das Jahr 1735, [Prag 1734], s. 30). P. VLČEK a kol., Umělecké památky Prahy (jako pozn. 11), s. 430, uvádějí Jana Víta Dietzlera jakožto majitele domu čp. 329/III (U modrého páva / U bílé boty) na Jánském vršku 1 / Vlašská 20; detailnější zprávy o podobě domu a jeho technickém stavu jsou z 20. let 18. století, tedy právě z doby jeho držby.

¹³ www.augustsedlacek.cz, klíčové slovo Dietzler; množství drobnohledného materiálu k jednotlivým členům rodu, a zvláště pak Janu Vítovi a Janu Václavovi, Sedláčkem nevytěženého, je uloženo v NA Praha, Česká komora (dle rejstříku inventáře).

nění v rektifikační komisi Žateckého kraje a navíc vyhotovuje plány, prospekty a mapy pro potřeby císaře a císařovny.¹⁴

Za více než pravděpodobné můžeme mít, že Dietzler svého vzdělání nabyl především z dobově dostupných příruček, především pak Šimona Podolského (1561–1617), dokončené krátce před smrtí, ale vydané až o řadu desetiletí později (1683), a poté Klauserovy příručky (1705). Sonda založená na malostranských a staroměstských inventářích (pro léta 1628–1700) naznačuje, že knihy z oboru architektury, geometrie, aritmetiky či zeměměřictví byly sice v měšťanských librářích zastoupeny okrajově, ale nikoli výjimečně; zvláště pak v případě osob, jež měly k dané problematice z profesního hlediska blízko, se mohlo jednat i o poměrně početné specializované kolekce jak knih, tak grafických alb.¹⁵ Nakolik mohl mladému Dietzlerovi být v dobách jeho „učednických“ let nápomocen sám otec vlastní zkušeností, těžko soudit – jako úředník sice působil celý život, ovšem nikoli v oblasti zeměměřictví. Jeho role podle všeho spočívala především v jisté možnosti usnadnění počátků synovy úřední dráhy.

Dietzlerovy nejstarší datované práce pocházejí z roku 1720, tedy z doby, kdy mu bylo 26 let. Je to jednak dvojí pohled na panorama pražských Hradčan a Hradu, jednak velmi nejistá mapa okolí Karlštejna, a konečně prospekt od Prahy poměrně odlehlého Bečova nad Teplou. Bez ohledu na to, že Bečov ležel v Loketském kraji, lze hypoteticky předpokládat souvislost s Dietzlerovou prací v rektifikační komisi Žateckého kraje. Členem této komise byl Dietzler od roku 1719, jak shodně vyplývá z přípisů Jana Josefa Dietzlera i jeho otce Jana Víta Dietzlera adresovaných české komoře z roku 1721 – uvádí se, že úřední přísahu člena komise Jan Josef složil již před dvěma lety.¹⁶ Jako přísežný zemský měřič vizitační komise Žateckého kraje

¹⁴ „*Ich aber anjezo bey der Rectifications Commission in Saatzer Crayß befindlichen Sohn Hanß Josephen mit großen uncosten die Geometry vor etlichen Jahren erlernen lassen, ...*“ (NA Praha, Česká komora, 1723/II/c/53); o svém vzdělání v geometrii se zmiňuje i sám Dietzler ve svém prvním přípisu komoře z přelomu srpna a září 1721 (tamtéž). – Je obecně příznačné, že až zhruba do poloviny 18. století není o vzdělání zemských měřičů v podstatě žádných zpráv (I. HONL, *Přísežní měřiči* (jako pozn. 5), s. 147–148).

¹⁵ Šimona PODOLSKÉHO z PODOLÍ, J. M. císař. geometra, toho času měřiče zemského v král. Českém, o mírách zemských a vysvětlení, od kterého času míry a měření zemské v království českém svůj začátek mají, Praha 1683. – Klauserovu příručku z roku 1705 zmiňuje F. ROUBÍK, *Zemští měřiči* (jako pozn. 5), s. 269. – Zdeněk HOJDA, „Die architectur ist das schönste und nützlichste nach denen litteris“ (Knihy o architektuře v pražských měšťanských knihovnách 17. století), in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, red. Miloslav Polívka – Michal Svatoš, Praha 1992, s. 115–126.

¹⁶ NA Praha, Česká komora, 1723/II/c/53. – Rektifikační kancelář při úřadu nejvyšších berníků byla zřízena roku 1711; okulární vizitace berních příznání, vyhotovených v letech 1713–1715, i jejich porovnávání s dalšími písemnými podklady (urbáře, pozemkové knihy, účetní ma-

působil Dietzler i v dalších letech – z roku 1735/1736 pochází jeho jediné dnes známé kartografické dílo, vyhotovené v tomto kontextu (plán poplatných polností u vsi Těšetic na Žluticku).¹⁷

Uvedeného roku 1721 zemřel zemský měřič Ondřej Bernard Klauser (1656–1721) a jednalo se o jeho nástupci.¹⁸ Jan Josef Dietzler se cílevědomě vydal touto cestou. Nejstarším dokladem jeho zájmu je přímluvné doporučení jeho otce Jana Víta Dietzlera, v němž zmiňuje synovo vzdělání v oblasti geometrie a doprovází i poukazem na jeho dosavadní činnost – vedle členství v rektifikační komisi připomíná blíže nespecifikovaný *Rieß*, vyhotovený pro císaře (Karla VI.), a potom nejnověji vyhotovený dvojí prospekt brandýského zámku a mapu panství Brandýs s vyznačením lovišť, v tomto případě pro císařovnu (Alžbětu Kristýnu); současně poukazuje i na zásluhy Dietzlerů ve službě habsburskému domu: jeho otec stál v císařských službách 60 let, Jan Vít sám již 32. Synova profesní způsobilost se zde nepřehlédnutelným způsobem prolíná s odkazy na prominentní příjemce jeho děl i tradiční rodovou loyaltitu vůči dynastii.¹⁹ Zjevně s ohledem na své působení v rektifikační komisi se Dietzler ve svých psaních komoře důsledně označuje jako *Landmesser*, což z hlediska jeho dalšího úředního postupu poněkud znesnadňuje orientaci.²⁰ Chronologicky

teriál) probíhala v letech 1715–1727/1729, přičemž pro každý kraj byla ustavena čtyřčlenná vizitační komise.

¹⁷ NA Praha, TK 1984/15; kat. č. 46. – Plán je signován *Joann Joseph Dietzler der Löbl. Subdelegirten Saatzter Visitations Commission geschworener Landtmesser*; obsáhlý textový elaborát, jehož je plán přílohou, je současně ilustrativní sondou do běžné administrativní praxe vizitačních komisí.

¹⁸ Základní práci o O. B. Klauserovi a jeho díle je stále Ondřej ROUBÍK, Zemský měřič Ondřej Bernard Klauser (1656–1721), Kartografický přehled 4, 1949, s. 81–96; shrnutí s evidencí starší literatury F. ROUBÍK, Zemští měřiči (jako pozn. 5), s. 277–278; později byla věnována opakovaně pozornost Klauserově mapě uhříněveského panství (nejnověji Bohuslav VEVERKA – Monika ČECHUROVÁ, Zaniklé rybníky uhříněveské na mapách O. B. Klausera a J. K. Müllera, in: Krajina jako historické jeviště. K poctě Evy Semotanové, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 143–158).

¹⁹ NA Praha, Česká komora, 1723/II/c/53; pasáž týkající se mapy brandýského panství je citována v katalogu (kat. č. 4).

²⁰ S titulem přísežného zemského měřiče se Dietzler psal po celý život – srov. v katalogu (signování jednotlivých map a plánů); při příležitosti sňatku (1735) se uvádí jako *Giometriae iuratus ad Tabulas Regni Bohemiae* (I. HONL, Přísežní měřiči (jako pozn. 5), s. 144). – Pavla BURDOVÁ, Úřad desk zemských, Sborník archivních prací 36, 1986, s. 273–381, zde s. 369, jej v úřadu měřiče při úřadu desk zemských uvádí pro léta 1726–1742 (patrně pouhým přehlédnutím pod jménem Jan Jakub Dietzler), přičemž je velmi pravděpodobné, že Josef Tetzler, uváděný tamtéž pro období 10. 11. 1734–1736, je rovněž J. J. Dietzler. Současně je zřejmé, že na kariérní postup v rámci úřadu desk zemských či kdekoli jinde zjevně neaspiroval – minimálně o tom ne-

nejstarší je přípis z přelomu srpna a září 1721, v němž Dietzler (namnoze prakticky týmiž slovy jako o málo dříve jeho otec) zmiňuje své vzdělání v geometrii, a dosavadní práci, na prvním místě onen *Rieß* vyhotovený pro císaře a zaslaný do Vídně, ale také plány lovišť na panství Křivoklát, vyhotovené při příležitosti návštěvy císařovny (1721), a dvojí prospekt brandýského zámku, odhlédnuto od ještě dalšího plánu (opět jen obecně *Rieß*) a již dva roky trvající práce v rektifikační komisi Žateckého kraje.²¹

Uchazečů ale bylo více (a vesměs dobře známá jména – Johann Glocksperger, Franz Leopold Klosse, Wenzel Franz Prochaska) a Dietzlerův služební postup se zjevně neodvíjel podle jeho představ.²² Jeho zklamání se zračí v přípisu ze srpna 1722, kde podotýká, že když se po Klauserově smrti ucházel o uvolněné místo zemského měřiče, nebylo přihlédnuto ani k zásluhám jeho děda a otce, a ovšem ani k jeho schopnostem. Tento bod také vysvětluje žádost o navrácení mapy Královské obory (s Císařským mlýnem), kterou vyhotovil na vlastní náklady jakožto „mistrovský kus“ (kat. č. 12) – přesně totéž území totiž v téže době mapovali i další uchazeči, jejich plány se však, na rozdíl od Dietzlerových, dochovaly.²³ Nicméně ani napříště se Dietzler nevzdával. Z jeho listopadového (1722) listu plyne, že ve věci nástupnictví po Klauserovi sepsal memoriál a získal i jakési dobrozdání, ovšem toto dle sdělení rektifikační komise Žateckého kraje do Vídně vůbec nedorazilo.²⁴

máme nejmenší doklad. Kariérní postup nebyl v úřadu desk zemských v jeho době ničím výjimečným, někteří úředníci stoupali po jednotlivých příčkách vzhůru značně cílevědomě (příklady k tomu tamtéž, s. 319–320, a dle přehledů držitelů jednotlivých úřadů v téže studii).

²¹ NA Praha, Česká komora, 1723/II/c/53.

²² Přípisy jednotlivých uchazečů, kde mimo jiné uvádějí svou praxi, NA Praha, Česká komora, 1723/II/c/53; i oni se mohli vykázat rozličnými přímluvnými přípisy – např. Glocksperger předkládal doporučení dvou šlechticů, Prochaska dokonce čtyř (uloženo tamtéž).

²³ „... meine Verfertigte Mappam des Bubentscher Thir- und Baumgartens auch Kays. Mühl und einiger Gegendt herumb (so mich in die 33 G. auszuarbeizten gekostet) gnädigends ... zurück stellen zu lassen“ (NA Praha, Česká komora, 1722/VIII/c/25). – Dochován je Glockspergerův plán Královské obory, Letné a Holešovic (1722) a Klosseho plán Královské obory (1725) – o souvislostech jejich vzniku srov. níže; oboru mapoval o něco dříve i Jan Josef Světecký, který kontext vzniku plánu vtělil přímo do názvu: „Mappa des ausgemessenen kayserlichen Baumgartens, welcher mir Endes Genanten von denen Pragerischen geschwornen Landtafflichen Herrn Landmeszern zu einer Prob gegeben wird“ (Antonín PODLAHA, Plány a kresby chované v kanceláři správy Hradu Pražského II., PA 33, 1922–1923, s. 44–54, 286–318, zde s. 46–49, č. 15–17).

²⁴ „... mein Memorial, mit welchen ich umb die nach dem Gottsendung Andreae Glaußars vacirendt wordenne Cammeral Landtmeßer Stelle Supplicando“ (NA Praha, Česká komora, 1722/XI/c/21).

Poté následuje tříletá mezera – do roku 1725, kdy Dietzler opět psal komoře, a jeho tehdejší list nabízí cenný retrospektivní vhled: „... *Und gnaden noch in gnädigsten andencken haben werden, daß alß ich damahls bey Absterbung des Andreas Claußer umb die Vacirendt wordner Cameral Landtmesser Stelle Supplicando Eingekommen bin, mir gleich den Landmesser Glocksberg und dem Gloßa eine Mappa der Bubentsch- und Holleschowitzer Revier zu Verfertigung von Einer Hochlöbl. Königl. Böhm. Cammer per decretum aufgetragen worden ist, welche Mappam wo nicht besser, das gleich beeden in dem schlimmsten winter Wetter verfertiget, und die darzu erforderliche Vncosten meinen Vattern in die 33 G. nicht allein gestanden, sondern noch über dieses einen Rieß der im Königreich Böhaimb befindlichen Gränitz Zoll- und Ungeldts Städten einer Hochlöbl. Königl. Böhmischen Cammer dediciret habe.*“²⁵ Zde znovu přichází ke slovu shora zmíněná mapa Královské obory; Dietzler zde navíc připomíná obtížné povětrnostní podmínky, které musel snášet, což je moment, který byl pro práci zemských měřičů jeden z typických. Jediněčná je potom zmínka o mapě zemských celnic, kterou Dietzler vyhotovil z vlastní vůle a věnoval české komoře, o níž nevíme nic bližšího (je teoreticky možné, že šlo o nějakou odvozeninu z mapy Stichovy z roku 1676). Vše vlastně směřovalo k jedinému: maximálně podpořit oprávněnost své žádosti na refundaci nákladů na pořízení mapy Královské obory, což se také povedlo: v srpnu 1725 bylo rozhodnuto, aby česká komora vyplatila Dietzlerovi za uvedenou práci remuneraci 50 zl.²⁶

V té době bylo již Dietzlerovo renomé nepochybné – svědčí o tom i jen to, co o jeho činnosti v letech 1720–1725 víme: nad rámec již řečeného připomeňme, že spolu s Františkem Ignácem Kayserem byl pověřen mapováním komorních statků na východ od Prahy, dále se pohyboval na panstvích Duchcov, Český Krumlov, anebo Vimperk. Nezanedbatelná jsou i jeho pragensia z tohoto období – vedle již zmíněného dvojího pohledu (1720) to byly podklady pro obrazovou výbavu Beckovského publikací o svatovítském chrámu anebo série kreseb strahovského kláštera, event. detailně propracované průčelí Lorety, v Delsenbachově rytině vydané roku 1726 u příležitosti sta let od jejího založení. Do poloviny 20. let spadá také Dietzlerova spolupráce s rytcem J. F. Leihzeltem (Leizeltem), o jejíž struktuře a rozsahu ovšem víme relativně málo (blíže k tomu v dalším).

²⁵ NA Praha, Česká komora, 1725/VIII/c/16. – Jméno Glockspergerovo a Klosseho tu nepřichází náhodně, oba muži se spolu s Dietzlerem objevují ve spisu s datem 14. října 1723, *Vorschlag dreyer Subjectorum benandt Johann Joseph Ditzler, Frantz Anton Glaße und Johann Glockspergers zu dem nach dem ... Bernhardt Klasser erlädigten Cameral-Landt-Messers Stelle*, jehož součástí je pozoruhodný nástin činnosti Klauserovy (NA Praha, Česká komora, 1723/X/b/140).

²⁶ NA Praha, Česká komora, 1725/VIII/c/16.

Z druhé poloviny 20. let můžeme zmínit především Dietzlerovu účast na mapování židovských obcí roku 1727, v jejímž rámci se uplatnila celá řada měřičů známých jmen; konkrétně Dietzler mapoval dvojici venkovských lokalit na Berounsku (Budňany, Mořina). V téže době, kdy vyměřoval a mapoval v okolí Karlštejna, již pracoval na podkladech pro album litvínovské textilky Jana Josefa z Valdštejna, jež vyšlo následujícího roku 1728.

Dietzlerovy aktivity konce 20. let se nesly také ve znamení vydavatelských podniků provázejících událost mimořádně významnou (a i z nakladatelského hlediska tedy zajímavou): svatořečení Jana Nepomuckého. Právě do tohoto kontextu můžeme s jistotou měrou hypotetičnosti klást dvojici rozměrných panoramat Prahy. Pravděpodobnější je souvislost v případě prospektu inspirovaného pohledem Ouden Allenovým, pořizovaného ze strání nad Smíchovem, kde v horní části vidíme postavu sv. Jana Nepomuckého; v levé spodní části je vložen relativně malý a úměrně tomu povšechný plán města Prahy, obehnaného hradbou. Druhým rozměrným panoramatem, jež mohlo vzniknout v téže době, je pohled z prostoru Křižovnického náměstí, v jehož popředí je kamenný (Karlův) most a navazuje horizont tvořený Malou Stranou a Hradem. Tiskem vyšel tento prospekt roku 1735 ve Schrammově publikaci o slavných evropských mostech – autor předlohy sice není uveden, ovšem shoda se signovaným, ale bohužel nedatovaným prospektem Dietzlerovým je absolutní. Otázkou zůstává nejen datace prospektu, ale i souvislosti jeho pořízení. Odpověď mohou nabídnout pouze spekulativní – domnívám se, že pro *Schauplatz* nejspíše bylo sekundárně využito díla již existujícího, a vznik prospektu bych kladl právě do souvislosti s Nepomukovým svatořečením roku 1729. Dovedu si představit, že tak jako spolu s A. Birckhartem tehdy vydali onen prospekt s drobným plánem, snad dalším (zamýšleným) podnikem mohl být i neotřelý pohled na Prahu přes kamenný most (nešlo o nápad zcela originální, ale z hlediska širšího publika přece mohl představovat novinku). Takový prospekt vydaný tiskem skutečně existuje, Dietzlerem signovaný a dokonce s postavou sv. Jana Nepomuckého – ve vztahu k (rukopisné) předloze jde však o velmi radikální degradaci a osvětlení kontextu vzniku Dietzlerova rukopisného prospektu s kamenným mostem tak zůstává nejasné; signování *IB* či *JB* naznačuje, že rytina navíc nebyla dílem Antona Birckharta (srov. kat. č. 33–35).²⁷

30. léta se v Dietzlerově tvorbě jeví jakýmsi mezičasem – jeho podíl na tištěných dílech je v této době výrazně skromnější než v dekádě předcházející, naproti tomu máme k dispozici celý soubor kartografických děl vzešlých z jeho aktivit zemského měřiče; plynule navazuje i řada prospektů (dochovaných ve Venutových překresbách). Období raných 40. let se potom může zdát – především pod dojmem

²⁷ Není vyloučeno, že mezi pořízením předlohy a vznikem rytiny byl větší časový odstup – v takovém případě by rytce mohl být Johann Balzer (1738–1799); za upozornění na tuto možnost děkuji PhDr. Petře Zelenkové, Ph.D.

Dietzlerovy smrti roku 1744 – jako vrchol jeho díla, ať již máme na mysli korunovační album anebo řadu plánů a kreseb volněji či těsněji spjatých s Prahou válečných let; ve skutečnosti šlo spíše o logické pokračování dráhy renomovaného kartografa a vedutisty, smrtí náhle ukončené. (Dietzler byl aktivní téměř do konce svého života, je však možné, že jeho zdravotní stav se v posledních letech zhoršoval a jeho smrt ve skutečnosti tak docela náhlá nebyla – nepřímým indikátorem může být fakt, že mimo Prahu jej naposledy zachycujeme v roce 1739.)

Dietzler jako zemský měřič a kartograf

Dietzlerovy aktivity na poli zeměměřické a návazně kartografické práce se primárně (ale nezbytně nikoli výhradně – pozadí objednávek jeho prací v tomto směru nám bohužel zpravidla uniká) odvíjely od jeho činnosti přísežného zemského měřiče. Úřad měřičů při deskách zemských (úřadu desk zemských) a jeho agendu není třeba v obecné rovině obšírně představovat – literatura k dané problematice je značně rozsáhlá a průkopnické stati I. Honla a zejména pak syntézy F. Roubíka a P. Burdové jsou svým způsobem těžko překonatelné.²⁸

A jak se na základě dochovaných pramenů jeví konkrétně Dietzlerova pracovní náplň? Meritem jeho úřední činnosti přísežného měřiče bylo **vyměřování v terénu a na tomto podkladě zhotovování map velkých měřítek**. V tomto rámci převažují mapy sporných úseků hranic (jejich pořizování budeme proto v dalším na konkrétním příkladu věnovat bližší pozornost), ale škála byla pochopitelně pestřejší. Jakkoli se vždy jedná jen o několik málo přímých dokladů, v úhrnu přece snad do značné míry v úplnosti ilustrují šíři celého spektra. Na prvním místě je třeba zmínit kopie starých map, vyhotovované právě v kontextu řešení hraničních sporů – podobně jako když se pořizovaly opisy starých listin či deskových vkladů, náležely do spektra právně relevantních podkladů i staré mapy.²⁹ Příkladem z Dietzlerova díla je jeho kopie Klauserovy mapy hranic Jinonic a Klukovic z roku 1688 (srov. kat. č. 56) anebo mapy (lesních) hranic panství Tachov a přiléhajících hornofalckých panství Bärnau, Flossen-

²⁸ I. HONL, Přísežní měřiči (jako pozn. 5) – tamtéž i starší autorovy práce; F. ROUBÍK, Rukopisné mapy (jako pozn. 5); TÝŽ, Příspěvky (jako pozn. 5); TÝŽ, Zemští měřiči (jako pozn. 5). – Pavla BURDOVÁ, Mapové přílohy českých desek zemských, Archivní časopis 29, 1979, s. 86–92; TÁŽ, Úřad desek zemských (jako pozn. 20); nejnověji M. SEVERA, Zemský měřič (jako pozn. 8), s. 247–249 (s obsáhlou bibliografií). – O komornících a zemských měřících při úřadu desk zemských P. BURDOVÁ, Úřad desek zemských (jako pozn. 20), s. 358–370; narůstající počty měřičů s. 367.

²⁹ Příkladem v obecné rovině mohou být kopie map O. B. Klausera z rukou zemských měřičů 18. století Klosoho, Kolbeho a Manna (O. ROUBÍK, Zemský měřič (jako pozn. 18), s. 90, a dle katalogu).

bürg a Waldthurn, vyhotovené roku 1736 na základě rozhraničení (a urbáře) z roku 1607. Vzhledem k tomu, že účastníci jednání byli čtyři, zjevně i mapy zachycující stav k roku 1607 byly původně čtyři. Dochovány jsou však jen tři, navzájem velmi blízké, ale nikoli identické (kat. č. 50). S majetkovými právy a spory o ně vedenými mají těsnou vazbu plány rozličných pozemků, vznikající opět jako příloha spisů o vedení sporu (příkladem mohou být poplatné pozemky u Těšetic, jež roku 1735 nárokovaly Žlutice pro městský špitál).

Obr. č. 1. Dietzlerův seznam lesů příslušných k panství Tochovice, Březnice a Koupě s uvedením jejich výměry (1732) představoval ve své době běžný typ písemnosti vzešlé z práce zemských měřičů. – SOA Praha, Vs Březnice, karton 129, sign. VII d – 2; kat. č. 41.

Pouze ze samého počátku Dietzlerovy úřední dráhy máme dochovány mapy panství – šlo o dvě mapy panství Brandýs nad Labem a dalších komorních panství na východ od Prahy (1721, 1723). Mapy panství či jejich dílů často vznikaly v sou-

vislosti s majetkoprávními transakcemi – prodeje / koupě či dělení panství. Jediný přímý doklad ve vztahu k Dietzlerovi máme k dispozici v případě panství Březnice, jež se 1732/1733 dělilo na tři, resp. čtyři díly a Dietzler v té souvislosti vyměřoval (a nepochybně též mapoval) hranice lesů (k Březnici, Koupi a Tochovicím); s datací 1733 je (v kopii) dochována alespoň mapa průběhu hranice mezi obecním statkem březnickým a grunty k Horčápsku na panství Tochovice (vzniklá zjevně též ve shora naznačeném kontextu). Dietzlerovy aktivity na březnickém a sousedních panstvích v letech 1732–1733 na konkrétním příkladu potvrzují propojení textu a mapy, a to z hlediska dobové administrativní praxe, a ovšem současně i v rámci pracovní činnosti zemských měřičů (srov. kat. č. 41).

Obr. č. 2. Kopie Dietzlerovy mapy průběhu hranice mezi obecním statkem města Březnice a pozemky příslušnými k Horčápsku na panství Tochovice (1733). – SOA Praha, Vs Březnice, karton 73, sign. III c – 1; kat. č. 41.

Dietzler vyhotovoval též půdorysné plány vsí, městeček i měst. Do první kategorie spadají např. Budňany a Mořina, zpracované v rámci mapování židovských obcí v roce 1727 – zatímco Mořina je standardním plánem, Budňany jsou pojednány

velmi invenčně, jako kombinace prospektu a plánu, jak ostatně bylo Dietzlerovu pojetí obecně blízké. Prospekt Budňan byl pořízen z Karlštejna a jeho záběr daleko přesahuje čistě dokumentární rovinu – zakreslena je i půvabná okolní krajina; z téhož úhlu, jen s o něco širším záběrem (včetně části hradu), vyhotovil Dietzler i samostatný prospekt, dochovaný ve Venutově překresbě.³⁰ Druhého typu jsou prospekty a pohledové plány litvínovské pro album valdštejnské textilky (1727/1728), a kategorii třetí odpovídají vrcholná Dietzlerova díla tohoto druhu, spjatá s Prahou. Na prvním místě je to podrobný plán Prahy z roku 1741, který spolu s ostatní Dietzlerovou pragensiální tvorbou ještě zmíníme.

Obr. č. 3. Nedatovaný plán obce Mořina (orientovaný k jihu) s vyznačením trojice židovských domů vznikl téměř s jistotou roku 1727 v rámci tehdy prováděného mapování židovských obcí; židovská enkláva v Mořině byla situována na protilehlém (ve vztahu k farnímu kostelu) konci vsi, přičemž židovský hřbitov na plánu ještě není zakreslen (založen byl až v polovině 30. let). – NA Praha, SMP, F/XI/15 (= inv. č. 1118); kat. č. 30.

A konečně mapy / plány na pomezí k technickým výkresům – i jen několik málo různorodých dokladů naznačuje Dietzlerovy zkušenosti i v tomto směru. Náleží

³⁰ Literatura k otázce mapování židovských obcí roku 1727 kat. č. 27, 30.

k nim aktivity na panství Křivoklát roku 1721 (kat. č. 10), roku 1737 Dietzler vyměřoval nové vodoteče (vodovody a příkopy) na poděbradském panství, a to v okolí rybníků ležících nejspíše severně od města (kat. č. 52); plány budov / jednotlivých staveb zastupuje plán pražské celnice, Lobkovického paláce (na Malé Straně) anebo panského dvora ve Vinoři (kat. č. 22, 66, 68) a můžeme předpokládat, že Dietzler vyhotovil také nákres a půdorys pražského kamenného mostu (kat. č. 45b).

Od širokého záběru aktivit na poli práce zeměměřické a kartografické se dostáváme k sondě do mechanismu vzniku jednoho z nejfrekventovanějších typů map, které Dietzler (podobně jako ostatní zemští měřiči) zhotovovali. Jde o **mapy průběhu hranic**, nebo jinak řečeno mapy sporných hraničních úseků. Hraniční mapy, nejednou bezkontextuálně uložené v mapových sbírkách, představují jen příslovečnou špičku ledovce obsáhlé administrativy, která doprovázela řešení hraničních sporů, často se vlekcoucích po celá léta, a i s odstupem desetiletí, ba staletí, se vracejících. Objemné fascikly doprovodných spisů jsou nejen jedinečným svědectvím z hlediska lokální mikrotopografie, průběhu hranic a jejich změn, případně vyznačování hranic v terénu (v základní škále typů hraničních znamení prakticky neměnné již od středověku), ale současně naznačují na první pohled až překvapující míru historické argumentace. V rámci dnes známého Dietzlerova díla jsou hraniční mapy zastoupeny sice jen několika případy, ovšem procentuálně přesto tvoří poměrně významný podíl – mapa hranic panství Duchcov a Purschenstein, současně česko-saské hranice (1722), mapa hranic zboží Všebořice a městského statku Ústí nad Labem (1729), mapa hranic statků Teplice a Trmice (1730), trojí, identická mapa hranic zboží Jinonice, Butovice a Radlice (1739) a konečně mapa (resp. dvojí identický exemplář mapy) zachycující průběh hranice mezi panstvími Česká Kamenice (v majetku Kinských) a Rumburk (v majetku Liechtensteinů) v úseku okolo Horního Podluží, Jiřetína pod Jedlovou a Tolštejna (1739). Naposled uvedené mapy nabízejí příležitost k sondě do mechanismu vzniku hraničních map obecně.

Dvojice precizně provedených a poměrně rozměrných map (výška 720 mm, šířka 1010 mm), z nichž jen jedna je datovaná a na nichž na obou se Dietzler explicitně uvádí jako zemský měřič, má svůj textový protějšek v obsáhlých fasciklech, zachycujících jednotlivé etapy sporů o hranici mezi oběma panstvími, korespondenci v této věci vedenou, opisy i registry historických dokumentů (a to již od druhé poloviny 16. století); k dispozici máme také zmínky o vyhotovování kopií starých map (jmenovitě hraniční mapy sporného území z roku 1688). Bezprostřední vazbu k Dietzlerovým mapám má potom protokol o okulární vizitaci provedené ve dnech 23., 27. a 29. července 1739 – obsahuje polohy, počty a druhy (převažují jedle, početněji jsou zastoupeny i buky, spíše okrajově pak smrky) hraničních stromů, spolu s odhady jejich stáří (100–150 let); k témuž se vztahuje i samostatný list datovaný 30. července, v němž se přímo odkazuje na některé hraniční stromy prostřednictvím písmen z mapové legendy. Podepsán je Christian Joh. Titz, zřejmě úředník kame-

nického panství (datace *Kamnitz den 30. Juli 1739*); toutéž rukou je psán i nepodepsaný protokol o okulární vizitaci. Mnohem obsáhlejší je potom spis nadepsaný jmény účastníků sporu (*Fürst Wenzl von Lichtenstein contra Grafen Philipp von Kinßky*) a přinášející důkladným historickým exkursem podložený přehled okulárních vizitací průběhu hranic („*Gehorsame Relationes-Erstattung ... Commisionaliter beaugenscheinigten Granitz-Differentien zwischen Rumburg und Bomisch Kamniz*“).

Texty tak doplňují obraz, který nabízejí mapy, resp. mapové legendy – nejde jen o vymezení polohy jednotlivých hraničních stromů či kmenů / pařezů, ale o doslova aktuální zachycení jejich „technického stavu“ (položky typu „*W. ist ein fauler Stock*“; „*K.K. alhier soll eine Granitz-Tanne gestanden seyn, allwo auch der Stock darvon außgefaulet*“ apod.), v některých případech potom najdeme v legendě i odraz konfrontace se staršími mapovými či textovými svědectvími (např. „*H.H. Alhier sollen die Zwey bach seyn*“). Součástí map je ovšem také vyobrazení sloupu na hranicích tří panství – Zákupy, Rumburk a Česká Kamenice, tzv. Třípanského kamene („*die drey Eckiche Herren-Saulen stehet bey NB. allwo sieh die drey herrschafften, als nemblichen Reichstadt, Rumburg und Kamnitz-Gräntzen, gegen welchen Theil jedes sein gehöriges Wappen gezeichnet, und außgehauen ist*“). Máme před sebou pozoruhodné svědectví o první fázi vzniku každé mapy – tedy terénní práci; její součástí bylo zaměření jednotlivých mezníků, a vzniklé mapové podklady sloužily při vyhotovení čistopisů map.³¹

³¹ Unikátně dochovaný, v **terénu vznikající mapový podklad** máme s největší pravděpodobností k dispozici v případě Dietzlerovy hraniční mapy městského statku Teplice a zboží Trmice (1730) – jedná se o nesignovanou mapu (výška 810 mm, šířka 1230 mm), na obyčejném, poměrně tenkém papíru (což samo o sobě nasvědčuje tomu, že nejde o nedokončený čistopis), která zabírá přesně totéž území jako čistopis Dietzlerovy mapy; shoda panuje ve vyznačení půdorysu hradu Doubravská Hora, vesnických půdorysů i zakreslení rybníků, popisky jsou tužkou, a to včetně naznačení majitelů jednotlivých pozemků; část mapového obsahu čistopisu tu ovšem chybí – především komunikace a vodoteče; naproti tomu se zde objevuje Kvítkov (*Dorf Quickau*), který v případě čistopisu zůstal již vně mapového obrazu (kat. č. 37). – V téže době, kdy u Teplic mapoval Dietzler, zde zastihneme i dalšího zemského měřiče, Jana Jakuba Knittela; i on zde vyhotovoval mapy průběhu sporných hranic, např. okolo Srbského rybníka (SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Vs Teplice, inv. č. 4057 – mapa + 1 čistopis a 2 podkladové listy se zněním legendy pod inv. č. 4058), který najdeme i na mapě Dietzlerově. Jedinou datovanou z celkem pěti map je zakreslení průběhu hranice taktéž okolo Srbského rybníka, rukou Valentina Kiliána Zechela, s datem 6. července 1730 (tamtéž, Vs Teplice, inv. č. 4058). Soubor těchto map, do kontextu jejichž vzniku náležel i dvojí čistopis mapy Dietzlerovy, představuje další z pozoruhodných úhlů, pod nimiž je možné sledovat řešení hraničních sporů a vznik hraničních map optikou práce zemských měřičů ad. osob schopných vyměřování a kreslení map – v daném případě např. Zechela, jenž se psal jako *Bergmeister undt Verpflichteter Marckscheyder*.

Obr. č. 4. *Deletio memoriae* – na místě Třípanského kamene najdeme od roku 1999 jen podstavec; o Třípanském i o okolních hraničních kamenech Karel STEIN, Pomníčky Lužických hor a Českého Švýcarska, Liberec 2005, s. 9–12. – Foto autor (2016).

Dietzler vyhotovil dvojí obsahově (i měřítkem) identický exemplář mapy s vyznačením průběhu hranice a hraničních znamení – po jednom pro každou stranu.³² Místa okolo tzv. Třípanského kamene, jež Dietzler na své mapy zakreslil, využili majitelé panství, aby svými podpisy vyjádřili souhlas s obsahem map – na nedatovaném exempláři (Vs Rumburk) přicházejí podpisy obou majitelů (*Jos. Wentzl Fürst zu Liechtenstein / Philipp Graf Kinsky*), datovaný (Vs Česká Kamenice) podepsal pouze Liechtenstein. Z toho plyne, že první exemplář náležel jemu, druhý pak Kin-

³² Tento úzus máme zachycen i v případě dalších Dietzlerových map – dochovány jsou oba exempláře (jeden v originálu, druhý v kopii) hraniční mapy statků Teplice a Trmice z roku 1730 (kat. č. 37), v trojím exempláři (jen jediném ovšem úplném) je k dispozici hraniční mapa Jinonic a okolních vsí z roku 1739 (kat. č. 55). V případě hraniční mapy zboží Všebořice a statku města Ústí nad Labem (1729) figuruje poměrně nezvyklý, ale příznačný poukaz na „nestrannost“ mapy přímo v jejím titulu: *Genuine und Vnpartheyische Mappa* (kat. č. 36).

skému (který si svůj exemplář již nepodepisoval), čemuž odpovídá i dnešní uložení map. Mapy vzešly ze zaměření v terénu v průběhu komisionelní okulární vizitace, a sloužily jako podklad pro konečné stanovení sporného úseku hranice. K tomu došlo během roku 1740, kdy byl průběh hranice vyznačen 104 kamennými mezníky, ze strany rumburského panství označenými písmenem R, ze strany kamenického panství písmenem K a ve spodní části opatřenými letopočtem 1740 (v té souvislosti vznikl i obšírný elaborát s názvem „*Acta oder Correspondenz so wegen der verfertigten Granitz Steinern zur Errichtung der Granitz zwischen der Herrschaft Rumburg und Bohmisch Kamnitz ergangen Anno 1740*“); oficiálním datem ukončení sporu byl potom 7. srpen 1741. To vše je vtěleno (spolu s drobným nákresem popsaneého hraničního kamene) do názvu mapy s datem 24. dubna 1745. Zhotovil ji zemský měřič Jan Josef Mann („*gefertiget den 24. April A^o 1745 von mir Johann Joseph Mann, geschwahren Landtmeßer*“), a je na první pohled zřejmé (a dané i logikou věci), že vyšel z map Dietzlerových. Zakresloval totéž území, nevynechal ani tzv. Třípanský kámen (na rozdíl od Dietzlera jej vyvedl v barvách a tak, aby erby obou majitelů panství byly zřetelné), zakreslil i zříceninu Tolštejna s podhradním dvorem a vsí a Jiřetín pod Jedlovou (s pravidelnou uliční sítí, která je mimochodem dodnes dochována), stejně jako šibeniční vrch, dříve i nyní sloužící jako jeden z orientačních bodů. Jeden klíčový rozdíl mezi Dietzlerem a Mannem je ovšem zřejmý: hraniční stromy a pařezy na Mannově mapě již nenajdeme, zato je zakreslena poloha všech shora zmíněných 104 mezníků. S lehce patetickou nadsázkou bychom mohli říci, že mapy, jež navzájem dělí pouhých 6 let, představují z hlediska vyznačování hranic dva různé světy – Dietzlerovy mapy (1739) zachytily tradiční způsob v posledních okamžicích jeho existence, o pouhý rok později již hranici v hustém sledu lemovaly vzhledově unifikované mezníky kamenné. Letitý spor o průběh hranice skončil a na znamení toho připojili majitelé obou panství (titíž jako roku 1739) na Mannovu mapu nejen své podpisy, ale i pečeti.³³

³³ Kat. č. 57; fascikl s korespondencí, opisy historických pramenů a svědectvími o vizitacích hraničních znamení SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Vs Česká Kamenice, I Ge 3/1 Post 1, text protokolu o okulární vizitaci v červenci 1739 Nro 65, list s datací 30. července Nro 66; Dietzlerova mapa (1739) tamtéž, Vs Česká Kamenice, Mapy a plány, inv. č. 11; hraniční mapa z roku 1688 tamtéž, inv. č. 10 (datovaná odkazem na tamtéž, Vs Česká Kamenice, I Ge 3/1 Post 1, Nro 20 – z roku 1688; přílohová složka je nadepsána „*3 Stk Mappen über die Gränze mit der Herrschaft Rumburg. In copia*“, dochována je ovšem jediná, shora citovaná mapa). Objemné fascikly s písemnou dokumentací k hraničním sporům ve 30. letech 18. století, ukončené 1740/1741 osazením nových mezníků, včetně výsledků důkladné pramenné rešerše, tamtéž, Vs Rumburk, karton 337, složka „*Vyznačování a popis hranic 1734–1746*“; tamtéž i dvě kresby s návrhy podoby hraničních kamenů (1740), opatřené síglami majitelů panství (*L* a *K*) a rovněž letopočtem 1740 ve spodní části; Dietzlerova mapa [1739] SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Vs Rumburk, Mapy a plány, inv. č. 1; Mannova mapa (1745) tamtéž, inv. č. 2. Genezi hraničních sporů sahajících až

Hovoříme-li o Dietzlerově kartografickém díle, nelze ovšem blíže nezmínit také jeho pragensiální část – Dietzler v Praze prožil celý život a nepřekvapuje proto, že **pragensia** tvoří velmi významnou součást jeho díla.³⁴ Jeho pražská tvorba se vyznačuje širokým záběrem, sahajícím od kreseb a grafik až po plány, a současně vysokou precizností (což je typické pro celé jeho dílo). Jedinečný je potom Dietzlerův podíl na dokumentaci válečných událostí v Praze na počátku 40. let – plán Prahy z roku 1741 do tohoto kontextu patří spíše okrajově, klíčové položky představuje panoramatický pohled a plán obléhání Karlovy (Písecké, též Bruské) brány roku 1741 a analogicky koncipovaný list vztahující se k obléhání Říšské (Strahovské) brány roku 1742. Nejspíše na samém počátku roku 1743 pak vznikla jakási „sumarizace“ – plán Prahy zachycující několik vrstev uplynulých válečných událostí, navíc s evidentním politickým podtextem (budeme se mu také věnovat v dalším). V roce 1742 potom vznikl také pohled na severní předpolí Pražského hradu, pořizovaný z věže svatovítského chrámu a vedený přes Jelení příkop. Na první pohled by se mohlo zdát, že i tento prospekt náleží do produkce oněch let akcentující militární hledisko – k jeho dominantám patří hradební pás na předpolí Prašného mostu (část Mariánských hradeb) a daleký výhled do krajiny, ovšem velmi důkladné prokreslení prostoru před hradební linií, a to včetně popisků řady budov, v některých případech i se stručnou stavebněhistorickou informací (jako např. u Míčovny) na rubu prospektu, naznačuje, že pokud i byl militární zřetel ve hře, nebyl rozhodně jediný.

k počátku 17. století a jejich konečné urovnání v letech 1739/1740 stručně pojednal Franz HYHLÍK, *Zur Forstgeschichte der Fürst Kinsky'schen Herrschaft Böhm.-Kamnitz*, Wien 1903, s. 18–21 (eviduje i spotřebu potravin a nápojů při komisionelní obchůzce hranic v poslední červencové dekádě 1739, jakož i obvyklý ceremoniál vyplácení chlapců a mladých mužů „na hranicích“, z map však připomíná pouze ony finální Mannovy z roku 1745, Dietzlerovy z roku 1739 nikoli). – Úlohu zemských měřičů v řešení hraničních sporů osvětlují také Dietzlerovy mapy a doprovodné texty vzniklé v souvislosti s projednáváním sporů o hranice mezi schwarzenberskými Jinonicemi na straně jedné a Radlicemi, vesnicí kláštera u sv. Anny a sv. Vavřince na Starém Městě pražském na straně druhé, roku 1739 (blíže F. ROUBÍK, *Rukopisné mapy* (jako pozn. 5), s. 172, č. 101, s odkazy na písemné prameny; srov. kat. č. 55). – Běžnou úřední rutinu odráží i již zmiňovaná mapa hranic mezi obecním statkem březnickým a grunty k Horčápsku (1733), jež přináší specifické, ale i z obecného hlediska ilustrativní jednotliviny týkající se vyznačování hranic: evidovány jsou v poměrně malých vzdálenostech rozesazené hraniční mezníky, některé označené jako staré a jiné naopak jako nové (*alter Stein / neuer Stein*), zachycen je i jeden z méně obvyklých způsobů vyznačování hranic v podobě „hřebů“ zatlučených do stromu (*Ein Nagel in Baum*), a speciálně evidován je i hraniční kámen z roku 1556 (kat. č. 41).

³⁴ Zdeněk WIRTH, *Praha v obraze pěti století*, Praha 1932, s. 19–20, 41–52, podal dodnes platný a užitečný nástin pražské vedutistiky 18. století, na svou dobu inovativně postihl oblibu a proměny stanovišť, odkud se panoramatické záběry na Prahu pořizovaly. – Stav studia Dietzlerovy pragensiální tvorby srov. v úvodním přehledu výše.

Na trojici Dietzlerových pragensí je vhodné se zaměřit poněkud blíže – jde o díla v literatuře spíše jen evidovaná než zhodnocená, nadto provázená i některými otazníky. V rámci souborného pojednání není možné provádět bližší rozbor, upozornit na některé momenty, které by do budoucna zasloužily pozornost, však přece vhodné je. Jde o prospekt Prahy se zběžným plánem (mědirytina, 1729?), detailní rukopisný kolorovaný plán Prahy (minimálně dvojí vyhotovení, 1741) a konečně již zmíněný „sumární“ plán vojenských operací (1743).³⁵

Dietzlerův plán Prahy z roku 1741 je i v širším kontextu dílem mimořádným, a to především proto, že se jedná o dílo autorsky původní (minimálně žádný vzor není znám).³⁶ Povědomost máme o dvou kolorovaných exemplářích, navzájem velmi blízkých, ale nikoli zcela identických, z nichž pouze jeden je datován (1741). Datace druhého se v literatuře uvádí „cca 1740“, ale domnívám se, že se nedopustíme omylu, pokud oba budeme datovat shodně do roku 1741. Nedatovaný plán se s největší pravděpodobností nedochoval, máme k dispozici pouze černobílou fotokopii z počátku 20. století, jež ovšem spolu s popisem do určité míry zastoupí nezvěstný originál. Podstatné je zdůraznit, že oba plány jsou rukopisné, a tato skutečnost činí obtíže, jak interpretovat zmínku shora připomínaného J. J. Q. Jahna: „*Als die königliche französische Armee 1742 in Prag war, nahm selbe [tj. Dietzler] den Plan von Prag aufs neue auf, und Pirkard hat ihn in fol. in Kupfer zu ihren Handen gebracht. Dieser Plan der Stadt Prag ist einer der vorzüglichsten, und enthält zugleich die Gegend um Prag teils bei einem Meilenwege*“. Zmínka o autorství Dietzlerově a rytecké práci Birckhartově vedla Zdeňka Hojdu k interpretaci na plán Prahy, který je součástí prospektu odvozeného z Ouden Allenova panoramatu (cca 1729). Signován je v levém dolním rohu, právě tam, kde je plán Prahy.³⁷

Potud vše souhlasí, potíže je tu přesto několikera: předně Jahn říká, že se jednalo o nové zpracování plánu, otazník vyvolává i formulace o kvalitách plánu, která se ve vztahu k drobnému a úměrně tomu zběžnému plánu zdá být neadekvátně nad-

³⁵ Pouhým nedopatřením byl v minulosti Dietzlerovi připisán nesignovaný pohledový plán Pražského hradu a části Hradčan – datem post quem vzniku plánu je nesporně rok 1748/1749, což automaticky vylučuje autorství Dietzlerovo (Ota POKORNÝ – Milada VILÍMKOVÁ, Plán Pražského hradu a části Hradčan z poloviny 18. století, Praha 1985, upozornění na uvedený omyl s. 1–2).

³⁶ Kat. č. 60. – E. CHODĚJOVSKÁ, Obraz Prahy (jako pozn. 7), s. 184, jej označuje za vůbec nejstarší plán Prahy z dílny zemských měřičů. K otázce možných vzorů, nebo spíše inspirace, podotýká: „*Pozornost zaslouží zejména orientace plánu k severozápadu. Nabízí se zde hypotéza o inspiraci Müllerovým plánem umístěným v parergonu císařského exempláře mapy Čech nebo o jejich společné nedochované předloze.*“ (tamtéž, s. 219).

³⁷ Z. HOJDA, Osvícenský příspěvek (jako pozn. 2); tamtéž i citovaný Jahnův text (s. 470); v tištěné podobě totéž J. Q. JAHN – J. A. von RIEGGER, Etwas Weniges über Prospekte (jako pozn. 2), s. 131.

nesená, neboť dominantou listu je jednoznačně prospekt a nikoli plán. A konečně rok 1742. Nepostrádá logiku, pokud Jahn vztáhl vyhotovení nového plánu města právě k aktuálnímu vývoji na počátku 40. let, tedy do kontextu, v němž prokazatelně plány i pohledy vznikaly. Nebýt zmínky o Birckhartovi, vyložili bychom Jahnova slova na jeden ze shora zmíněných Dietzlerových plánů Prahy z roku 1741 (jimž jednoznačně odpovídá i Jahnovo hodnocení plánu), spíše pak onen nedatovaný. Ovšem Jahn explicitně mluví o mědirytu. Buď vyslovíme na tomto podkladě hypotézu o neznámém tisku – Birckhartově rytině na základě Dietzlerova plánu z roku 1741, anebo se vrátíme zpět ke shora zmíněnému plánu. Problematická je ovšem v daném případě i datace – domnívám se, že datace 1729, tradičně vycházející z postavy sv. Jana Nepomuckého a tímto tedy list kladoucí do roku jeho kanonizace, má svou logiku, jakkoli lze jistě namítnout, že ani možnosti vydání na počátku 40. let nic neodporuje. Otázka Dietzlerova plánu Prahy, vyrytého Birckhartem, tak zůstává otevřená. Více nejasností potom provází i samotný rukopisný plán (1741) – počínaje podklady, na jejichž základě Dietzler plán zpracoval, a konče motivací k vyhotovení plánu v minimálně dvojím exempláři (pro úřední potřebu nebo se skutečně pomýšlelo na publikování plánu v podobě rytiny?).

Úvahy nad plánem z roku 1741 jakožto podkladem pro rytinu nás přivádějí k třetí zmíněné položce, prakticky neznámé, a přitom jen s lehkou nadsázkou můžeme říci, že šlo o kartografický pendant korunovačního alba (obr. č. 5). Jde o plán Prahy a okolí s vyznačením polohy vojenských jednotek v průběhu několika fází bojů o Prahu v letech 1741–1742; nejmladší datum (2. leden 1743), a tedy současně datum post quem vzniku plánu, se nachází v levém horním rohu. Je součástí apoteotického nápisu vztahujícího se k Marii Terezii jakožto osvoboditelce Prahy, zastoupené i obrazem (panovnice na trůnu umístěném na soklu s lapidárním nápisem *PAX*). „Načasování“ je více než nápadné – koncem prosince kapituloval zbytek francouzské posádky v Praze a 2. ledna do města vstoupily rakouské oddíly. Provedení plánu (vedle textu a obrazu vztahujícím se k panovnici se tu v pravém dolním rohu setkáme také s militární stafáží) téměř nenechává na pochybách, že máme před sebou podklad pro rytinu. Korunovační rok 1743 by v daném směru představoval příležitost nad jiné vhodnou, ovšem k realizaci tohoto záměru s největší pravděpodobností nedošlo.³⁸

³⁸ Několik grafických listů vztahujících se k obléhání Prahy, resp. následnému odchodu francouzských vojsk prokazatelně vzniklo; k nejzajímavějším bych radil nesignovaný list zahrnující plán (s chybnou datací odchodu k 28. 12. 1743) a prospekt; Dietzlerův podíl je ovšem vyloučen už jen zcela nevěrohodným zobrazením Prahy (do níž triumfálně vjíždějí rakouské oddíly) na prospektu (Zdeněk MÍKA, *Der triumphale Einzug der österreichischen Truppen in Prag nach der Befreiung von den Franzosen*, in: *Prager Barock*. Schallaburg 1989. 22. April bis 1. November, hg. Zdeněk Míka – Gottfried Stangler, Wien 1989, s. 352–353, kat. č. 16.6, s reprodukcí). – Námet panovnice-osvoboditelky našel svůj ohlas např. i na alegorickém listu Rentzově (Jiří ŠERÝCH,

Zbývá krátce připomenout některé „technické“ aspekty Dietzlerovy zeměměřické, event. kartografické práce. Nejen jeho dochované (a event. doložené) mapy, ale také jeho veduty, vznikající jako jakýsi „vedlejší produkt“ služebních cest, dokládají, že **geografický záběr** Dietzlerovy úřední činnosti byl značné rozsáhlý. Pokud místa doložených pobytů zakreslíme na mapu (srov. mapu č. 1), vidíme, že z pražského centra cestoval doslova na všechny strany – zastoupeny jsou severní, severozápadní, západní i jižní Čechy, těžiště (pokud dochované prameny nevytvářejí klamný obraz) bychom potom vcelku logicky mohli spatřovat ve středočeské oblasti, široce vymezené od severního Strakonicka přes Rakovnícko až po Mladoboleslavsko a oblast na východ od Prahy s vysokou koncentrací komorních panství; pouze v jihovýchodních Čechách se doposud nepodařilo Dietzlerovu práci zachytit.³⁹

Nejenom na cestách, ale často především při vlastní práci bývali zemští měřiči vystaveni značnému nepohodlí. Dvojí základní **potíž, jež provázela vyměřování v terénu**, které bylo nezbytným podkladem pro zhotovení map, si dovedeme snadno představit: měřič se nejednou musel pohybovat v terénu těžko schůdném a místy až nebezpečném (srázy, bažiny apod.), k čemuž se občasné přidávala nepřízeň počasí, znesnadňující i jen samotné cestování (např. rozbahněné cesty apod.). Ve vztahu k Dietzlerovi máme k dispozici shora citované explicitní zmínky v souvislosti s vyměřováním a mapováním v Královské oboře – lze jistě namítnout, že negativa jsou záměrně zveličena, nicméně jak poukaz na fyzickou náročnost podniku, nepřízeň počasí, tak také na výdaje, hrazené z vlastní kapsy, rozhodně realitě odpovídaly. Ostatně náklady na oděv a obuv, opotřebované či dokonce zničené při měřických pracích, nesli měřiči sami.⁴⁰

Kolik stojí mapa? I tak by bylo možné položit otázku, směřující k problematice již stručně dotčené. Příjmy zemských měřičů, podobně jako ostatních úředníků

Michael Rentz fecit. Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka, Praha 2007, s. 343–347, 473, reprodukce s. 344).

³⁹ E. CHODĚJOVSKÁ, *Obraz Prahy* (jako pozn. 7), s. 219, bez uvedení pramene i jakékoli bližší specifikace zmiňuje, že se Dietzler podílel na „*mapování česko-bavorské hranice*“. Není mi známo, oč by se mělo jednat; na počátku 18. století na mapování česko-bavorského pomezí významně participoval Dietzlerův předchůdce, zemský měřič O. B. Klauser (k tomu O. ROUBÍK, *Zemský měřič* (jako pozn. 18), s. 85–88).

⁴⁰ Nebyl to však jen obtížný terén a nepřízeň počasí, se kterou se zemští měřiči museli potýkat. A nejen oni, ale úředníci obecně. Svědčí o tom celá škála prostředků odporu od nenápadných bojkotů jejich práce až po přímé fyzické inzultace; jejich společným jmenovatelem byl potom odpor vůči psané evidenci, počítaje v to samozřejmě i mapy polností, hranic atd. (ostatně i ty vznikaly souběžně s textovými elaboráty). Ilustrativní průřez naznačeného spektra podává F. ROUBÍK, *Zemští měřiči* (jako pozn. 5), s. 272; jako pars pro toto mohou sloužit stesky zemského měřiče Viléma Ludvíka Vilímovského z roku 1668 (otiskla P. BURDOVÁ, *Úřad desek zemských* (jako pozn. 20), s. 368).

Obr. č. 5. Plán Prahy a nejbližšího okolí s vyznačením polohy vojenských oddílů v průběhu několika fází bojů o město v letech 1741–1742; „přehledový“ charakter i zjevná oslavná tendence ve vztahu k Marii Terezii dává tušit, že šlo o předlohu pro rytinu. – NPÚ, GnŘ, sbírka plánů, Praha PPOP-996-5-528; kat. č. 64.

úřadu desk zemských, se skládaly ze stálých platů (měřičům náležel roční plat 200 kop grošů míšeňských, vyplácených úřadem berním nebo rentmistrovským) a z odměn za konkrétní úkony (vyměřování, zpracování map a textových elaborátů či tabelární evidence). Reálně klesající hodnota fixního platu spolu s taxovním systémem přirozeně vedla k třenicím o lukrativní zakázky, ať již v podobě výnosnějších intabulací anebo práce mimo Prahu, za niž se vyplácely diety a cestovné – zvláště tento aspekt byl v případě měřičů velmi podstatný.⁴¹ Odedávna, již od časů Šimona Podolského a Matouše Ornyse z Lindperka, se setkáváme s případy nedoplatků měřičům za jejich práci a tedy i rozličnými urgencemi z jejich strany.⁴² Na tomto mechanismu se nic nezměnilo ani v první polovině 18. století, jakkoli mezi žádostí o proplacení honoráře a urgencí nelze zpravidla vést pevnou hranici. Již samotný fakt, že zemští měřiči museli komoře ve věci svých honorářů psát a jejich žádosti se vyhovělo až po měsících či letech, tu určitou výpověď přece má. Nad rámec častěji připomínaného plánu Královské obory můžeme uvést ještě Dietzlerův přípis komoře z 21. srpna 1725 se žádostí o remuneraci 50 zl. za vyhotovení plánu pražské celnice; kladně vyřízena byla (až) 30. ledna 1726.⁴³

Jakkoli vše bylo teoreticky taxativně vymezeno, rozumí se, že mezi náročností práce a odměnou nebyla přímá úměrnost – počínaje již zmíněnými obtížemi při terénních pracích a konče vyhotovením map: za vyhotovení mapy se teoreticky platilo 10 zlatých, při dvojím vyhotovení (poněkud překvapivě) dvojnásobek.⁴⁴ Ovšem náročnost terénních (měřických) prací, stejně jako zpracování příslušné mapy těžko mohla být konstantní, a v praxi se prolínaly různé způsoby výpočtu odměny. Když např. Dietzler vyměřoval sporné lesní hranice na panství Zbiroh, bylo povoleno zvýšení remunerace o 1 kr. na 1 sáhu (1737), tedy „mzda úkolová“, naproti tomu jeho honorář za práci na poděbradském panství byl vypočten na základě pevné denní částky, tedy „mzda časová“. Písemná evidence v tomto směru současně odráží dobu potřebnou k vyměřování a především pak zhotovení mapy (což je údaj velmi ojediněle dokumentovaný). 14. června 1737 psal poděbradský úředník české komoře o novém vodovodu u poděbradských rybníků; sděloval, že oblast zhlédl spolu se zemským měřičem Dietzlerem, a nadto jej nechal vyhotovit mapu příslušných míst

⁴¹ O odměňování v úřadu desk zemských v 16.–18. století P. BURDOVÁ, Úřad desek zemských (jako pozn. 20), s. 305–307, 322–326.

⁴² Doklady k tomu tamtéž, s. 368.

⁴³ NA Praha, Česká komora, 1726/I/a/10.

⁴⁴ Taxy za jednotlivé úkony i za zhotovení mapy P. BURDOVÁ, Úřad desek zemských (jako pozn. 20), s. 368–369.

bohatě vybavenou popisky. Vyměřování zabralo 11 dní a dalších 4–5 dní pak Dietzler zpracovával zmíněnou mapu; při honoráři 3 zl. denně činí jeho odměna 45 zl.⁴⁵

Dietzler jako vedutista

Začít můžeme citátem: „*Dieser J. Joseph Dietzler, dem zwar die Gratzine bei seiner Geburt nicht zu Hülfe gekommen, hat noch mehrere Prospekte in verschiedenen Formaten der Städte, Schlösser und Klöster Böhmens von verschiedenen Meistern in Kupfer bringen lassen, und noch mehrere in Handzeichnungen gegeben und zurückgelassen*“ – tato slova napsal v roce 1794 J. J. Q. Jahn v opakovaně připomenutém nástinu, a to v bezprostřední návaznosti na větu o korunovačním albu (odtud i počáteční ukazovací zájmeno).⁴⁶ Nebýt jednoznačně uvedeno jméno osoby, o níž je řeč, nejspíše bychom podobnou formulaci automaticky vztáhli k Dietzlerovu současníkovi F. B. Wernerovi (jehož – poněkud paradoxně – Jahn ve svém elaborátu vůbec nezmiňuje). Jisté je, že Jahn věděl o Dietzlerových rukopisných vedutách, z nichž určitou (nemáme představu, jak velkou) část na počátku 19. století překreslil Jan Antonín Venuto (1746–1833).⁴⁷ A pokud Dietzler pečlivě (zda ovšem také důsledně, si říci netroufáme) opatřoval své veduty popiskem i datací a také je signoval, přejímal tyto údaje i Venuto (a navíc připojil i rok, kdy pořídil kopii). Nesporná fakta jsou tato: soubor dnes známých Venutových dietzlerian tvoří 16 položek, které vznikly ve dvou obdobích: 1803–1805 (12 překreseb) a 1813–1814 (4 překresby); v jediném případě známe k dochované překresbě tištěný pendant (Nelahozeves) a ve dvou případech Dietzlerovu originální kresbu (pohled na Litvínov, Reinerem zakonponovaný do titulního listu alba valdštejské textilky; dnes nezvěstný originál pohledu na III. nádvoří Pražského hradu, vydaného též v podobě rytiny). Interpretace těchto faktů ve vztahu k osudům originálů Dietzlerových děl je ovšem příliš hypotetická, jakkoli naznačené intervaly by mohly svádět k domněnce, že originály prospektů překreslovaných v jednom období byly také pospolu uloženy; ovšem stejně netušíme kde. Konstatovat (byť na základě velmi malého počtu dokladů) můžeme pouze vysokou míru „autentičnosti“ ve vztahu k předloze jak v případě převodu podkladových kreseb do rytin tak i v případě Venutem pořizovaných překreseb (srov. obr. č. 7a–b).

⁴⁵ Zbirožské panství NA Praha, Česká komora, 1737/XI/f/29. – Poděbradské panství – list z 14. června 1737 tamtéž, 1737/VI/e/14; o Dietzlerově honoráři za uvedené práce ještě v listopadu téhož roku (tamtéž, 1737/XI/f/20); srov. též kat. č. 52.

⁴⁶ Z. HOJDA, Osvícenský příspěvek (jako pozn. 2), s. 470; v tištěné podobě totéž J. Q. JAHN – J. A. von RIEGGER, Etwas Weniges über Prospekte (jako pozn. 2), s. 131.

⁴⁷ Srov. blíže s. 273, pozn. 83.

Dietzlerovo kartografické dílo vznikalo drtivou převahou na základě konkrétních objednávek (jakkoli ne vždy jsme schopni objednavatele bezpečně identifikovat – příkladem může být mapa zemských celnic anebo i plán Prahy z roku 1741), v případě vedut / prospektů je tomu poněkud jinak. Zde můžeme objednávku oprávněně předpokládat v případě Dietzlerových předloh pro následné zhotovení rytin a publikování, větší část jeho vedut se nám potom jeví jen jako vedlejší produkt jeho služebních cest zemského měřiče (v souvislosti s nimiž se Dietzler dostal na rozličná místa po Čechách a zde mohl, předpokládejme, prospekty pořizovat nad rámec úředních povinností čistě z osobního zájmu a záliby). A jakkoli počet případů, kdy vyhotovení mapy a veduty časově přesně odpovídá, není nijak vysoký, v rámci dochovaného pramenného korpusu nabízí přece přesvědčivou výpověď.

Nejstarší doklad tohoto typu máme z roku 1723, kdy Dietzler spolu s F. I. Kayserem mapoval komorní panství na východ od Prahy (Pardubice, Staré Smrkovice, Poděbrady, Kolín, Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem), a tímtež rokem 1723 jsou datovány veduty Kolína a Nymburka, dochované ve Venutových překresbách; není bez zajímavosti, že i na mapě samé najdeme tři veduty, a to Pardubic, Brandýsa (tento již na mapě z roku 1721, kdy vznikla i dvojice nedochovaných prospektů brandýského zámku) a Poděbrad. V roce 1727 mapoval Dietzler židovské obce na Berounsku (konkrétně Mořinu a Budňany), a z téhož roku pochází i pohled na Budňany, pořizovaný z Karlštejna (tento je vlastně z hlediska filiačního primární, neboť zachycuje větší prostor, včetně části hradu, odkud se shlíží na podhradní Budňany, zatímco spolu s plánem se tu objevil de facto výřez, zachycující právě Budňany). Další případ se vztahuje k městu a panství Tachov – roku 1736 vyhotovil Dietzler trojí mapu hranic lesů tachovského panství (dle stavu z roku 1607), přičemž z téhož roku 1736 potom pochází i jeho prospekt Tachova, dochovaný ve Venutově překresbě. Dietzlerovy veduty tedy současně naznačují (sice hypoteticky, ale přesto se značnou měrou pravděpodobnosti) i místa či panství, na nichž Dietzler mapoval, aniž o tom v pramenech zachycujeme přímý doklad.⁴⁸

Obr. č. 6a–b. Není potřeba připomínat, že prospekty krajiny jsou vždy více či méně stylizovaným (idealizovaným) obrazem, ani to ovšem nevylučuje (kritické) posouzení jejich výpovědní hodnoty. Z konfrontace Dietzlerova pohledu na Lojovice (1731) s aktuální fotografií vyplyne do značné míry autentické zachycení zámku i hospodářského dvora na předpolí, jakož i okolního terénu, a to

⁴⁸ Lákavé, byť ryze spekulativní jsou i úvahy v opačném směru: např. roku 1735/1736 mapoval Dietzler, jakožto přísežný měřič subdelegované žatecké vizitační komise, polnosti u Těšetic na panství Stružná; rokem 1822 je datována Venutova (z neuvedeného zdroje, a hypoteticky tedy možno uvažovat i o Dietzlerovi) překreslená veduta zámku v Stružné, který snad může mít ještě podobu z období černínovského (1621–1734), kdy je ve Stružné doloženo několik architektů zvučných jmen, a tedy ještě před mladšími přestavbami hartigovskými (<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/10824545.jpg>).

očividně ze zvýšené perspektivy; stopy oplocené zahrady / sadu v levé části prospektu, dnes pouhým okem nezachytitelné, by snad mohla odhalit některá z moderních metod dálkového průzkumu Země. – Österreichische Nationalbibliothek, Wien, inv. č. E27525C; kat. č. 38. / Foto autor (2016).

Objednavatelé a zakázky – Dietzlerův podíl na dobových vydavatelských projektech

Čteme-li životopis F. B. Wenera (1690–1776), nepochybně neznámějšího bohemikálního vedutisty 18. století, nejen stále znovu žasneme nad rozsahem i geografickým záběrem jeho díla, ale uvědomujeme si rovněž doslova neoddělitelné sepětí kreslířské práce a konkrétní objednávky.⁴⁹ (S dodatkem, že speciálně v případě Dietzlerově bylo kreslení zjevně i osobní zálibou bez hmotného podtextu – jak bylo právě naznačeno.) Vcelku banální konstatování postihuje obecně fungující mechanismus poptávky a nabídky jakožto „spojitých nádob“. Výpravná grafická díla zachycující města i bojiště a postupem doby i specializovaná „tematická“ alba např. s areály jednotlivých zámků a jejich zahrad (raným dokladem je u nás album pohledů na kroměřížský zámek a přilehlé zahrady z roku 1691), průřezově mapující panství jediného rodu (v českém prostředí např. Lobkovicové, Liechtensteinové) anebo nabízející sérii pohledů na vybrané typy staveb (např. městské palácové stavby, zámecké zahrady apod.) představovala v době Dietzlerova aktivního života již zavedený žánr.⁵⁰ Listy s mapami či grafikami, tvořící obrazovou výbavu publikací, bývaly v některých případech prodávány i samostatně (zcela explicitně např. na *Post Charte vom Königreiche Böhmen* z této doby, kde se vespod uvádí: *Diese Charten sind auch einzeln zu haben*⁵¹)

⁴⁹ Angelika MARSCH, Friedrich Bernhard Werner 1690–1776. Corpus seiner europäischen Städteansichten, illustrierten Reisemanuskripte und der Topographien von Schlesien und Böhmen-Mähren, Weissenhorn 2010.

⁵⁰ Již ve druhé polovině 17. století byl tematický záběr grafiky velmi široký, přičemž militaria a topographica tu přirozeně tvořila jen část spektra (přehled tištěných vedut ad. vyobrazení Lenka BLÁŽKOVÁ, Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16.–18. století (se vztahem k území České republiky) I. Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, Praha 2002, zvláště úvodní stať s. 13–27; II/1. Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800. Textová část a soupis, Praha 2008; II/2. Rejstříky, Praha 2008). Vyvážený přehled podává např. publikace Petra ZELENKOVÁ, Barokní grafika 17. století v zemích Koruny české, Praha 2009 (v úvodu skica stavu studia české barokní grafiky). Kniha příznačně začíná konstatováním: „Barokní grafika představuje až překvapivě bohatou, poutavou, avšak velmi málo prozkoumanou kapitolu v dějinách kultury českých zemí“ (s. 5); na tento stav reagovalo i založení časopisu *Ars linearis* (2009), zaměřeného právě na dějiny grafiky. – Ilustrativní „tematický“ průřez širokým spektrem barokní grafiky (aplikovatelný i pro české prostředí, už jen s ohledem na mezinárodní záběr obchodu s knihami a grafikou) nabízí Peter PRANGE, Medien der Übersetzung. Druckgraphik des Barock in Deutschland, in: Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland V. Barock und Rokoko, hg. Frank Büttner et al., München etc. 2008, s. 552–571.

⁵¹ <http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/48776> (s datací 1739, na mapě toto datum ovšem nevidím).

a zvláště velkoformátové plány či grafické listy byly paralelně vydávány i ve formě volné grafiky.

Mohlo by se zdát, že pro Dietzlera byla grafická tvorba především koníčkem, neboť finančně byl satureován výkonem úřadu zemského měřiče.⁵² Skutečnost byla ovšem trochu jiná – během více než dvou desetiletí, jež uplynuly mezi Beckovského spisy o svatovítské katedrále, k nimž připravil obrazový doprovod (1721), a Ramhoffskyho korunovačním albem (1743), bychom napočítali zhruba desítku vydavatelských počinů (a to jen pokud je dnes známo), na nichž se Dietzler podílel jako autor předloh. Jednalo se jak o grafiku knižní, tak i volnou. Pokud na jedné straně nebudeme pochybovat o tom, že vedutistická tvorba přinášela Dietzlerovi uspokojení (o čemž nejlépe svědčí prospekty venkovských lokalit, u nichž se sotva předpokládalo, že by kdy sloužily jako podklad pro publikované rytiny), na druhé straně je zřejmé, že pro něho byla i vítaným zdrojem (při)výdělku. Jeho podklady pro knižní publikace totiž nutně vznikaly na základě konkrétní objednávky, a jen v malém procentu případů se můžeme domnívat, že teprve sekundárně byly využity práce již existující (příkladem jsou zřejmě vyobrazení strahovského kláštera, pořízená na počátku 20. let a tištěná až roku 1736, event. prospekt s kamenným mostem, tiskem vydaný roku 1735, vzniklý někdy dříve).

V rámci širokého spektra dobové grafiky Dietzler zasahoval svým dílem jen určitý výsek. Orientoval se téměř výhradně na vyobrazení architektury a krajinného rámce, od jednotlivých budov, včetně vzhledů do interiérů, až po široké panoramatické prospekty (*landscape* i *townscape*, počítaje v to i „interiéry“ měst), pohybující se někdy okolo nezřetelné hranice mezi plánem a „3D pohledem“ (ukázkově listy v albu litvínovské textilky, 1728); ostatní námětové typy jsou zastoupeny naprosto ojediněle a vždy šlo jen o drobnosti (např. oltář s ostatky bl. Přibyslavy v pražské svatovítské katedrále a *castrum gloriae* sv. Jana Nepomuckého tamtéž, sloužící jako podklad drobné rytiny pro Beckovského dvojí, resp. trojí spis o katedrále a Nepomukovi vydaný roku 1721, pamětní medaile ke 100. výročí založení pražské Lorety (1726) anebo devoční obrázek se sv. Annou, patronkou kostela v Sudějově, zřejmě 1728). Spíše okrajově je ovšem zastoupena i tvorba mapová – v tomto ohledu jde zjevně nemalým dílem o shodu okolností, neboť zvláště Dietzlerova pragensiální produkce z počátku 40. let nepochybně reagovala na dobovou vydavatelskou poptávku (k tomu ještě níže). Za daného stavu znalostí tak poněkud paradoxně za nejvýznamnější Dietzlerovo publikované kartografické dílo musíme označit mapový list s vy-

⁵² Např. A. Kubiček v tomto směru napsal: „*Ve své době měl B. B. Werner u nás konkurenta pouze v Janu Josefu Dietzlerovi (zemřel 1744). Jeho pražské veduty jsou kresebně kvalitnější, snad proto, že je tvořil z vlastní záliby, mimo své povolání, s volností pohledových záběrů, nevázan ob-
jednávkami, až na korunovační průvod Marie Terezie z r. 1743*“ (Alois KUBIČEK, Barokní Praha v rytinách B. B. Wenera, Praha 1966, s. 17).

značením ležení císařských vojsk u Plzně [1733], v kontextu jeho tvorby poněkud záhadný solitér.

Hned na počátku Dietzlerovy dráhy stál poměrně prestižní úkol – oslovil jej totiž renomovaný autor Jan František Beckovský (1658–1725) s nabídkou na zpracování pohledů ze všech čtyř světových stran, plánu i vzhledu do interiéru pražského svatovítského chrámu. Tehdy 27-letý Dietzler jeho přání vyhověl; rytiny podle jeho podkladů zpracoval Marek Müller. Beckovský jich využil hned ve dvou svých spisech ke katedrále se vztahujících, vydaných souběžně v roce 1721, evidentně v souvislosti s beatifikací Jana Nepomuckého (jemuž Beckovský věnoval další spis, v němž se znovu objevilo Nepomukovo *castrum glorie* dle Dietzlerova návrhu), jemuž je přirozeně v obou knihách věnována pozornost. Zatímco úvodní série rytin je zcela identická (s. 3–10 obou tisků), z hlediska ostatní obrazové výbavy najdeme drobné odchylky. V obou tiscích je zastoupen ještě pohled do kaple sv. Vojtěcha (nesign.), pouze ve spise *Kurtzer Entwurff...* figuruje nově zřízený oltář s ostatky bl. Příbyslavy a Václavova průvodce Podivena (sign.), zatímco pouze v *Sanctae Divi Martyris Viti...* jsou to vyobrazení hrobu (sign.) a sochy Jana Nepomuckého (nesign., resp. uvedeno jen jméno rytce Müllera); vzdor tomu, že v několika případech nejsou rytiny signovány Dietzlerovým jménem, je pravděpodobné, že i předlohy k nim vznikly jeho prací. Dietzlerovo jméno najdeme i v předmluvě obou děl – Beckovský tu ve výstižné zkratce komentuje, proč se rozhodl do publikace zařadit pohledy na a do svatovítského chrámu i půdorys chrámu (chce tím vyhovět chvályhodné touze zbožného domácího a především zahraničního publika se s touto svatyní seznámit); oba texty jsou z principu příbuzné, avšak nikoli identické – „osobnější“ ve vztahu k autorovi je text v *Kurtzer Entwurff...*, kde Beckovský explicitně zmiňuje svou žádost vznesenou na Dietzlera; tento je zde uváděn jako *Königl. Residenz-Stadt Prag Patrius*, zatímco v druhém spisu je specifikován jako Malostrančan (*Joan. Joseph. Dieczler Micro-Pragenus*).

Zhruba z poloviny 20. let pocházela série (volných) grafických listů (event., ale spíše méně pravděpodobně, neidentifikovaná publikace), z níž pochází dvojí prospekt Roudnice nad Labem, pohled na Nelahozeves, na klášter Zbraslav a široké panorama Pražského hradu a Hradčan pořizované přes Mariánské hradby z Bořkovské zahrady. Všechny položky jsou shodně signovány (autor předlohy Dietzler, rytec Leihzelt), žádná není datována a žádná nenese číselné označení – tato skutečnost naznačuje, že se spíše jednalo o sérii volných listů než o album. Jednotné jsou rozměry (s výjimkou prospektu pořizovaného z Bořkovské zahrady, jenž má dvojnásobnou šířku), a také styl je do značné míry jednotný – všechny rytiny jsou označeny erbem / znakem majitele vyobrazeného objektu, resp. vrchnosti: v prvních třech případech je to erb lobkovický, dále znak kláštera zbraslavského a konečně erb doprovozený jménem Jana Kryštofa Bořka (1665–1729/1730), z jehož zahrady byl prospekt pořizován. Jedinou datační oporou pro celý soubor zůstává Venutova překresba

Dietzlerovy podkladové kresby zámku v Nelahozevsi, datované 1726. Je pravděpodobné, že někdy v té době vyšla i série grafik.⁵³ Pro Lobkovice Dietzler tehdy zpracoval i obrazový doprovod k oslavnému spisu vydanému u příležitosti 100. výročí založení Lorety (1726).

K edičním počínům pozdních 20. let, na nichž se Dietzler podílel, patří opakovaně zmiňované album valdštejské textilky v Litvínově (1728), a velmi pravděpodobně i list s prospektem Prahy a schematickým plánem města v levém spodním rohu. List je signován (předloha J. J. Dietzler, rytec A. Birckhart), nikoli datován, a jeho vydání u příležitosti kanonizace (sv.) Jana Nepomuckého (1729) nasvědčuje postava světce, jemuž andílek přináší mučednickou palmu a věnec. Snad právě tehdy mohl vzniknout i další panoramatický pohled na Prahu, pořízený z prostoru Křižovnického náměstí s kamenným mostem v popředí; v podobě rytiny se objevil roku 1735 ve Schrammově publikaci o slavných evropských mostech. Že vznikl jako podklad k nerealizované volné grafice je ovšem pouhá hypotéza, přičemž jak se o předloze dozvěděl Schramm, také netušíme (srov. výše s. 232).

Do téže doby spadá potom i určitý exot v kontextu Dietzlerovy tvorby. Snad především z důvodů finančních se Dietzler podílel na mapovém a obrazovém doprovodu Myllerova díla *Peregrinus in Jerusalem* (1729–1732), resp. minimálně jeho 5. knihy (součást III. svazku), vydané roku 1732 – v 1. knize (I. svazku, 1729) mapy ani prospekty nejsou, ve 2. a 3. knize (II. svazku, 1730) je jich sice celá řada, ovšem autor předlohy není uveden ani v jediném případě; část map a prospektů je nesignována, část opatřena jen jmény rytců (Jana) Hillera (*Hiller sculp. Pragae*) a (Gerharda?) Mansfelda (*Mansfelt sc.*; jako aktivní léta rytce Gerharda Mansfelda se uvádějí až léta 1739–1756). Ve 4. knize (součást III. svazku, 1732) jsou rytiny všeho všudy tři (jedna nesignovaná a dvě označené jménem rytce Müllera – *Müller sc.*; zřejmě jde o Marka Müllera, s nímž Dietzler spolupracoval na obrazové výbavě Beckovského publikací), a teprve v 5. knize narazíme na Dietzlerovo jméno. Šlo o práci ryze řemeslnou – prospekt Deir Semaanu i Valletty evidentně vznikl podle předlohy; zcela explicitní je potom popis ke schematické mapce Malty: *Verissima Effigies Maltae qvondam dictae Melitae in Affrica depicta Ao. 1717*, datující Dietzlerův vzor. Dietzlerovo jméno figuruje v knize ve spojení s pražským rytcem Janem Františkem Fischerem (*I. F. Fischer Sculp. Pragae*) – a na první pohled je zřejmé, že kvalita je vyšší než v případě rytin Hillerových, Mansfeldových i Müllerových.

Ve 30. letech Dietzlerův podíl zaznamenáme v případě *Sacri et Canonici Ordinis Præmonstratensis Annales* (1736) v podobě čtyř pohledů na strahovský klášter, přičemž jeho služby si v této době vyžádali i břevnovští benediktini – výsledkem byl obrazový doprovod k Ziegelbauerovým dějinám kláštera (k tomu níže). Své kvality Dietzler průběžně osvědčoval i jako autor předloh k volné grafice – nejspíše

⁵³ K dataci blíže kat. č. 25.

někdy ve 30. letech vyšel jeho pohled na III. hradní nádvoří (předloha je ve Venušově překresbě datována 1733), v jiných souvislostech připomínáme jeho mapu ležení císařských vojsk u Plzně roku 1733.

Odrazem Dietzlerova nesporného renomé byl podíl na korunovačním albu (1743), zachycujícím korunovační průvod, samotnou korunovaci Marie Terezie i další doprovodné ceremoniály (hold českých stavů; korunovační hostina). Album patří k mimořádným pramenům svého druhu (jakkoli typově se nejednalo o novinku) a Dietzlerův inovativní vklad v podobě širokoúhlých panoramat „městských interiérů“ je z hlediska jeho díla snad vůbec nejpodstatnějším momentem.⁵⁴ Prestižního a zřejmě i finančně lukrativního podniku (album nebylo vydáno jen v německé, ale i v české verzi) se na pokyn Marie Terezie ujal Jan Jindřich Ramhoffsky, dlouhá léta působící v úřadu desk zemských (1720–1745 registrátor, 1745–1760 český deklamátor).⁵⁵ S Dietzlerem se už z tohoto titulu musel dobře znát. Album se v minulosti opakovaně stalo předmětem pozornosti – jak z hlediska pražské ikonografie (i když zpravidla jen v podobě stále znovu reprodukováných prospektů či jejich částí), tak i v kontextu korunovace Marie Terezie a v širším rámci korunovačních aktů a především těch, jejichž paměť byla fixována analogickým způsobem; všestranné kulturněhistorické zhodnocení alba by přesto bylo žádoucí.⁵⁶

Při pohledu na korunovační album si dovedeme představit, že v plánu tehdy byla i oslava panovnice-mírotvůrkyně prostřednictvím plánu Prahy, zachycujícího významné fáze bojů o město v letech 1741–1742 (hypotézu zdůvodňuji v odstavcích věnovaných Dietzlerově pragensiální tvorbě), a zřejmě i další Dietzlerova aktuální válečná pragensia byla určena k publikování. Komerční lukrativnost vedutistických i mapových relací vztahujících se k válečným událostem v Praze mezi lety 1741–1757 (tedy v období války o rakouské dědictví a posléze války sedmileté) dokládají až překvapivé počty dobových tisků. Rychlost, jíž tyto materiály vznikaly, naznačuje

⁵⁴ Na mysli nám v této souvislosti tanou i další jeho práce – dvojí pohled na Hradčany a Hrad (1720), jakkoli bezprostředně nenavazující, ale přesto evokující ona široká panoramata, která se uplatnila v korunovačním albu, podobně jako pohled z Bořkovské zahrady přes Mariánské hradby (cca 1726); ve vztahu ke kresbám z roku 1720 P. Šimon poznamenal: „*V tomto směru je Dietzler možná předchůdcem kruhového panoramatu, který přišel do Evropy z Anglie a u nás měl své průkopníky v Antoniu Sacchettim a Ludvíku Kohlovi*“ (Patrik ŠIMON, *Odlesk perly. Umění baroka ze sbírky Patrika Šimona*, Jihlava 2011, s. 82).

⁵⁵ P. BURDOVÁ, Úřad desek zemských (jako pozn. 20), s. 344, 356; svůj úřad registrátora Ramhoffsky hrdě deklaruje i v košatém titulu obojí jazykové mutace korunovačního alba; tamtéž výslovně figuruje i příkaz panovnice (*Befehl / poručení*) ke zpracování publikace.

⁵⁶ Z hlediska pražské ikonografie nejnověji E. CHODĚJOVSKÁ, *Obraz Prahy* (jako pozn. 7), zvl. s. 261–265, 271–272; za inspirativní východisko komparativního pojednání o korunovačních albech pokládám práci Jiřího HRBKA, *České barokní korunovace*, Praha 2010.

pouhý fakt, že často šlo jen o adaptované starší veduty (v oblibě byl především Bosch – Sadeler a Hollar), do nichž byly, způsobem někdy až úsměvným, jen sekundárně dokreslovány válečné výjevy v podobě militární stafáže, trajektorií vystřelených kulí anebo požárů vybraných objektů (nutnost maximální obezřetnosti k dokumentární výpovědi těchto materiálů netřeba připomínat).⁵⁷

Teoretizovat na téma, oč o všechno jsme ochuzeni Dietzlerovou smrtí ve věku pouhých 50 let, by bylo samo o sobě absurdní, ovšem jeden nerealizovaný záměr je přece třeba zmínit. *Monumenta Augustae Domus Austriacae* je označení edičního podniku, realizovaného od roku 1750 a ve velkorysém rozvrhu připravovaného již někdy od 30. let; původní rozdělení do pěti knih bylo mírně pozměněno, v letech 1750–1760 vyšla kniha první, druhá (o dvou dílech) a třetí (také o dvou dílech), přičemž čtvrtá a poslední kniha (rovněž dvoudílná) byla vydána prací Martina Gerberta až roku 1772.⁵⁸ Spiritus agens byl Marquard Herrgott (1694–1762), jenž na díle začal pracovat ještě z podnětu Karla VI. (a prvním tištěným výsledkem byl trojdílný spis *Genealogia Diplomatica Augustae Gentis Habsburgicae*, 1737), a pokračoval za vydatné podpory jeho nástupkyně, Marie Terezie. Záměrem bylo evidovat – a to textově

⁵⁷ Průřez produkcí let 1741–1757 nabízí V. VOJTÍŠEK, Staré plány (jako pozn. 7), s. 5–9, č. 10–24; V. HLAVSA, Pražská barokní veduta (jako pozn. 7), s. 22–23, 61–65, č. 150–166 (válka o rakouské dědictví), s. 65–68, č. 167–178 (sedmiletá válka); zahraniční, především němečtí vydavatelé reagovali na očekávanou poptávku vpravdě operativně, jak svědčí např. anonymní tisk *Diarium der Königlich-Ungarischen Armee vor Prag, Und der Kayserl. Besatzung in Prag, wie solches von beeden hohen Theilen Vor und nach der Belagerung dem Publico gedruckt aber einzelen mitgetheilet worden. Nebst einem Grund-Riß der belagerten Stad Prag*, s. l. 1742 – nepřehlédneme, že přímo v názvu je deklarován plán, který je v záhlaví knihy, a na jejím závěru potom kombinace plánu a prospektu, tedy styl, jímž minimálně dvojí válečnou událost v tehdejší Praze zpracoval i Dietzler (NK Praha, 50 F 117; k dispozici je digitalizát); *Diarium* vyšlo pod aktualizovaným názvem i následujícího roku 1743, a i tentokrát bychom v obrazové výbavě našli kombinaci plánu a prospektu (Milan KREUZZIEGER, Praha na nejstarších grafických listech 1493–1757, Praha 1996, s. 33, č. 80, reprodukce s. 69, obr. 25; výpovědní hodnota též V. HLAVSA, Pražská barokní veduta (jako pozn. 7), s. 64, č. 163). – Klíčové vojenské operace i politický kontext války o rakouské dědictví a korunovace Marie Terezie v přehledné zkratce Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, Praha, Praha 2000, s. 393–396; politické a nedílně s nimi spjaté vojenské dějiny války o dědictví rakouské Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, Velké dějiny země Koruny české X. 1740–1792, Praha 2001, s. 15–34; v širokém dobovém rámci (včetně kulturněhistorického) Eduard MAUR, 12. 5. 1743. Marie Terezie. Korunovace na usmířenou, Praha 2003; nejnověji A. HNOJIL, Dobývání Karlovy brány (jako pozn. 1) – s bibliografií; speciálně k letům francouzské okupace Marie LIŠKOVÁ, Praha za války o země Koruny české (1741–1742), Pražský sborník historický 4, 1967–1968, s. 58–81 (ovšem bez znalosti Dietzlerových plánů a prospektů).

⁵⁸ *Monumenta Augustae Domus Austriacae I. Sigilla et insignia (...)*, Wien 1750; II/1–2. *Nummotheca Principum Austriae (...)*, Freiburg 1752–1753; III/1–2. *Pinacotheca Principum Austriae (...)*, Freiburg 1760; IV/1–2. *Taphographia Principum Austriae (...)*, St. Blasien 1772.

i graficky – rozličné památky spjaté s habsburskou dynastií v obvodu její říše. Tematický záběr je velmi výstižně zachycen na rytině podle předlohy Salomona Kleina (1747), objevující se v záhlaví hned prvního svazku *Monument* (1750): Marie Terezie je středobodem prostoru koncipovaného jako sál předků, obklopena jejich sochami, u nohou jí leží náhrobníky, nápisové desky, mince a medaile, stejně jako deska s erby, úhrnem tedy vše, co měl Herrgott a jeho spolupracovníci, a na prvním místě Salomon Kleiner (1700–1761), evidovat. Dietzlerův současník Kleiner získal věhlas již jako relativně mladý (především čtyřdílným prospektem Vídně, 1724–1737) a není divu, že právě on byl pověřen přípravou rozsáhlých obrazových příloh *Monument*.⁵⁹ Tím se již dostáváme bezprostředně k Dietzlerovi.

22. června 1741 (patrně nikoli bez souvislosti s aktuálním politickým vývojem) psala Marie Terezie nejvyššímu kancléři Filipu Kinskému o přípravných dokumentačních pracích, jež Herrgott s Kleinerem již od dob Karla VI. provádějí v obvodu rakouských dědičných zemí, přičemž projevila přání, aby se záběr *Monument* rozšířil i na české království, a jmenovitě na Prahu: „*Da nun auch in unserm Erb-Königreich Böhmeib und in specie zu Prag, lauth der hier ausfschlüssigen designation verschiedenen Grab Städte und Krufften nebst Inschriften und anderen Monumentis von denen österreichischen Hertzogen und Ertz Hertzogen Bestündtlich und ihre genaue Abzeichnung gedachten Patri Herrgott zu erwohnt....*“, a to opět za spoluúčasti Salomona Kleina. Panovnice v té souvislosti nařizuje, aby se Kleinerovi v jeho činnosti dostalo všestranné podpory. O dva měsíce později (29. srpna 1741) však již na základě Herrgottova sdělení oznamovala, že se Kleiner do Prahy vydat nemůže, a současně vyjádřila svůj souhlas s tím, aby potřebné kresby provedl v Praze usedlý malíř Dietzler nebo jiný vhodný kandidát, jehož by Herrgott zplnomocnil („... *zu gedachter Abzeichnung anstatt des Kleiner ein gewisser zu Prag befindlicher Zeichner nahmend Titzler oder aber ein anderes taugliches Subjectum, welches sich mit seiner des Herrgotts Vollmacht legitimirn würde, ohngehindert zugelassen werden möchte*“). Na tomto základě vydala kancelář 4. září 1741 nařízení, v němž je znova obsažena informace o stanovisku Marie Terezie s tím, že zplnomocněnému malíři se má při jeho práci dostat plné podpory.

Na zadání se skutečně začalo pracovat – vznikl (nedatovaný a nepodepsaný; o Dietzlerovu ruku však téměř s jistotou nejde) seznam náhrobníků, resp. dvanácti osob pohřbených v Praze („*Derer zu Prag begraben liegenden Hertzogen und Ertzhertzogen von Österreich*“); na prvním místě figuruje Přemysl Otakar II. (sice Přemyslovec, ale od roku 1251 vévoda rakouský), nejmladší evidovanou osobou je Eleonora,

⁵⁹ Z poměrně obsáhlé literatury o Kleinerovi uvádíme alespoň soubornou práci Peter PRANGE, *Salomon Kleiner und die Kunst des Architekturprospekts*, Augsburg 1997.

dceru Maxmiliána II.⁶⁰ To je však to jediné, co o celé záležitosti víme. Zda Dietzler v bouřlivé době počátku 40. let vůbec začal něco připravovat, není známo. Určitou indicií negativního závěru může být rytina, zachycující pohled do svatovítského chrámu s královským mauzoleem a také varhanami, zničenými za pruského ostřelování Prahy 1757, což je současně datum ante quem pořízení kresby – dílo neznámého rytce dle předlohy Salomona Kleinera, zhotovené pro čtvrtý díl *Monument (Taphographia Principum Austriae...)*.⁶¹

Podíváme-li se na **sociální strukturu objednavatelů Dietzlerových prací**, konstatujeme, že sahá od panovnického dvora přes šlechtu a církevní instituce až po městské obce. Pracovní vazba k panovnickému dvoru byla sice jen vzdálená a svého druhu zprostředkovaná, přece však i ona stojí za zmínku. Je to především dvojice map komorního panství Brandýs (ve druhém případě i dalších komorních panství na východ od Prahy) z let 1721 a 1723 (kat. č. 4, 16), reagující na aktuální dobové potřeby panovnického páru. Mapy Dietzler zhotovil ve spolupráci s Františkem Ignácem Kayserem, jehož jméno je v obou případech prezentováno na daleko prestižnějším místě – v roce 1721 dokonce jen iniciálami, v roce 1723 pak ve spodní části kartuše s oslavným textem na panovníka toho roku korunovaného; Dietzler je v prvním případě podepsán při spodním okraji brandýského prospektu, ve druhém potom v pravém dolním rohu celé mapy, s příznačným slůvkem *fecit*. Reálný podíl Kayserův a Dietzlerův těžko odlišíme, s výjimkou prospektů, jež jsou nepochybně Dietzlerovým dílem (ostatně datace na mapě z roku 1723 ve spodní části brandýského prospektu je psána jeho rukou). O souvislosti pořízení obou map můžeme sice jen spekulovat, ovšem oslavné texty na královnu Alžbětu Kristýnu coby Dianu v případě mapy starší (1721) a na panovníka na mapě mladší (1723) dávají s velkou měrou pravděpodobnosti tušit, že mapy měly souvislost s loveckými kratochvílemi na brandýském panství, a to jak v roce 1721, tak 1723.⁶²

V roce 1721 byl Dietzler navíc zapojen do příprav návštěvy panovnice na křivoklátském panství (srov. níže v souvislosti s jeho kontakty s Valdštejnem), v roce

⁶⁰ Citované písemnosti a seznam náhrobníků NA Praha, Staré české místodržitelství 1741/II/d/2; opisy písemností (nikoli však již seznamu náhrobníků) tamtéž, Česká komora, 1741/IX/c/22.

⁶¹ *Schema mausolei regum Bohemiae, quod Pragae est in divi Viti* – drobná reprodukce Vít MAZAČ – Kateřina MAZAČOVÁ, Grafická vyobrazení interiéru katedrály sv. Víta ze 16.–19. století, *Ars linearis* 2, 2010, s. 48–57, zde s. 53, obr. 6, komentář k dataci s. 54.

⁶² Stručná zmínka o lovu na brandýském panství roku 1721 Jiří HRBEK, Císařský hon na křivoklátském panství v roce 1721, *Rakovnický historický sborník* 8, 2011, s. 5–27, zde s. 24; k pobytům panovnického páru na brandýském panství roku 1723 srov. kat. č. 16.

1723 se snad organizačně podílel i na technických přípravách korunovační hostiny.⁶³ Je svým způsobem zvláštní, že nikdy později již nejsme schopni tak těsné vazby ke dvoru v Dietzlerově případě zachytit, jako právě na samém počátku jeho úřední dráhy.

Kvantitativně viděno můžeme mít za téměř jisté, že většina objednavatelů Dietzlerových služeb se rekrutovala z prostředí šlechtického, ať již šlo o vyměřování sporných úseků hranic, dílů či celých panství. Touto cestou přišel Dietzler do kontaktu s celou řadou šlechticů, resp. zpravidla možná spíše jejich úředníků, kteří ve vztahu k vrchnosti představovali jakousi prodlouženou ruku a ve vztahu k zemským měřičům nabízeli neocenitelné služby zprostředkováním přístupu ke starším písemným a především mapovým elaborátům (příznačně i Dietzler, stejně jako další zemští měřiči, opakovaně staré hraniční mapy překresloval), ale i v podobě znalosti místních poměrů. Jen s představiteli některých šlechtických rodů potom Dietzler vstoupil v bližší pracovní kontakt, překračující rámec pracovních aktivit zemského měřiče. Tohoto druhu byly Dietzlerovy vazby především k Lobkovicům a zvláště pak Valdštejnům – jedni i druzí příznačně náleželi k nejaktivnějším zadavatelům / mecenášům volných grafik i celých alb, event. knižních publikací prezentujících architekturu zasazenou v kulturní krajině, stejně jako hospodářské provozy, ale také třeba objednavatelům rodových portrétů.

V prvním případě, tedy Lobkoviců, můžeme spolupráci s Dietzlerem datovat k polovině 20. let – někdy v té době totiž vzniká trojice prospektů, publikovaná v podobě Leihzeltových rytin (k tomu výše), a to dvojí veduta Roudnice nad Labem a pohled na zámek v Nelahozevsi (rukopisný podklad je datován 1726), zasazený v širokém panoramatu s vinicemi a krajinou na obou březích řeky Vltavy, v pozadí s Dietzlerovým oblíbeným Řípem (objeví se i na horizontu jeho pohledu ze svatovítské věže, 1742). Ve všech třech případech je k prospektům připojen i lobkovický erb (kat. č. 25a, c, d). Na týž rok 1726 potom připadlo sté výročí založení pražské Lorety – fundace, k níž Lobkovicové měli od počátku velmi těsnou vazbu. Při této příležitosti vyšel pamětní spis, jehož oslavný (pod)tón ve vztahu k Lobkovicům vysvítá již z košatého názvu, v němž je jmenovitě uváděn Filip Hyacint z Lobkovic (1680–1737), s jehož jménem je spjat stavební rozkvět Roudnice a můžeme s ním s velkou pravděpodobností spojit i zmíněnou objednávku dvojího prospektu města. V rámci loretánského tisku figuruje Dietzlerovo jméno dvakrát – podle jeho podkladu vznikla mimořádně detailní Delsenbachova rytina slavnostně vyzdobeného

⁶³ Mělo by se jednat o plán rozmístění stolů při korunovační hostině ve Vladislavském sále (srov. k tomu ale komentář kat. č. 17); Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka, Praha – Litomyšl 2001, s. 562, dokonce zmiňuje i Dietzlerův podíl na výzdobě sálu, při jejímž koncipování měl ovšem hlavní slovo dvorní scénograf Giuseppe Galli-Bibiena. Týž autor potom hypoteticky spojil právě s touto korunovací i Dietzlerův pohled na III. hradní nádvoří, ačkoli je podle všeho mladší (srov. kat. č. 43).

průčelí Lorety těsně po monumentálních dientzenhoferovských úpravách, přičemž vedle plastické výzdoby (dle smlouvami dokumentovaného postupu prací soudě, v průběhu roku 1726 reálně dokončené jen zčásti) zaznamenáme ve spodní části i pás erbů;⁶⁴ Dietzler pak vytvořil předlohu i pro Birckhartovu rytinu aversu a reversu Vestnerovy pamětní medaile (srov. blíže kat. č. 26b). Různé formáty průčelí Lorety naznačují, že tento list byl vydán i ve formě volné grafiky.

V případě Valdštejnů představoval klíčovou osobu Jan Josef z Valdštejna (1684–1731).⁶⁵ Jeho první doložitelný kontakt s Dietzlerem spadá do roku 1721 – tehdy v létě cestovala z Karlových Varů do Prahy císařovna Alžběta Kristýna, a Valdštejna, majitele křivoklátského panství, poctila přijetím nabídky k účasti na lovu v polesí Nový Dům. Součástí důkladných příprav byl výběr rafinovaného krajinného rámce a posléze výstavba loveckého ležení, jež muselo odpovídat vysokým nárokům na zachování dvorské hierarchie. V tomto momentu narazíme na Dietzlerovu účast – jeho dílem jsou minimálně schémata rozložení budov loveckého ležení a není vyloučeno, že ani tím jeho podíl nekončil. Nic bližšího ovšem nevíme. Každopádně když Valdštejn krátce po lovu nechal vytisknout pamětní spis o této události, byl doprovázen dvojicí rytin od Jana Františka Fischera podle návrhu Johanna Petera Bredaela, v tomto případě se tedy Dietzler neuplatnil.⁶⁶

Pomineme-li náhodně dochovanou mapu sporných pozemků při Flájském potoce, hraničním mezi valdštejnským panstvím Duchcov a panstvím Purschenstein saských kurfiřtů (1722), potom vrcholné Dietzlerovo dílo pro Valdštejny spadá do let 1727–1728. Jan Josef z Valdštejna tehdy přistoupil k doposud unikátnímu edičnímu podniku – bylo jím propagační album jeho litvínovské textilky, jako typ tisku v českém prostředí představující naprostou novinku (původní předpoklad 45 listů byl zredukován na 20). Ke spolupráci povolal Václava Vavřince Reinera (1689–1743), umělce zvučného jména, jenž pro Valdštejny pracoval opakovaně (nejznámější je jeho rodová galerie předků); Dietzlerova účast na celém podniku byla do určité míry dílem shody okolností, ale v každém případě vypovídá o jeho renomé. Ostatními pracemi vytížený Reiner totiž za sebe navrhl nejprve krajináře Weisse, který se před krátkým časem přistěhoval z Drážďan do Prahy, avšak k dohodě s Valdštejnem zjevně nedošlo; volba poté padla na další dva zkušené kreslíře – Jana Kryštofa Turnera (jím zhotovené listy do alba jsou signovány *I. Turner*, případně *I. C. Thurner*; v literatuře bývá někdy uváděn i jako Tumer) a Jana Josefa Dietzlera. Zatímco Turner zpracoval 16 listů s vyobrazením jednotlivých fází výrobního procesu (jako rytci jsou uvá-

⁶⁴ Jiří KAŠE, Předdvůří a balustráda pražské Lorety, *Památky a příroda* 11, 1986, s. 207–213 (evidence smluv a účetního materiálu ve vztahu k výzdobě průčelí s. 207–210).

⁶⁵ O něm J. HRBEK, Barokní Valdštejnové (jako pozn. 7), dle rejstříku s. 856.

⁶⁶ J. HRBEK, Císařský hon (jako pozn. 62), o pamětní publikaci s. 23–25.

Obr. č. 7a–b. Dietzlerova originální perokresba veduty Litvínova, jež v podstatě beze změny vplynula do Reinerova titulního listu alba valdštejnské textilky (1727/1728). V případě tohoto prospektu máme navíc možnost porovnat Dietzlerův originál a Venutovu překresbu (1814). – Národní galerie v Praze, inv. č. K 23666; kat. č. 29. Fotografie © Národní galerie v Praze 2016. / Österreichische Nationalbibliothek, Wien, inv. č. E27551C; kat. č. 29.

děni J. Fischer a A. Birckhart), Dietzler připravil úvodní tři „topograficko-kartografické“ listy (č. 2–4), přičemž vyhotovil taktéž prospekt Litvínova pro titulní list, byť v tištěné podobě signovaný pouze Reinerovým jménem (*Wenzes. Laurent. Reiner Inv. et delineavit*). Dochoval se v originální perokresbě, Dietzlerem signované (obr. č. 7a). Toto panorama Reiner přejal naprosto v úplnosti, pouze bukolickou scénu v popředí a vůz směřující po cestě k městu nahradil alegorií hospodářství a obchodu, potažmo apoteózou Karla VI.⁶⁷ Rytcem prvních čtyř listů byl opět A. Birckhart, a ačkoli Dietzlerovým jménem jsou signovány jen tři z nich, album litvínovské textilky se stalo jedním z jeho nejznámějších děl – zmiňováno je již v Jahnově přehledu jakožto „*Die Prospekte und Aufzüge der Oberleutensdorfer Tuchfabrik*“, přičemž v rozšířené tištěné verzi je v poznámce připojen i výběrový popis.⁶⁸

Z prostředí církevních institucí se jako profilující jednoznačně jeví dva kláštery – břevnovský a strahovský. V obou případech máme doloženy pouze Dietzlerovy prospekty klášterních areálů, jakkoli není vyloučeno, že jejich představení v případě potřeby využili i Dietzlerových služeb měřických.⁶⁹ Břevnovští benediktini pověřili Dietzlera přípravou prospektů pro reprezentativní publikaci věnovanou dějinám kláštera (1740).⁷⁰ Kniha je opatřena několika rytinami, z nichž nejznámější jsou Dietzlerova široká panoramata s kláštery v Broumově a Lehnickém Poli; Dietzlerovým dílem je rovněž mariánský sloup v Kladně, ovšem zobrazený nikoli na místě svého určení, ale jen sám o sobě (snad Dietzler kreslil dle Hiernleho modelletta?); nesignovaný je potom mariánský sloup v Broumově, jenž event. může (ale také nemusí) být dílem Dietzlerovým. Je jednou z nevysvětlitelných záhad (nebo minimálně přijatelné vysvětlení neznám), z jakého důvodu se v rámci obrazového doprovodu

⁶⁷ Souvislosti vzniku alba vyložil Pavel PREISS, Václav Vavřínek Reiner. Dílo, život a doba malíře českého baroka I, Praha 2013, s. 123, 126; Petr MACEK, František Maxmilián Kaňka a architektura barokního minimalismu, in: Barokní architektura v Čechách, red. Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík, Praha 2015, s. 331–351, zde s. 334 a 335 v popiskách k reprodukcím 3. a 4. listu alba zjevně jen nedopatřením konstatoval, že Dietzler listy zhotovil dle návrhů V. V. Reinera. – O Dietzlerově podkladové perokresbě k titulnímu listu srov. blíže kat. č. 29.

⁶⁸ Z. HOJDA, Osvícenský příspěvek (jako pozn. 2), s. 469–470; J. Q. JAHN – J. A. von RIEGGER, Etwas Weniges über Prospekte (jako pozn. 2), s. 129–130.

⁶⁹ V případě Břevnova vyslovuji negativní závěr (minimálně z hlediska stavu dochování) na základě studie Jitka KŘEČKOVÁ – Petra NEVÍMOVÁ, Konvolut map a plánů břevnovského kláštera, in: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu, red. Alena Pazderová, Praha 2003, s. 73–80.

⁷⁰ Magnoald ZIEGELBAUER, Epitome Historica Regii Liberi, Exempti, In Regno Bohemiae Antiquissimi, Celeberrimi, Ac Amplissimi Monasterii Brevnoviensis Vulgo s. Margarethae Ordinis S. Benedicti Prope Pragam, Coloniae 1740, mariánský sloup v Broumově za s. 134, ostatní dle kat. č. 59.

Ziegelbauerova díla neobjevil samotný Břevnov. Zvláště když Dietzlerův prospekt kláštera prokazatelně vznikl (je dochován); navíc svými rozměry nápadně odpovídá rytinám s prospekty Broumova a Lehnického Pole. (Shodou okolností je to též případ jako čtvrtý pohled na Litvínov, kdy je dochován právě a pouze ten Dietzlerův rukopisný podklad, který bezprostředně nesloužil pro zhotovení rytiny.)

Premonstrátský klášter Strahov byl Dietzlerovou rukou (ačkoli příslušný list není signován) zvětšen v reprezentativní řádové publikaci L. H. Charlese, vydané roku 1736 (kat. č. 48). Na listu přicházejí čtyři shodně velká pole s pohledy na klášter od čtyř světových stran – jde v jistém smyslu o sumu Dietzlerovy strahovské ikonografie, o níž máme k dispozici doklad již z počátku 20. let. K jednomu z polí je znám i podkladový originál, Dietzlerem signovaný a datovaný (1721; kat. č. 9); díky tomu jej můžeme prakticky s jistotou prohlásit za autora všech čtyř prospektů, vzniklých snad shodně onoho roku 1721; není bez zajímavosti, že i na rytinách byl zachován krajkový dekor legendy, jehož Dietzler užil.

A konečně je třeba připomenout jednu profesní skupinu – **rytce**, kteří Dietzlerovy rukopisné předlohy převáděli do podoby, v níž mohla být publikována. Tento okruh čítá zhruba desítku osob – renomovaných i méně známých rytců, z nichž jeden jediný s Dietzlerem spolupracoval dlouhodobě.⁷¹ Jde o mimořádně výkonného Antona Birckharta (Birkharda) (cca 1677 – cca 1748), od roku 1711 působícího v Praze, jehož prací byla i celá řada rytin dle předloh Dietzlerových, určených pro obrazovou výbavu knih stejně jako k publikování v podobě volných grafik. Jednalo se i o práce, které Birckhart nejen ryl, ale také vydával a posléze prodával – indikátorem jsou formulace typu „*Birckhart sculpsit et vendit Pragae*“, s nimiž se setkáváme např. na komerčně nepochybně úspěšném „svatojánském“ listu s panoramatem Prahy a drobným plánem města (nejspíše 1729). Birckhartův záběr sahal od monumentálních městských panoramat po běžné svaté obrázky na levném papíře, prodávané na jednotlivých poutních místech – jím vyrytý obraz patronky poutního kostela sv. Anny v Sudějově (cca 1728) je sám o sobě zcela běžný, zde jej zmiňujeme především jako určitou anomálii v kontextu Dietzlerova díla.

S ostatními rytci se Dietzler pracovníčně potkával jen při jedné či několika málo příležitostech. Na samém počátku jeho dráhy to byl Marek Müller († 1738), jenž ryl Dietzlerovy předlohy do dvojího Beckovského spisu o svatovítském chrámu, v polovině 20. let Johann Adam Delsenbach (1687–1765) a Johann Friedrich Leihzelt (Leizelt, Leizel). Z Delsenbachovy ruky známe doslova jeden jediný list vytvořený na základě Dietzlerovy předlohy (průčelí Lorety, 1726), což může překvapit vzhledem k tomu, že daleko více než kdo jiný, „univerzálního“ Birckharta nevyjímaje, se právě Delsenbach blížil Dietzlerovu výraznému zaměření na architekturu a její kra-

⁷¹ Následující stručný přehled rytců spolupracujících s Dietzlerem vychází z katalogu díla a jednotliviny nejsou tedy citovány.

Obr. č. 8. V podobě originální kresby dochovaný Dietzlerův prospekt klášterního areálu v Břevnově (před 1740), představující dosud neznámou položku klášterní ikonografie (srov. komentář v katalogu), velmi pravděpodobně vznikl jako součást obrazového doprovodu Ziegelbauerových dějin břevnovského kláštera, v publikaci se však nakonec z neznámých důvodů neobjevil. – Královská kanonie premonstrátů na Strahově, GS 32856; kat. č. 58.

jinný rámeček (z nejznámějších jeho počínů stačí připomenout album liechtensteinských panství). Plná pětice rytin nese jméno J. F. Leihzelta, postavy velmi problematicky zachytitelné (zjevně ne náhodou ji nenacházíme ani ve specializovaných lexikách), čehož v Dietzlerově případě litujeme obzvláště, neboť ona pětice nemusela být číslem konečným a otazník zůstává i nad celkovou podobou výsledku (srov. kat. č. 25) Dietzlerovy spolupráce s Leihzeltem. Pod několika Dietzlerovými grafikami v Myllerově díle *Peregrinus in Jerusalem* je jako rytec uveden Jan František Fischer († 1740), a trojice rytců si pak rozdělila soubor Dietzlerových předloh pro korunovační album: Johann Andreas Pfeffel st. (1674–1748), Michael Heinrich Rentz (1698–1758) a Martin Tyroff (1705–1758).⁷²

Jen jediný z rytců, s nimiž Dietzler spolupracoval, stabilně sídlil v Praze – byl to A. Birckhart, a (i) pod tímto zorným úhlem je intenzita jejich společných aktivit snadno vysvětlitelná. S mimopražskými rytci byl Dietzlerův kontakt příležitostný – platí to o J. A. Delsenbachovi, působícím v Norimberku, s nímž se Dietzler potkal při jedné jediné zakázce, u některých dalších rytců předpokládáme, že měnili svá působiště, eventuálně jsou naše znalosti v tomto směru beznadějně fragmentární (příkladem může být J. F. Leihzelt). Rytci zvučných jmen, kteří zpracovávali Dietzlerovy předlohy pro korunovační album (J. A. Pfeffel působil v Augsburgu, M. H. Rentz na Kuksu a M. Tyroff v Norimberku – ve všech případech je lokalita hrdě uváděna u jejich jmen, podobně jako často činíval A. Birckhart), spíše než okruh Dietzlerových kontaktů odrážejí středoevropský rozměr dobové knižní kultury.

Závěr

Ve svém posmrtně vydaném spisu *Introductio in universam geographiam* (1624) Philipp Clüvers (1580–1622) uvádí, že mapa je „*pictura, qua situs Terrae vel ejus partes in plano artificiose describitur*“.⁷³ Podobně lapidárních citátů odrážejících dobové vnímání „obrazů krajiny“ je více – explicitně vyjadřují to, co je nad mapami,

⁷² Birckhart P. VOIT, Encyklopedie knihy (jako pozn. 6), s. 121–123; Müller tamtéž, s. 613; Delsenbach tamtéž, s. 203, album liechtensteinských panství Hellmut LORENZ, Die Ansichten-Serie der Liechtenstein-Schlösser von Johann Adam Delsenbach, in: Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böhmisches Krone, hg. Marek Vařeka – Aleš Zářický, Ostrava – Vaduz 2013, s. 455–468; Fischer P. VOIT, Encyklopedie knihy (jako pozn. 6), s. 266; Pfeffel tamtéž, s. 683; Rentz tamtéž, s. 745–746 a především monografie J. ŠERÝCH, Michael Rentz fecit (jako pozn. 38); Tyroff P. VOIT, Encyklopedie knihy (jako pozn. 6), s. 954.

⁷³ Cit. dle Gerhard LEIDEL – Monika RUTH FRANZ, Von der gemalten Landschaft zum vermessenem Land. Eine Ausstellung des Bayerischen Hauptstaatsarchivs zur Geschichte der handgezeichneten Karte in Bayern. München, 6. Oktober bis 22. Dezember 2006, München 2006, s. 17, pozn. 15.

plány, vedutami / prospekty zřejmé: hranice mezi mapou a obrazem, tak jak ji vnímáme dnes, neexistovala. Což je v souvislosti se zemskými měřiči moment velmi podstatný – muselo se jednat o lidi s technickým myšlením, ale současně výtvarným nadáním. Míra i poměr obojího byla přirozeně u různých osob různá, přičemž bez nadsázky můžeme říci, že dílo Jana Josefa Dietzlera představuje modelový a v prostředí zemských měřičů poměrně ojedinělý případ plynulého propojení mezi mapou krajiny a jejím obrazem.⁷⁴ Výmluvným dokladem jsou již Dietzlerovy rané mapy komorních panství (1721, 1723; spolu s F. I. Kayserem), odrážející sepětí mapy a obrazu, jakož i dvojedinou tvář Dietzlerovy tvorby: kartografickou a ikonografickou.

Obojí se prolíná i na plánu a prospektu Budňan (1727) i na pragensiích – Dietzler stejně dobře uměl zpracovat detailní plán Prahy jako její prospekt; v případě zachycení některých fází válečných událostí let 1741–1742 přímo volil paralelní zachycení obrazové a mapové. Právě v Praze muselo být obtížné se v konkurenci prosadit, a skutečností je, že z pohledu komerčního Dietzler zůstal ve stínu především F. B. Wernera. Z hlediska kvality práce je naopak naprosto evidentní, že Dietzler Wernera převyšoval – dokonalá znalost města i kreslířského a kartografického řemesla je zřejmá z každé položky pomyslného katalogu jeho pragensií. K tomu přistupuje volba netradičních úhlů pohledu (stanovišť),⁷⁵ pohledů do „interiéru města“ (široké prospekty v korunovačním albu) stejně jako autorství průkopnického (jakkoli později nenásledovaného) plánu Prahy; nepochybuji o tom, že minimálně část jeho rukopisných pragensií z počátku 40. let byla zamýšlena jako podklady pro rytiny – ovšem nerealizované, a i v důsledku toho zůstává zvláště Dietzler-kartograf do značné míry „zapomenut“.

Dokumentární hodnota Dietzlerova díla představuje námět samostatného pojednání. Zhodnocení jednotlivých položek kartografických i ikonografických by nutně předpokládalo detailní regionální studium, ideálně kombinované s terénním výzkumem (srov. obr. č. 6). Veduty by bylo třeba zařadit do kontextu ikonografie jednotlivých lokalit (zpravidla by stály na jeho počátku), zatímco dokumentární hodnotu

⁷⁴ Specifickým, ale přece i z hlediska obecných trendů výmluvným dokladem spojitého vnímání obrazu (prospektu) a mapy je popis ke schematické mapce ostrova Malta (a sousedních ostrůvků Comino a Gozzo) v rámci 5. knihy Myllerova spisu *Peregrinus in Jerusalem* (1732), k níž Dietzler připravoval předlohu: *Verissima Effigies Maltae qvondam dictae Melitae in Affrica depicta Ao. 1717*; samo slovo *effigies* je již od středověku polysémantické (mohlo být označením jak sochy, tak obrazu), a jak je zřejmé, jeho významové pole vlastně zahrnovalo jakékoli zobrazení.

⁷⁵ Svědčí o tom již jeho rané kresby z roku 1720 s pohledy na Hradčany a Pražský hrad přes malostranské střechy, stejně jako prospekty zachycující prostor v okolí Mariánských hradeb (srov. komentář k obr. č. 9). E. CHODĚJOVSKÁ, *Obraz Prahy* (jako pozn. 7), s. 282–285, poněkud relativizovala konstatování starší literatury o originalitě Dietzlerova stanoviště na Křižovnickém náměstí (pohled přes kamenný most na Malou Stranu, Hradčany a Hrad, cca 1729, tisk 1735); obecný postřeh o originalitě volby stanovišť s. 283.

Obr. č. 9. Na prospektu originálně pořízeném přes zíd-
ku a část zahrady od letohrádku Jana Kryštofa Bořka,
tj. zhruba z okolí dnešních ulic Pod Hradbami a Na
Ořechovce (cca 1726), je v širokém panoramatu zachy-
cen pás Mariánských hradeb v úseku od Královského
letohrádku dále k západu okolo Hradu a Hradčan;
v pozadí je potom patrný hradební úsek známý jako
tzv. Hladová zeď. Úhel pohledu je značně nezvyklý,
jakkoli primárně mohlo jít o pouhou náhodu v po-
době Bořkovy objednávky; pásma Mariánských hra-
deb zachycují ještě minimálně tři další Dietzlerovy
prospekty – všechny pocházejí z počátku 40. let, dva
prospekty (a plány) mapují tehdejší vojenské operace
v okolí dvojice zdejších bran (Karlovy, neboli Písecké
či Bruské, a Říšské, neboli Strahovské) a konečně třetí
nabízí pohled z opačné strany. Mariánské hradby jsou
na něm zachyceny přes Jelení příkop z věže katedrály
sv. Víta; stojí za pozornost, že v levé části tohoto pro-
spektu (1742) je poměrně podrobně zachycen i troj-
úhelníkový areál Bořkovské zahrady, solitér ležící vně
hradebního pásu, a to právě v roce, kdy byl v průběhu
francouzského obléhání Prahy areál zahrady i leto-
hrádku poničen (Michal FLEGL, Střešovice tisícileté,
Praha-Břevnov 1999, s. 11; TÝŽ, Ořechovka. Od vi-
nice přes barokní zahradu k zahradní čtvrti, Praha-
-Břevnov 2000, s. 7–8); tentýž areál se objevil již
dříve jako jedna z „aktualizací“ na Dietzlerově pro-
spektu Prahy (1729?) inspirovaném vedutou Ouden
Allenovou. – Národní galerie v Praze, inv. č. R 142950;
kat. č. 25b. Fotografie © Národní galerie v Praze 2016.

Obr. č. 10. Krajina na břehu Vltavy, západně od Bohnic, v okolí usedlostí Lísek a Tříkrálka, pohled přes tok Vltavy od Sedlce (1731). Souvislosti vyhotovení této kresby není možné ani odhadnout – hypoteticky mohla stejně dobře vzniknout z úřední potřeby (podobně jako např. daleko známější mapa okolí Bohnic přísežného mlynáře Matěje Myslivečka z roku 1738) jako z čistě osobního zájmu Dietzlerova. – Památník národního písemnictví, Praha, Sbírka Jiřího Karáska ze Lvovic, inv. č. IK 1232; kat. č. 39. Sken Viktor Vaniš.

map by bylo možné posoudit teprve na základě bližší znalosti účelu a okolností jejich vzniku. Mapy se navíc přes nezřetelnou hranici prolínaly s obrazovými mapami (ukázkově krajina u Bohnic – srov. obr. č. 10) a ovšem zpětně s prospekty. V tomto směru lze potom jen sotva učinit více, než připomenout známé postuláty o způsobech vidění a zobrazování, o barokních prospektech měst i krajiny jakožto amalgamu ideálu a reality. Pokřivené prostorové vazby (v zájmu estetického vyznění celku), předimenzované či naopak marginalizované budovy či areály, ale také smysl pro detail – reálný i fiktivní, to vše patřilo do způsobu práce vedutistů. Jakkoli samozřejmě to dnes již zní, není příliš vzdálena doba, kdy se sčítaly chalupy a uvažovalo nad architektonickou podobou kostela i tehdy, kdy je na první pohled zřejmé, že jde o pouhé ikony.⁷⁶

⁷⁶ Jako ilustrativní jednotlivinu k naposled uvedenému možno uvést postřeh Kubičkův: „*Werner si kupř. jako jediný ze současných zobrazitelů Prahy poprvé povšiml původního gotic-*

Dietzlerovo dílo ikonografické i kartografické je až na naprosté výjimky původní (stranou pochopitelně zůstávají kopie starších map, vyhotovené pro úřední potřebu). Ukázkovým příkladem Dietzlerovy originality jsou jeho veduty, v řadě lokalit představující vůbec nejstarší položku ikonografie, a i v těch několika případech, kde bychom prospekty našli již před Dietzlerem, s jeho dílem souvislost nevykazují. Velmi invenční dokázal být Dietzler i v Praze, vzdor řadě předchůdců, přičemž k ojedinelým výjimkám patří „nepomucenský“ prospekt Prahy s plánem (cca 1729), kde očividně vycházel z širokého panoramatického pohledu na město od Folperta van Ouden Allena (tisk 1685).⁷⁷ (Již s ohledem na výrazně menší rozměry ve vztahu k předloze o výšce 1000 mm a šířce 2100 mm je Dietzlerův prospekt podstatně zběžnější, ovšem současně „aktualizovaný“ – příkladem může být Bořkovská zahrada s letohrádkem na severním předpolí Hradu z počátku 18. století; v ideálním případě by důsledné studium „aktualizací“ mohlo upřesnit datování ve smyslu *data post quem*.)

Nabízí se v té souvislosti přirozeně otázka, zda i Dietzler byl kopírován či překreslován, resp. sloužil jako vzor. Specifický případ Venutových překreseb můžeme ponechat stranou a za nejznámější v naznačeném směru bezpochyby označit čtveřici kukátkových pohledů (stranově obrácených), rytých Johannem Christianem Nabholzem (1752 – cca 1796). Vydány byly zřejmě okolo roku 1780 augsburským vydavatelstvím Císařské Františkovy Akademie (Academie Imperiale) a zachycují centrální místa Prahy, resp. Starého a Nového Města: dvojice pohledů na Staroměstské náměstí, pohled na navazující Malé náměstí a konečně na novoměstský Dobytčí trh (Karlovo náměstí). Kopírovaným vzorem byly příslušné části Dietzlerových prospektů z korunovačního alba (1743), což spolu se skutečností, že kukátkové pohledy nejsou datovány, vedlo opakovaně k tomu, že i ony bývají kladeny do roku 1743 a spojo-

kého tvaru oken průčelí velké radní síně Staroměstské radnice, důležitého detailu, který Dietzler přehlédl“ (A. KUBÍČEK, Barokní Praha (jako pozn. 52), s. 17–18), čímž na druhou stranu naprosto nepodceňují význam dokumentárních detailů; sám Dietzler např. na své kresbě části Hradčan (kat. č. 3a) zanechal jedinečné svědectví o slunečních hodinách na domě v Nerudově ulici 15 (Jiří FOMÍN, Staropražské sluneční hodiny, in: Věstník Klubu za starou Prahu [6], 2005, č. 1, s. 23–24; online: stary-web.zastarouprahu.cz/ruzne/fomin.htm). – Dokumentární výpověď Dietzlerova pohledu přes Jelení příkop na severní předpolí Pražského hradu (a to včetně architektury i prvků kulturní krajiny vně hradební linie) detailně rozebral V. FABIAN, Dietzlerova kresba (jako pozn. 7); jako sonda do výpovědní hodnoty – o realitě i ideálu – Dietzlerových venkovských prospektů mohou sloužit Lnáře (R. ŠIMŮNEK, Kulturní krajina (jako pozn. 7), s. 435–436). „Doslova“ pojímá výpověď Dietzlerova plánu rozložení císařských oddílů okolo Plzně Jaroslav MAŠEK, Plzeň a okolí na rytině z roku 1741, Minulostí Západočeského kraje 21, 1985, s. 127–133 – konfrontace s realitou doloženou jinými prameny má zpětně svou cenu z hlediska metody zobrazování.

⁷⁷ <http://imageserver.mzk.cz/mzk03/001/036/676/2619267591>. – Již Antonín NOVOTNÝ, Grafické pohledy Prahy 1493–1850, Praha 1945, s. 43 si povšiml, že Dietzler byl mezi pražskými vedutisty vůbec jediný, kdo kdy z Ouden Allena vycházel.

vány s *Collection des Prospects*, vydanou roku 1743 Academie Imperiale d'Empire des Arts v Augsburgu (s čímž ovšem nekoresponduje již prostý fakt, že rytec Nabholz v tu dobu ještě ani nežil).⁷⁸ Z téhož alba se potom jako vzor uplatnil minimálně ještě list s korunovací v chrámu sv. Víta – téměř beze změny byl tento pohled do interiéru katedrály přejat i v korunovačním albu Leopolda I. (1791).⁷⁹

Dietzlerův prospekt Prahy s plánem (cca 1729) byl v 50. letech znovu vytištěn (vyjma drobné úpravy legendy zcela beze změny, včetně postavy sv. Jana Nepomuckého) a posloužil jako podklad pro zakreslení obléhání města roku 1757 (dokreslena byla pouze klíčová obláhatelská stanoviště a směr / cíle střel odtud vypálených).⁸⁰ Využit byl i Dietzlerův pohled na kamenný most, Malou Stranu a Hradčany z Křižovnického náměstí, i když bychom téměř chtěli říci, že způsobem ne právě důstojným: z výpravného panoramatu se stala drobná, zběžná, ba hrubá rytina; vazba k Dietzlerovi je nicméně nepochybná na základě signování (*Jos. Ditzler delin.*).⁸¹ V mimořádně zajímavém kontextu se pak uplatnila dvojice Dietzlerových prospektů, rytých A. Birckhartem pro Ziegelbauerovu publikaci o dějinách břevnovského kláštera (1740), totiž proboštsví v Lehnickém Poli a kláštera v Broumově. Jakožto zastupné symboly obou institucí se objevily na olejomalbě Jana Petra Molitora (1748), oslavující opětovné převzetí Lehnického Pole a podřízení jeho správy břevnovsko-broumovskému klášteru v čele s opatem Bennonen Löblem.⁸²

⁷⁸ O kukátkových listech a vydavatelstvích, z jejichž produkce vycházely, Jan KOZÁK – Pavla STÁTNÍKOVÁ, *Pražské veduty na kukátkových listech 18. století*, *Historica Pragensia* 2, 2005, s. 9–54, o vydavatelství Císařské Františkovy Akademie s. 19, 23–24, o Dietzlerových předlohách v podobě listů z korunovačního alba s. 23–24, 31–33, č. 1–4: autoři vznik kukátkových listů dle Dietzlerova vzoru datují na počátek 80. let 18. století. Minimálně dva z listů byly znovu vydány ještě cca 1808 augsburským nakladatelstvím Josefa Carmineho (s. 25–28, 36–37, č. 12, 13); stručná zmínka (se správnou datací) též P. VOIT, *Encyklopedie knihy* (jako pozn. 6), s. 212.

⁷⁹ K tomu např. V. MAZAČ – K. MAZAČOVÁ, *Grafická vyobrazení interiéru* (jako pozn. 61), s. 51.

⁸⁰ <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D4F4B68611DF820F00166F1163D4&scan=1>; blíže k tomu E. CHODĚJOVSKÁ, *Obraz Prahy* (jako pozn. 7), s. 220–221; tatáž autorka nabízí i hypotézu o využití rukopisného Dietzlerova plánu Prahy (1741) jako předlohy pro grafické listy zachycující pruské obléhání Prahy (1757), především pak list Ignáce Salzera (s. 220).

⁸¹ Srov. blíže kat. č. 35. – V některých případech se potom již pohybujeme v rovině spekulací, které snad bude možné jedním či druhým směrem precizovat budoucím výzkumem. Příkladem tohoto typu může být nedatovaný Lidlův plán Prahy (*Neuer und Accurater Original-Plan der Königl. Haupt-Stadt Prag* ...) někdy z poloviny 18. století – E. CHODĚJOVSKÁ, *Obraz Prahy* (jako pozn. 7), s. 228, jako o možné předloze opatrně uvažuje o Dietzlerově plánu Prahy (1741).

⁸² Pavel PREISS, *Benediktinské opatství v Lehnickém Poli (Wahlstatt)*, in: *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově*, Praha 1993, s. 129, kat. č. VI/44; symbolika obrazu a interpretace

Mapa č. 1a–b. Geografické rozložení Dietzlerových aktivit (a – Čechy; b – Praha). Rekonstrukční mapa autora, kartografické zpracování Ing. Jiří Krejčí. – V případě vyměřování a mapování hranic jsou evidovány buď vsi, v nichž se vyměřovalo, anebo centra příslušných panství; z lokalit uvedených v katalogu zůstalo neevidováno Kladno (zde jde o mariánský sloup, určený pro tamější náměstí, které ovšem vyobrazeno není) a Sudějov (sv. Anna – devoční grafika); taktéž nebyly evidovány podklady pro Myllerovo dílo *Peregrinus in Jerusalem*, jež Dietzler evidentně jen překreslil.

A konečně zcela na závěr: hlavním cílem předkládaného textu bylo celistvé uchopení díla Jana Josefa Dietzlera, často redukováného na několik nejznámějších položek jeho grafik. Bližší pozornost věnovaná Dietzlerovi v lexikách i pojednáních již od konce 18. století naznačila, nakolik byl Dietzler dlouho vnímán jen jako kreslíř, a teprve v novější době i jako kartograf, což vzhledem k jeho profesi je jistý paradox.

jednotlivých postav Marcela VONDRÁČKOVÁ, Benno Löbl se jako břevnovsko-broumovský opat ujímá správy proboštství a újezdu v Lehnickém Poli, in: Slezsko – perla v České koruně. Tři období rozkvětu vzájemných uměleckých vztahů, red. Andrzej Niedzielenko – Vít Vlnas, Praha 2006, s. 365–366, kat. č. III.3.7. (tamtéž reprodukce). – Fenomén obousměrného ovlivnění mezi grafikou a nástěnnou malbou na příkladech z desetiletí okolo roku 1700 dokumentuje Vít MAZAČ, Česká barokní grafika jako zdroj inspirace nástěnných maleb, malbami též inspirovaná, *Ars linearis* 3, 2012, s. 62–69.

Jen souborný pohled na Dietzlerovy pracovní aktivity nám přitom odhaluje i určitou výjimečnost jeho díla (a nepochybně i talentu) – jako jeden z velmi mála z celé skupiny svých profesních kolegů dovedl překročit hranici svého řemesla směrem ke **komplexnímu zachycení krajiny měst i vsí, tedy plánem, mapou i prospektem**, a naplnit tak již od 16. století etablovaný postulát, že tvůrci map musely být osoby nejen odborně zdatné z hlediska techniky vyměřování krajiny, ale současně s malířským nadáním. Diskutovat jistě lze o někdejší rozsahu Dietzlerova díla a potažmo deperdit ve vztahu ke korpusu jeho prací dochovaných (event. doložených), jsem nicméně přesvědčen, že i za dnešního stavu znalostí je možné základní charakteristiky díla Jana Josefa Dietzlera postihnout do značné míry v úplnosti.

Obr. č. 11. Pragensiální tvorba prolíná Dietzlerovým dílem průběžně od 20. do 40. let. Z raného období počátku 20. let máme z jeho ruky k dispozici dvojí pohled na Hradčany a Pražský hrad (kat. č. 3), kresby exteriéru a interiéru svatovítské katedrály pro Beckovského publikace (kat. č. 6–8) a jeden z minimálně čtyř pohledů na areál strahovského kláštera (kat. č. 9). – Reprofoto dnes nezvěstného originálu dle: [Antonín PODLAHA], Pohled na chrám a klášter Strahovský z r. 1721, PA 22, 1906–1908, sl. 211–212.

Jan Josef Dietzler – katalog díla (1720–1743)

Dietzlerova pozůstalost (máme-li na mysli v rukopisném originálu dochované mapy, plány a veduty) je uložena zhruba v desítkě domácích a jedné zahraniční instituci, jednotliviny jsou pak i v soukromých rukou; celkově se jeho dílo skládá:

- z rukopisných map a plánů, uložených především v Národním archivu v Praze a v několika Státních oblastních archivech (Litoměřice, pracoviště Děčín; Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuka; Praha; Třeboň), dále v Österreichische Nationalbibliothek Wien, v Archivu města Ústí nad Labem a v Národní galerii v Praze; dvě mapy jsou k dispozici v překresbách;
- z vedut, jejichž originálů máme dochováno jen několik (Národní galerie v Praze, Památník národního písemnictví, Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Sbírka Patrika Šimona), a větší část ze souboru tvoří překresby provedené na počátku 19. století J. A. Venutem (Österreichische Nationalbibliothek Wien);⁸³
- z tištěných grafik a map, které jsou jako součást publikací uloženy v knihovnách (především v Národní knihovně Praha a v Královské kanonii premonstrátů na Strahově) a ve formě volné grafiky (ať již jde o listy takto vydané anebo o listy vyřezané z knižních děl) v řadě institucí (mimo jiné Národní galerie v Praze, Památník národního písemnictví, Praha, Archiv hlavního města Prahy ad.);
- počtem položek nevelkou, ale z hlediska obsahového významnou část Dietzlerova díla tvoří fotokopie dnes nezvěstných originálů (Národní památkový ústav, generální ředitelství, Praha, event. ve starší literatuře).

Katalog díla Jana Josefa Dietzlera. Katalog svým obsahem – a sotva tomu může být jinak – odpovídá dnešnímu stavu poznání, jenž se v delším časovém horizontu, s postupující digitalizací kartografických i ikonografických pramenů a jejich souběžným databázovým zpracováním, nevyhnutelně ukáže jako více či méně neúplný. K subjektivním důvodům v podobě „lidského faktoru“ (jedná se o první soupis Dietzlerova díla) objektivně přistupuje stav zpracování archivních fondů. Jejich nezanedbatelná část zpracována není, anebo to platí minimálně o mapách a plánech (což se týká např. řady i významných velkostatkových archivů, v nichž bychom nejspíše mohli Dietzlerovy mapy očekávat). A ještě další moment zde pokládám za podstatný: v množství zpracovaných, ba i digitálně zpřístupněných map velkých měřítek, tvoří nemalý podíl map neda-

⁸³ V rámci Venutových alb i souborů jednotlivých položek jeho díla dochovaných v Čechách (v porovnání s vídeňskou kolekcí jde o pouhé fragmenty) jsem žádná dietzleriana nezaznamenal – srov. Marie MŽYKOVÁ, Díla moravského vedutisty Johanna Venuta z auersperských sbírek, ZPP 66, 2006, s. 310–317; Jiří SLAVÍK, Jan Antonín Venuto – 175. výročí úmrtí, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008, red. Jiří Štěpán, Hradec Králové 2009, s. 137–153; negativní byly i výsledky rešerše v souboru Venutových kreseb uložených v Královské kanonii premonstrátů na Strahově.

tované a nesignované, původně vznikající jako příloha ke spisům (od nichž jsou dnes odtrženy), event. součástí celé série map.⁸⁴ I zde se velmi pravděpodobně některá z Dietzlerových děl skrývají. A konečně všudypřítomná, kvantitativně i kvalitativně těžko uchopitelná deperdita přirozeně také vstupují do hry – o několika málo víme ze zmínek v písemných pramenech (jsou evidovány v katalogu), část, o jejíž existenci nemáme naprosto povědomí, je ovšem nepochybně mnohem větší. Což se netýká jen děl kartografických, ale s největší pravděpodobností i ikonografických, z nichž jen několik je dochováno v originálu; ani tak základní otázku, jako jsou osudy Dietzlerových originálů, jež překresloval J. A. Venuto, nejsme dnes schopni zodpovědět.⁸⁵ Relativně nejvyšší procento úplnosti tak lze očekávat v případech tištěných děl, k nimž Dietzler zpracoval podklady – již jen proto, že počet jejich exemplářů výrazně zvýšil naději na dochování.

Katalog tvoří jediná, chronologická řada; nedatovaná díla, u nichž není možné dataci upřesnit, jsou řazena na konci katalogu; tištěná díla jsou uváděna pod daty vydání publikace, jež z logiky věci představují datum ante quem vzniku rytiny, resp. její předlohy (je-li možné dobu jejího vzniku upřesnit, děje se tak v poznámce); evidovány jsou i pramenné doklady o dílech neznámých a nedochovaných, resp. t. č. nezvěstných; seznam užitých zkratk je zařazen za katalogem; citace webových stránek mají platnost k 31. 7. 2016. Rozdělení na katalog mapových a obrazových děl se nejevilo jako účelné z několika důvodů. V případě části děl, kombinujících mapu / plán a vedutu, by to ani nebylo možné; dále především proto, aby zůstaly zachovány souvislosti vzniku jednotlivých děl, ať již kartografické či ikonografické povahy; z hlediska pohledu na Dietzlerovu tvorbu by pak rozdělení odporovalo i logice předcházející studie, jejímž cílem bylo naznačit mimo jiné i tolik, že právě Dietzlerovo dílo je ukázkovou ilustrací neostré hranice mezi mapou a obrazem. Ostatně tento „spojitý“ pohled na vedutu a plán / mapu charakterizuje ještě pojetí častěji citovaného J. J. Q. Jahna na sklonku 18. století, když psal první pojednání o české (resp. především pražské) vedutě.⁸⁶

[1] 1720, Bečov nad Teplou, Dietzlerova veduta města v překresbě Jana Venuta z roku 1804. *Schloss Petschau im Elbogner Kreise*. Originál kolorované perokresby, známé pouze z fotografie z roku 1969 a odtud i reprodukován (srov. níže), je dnes nezvěstný (dle dokumentace v NPÚ, GnŘ, šlo o reprodukci z PNP, inv. č. 5 K 210; pátrání ve sbírkách grafiky jak v PNP tak v KKPS ovšem vyznělo negativně). – Je evidentní, že jde o dílo Venutovo, ovšem na prospektu nepřichází ani jeho jméno, natož pak Dietzlerovo, a ani jeden z uvedených letopočtů (čímž se liší od všech ostatních prospektů, kde je uveden Dietzler jako autor předlohy, včetně její datace, a poté i datace Venutem

⁸⁴ Výstižně tuto potíž formuloval již I. Honl: mapy „*tvořily součást úředních spisových fondů, ale pro svůj neobvyklý a neskladný formát byly manipulovány a ukládány odděleně od spisů i odděleně od deskových kvaternů*“ (I. HONL, Přísežní měřiči (jako pozn. 5), s. 152).

⁸⁵ Jen docela nahodile se daří nahlédnout do fragmentů nevyzpytatelných osudů jednotlivých položek Dietzlerova díla – tak např. dvojice kreseb Hradčan a Pražského hradu (1720; kat. č. 3) byla součástí aukce uměleckých sbírek Františka Šternberka-Manderscheida, konané (od) 10. listopadu 1845 v Drážďanech (J. G. A. FRENZEL, Sammlung der Kupferstiche und Handzeichnungen Sr. Excellenz des Herrn Grafen Franz v. Sternberg-Manderscheid, (...) V. Band, die Originalhandzeichnungen und die Supplemente oder den Kupferstichnachtrag aller Schulen enthaltend, Dresden – Leipzig [1845], s. 43, č. 282).

⁸⁶ Povšiml si toho již Z. HOJDA, Osvícenský příspěvek (jako pozn. 2), s. 468–469.

pořízené překresby) – uvedené údaje přebírám z literatury bez možnosti ověření. – R/D: ANDERLE – KYNCL 2002, s. 75, obr. 1; ANDERLE 2007, s. 5, obr. 4 (detail komplexu hradu a zámku).

2. 1720, Karlštejn, Dietzlerova mapa okolí Karlštejna. Nezvěstná, a blíže neznámá mapa. Zjevně z druhé ruky přebíral údaj o ní již ROUBÍK 1961, s. 164, č. 78, s odkazem na NA, SMP 1671, ovšem s poznámkou: „*Pro omyl v číslování nemohla být mapa ve SMP nalezena*“; TÝŽ 1965, s. 279, uvádí tutéž signaturu sice již bez dalšího, ovšem mapa je nezvěstná a pod sign. B/XVI/18 (= inv. č. 1671) je dnes uložen plán Orlíka. (Toto mi potvrdil i Mgr. Filip Paulus.) V rámci Dietzlerova díla mi není známo nic, co by mohlo být označeno jako mapa okolí Karlštejna (bez ohledu na místo uložení), jen zcela teoreticky by se mohlo jednat o záměnu s Dietzlerovým zákresem Budňan, ovšem tento je datován rokem 1727, a Roubík by si jej nadto sotva spletl – právě on se mapováním židovských obcí roku 1727 důkladně zabýval (srov. kat. č. 27).

3a–b. 1720, Praha-Hradčany a Hrad, dvojí pohled přes malostranské střechy z Nerudovy ulice (uvádí se dům čp. 358/III). – Pozn.: K osudům kreseb srov. výše pozn. 85.

- **3a. Praha-Hradčany**. [Bez názvu.] Kresba lavírovanou tuší, akvarel, výška 312 mm, šířka 462 mm (dle údajů P. Šimona); signováno a datováno v levé dolní části: *Ioannes Iosephus Dietzler Fecit die 1 Aprilis Anno 1720*; vpravo dole přepis perem: *Ein Prospect gegen den Hradschin*. – WIRTH 1932, popisek k obr. č. 41 uvádí jako místo uložení „*Schwarzenberský zámek v Třeboni*“; dnešní uložení mi není známo. – R/D: WIRTH 1932, obr. č. 41; TÝŽ 1954, obr. č. 51; LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 387; ŠIMON 2011, s. 82. – Lit.: HNOJIL 2011; ŠIMON 2011, s. 82; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 221. – Pozn.: Kresba byla publikována již roku 1926, a to v reklamním kalendáři firmy Orbis (zmiňuje NOVOTNÝ 1925–1926, s. 518, s dodatkem, že šlo o kresbu dosud neznámou, „*jejíhož majitele nepodařilo se mi zjistiti ani dotazem u fy Orbis ani u zhotovitele fotografie p. Štence*“).
- **3b. Praha-Hrad**. *Ein Prospect gegen der Kleinseite* (před to dodatečně dopsáno *Von Prager Schloss*). Kresba lavírovanou tuší, akvarel, výška 365, šířka 500 mm; nesignováno a nedatováno, souvislost s předcházejícím pohledem na Hradčany je ovšem zjevná. – Sběrka Patrika Šimona, inv. č. K 14545. – R/D: HNOJIL 2011, s. 218; MENDELOVÁ – STÁTNÍKOVÁ 2011, s. 62, obr. 35; ŠIMON 2011, s. 83; HNOJIL 2013, s. 9, obr. 2; <http://www.patriksimon.cz/autori-detail/jan-josef-dietzler/27/>. – Lit.: HNOJIL 2011; ŠIMON 2011, s. 82–83; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 221.

4. 1721, Brandýs nad Labem, mapa panství s vedutou města. [Bez názvu; v kartuších jsou pouze oslavné texty ve vztahu k císařovně Alžbětě Kristýně, označované i jako „*Brundusium regina*“.] Rukopisná kolorovaná mapa, výška 510 mm, šířka 725 mm, grafické měřítko v mílích (*Maasstab von einer Meil oder Zwey Stunden* = 140 mm); ve spodní části vlevo veduta Brandýsa (*Prospect von Brandeis gegen Mittag*), lavírovaná tuš; signováno v rámečku pod pravou kartuší: *F. I. K.* (tj. František Ignác Kayser), v pravém dolním rohu prospektu Brandýsa: *Johannes Iosephus Dietzler*; datace chronogramem v rámečku pod pravou kartuší (= 1721). – ÖNB, Kartensammlung und Globenmuseum, AB 55 B 4. – R/D: HÜHNEL 1995, s. 117; <http://data.onb.ac.at/rec/AC03856306>. – Lit.: HÜHNEL 1995. – Pozn.: Mapu zmiňuje ve svém přímluvném listu české komoře ve věci nástupnictví po zemřelém zemském měřiči O. B. Klauserovi Dietzlerův otec Jan Vít Dietzler, když poukazuje na synovy aktivity v daném oboru, „... *lezthin zwey Prospecten der Situation des Brandeißer Schloßes, und eine Mappam der ganzen Herrschaft auch mit inserirung des Orths wo die Jagdt gehalten worden, ...*“, vyhotovené pro císařovnu (NA, Česká komora, 1723/II/c/53). Jan Vít Dietzler

tu zmiňuje (dochovanou) mapu panství, jejíž součástí je pouze prospekt města, a vedle toho ještě (nedochované) dva prospekty brandýského zámku; týmiž slovy je zmiňuje i sám Jan Josef Dietzler ve svém listu české komoře z přelomu srpna a září 1721: „... zwey Prospecten der Situation des Brandeißer Schloßes“ (tamtéž).

5. 1721, Brandýs nad Labem, dva prospekty zámku. Jejich existence je doložena pouze zmínkami v přípisech J. J. Dietzlera a jeho otce J. V. Dietzlera české komoře z roku 1721 (srov. komentář k mapě brandýského panství – kat. č. 4).

6a–j. 1721, Praha-Hrad, katedrála sv. Víta. Série pohledů na exteriér (ze čtyř světových stran) a do interiéru chrámu. In: BECKOVSKÝ 1721. – NK, Oddělení rukopisů a starých tisků, 50 G 142. – Lit.: HLAVSA 1975, s. 49, č. 98; ZAHRAVNÍK 1994, zvl. s. 296–297, 301; BLAŽKOVÁ 2008, s. 202, č. 551; srov. též výše s. 252. – Pozn.: Jednotlivé rytiny byly vydávány i na lepším papíře jako volná grafika, výšky 120 mm, šířky 90 mm, přičemž tiskové zrcadlo (otisk plotny) má identické rozměry jako v publikaci (KKPS, GS 23274 – jako BECKOVSKÝ 1721, s. 10; GS 35724 – jako tamtéž, s. 131).

- **6a.** s. 3, katedrála sv. Víta, jižní část. *Meridionalis facies*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 60 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*
- **6b.** s. 4, katedrála sv. Víta, západní část. *Occidentalis facies*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 58 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.* – R/D: ZAHRAVNÍK 1994, s. 301.
- **6c.** s. 5, katedrála sv. Víta, východní část. *Orientalis facies*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 58 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*
- **6d.** s. 6–7, katedrála sv. Víta, pohled do hlavní i vedlejších lodí. *Prospetto*. Mědirytina, výška 90 mm, šířka 117 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.* – R/D: ZAHRAVNÍK 1994, 301. – Lit.: MAZAČ – MAZAČOVÁ 2010, s. 50–51 (v kontextu ikonografie svatovítského interiéru poměrně striktní soud: „Mědiryt ... podle Jana Josepha Dietzlera se vrací k pohledu do interiéru od západu, avšak pro nepřesnost a malé rozměry netřeba se jí detailněji zabývat“; ostatní vhledy do interiéru katedrály z těžce publikace autoři překvapivě vůbec nenevidují).
- **6e.** s. 8–9, katedrála sv. Víta, půdorys (na s. 8 půdorys, na s. 9 legenda). *Ichnographia*. Mědirytina, výška 90 mm, šířka 53 mm; signováno při dolním okraji: *Dietzler del.*
- **6f.** s. 10, katedrála sv. Víta, severní část. *Aquilonare latus*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 55 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*
- **6g.** s. 97, katedrála sv. Víta, roku 1721 nově zřízený oltář s ostatky bl. Přibyslavy a Václava průvodce Podivena. [Bez názvu; o oltáři se hovoří na s. 95–96, je vcelku evidentní, že k témuž se vztahuje i vyobrazení, jakkoli bez titulu.] Mědirytina, výška 82 mm, šířka 55 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*
- **6h.** s. 131, katedrála sv. Víta, kaple sv. Vojtěcha. *Capella S. Adalberti in Prospetto*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 60 mm; nesign. (autor předlohy i rytiny patrně titíž jako u všech ostatních příloh).
- **6i.** s. 155, katedrála sv. Víta, hrob sv. Jana Nepomuckého. [Bez názvu.] Mědirytina, výška 92 mm, šířka 58 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.* (vyobrazení se vztahuje k textu na s. 154 – „*Castrum Glorie, Super Sepulchrum S. Joannis Nepomuceni ...*“). – Lit.: DLABAČ 1815/II, sl. 344: „*Grab des heil. Johann von Nepomuk in 12. 1721. Müller sculp. Beckowsky inv. Dietzler del.*“.

- [6j.] s. 156, (sv.) Jan Nepomucký se svatozáří, v pozadí katedrála a kamenný most se scénou Nepomukova svržení do Vltavy, na jejíž hladině se objevilo pět hvězd. [Bez názvu.] Mědirytina, výška 97 mm, šířka 60 mm; signováno při dolním okraji: *Müller sc.* (autorem předlohy k této rytině mohl být Dietzler, ale mohla přirozeně být převzata i odjinud – typizovaných vyobrazení Jana Nepomuckého, ale i scény jeho svržení do Vltavy, je k dispozici množství již od 17. století – namátkou např. ZELENKOVÁ 2011, s. 220–223, C.1.30).

[7a–h.] **1721, Praha-Hrad**, katedrála sv. Víta. Série pohledů na exteriér (ze čtyř světových stran) a do interiéru chrámu. In: BECKOVSKÝ 1721a. – NK, Oddělení rukopisů a starých tisků, M 1144 (digitalizát www.manuscriptorium.cz). – Lit.: BLAŽKOVÁ 2008, s. 50–51, č. 68; srov. též výše s. 252.

- [7a.] s. 3, katedrála sv. Víta, jižní část. *Meridionalis facies*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 60 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / I. B. inv. / Müller sc.* (I. B. je Jan Beckovský, autor knihy).
- [7b.] s. 4, katedrála sv. Víta, západní část. *Occidentalis facies*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 58 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.* – Srov. kat. č. 6b.
- [7c.] s. 5, katedrála sv. Víta, východní část. *Orientalis facies*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 58 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*
- [7d.] s. 6–7, katedrála sv. Víta, pohled do hlavní i vedlejších lodí. *Prospetto*. Mědirytina, výška 90 mm, šířka 117 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.* – Srov. kat. č. 6d.
- [7e.] s. 8–9, katedrála sv. Víta, půdorys (na s. 8 půdorys, na s. 9 legenda). *Ichnographia*. Mědirytina, výška 90 mm, šířka 53 mm; signováno při dolním okraji: *Dietzler del.*
- [7f.] s. 10, katedrála sv. Víta, severní část. *Aquilonare latus*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 55 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*
- [7g.] s. 105, katedrála sv. Víta, roku 1721 nově zřízený oltář s ostatky bl. Přibyslavy a Václava průvodce Podivena. [Bez názvu; srov. kat. č. 6g.] Mědirytina, výška 82 mm, šířka 55 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*
- [7h.] s. 143, katedrála sv. Víta, kaple sv. Vojtěcha. *Capella S. Adalberti in Prospetto*. Mědirytina, výška 82 mm, šířka 60 mm; nesign. (autor předlohy i rytiny patrně titíž jako u všech ostatních příloh).

[8.] **1721, Praha-Hrad**, katedrála sv. Víta. Pohled na hrob (sv.) Jana Nepomuckého. In: BECKOVSKÝ 1721b. – NK, Oddělení rukopisů a starých tisků, Cheb 70/173.

- mezi s. 106–107, katedrála sv. Víta, hrob (sv.) Jana Nepomuckého. [Bez názvu.] Mědirytina, výška 92 mm, šířka 58 mm; signováno při dolním okraji: *J. Jos. Dietzler del. / Müller sc.*

[9.] **1721, Praha-Strahov**, kostel a část areálu premonstrátského kláštera. – Kresba tuší, výška 197 mm, šířka 278 mm (dle údajů A. Podlahy), čísla 1–9 v rámci kresby se vztahují k legendě, jež ovšem není její součástí; signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Joannes Josephus Dietzler delineavit die 28. April. 1721.* – Dle udání A. Podlahy z počátku 20. století byla kresba uložena „v bohatých sbírkách rytin a kreseb kanonie Strahovské“ (cit. níže); dnes je nezvěstná. – R/D: PODLAHA 1906–1908; obr. č. 11. – Lit.: PODLAHA 1906–1908; VOJTÍŠEK 1912, s. 5, pozn. 15 (zmínka); ROUBÍK 1965, s. 279 (zmínka); HOŘÁK 2008, s. 80–81; ŠIMON 2011, s. 82 (zmínka). – Pozn.: Kresba je jediným známým rukopisným podkladem ze čtveřice vyobrazení strahovského kláštera z jednotlivých světových stran (1736; kat. č. 48).

10a–c. 1721, Křivoklát (panství), polesí Nový Dům, plány vzniklé v souvislosti s přípravami honu v polesí Nový Dům na křivoklátském panství Jana Josefa z Valdštejna, odbývaného za přítomnosti císařovny Alžběty Kristýny. – Lit.: HRBEK 2011, Dietzlerovy plány cit. s. 20, pozn. 60. – Pozn.: 8. června 1721 psal Jan Josef Dietzler Janu Josefovi z Valdštejna: na Křivoklátě na jeho příkaz vyhotovil plán (*Rieß / Reiß*) stanového ležení dle jeho přání; zaslal jej hofmistrovi; minulý úterý přijel do Prahy a tam vyhotovil druhý exemplář (*in simili*) a ještě další plán, jak se mají zřídit stáje, leč a záštita (SOA Praha, Vs Křivoklát, Starý a nový archiv I 21 (= inv. č. 894), fol. 4). Práci pro Valdštejna na křivoklátském panství v souvislosti s připravovaným lovem zmiňuje Dietzler i ve svém přípisu české komoře z přelomu srpna a září 1721, kdy se ucházel o místo po zemském měřiči O. B. Klauserovi, s tím, že Valdštejn jej pověřil „... *einen neuen Weeg durch die Waldung durchzuschneiden, und den Jagt Boden samt den neu gemachten Weeg in Rieß zu legen*“ (NA, Česká komora, 1723/II/c/53).

- **10a.** Plán rozmístění stanů a budov loveckého ležení blíže nespecifikované polohy. [Bez názvu.] Kresba tuší a tužkou (dodatečně?), výška 340 mm, šířka 430 mm, grafické měřítko v neuvedené jednotce (60 jednotek = 70 mm), legenda pod plánem; nesignováno, nedatováno (autor i datace, stejně jako předmět zobrazení – ovšem bez bližší lokalizace – jsou dílem zřejmě z bodu 1 legendy, především ale z doprovodného Dietzlerova dopisu; z něho vyplývá i tolik, že tento plán byl vyhotoven „*in simili*“ ještě ve druhém exempláři). – SOA Praha, Vs Křivoklát, Starý a nový archiv I 21 (= inv. č. 894; složka *Jagd im Neuhauser Revier im Jahr 1721, abgehalten in Gegenwart Ihrer Majestät der Kaiserin Elisabeth, Gemahlin Kaiser Karl VI.*), fol. 1, 3 (= 1 samostatný list, fol. 2 je vložený lístek s konceptem legendy blíže neznámého plánu); Dietzlerův doprovodný dopis s datem Praha, 8. června 1721, fol. 4; překresba plánu (2. polovina 19. století) fol. 33, 34 (= 1 samostatný list).
- **10b.** Plán, jak se mají zřídit stáje, leč a záštita. Nedochován, doložen ve shora uvedeném Dietzlerově listu Janu Josefovi z Valdštejna z 8. června 1721, v němž zmiňuje plán rozložení stanů a budov a jeho kopii, a současně další plán, který vyhotovil, „*als nembliche wie die Stallungen, der Trieb und Scherm angerichtet werden solln, zu Papier gebracht, bies auf die Inscription des Schides Verfertigt*“ (SOA Praha, Vs Křivoklát, Starý a nový archiv I 21 (= inv. č. 894), fol. 4).
- **10c.** Plán plotem / zábranami (*Sperrung*) ohraničeného loviště (*Völlige Jagt Boden*) blíže nespecifikované polohy a rozmístění stanů a budov loveckého ležení na jeho předpolí. [Bez názvu.] Kresba (lavírovanou) tuší, výška 440 (380) mm, šířka 590 (530) mm, grafické měřítko v zemských provazcích, loktech a mílech (*Maas Staab von 19 Landt. Seil 1 ½ Ehln oder ein 1/16 Meil* = 120 mm), legenda v levém dolním rohu; signováno v pravém dolním rohu: *Joann Joseph Dietzler delin.*, nedatováno (datace je zřejmá z kontextu vzniku plánu, jakož i prvních dvou bodů legendy). – SOA Praha, Vs Křivoklát, Starý a nový archiv 1510 (= inv. č. 4080). – Pozn.: Nadpis legendy by mohl být na první pohled zavádějící (*Erklaerung deren Ziphern zu denen Jagdt Hütten*) – ony „lovecké boudy“ představovaly velmi důmyslnou strukturu „dvora v malém“.

11. 1722, Duchcov a Purschenstein, mapa sporných pozemků (explicitně to naznačuje popisek *die strittige Wiesen*) a průběhu hranice na Flájském potoce (*fleau flus*) u Českého Jiřetína (*Georgensdorff*) mezi panstvím Duchcov pánů z Valdštejna (*Walnsteinische Duchser Herrschafft*) a panstvím Purschenstein (*Herrschafft Burstenstein*) saských kurfiřtů. [Bez názvu.] Rukopisná kolorovaná mapa, výška 660 (590) mm, šířka 990 (910) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*1 bömi-*

scher Landt Saal = 180 mm), orientace k jihu; signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Joannes Josephus Dietzler Geometra juratus fecit die 28 Junii A(nn)o 1722*. Na rubu soudobou rukou *Aus Gränz. Lit. L 24 Subn. 77*; pozdější rukou (cca 1800) *Gränzmappe C 13*. – NA, SMP, D/VI/5 (= inv. č. 484). – Lit.: ROUBÍK 1965, s. 279 (zmínka jakožto o mapě česko-saské hranice). – Pozn.: Flájský potok / Flöha tvořil hranici obou panství a současně hranici česko-saskou, proto je na straně duchcovské velkými písmeny napsáno *Königliche Böhmisches Graentzen*, a analogicky na purschensteinské *Chur Saechsische Graentzen* – v tomto světle má Roubíkovo označení svou logiku.

[12] **1722, Praha-Královská obora (resp. Bubeneč, Holešovice)**. Krátce před 25. srpnem 1722 Dietzler žádal českou komoru o navrácení mapy Královské obory s Císařským mlýnem, na jejíž zhotovení učinil náklad 33 zlatých („... *meine verfertigte Mappam des Bubentscher Thir- und Baumgartens auch Kays. Mühl und einiger Gegendt herumb ... zurück stellen zu lassen*“) (NA, Česká komora, 1722/VIII/c/25); tento výdaj nebyl uhrazen ještě ani o tři roky později, kdy připomíná tutéž částku 33 zl. a mapy Bubenče a Holešovic („*eine Mappa der Bubentsch- und Holleschowitzer Revier*“); šlo tedy zjevně stále o tutéž mapu Královské obory (NA, Česká komora, 1725/VIII/c/16). – Srov. výše s. 230.

[13] **cca 1722, resp. před 1725, Čechy**, mapa pohraničních celnic českého království. Dietzlerem nejspíše z vlastní vůle (nikoli na základě objednávky) vyhotovená mapa, věnovaná české komoře („... *sondern noch über dieses einen Rieß der im Königreich Böheimb befindlichen Gränitz Zoll- und Ungeldts Städten einer Hochlöbl. Königl. Böhmischen Cammer dediciret habe*“); Dietzler ji připomíná v květnu 1725 v žádosti o remuneraci 33 zl., vynaložených v souvislosti s pořízením mapy Královské obory (NA, Česká komora, 1725/VIII/c/16; srov. též kat. č. 12). – Nic bližšího o této mapě nevíme, snad šlo o odvozeninu z mapy Stichovy (1676) – srov. ROUBÍK 1933.

[14] **1723, Kolín**, Dietzlerova veduta města v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E 8866. – R/D: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/11250716.jpg>.

[15] **1723, Nymburk**, Dietzlerova veduta města v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27550C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11300183.jpg>.

[16] **1723, Pardubice, (Staré) Smrkovice, Poděbrady, Kolín, Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem**, mapa panství se třemi prospekty. *Ihro Römischen Kayserlichen und Königlichen Catholischen Majestät Cammeral Herrschaften in dero Königreich Böheimb Pardubitz mit Smrkowitz, Podiebrad mit Collin und Brandeis mit Przerow*. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 690 mm, šířka 1500 mm, bez měřítka [cca 1 : 90 000], legenda v levé části mapy; prospekty v levé dolní části, lavírovaná tuš – Pardubice (*Pardubitz gegen Mittag*), Poděbrady (*Podiebrad gegen Mittag*), Brandýs nad Labem (*Brandeis gegen Mitternacht*); signováno: *Franciscus Ignatius Kayser* (pod kartuší s alegorií hojnosti a oslavným nápisem v pravé horní části), *Ioann Ioseph Dietzler Fecit* (v pravém dolním rohu), datováno v pravém dolním okraji prospektu Brandýsa: *Den 24. Junii 1723*. – ÖNB, Kartensammlung und Globenmuseum, FKB 4449. – R/D: <http://data.onb.ac.at/rec/AC04563526>. – Pozn.: Teoreticky lze snad připustit souvislost objednávky mapy komorních panství, navíc vybavené trojicí vedut, právě v roce 1723, s tehdejší korunovací Karla VI., jenž především na brandýské panství, ale i na většinu ostatních v mapě zakreslených opakovaně zajížděl na lov (srov. dle diária VÁCHA – VESELÁ – VLAS – VOKÁČOVÁ 2009, s. 469–474). – Z roku 1726

pocházejí detailní nesignované plány zámků v Pardubicích, Poděbradech a Přerově nad Labem, ovšem dle písma legendy je nelze Dietzlerovi připsat ani hypoteticky (PODLAHA 1920–1923/II, s. 306–313, č. 54, 56, 58, s reprodukcemi).

[17] **1723, Praha-Hrad**, (údajně) Dietzlerův návrh a nákres rozmístění stolů ve Vladislavském sálu pro potřeby korunovační hostiny Karla VI. – VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009, s. 329, pozn. 169, s odkazem na „APH, Dvorní stavební úřad, inv. č. 1983, karton 103, sv. 23, fol. 25r“. Na uvedeném foliu je ovšem pouze text; lavírovanou tuší kreslený plán (spolu s legendou zabírá celou stranu, výška 360 mm, šířka 220 mm) Vladislavského sálu s rozmístěním stolů pro potřeby korunovační hostiny je součástí poměrně objemné složky s výkazy nákladů na zařízení sněmovny, Vladislavského sálu i dalších místností Starého paláce a dále chrámu sv. Víta k obojí tehdejší korunovaci, holdu a korunovační hostině (APH, HBA = Dvorní stavební úřad, karton 103, inv. č. 1983, složka 8, průběžné novodobé foliace fol. 40–69, ovšem některá folia jsou prázdná), pododdíl s nadpisem *Die Tafeln betreffend alß in Großen Soll bey beyden Krönungen*, začínající na fol. 63r. Celá složka s řadou zběžných náčrtů je psána postupně, s různými doplňky, jedinou rukou, a toutéž byl vyhotoven i plán, resp. minimálně písmo legendy. Potíž je v tom, že ani u tohoto plánu, ani na žádném jiném místě jsem nezachytil Dietzlerovo jméno, a atribuce je tak nejistá; navíc se jedná nemalým dílem o evidenci účetního rázu, a je otázka, nakolik by Dietzler byl v této věci vůbec osobou kompetentní. Plán každopádně existuje minimálně ve dvou, obsahově téměř identických vyhotoveních, z nichž druhé reprodukovali VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009, s. 202, ovšem s odkazem na NA (bez bližší signatury). Je tedy možné, že toto vyhotovení plánu je signováno. – Lit.: VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009, s. 199–204 (souborně o korunovační hostině). – Pozn.: V APH, HBA = Dvorní stavební úřad, karton 103, inv. č. 1983, jsou uloženy i další texty vztahující se k plánu Vladislavského sálu – fol. 22–30 ve zběžnější a totéž na fol. 32–38 v čistopisné verzi; v téže složce je i trojice kolorovaných plánů sněmovní světnice, vzniklá při téže příležitosti (fol. 15–20), ovšem opět bohužel nesignovaných.

[18] **1724, Český Krumlov**, Dietzlerova veduta města v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27502C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11253839.jpg>.

[19] **1724, Vimperk**, Dietzlerova veduta města v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27642C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11400796.jpg>.

[20] **1725, Lnáře**, Dietzlerova veduta vsi v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27606C. – R/D: ŠIMŮNEK 2015, s. 450; <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11366651.jpg>. – Lit.: ŠIMŮNEK 2015, s. 419, 435–436.

[21] **1725, Loučeň**, Dietzlerova veduta vsi v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27511C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11258480.jpg>.

[22] **1725, Praha**, plán staré celnice. 21. srpna 1725 Dietzler žádal komoru o remuneraci 50 zl. za vyhotovení plánu pražské celnice („über dasige Zollstädt verfasten Riß“); 30. ledna 1726 byla jeho žádost kladně vyřízena (NA, Česká komora, 1726/I/a/10).

[23] **1726, Nelahozeves**, Dietzlerova veduta zámku v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27537C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11263845.jpg>.

24. 1726, Petrohrad/Petršpurk, Dietzlerova veduta zámku v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27558C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11302172.jpg>.

25a–e. [1726], série volných grafických listů (méně pravděpodobně album) vyrytých J. F. Leihzeltem dle předloh J. J. Dietzlera. Oporou pro dataci 1726 je tímto rokem datovaná Dietzlerova veduta zámku v Nelahozevsi (srov. kat. č. 23), zcela identická s rytinou Leihzeltovou a bezpečně mu tedy sloužící jako předloha; předpokládám, že soubor grafik vzešlých ze spolupráce dvojice Dietzler – Leihzelt vznikl současně, a datum prospektu Nelahozevsi je tak pomůckou pro dataci celku; k němu náleží i dvojice vedut Roudnice nad Labem, jejíž vydání se v literatuře datuje 1725 (bohužel bez jakéhokoli zdůvodnění) – rámcová shoda je zde nicméně evidentní.

- **25a. Nelahozeves**, pohled na zámek a okolní krajinu. *Schloß Mühlhausen an der Muldau, Gegen Mittag*. Mědirytina (lept), výška 185 mm, šířka 320 mm; nesignováno, resp. signování oříznuto (Dietzlerovo autorství předlohy je nepochybné na základě absolutní shody s jím pořízeným prospektem Nelahozevsi, dochovaným ve Venutově překresbě – kat. č. 23; rozměry i stylově prospekt odpovídá ostatním Dietzlerovým prospektům rytým Leihzeltem). – Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Karten und Graphik Sammlung, NIC. S. 151, fol. 66r.
- **25b. Praha-Hrad a Hradčany**, pohled z Bořkovské zahrady přes Mariánské hradby. *Prospect von Prag auß Herrn von Borscheks Garten*. Mědirytina (lept), výška 230 (185) mm, šířka 705 (645) mm; signováno pod dolním okrajem rámu: *Ioan. Iosephus Dietzler del. / Ioh. Frid. Leihzelt fec.* – NG, inv. č. R 142950. – R/D: WIRTH 1954, obr. č. 55 (výřez, pravá část prospektu); FLEGL 1999, s. 7 (totéž); obr. č. 9 (celek). – Lit.: FLEGL 1999, s. 11 (zmínka, s datací kolem 1740, přejatou od Z. Wirtha); srov. výše komentář k obr. č. 9. – Pozn.: Prospekt je v dosavadní pragensiální literatuře (snad i v důsledku jen torzovitěho publikování) málo známý a jeho celková výpověď nezhodnocena – vzdor jeho významu jej neeviduje ani specializovaná práce CHODĚJOVSKÁ 2014.
- **25c. Roudnice nad Labem**, veduta města. *Raudnitz gegen Aufgang*. Mědirytina (lept), výška 185 mm, šířka 320 mm; signováno pod dolním okrajem rámu: *Ioann. Iose. Dietzler delin. / Ioh. Frid. Leihzelt fecit.* – NG, inv. č. R 62515. – R/D: HLAVÁČKOVÁ – KRÁL 1994, s. 44, kat. č. 40; RÖK 1995, s. 240, č. 566; CIHLA – PANÁČEK 2006, s. 4, obr. 3; http://www.davidmikolas.cz/dejepis/roudnice_ikonografie/07-dietzler-1725a.jpg. – Lit.: CIHLA – PANÁČEK 2006 (Dietzlerova veduta je jedním z řady ikonografických pramenů k dějinám roudnického mostu).
- **25d. Roudnice nad Labem**, veduta města. *Raudnitz gegen Mitternacht*. Mědirytina (lept), výška 195 (180) mm, šířka 340 (320) mm; signováno pod dolním okrajem rámu: *I. I. Dietzler delin. / I. Frid. Leihzelt fec.* – ÚDU AV ČR, grafická sbírka, sign. W-E-6/40. – R/D: HLAVÁČKOVÁ – KRÁL 1994, s. 45, kat. č. 41; http://www.davidmikolas.cz/dejepis/roudnice_ikonografie/08-dietzler-1725b.jpg.
- **25e. Praha-Zbraslav**, prospekt kláštera. *Closter König Saal*. Mědirytina (lept), výška 185 mm, šířka 320 mm; signováno pod dolním okrajem rámu: *Ioan. Iosep. Dietzler delin. / Ioh. Fried. Leihzelt fec.* – NG, inv. č. R 62516.

26a–b. 1726, Praha-Hradčany, Loreta, dvojice rytin (průčelí Lorety; pamětní mince / medaile). In: LAURUS NASARETHANA 1726.

- **26a.** Loreta, hlavní průčelí. [Bez názvu.] Mědirytina (lept), výška 475 (450) mm, šířka 615 (595) mm (rozměry exempláře NG, inv. č. R 175905 – rozměry listu se u jednotlivých

exemplářů liší v závislosti na ořezu); signováno ve spodní části: *Ioann. Iose. Dietzler delineavit. / I. A. Delsenbach sculp.* – NG, inv. č. R 175905; KKPS, GS 9536; Lobkowiczové roudničtí, Rodinný archiv, SMPGF 1488; v témže archivu je uloženo více exemplářů rytiny a také plotna. – R/D: KAŠE 1986, s. 209; MÍKA 1989; BAŠTA – BAŠTOVÁ – CVACHOVÁ 2015, zadní strana obálky. – Lit.: STERNBERG-MANDERSCHIED 1913, s. 9 (zmínka); HLAVSA 1975, s. 50, č. 103; KAŠE 1986 (studie sumarizuje základní zjištění vyplývající z restaurátorské zprávy [Průzkum a první etapa restaurování balustrády před pražskou Loretou], autoři Jiří Kaše a kol., Státní restaurátorské ateliéry, 1984; uloženo: NPÚ, GnŘ, sbírka plánů, bez inv. č.); BLAŽKOVÁ 2008, s. 106, č. 257; PREISS 2013/II, s. 833, 835; BAŠTA – BAŠTOVÁ – CVACHOVÁ 2015, s. 34.

- [26b] Loreta, avers a revers pamětní medaile se Santa Casou a Přenesením Loretánského domku, zhotovené ke 100. výročí založení. *ANNVS SECVLARIS PRIMVS AB ORIGINE AEDIS LAVRETANE PRAGENSIS*. Mědirytina (lept), výška 270 mm, šířka 180 mm; signováno ve spodní části: *Johann Joseph Dietzler deline. / Anto. Birckhart sculpsit Prag.* – KKPS, GS 34927. – Lit.: PODLAHA 1914, s. 38–39, č. 40; HLAVSA 1975, s. 50, č. 102. – Pozn.: Pamětní medaili zhotovil norimberský rytec a medailér Georg Wilhelm Vestner (KLEISNER 2016, s. fotografií obou stran medaile).

[27] **1727, Budňany**, plán s vyznačením židovských obydlí a veduta Budňan. *Delineation Der gegend von der König. Burck Carelstain durch das Stadel Budnian bies an den Flus Beraun und Eys Köller / Prospect aus der Königlichen Burck Carelstein gegen den Stadel Budnian*. Rukopisný kolorovaný plán kreslený tuší (levá část), rukopisný prospekt lavírovanou tuší (pravá část), výška 440 (390) mm, šířka 590 (540) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maß-Stab von 9 landsahl* = 55 mm), orientace k jihu; signováno v levém dolním rohu: *Joann Joseph Dietzler*; pod dolním okrajem rámu vlevo: *Johann Andreas Peltz Inspector*; datace 15. srpna 1727, provedená velmi malým písmem, je téměř skryta v pravé části prospektu (*die 15 Augus [!] 1727*). – NA, SMP, F/IX/22 (= inv. č. 1125). – R/D: ROUBÍK 1931, obr. příl. 1, legenda s. 67–68; TÝŽ 1931a, obr. příl. 1, legenda s. 305; <http://www.veduty.cz/veduty/permalink?xid=30eebc39cb9b3461a82a3d08491ac78a&scan=1#scan1>. – Lit.: ROUBÍK 1931, s. 59 (katalog); TÝŽ 1931a, s. 296 (katalog); TÝŽ 1965, s. 279 (zmínka).

[28] **1727, Budňany**, Dietzlerův pohled na ves a nejbližší okolí z hradu Karlštejna, v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27407C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/10613379.jpg>. – Pozn.: Části tohoto prospektu využito na listu s plánem Budňan (srov. kat. č. 27).

[29] **[1727], Litvínov**, veduta městečka. Dochován je Dietzlerův originál a Venutova překresba (letopočet 1727 na Dietzlerově kresbě nepřichází, je však zřejmý z kontextu a explicitně jej uvádí Venuto na své překresbě). Prospekt byl pořízen v souvislosti s přípravou alba valdštejnské textilky (srov. kat. č. 31), přičemž jej využil v rámci titulního listu Václav Vavřinec Reiner (reprodukce PREISS 2013/I, s. 127). Kromě vlastní dokumentární hodnoty (široký panoramatický pohled na městečko od jihu s dominantou v podobě dvouvěžového průčelí farního kostela) nabízí vhled do zákulisí přípravy grafických alb (srov. s. 259–261) a současně dovoluje posoudit způsob, jakým se svými předlohami nakládal Jan Venuto. Jedná se totiž o ojedinělý případ, kdy máme k dispozici Dietzlerův originál i Venutovu překresbu. Zorný úhel (šíře záběru) je zcela identický, do značné míry věrně (ale nikoli zcela přesně) je reprodukována i zástavba, výraznou adaptací prošlo popředí: terénní kompozice v zásadě ponechána, ovšem z Dietzlerových křivolakých kmenů se

stal téměř pitoreskní zástup pečlivě vyrovnaných kúlů, a především zcela zmizela bohatá figurální stafáž – postavy, jezdci, psi v popředí, kočár tažený trojspřežím na cestě (srov. obr. č. 7a–b).

- (Dietzlerův originál) *Schenographische Delineation Des Stadtl und Tuch-Fabric Ober-Leidensdorff*. Kresba tuší perem a štětcem, výška 215 mm, šířka 345 mm; signováno v pravém dolním rohu: *Ioan. Ios. Dietzler Fe.* – NG, inv. č. K 23666. – R/D: obr. č. 7a. – Lit.: PODLAHA 1918, s. 45; PREISS – VLNAS 2001 (zmínka).
- (Venutova překresba) *Staedtchen Ober-Leütensdorf sammt der Graefl. Waldstein. Tuch Fabrique, in Leitmeritzer Kreise, aufgenommen vom Dietzler 1727, und nachgezeichnet von Joann Venuto 1814.* – ÖNB, inv. č. E27551C. – R/D: obr. č. 7b; <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11300508.jpg>.

[30.] [1727], **Mořina**, plán vsi s vyznačením židovských obydlí. *Delineation Bey den Dorff gross Morzina wonhaffte Juden und wie weid solche von der Sanct. Stanislay Kirchen endlegen seindt[,] Nemblich 982 Prager shl.* Rukopisný kolorovaný plán kreslený tuší, výška 280 (230) mm, šířka 400 (360) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Mass Stab von 10 Landsajllen* = 125 mm), orientace k jihu; signováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler*, pod dolním okrajem rámu: *Frantz Antoni Tobl, J. U. Dr. Currator daselbsten*. Plán není datovaný, v roce 1727 odpovídá tehdejšímu mapování židovských obcí, při němž Dietzler zpracoval i Budňany (kat. č. 27). – NA, SMP, F/XI/15 (= inv. č. 1118). – R/D: obr. č. 3. – Lit.: ROUBÍK 1931, s. 63 (katalog); TÝŽ 1931a, s. 297 (katalog); TÝŽ 1965, s. 279 (zmínka).

[31a–c.] **1728, Litvínov**, plán, pohledový plán a prospekt městečka a továrny na sukno. In: DESIGNATIO 1728. – Národní technická knihovna Praha, B 96; jednotlivé listy v řadě institucí, výběrově srov. níže. – R/D: <http://df.ntkcz.cz/kramerus/MShowMonograph.do?id=455> (kompletní digitalizát tisku). – Lit.: PODLAHA 1915, s. 64–65, č. 58–60; PREISS – VLNAS 2001 (zmínka); BLÁŽKOVÁ 2008, s. 197, č. 536; HRBEK 2013, s. 266–279; PREISS 2013/I, s. 123, 126. – Pozn.: Dietzlerovým dílem je i prospekt Litvínova na titulním listu alba, který beze změny do své kompozice přejal V. V. Reiner (srov. kat. č. 29 a v textu s. 259–261).

- [31a.] **Litvínov**, půdorysný plán městečka a továrny na sukno. *Ignographische Delineation des Stadtl und Tuch Fabric Ober Leidensdorff*. Mědirytina s leptem, výška 310 (210) mm, šířka 400 (330) mm (rozměry exempláře NG, inv. č. R 36911 – rozměry listu se u jednotlivých exemplářů liší v závislosti na ořezu), legenda v levém horním rohu; signováno v pravém dolním rohu: *Ioann Ios. Ditzler Fecit. / Birckhart sc.* In: DESIGNATIO 1728, list č. 2. – NG, inv. č. R 36911; R 214621. – Lit.: JAHN – RIEGGER 1793–1794, s. 130; PODLAHA 1915, s. 64, č. 55.
- [31b.] **Litvínov**, pohled z ptáčích perspektivy na městečko a továrnu na sukno. *Orthographische Delineation des Stadtl und Tuch Fabric Ober Leidensdorff*. Mědirytina s leptem, výška 370 (210) mm, šířka 460 (340) mm (rozměry exempláře NG, inv. č. R 36912 – rozměry listu se u jednotlivých exemplářů liší v závislosti na ořezu), legenda v levém horním rohu, grafické měřítko v českých provazcích (*Maaß stab von 6 Böhmischen Landt Seillen* = 80 mm); signováno v pravém dolním rohu: *Ioann Ios. Ditzler Fecit. / Birckhart sc.* In: DESIGNATIO 1728, list č. 3. – NG, inv. č. R 175424; R 36912; R 214622. – R/D: PODLAHA 1915, s. 67, obr. 21; HRBEK 2013, s. 267; PREISS 2013/I, s. 126; MACEK – BIEGEL – BACHTÍK 2015, s. 334. – Lit.: JAHN – RIEGGER 1793–1794, s. 130; PODLAHA 1915, s. 64, č. 56.

- [31c] **Litvínov**, pohled na továrnu na sukno. *Perspectivische Delineation der Tuch Fabric Ober Leidensdorff*. Mědirytina s leptem, výška 245 (210) mm, šířka 365 (330) mm (rozměry exempláře NG, inv. č. R 36913 – rozměry listu se u jednotlivých exemplářů liší v závislosti na ořezu); signováno ve spodní části: *Ioan(n). Ios. Ditzler Fec. et del. / A. Birckhart sculp. Prag.* In: DESIGNATIO 1728, list č. 4. – NG, inv. č. R 175425; R 36913; R 214622. – Lit.: JAHN – RIEGGER 1793–1794, s. 130; PODLAHA 1915, s. 64, č. 57.

[32] **1728 (?)**, **Sudějov**, volná devoční grafika se sv. Annou. *Swata ANNA na Panstwy Pečzkach u dobry wody w Sutiegowie. Sanct Anna Auf der herrschafft Petschkau bey den gutte(n) wasser zu Sutiegow*. Mědiryt (lept), výška 155 mm, šířka 105 mm; signováno ve spodní části: *I. Ditzler del. / Birckhart Sc. Pragae.* – KKPS, GS 1551. – Lit.: DLABACŽ 1815/I, sl. 158, č. 42; PODLAHA 1914, s. 122, č. 20. – Pozn.: DLABACŽ 1815/I, sl. 158, č. 42 uvádí tuto grafiku s datací 1728 („Eine heil. Anna. J. Ditzler del. Birkhart sc. Pragae. 1728. in 4.“); na citovaném exempláři grafiky leto-počet nefiguruje, lze jej však přijmout jako věrohodný – nasvědčuje tomu rozvoj poutního místa, návazně na výstavbu zděného kostela sv. Anny (vysvěcen 1725), jenž nahradil starší dřevěnou kapli založenou nad zázračným pramenem (zmiňovaným i v titulu) někdy po polovině 17. století; do 30. let 18. století potom spadají zárodky pozdější vsi Sudějova.

[33] **1729 (?)**, **Praha**, prospekt a plán města. *PRAGA CAPUT REGNI BOHEMIAE*. Mědiryt (lept), výška 295 mm, šířka 420 mm, trojjazyčná (čes., lat., něm.) legenda ve spodní části prospektu, grafické měřítko [v pražských loktech] (3000 jednotek = 50 mm); signováno pod plánem města v levém dolním rohu: *Joann Jos. Ditzler del. / Birckhart sculpsit et Vendit Pragae.* – NG, inv. č. R 39088. – R/D: HLAVSA 1975, obr. příl. 3; HOJDA 1983, s. 468, obr. 1; KREUZZIEGER 1996, s. 61, obr. 14; VLNAS 2001, s. 549; HAM 24, mapový list č. 38, obr. č. 45 + <http://katalog.ahmp.cz/praga/publica/permalink?xid=8E08D4F4B68611DF820F00166F1163D4&scan=1> (exemplář zachycující hlavní směry bombardování Prahy z roku 1757, s adaptovanou legendou; nejspíše k této rytině se vztahuje ne docela jasná Dlabacžova zmínka o exemplářích na faře v Hořelících: „Belagerung von Prag, mit ganzem Prospekte von der Stadt. Aufschrift: „Praga caput Regni Bohemiae“. Unten: Johannes Jos. Ditzler del. Birckhart sc. et excudit Pragae. f. Diese zwei Militärstücke fand ich vor einigen Jahren in dem Horzelitzer Pfarrgebäude aufbewahrt“ – DLABACŽ 1815/I, sl. 160, č. 59). – Lit.: NOVOTNÝ 1925–1926, s. 517 (s datací „1728–1748 (či 1729?)“); TÝŽ 1945, s. 43; HLAVSA 1975, s. 20–21, 30, č. 25; HOJDA 1983; KREUZZIEGER 1996, s. 26, č. 43; LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 384 (zmínka o dříve nepovšimnuté kapli na mostě); VLNAS 2001b.

[34] **1729 (?)**, **Praha-kamenný (Karlův) most, Malá Strana a Hradčany**, pohled z Křižovnického náměstí. *Prospect der Königlichen Residens und Kleineren Stad Prag sambt der Renomirten Brucken welche von Carolo IV. im Jahr 1358. erbauet.* (Kolorovaná?) kresba tuší, dnes k dispozici pouze v černobílé reprodukci (CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 222, pozn. 289, uvádí, že v originálu jde o „barevnou kresbu“); signováno v pravé části nápisové pásky s legendou: *Deli. à Joanne Josep. Diezler.* – Z. Wirth (u reprodukce prospektu – níže) uvádí jako místo uložení mapovou sbírku knížete z Liechtensteinu ve Vídni; nedávno provedená rešerše ovšem vyzněla negativně (CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 29, pozn. 58). – NPÚ, GnŘ, sbírka plánů, Praha PPOP-996-5-786 (fotokopie). – R/D: WIRTH 1932, nečisl. rozkládací příloha na konci svazku; TÝŽ 1954, obr. č. 54. – Lit.: WIRTH 1932, s. 49; LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 386–387; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 222, 266–269, 282–285 (s diskusí o originalitě volby stanoviště); srovnávací rámec ikonografie kameného mostu STÁTNÍKOVÁ – ŠEFCŮ – DRAGON 2013. – Z. Wirthem počínaje bývá kresba

datována „cca 1730“; pokládám za myslitelné, že mohla vzniknout při téže příležitosti jako „nepomucenský“ prospekt Prahy, a to jako podklad pro rytinu (k tomu srov. kat. č. 35); kvalitní zobrazení dle Dietzlerovy předlohy bylo vydáno roku 1735 (kat. č. 45a).

[35.] (po) 1729 (?), Praha-kamenný (Karlův) most, Malá Strana a Hradčany, pohled z Křižovnického náměstí. [Bez názvu; ve spodní části text: *Vrbis Pragenae parvam nunc cernite partem, Ligna qua(m) primo tempore casa fuit; Ferrea si tantam struxerunt tempora malem, /Dante DEO/ quantas aurea saecula struent.*] Lept a mědiryt, výška 105 mm, šířka 200 mm; signováno dole vprostřed: *Jos. Ditzler delin.*, v pravém dolním rohu signatura *IB* či *JB* (srov. s. 232, pozn. 27). – NG, inv. č. R 39086; KKPS, GS 23256. – Pozn.: Vazbu k Dietzlerovu prospektu cca z roku 1729 (kat. č. 34), resp. prokazatelně před 1735 (kat. č. 45a), tato drobná, poměrně hrubá rytina vykazuje jak svou podobou, tak i explicitním signováním; postava sv. Jana Nepomuckého, který v prostoru nad Pražským hradem na obláčku stoupá na nebesa, může, ale pochopitelně nemusí naznačovat její vznik v souvislosti s Nepomukovým svatořečením. CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 282–283, uvádí, že jde o rytinu z *Ehren-Kalender* na rok 1762 – tento údaj se mi nepodařilo ověřit.

[36.] 1729, Všebořice, Ústí nad Labem, mapa (společných) hranic panství Všebořice a statku města Ústí nad Labem na Klíšském potoce. *Genuine und Vnpartheyische Mappa. Über das Bach-Wasser, welches über die den Hoch- und Wohlgebohrnen Herrn Herrn Ludwig Joseph Graffen von Hartig in dem Leutmeritzer Creyß liegende Herrschaft Schöbritz Lauffet, und von der Stadt Auspitz Quaestioniret wirdt.* Rukopisná kolorovaná mapa, výška 660 mm, šířka 2360 mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß stab von 20 Böhmi. Landt Sahlen* = 145 mm); signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Ioannes Iose. Dietzler Geo. Fe(c)it 1729.* – Archiv města Ústí nad Labem, Sbírka map a plánů 1714–1981, inv. č. 188. – R/D: AUT. KOL. 2007, s. 37 (pravá zhruba polovina mapy). – Lit.: ROUBÍK 1965, s. 279 (zmínka); AUT. KOL. 2007, s. 36.

[37.] 1730, Teplice, Trmice, mapa (společných) hranic panství v prostoru na východním okraji dnešních Teplic (zachyceny vsi Srbice – *Dorff Serbitz*, Dražkov – *Dorff Trackowa* a hrad Doubravská Hora – *Töplitzer Schloßberg*). Mapa nemá název, z obsahu je však evidentní, že jde o mapu hraniční (*Zur Herrschaft Türnitz gehörige Grundt-Stücke; Zur Herrschaft Töplitz gehörige Grundt-Stücke*; pro orientaci popiskou vyznačeny i grunty soběchlebské – *Sobochleber Grundt und Boden* a města Krupky – *Zur Stadt Grauppen gehörige Gründte*). Ještě ROUBÍK 1961, s. 170, č. 94, eviduje dvě mapy, z toho jednu datovanou 1730 (dnes k dispozici v kopii), druhou nedatovanou (k dispozici v originálu): i tuto mapu lze datovat rokem 1730, a to nejen s ohledem na dataci druhé mapy (zjevně identické – jeden exemplář pro každého z účastníků sporu), ale i na základě kontextu, v němž mapy vznikly (šlo o území, o něž byl veden spor mezi majiteli sousedících panství, Františkem hr. Nosticem a Karlem Clary-Aldringenem). – Lit.: ROUBÍK 1961, s. 170, č. 94; TÝŽ 1963, s. 261, č. 7; TÝŽ 1965, s. 279 (zmínka).

- (Orig.) [Bez názvu.] Rukopisná kolorovaná mapa, výška 680 (580) mm, šířka 990 (890) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maß-stab von 20. Böhmischen Landtsahlen* = 175 mm), orientace k východu; signováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler.* – NA, SMP, F/IX/5 (= inv. č. 1051).
- (Kopie, zhotovená v 1. polovině 20. století neznámým autorem) [Bez názvu.] Rukopisná kolorovaná mapa, výška 600 mm, šířka 900 mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maßstab von 20. Bohmischen Landtsahlen* = 185 mm), orientace k východu; signováno

a datováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler 1730*. – NTM, mapová sbírka, inv. č. 4775.

- (Podkladová verze) K uvedeným mapám je velmi pravděpodobně dochována podkladová verze – je jí nesignovaná mapa bez názvu, zachycující naprosto totéž území jako shora uvedené mapy a vykazující i další obsahové shody. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 810 mm, šířka 1230 mm, bez měřítka. – SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Vs Teplice, inv. č. 4055. – Pozn.: Srov. s. 238, pozn. 31.

[38.] **1731, Lojovice**, Dietzlerova veduta vsi v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27525C. – R/D: obr. č. 6a; <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11260907.jpg>.

[39.] **1731, Praha-Zámky (okolí)**, usedlosti Lísek a Tříkrálka (na západ od Bohnic), pohled přes tok Vltavy. *Liseck* (spíše popiska než název). Kresba perem a tuší (lavírovaná tuš), výška 190 mm, šířka 285 mm; signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Ioann Joseph Dietzler 27. Junii 1731*. – PNP, Sběrka Jiřího Karáska ze Lvovic, inv. č. IK 1232. – R/D: obr. č. 10. – Lit.: PREISS 2001, s. 283, č. 2; PREISS – VLNAS 2001 (zmínka).

[40a–c.] **1732**, veduty měst Deir Semaan a Valletta a mapa Malty a okolních ostrovů. In: MYLLER 1732 (šlo o třetí svazek, resp. pátou knihu díla *Peregrinus in Jerusalem*, v prvním vydání vycházejícího v letech 1729–1732); tytéž rytiny se potom objevily i v souborném, jednosvazkovém vydání díla (MYLLER 1735). – První vydání komplet in: NK (částečně digitalizováno – srov. přes STT – Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800); vydání z roku 1735: digitalizát na <https://books.google.cz> (exemplář z The Ohio State University Libraries). – Lit.: VOIT 2006, s. 211–212 (zmínka); BLAŽKOVÁ 2008, s. 126–129, č. 317; ČAPSKÁ 2009, s. 108–109; VOIT 2009, s. 215; srov. též výše v textu s. 253.

- [40a.] **Deir Semaan** (Sýrie), veduta města. *Schebet Semaan*. Mědirytina, výška 140 mm, šířka 180 mm; signováno ve spodní části: *Ioan. Ios. Ditzler delin. / I. Fischer Sc. Pragae*. In: MYLLER 1732, mezi s. 302–303; TÝŽ 1735, tab. 41 mezi s. 772–773. – KKPS, GS 22134.
- [40b.] **Malta**, mapa ostrova a jeho okolí. *Verissima Effigies Maltae qvondam dictae Melitae in Affrica depicta Ao. 1717*. Mědirytina, výška 140 mm, šířka 180 mm; signováno ve spodní části: *Dietzler delin. / Fischer Sc. Pragae*. In: MYLLER 1732, mezi s. 360–361; TÝŽ 1735, tab. 44 mezi s. 800–801.
- [40c.] **Valletta** (Malta), veduta města. *Stadt Valeta*. Mědirytina, výška 145 mm, šířka 190 mm; signováno ve spodní části: *Ioan. Ios. Ditzler delin. / I. F. Fischer Sculp. Pragae*. In: MYLLER 1732, mezi s. 362–363; TÝŽ 1735, tab. 45 mezi s. 806–807. – KKPS, GS 22850; GS 22896; GS 22897 (tento exemplář nepochází z knihy – vydán byl jako volná grafika).

[41.] **1732–1733, Březnice, Tochovice, Koupě**, vyměřování a mapování lesů a hranic na uvedených panstvích.

- **1732**, J. J. Dietzler vyměřoval lesy k uvedeným panstvím (jeho aktivity spadají do kontextu dělení březnického panství z pozůstalosti po Janu Josefovi Jeníškovi z Újezda, jež posléze připadla Vilému Albrechtovi Krakovskému z Kolovrat – srov. SEDLÁČEK 1897, s. 67–68, 225–226, 228). Doklad o vyměřování je pouze písemný, zda v té souvislosti Dietzler vyhotovoval i nějaké mapy, není zmíněno. Texty dílčích cedulí jsou k dispozici v několika exemplářích (SOA Praha, Vs Březnice, karton 68, IIa 13 – IIa 15), přičemž v záhlaví rubrik evidujících lesy se uvádí, že byly vyměřeny zemských měřicem (bez udání jména); že se

jednalo o J. J. Dietzlera, vysvítá z Dietzlerem zpracovaného soupisu lesů (s uvedením jejich příslušnosti k jednotlivým panstvím a jejich výměry): „*Bey der Herrschafft Brzeznitz Ist Durch Mich Endes Gefertiggten sowohl an denen Waldungen alß Gestrip Vermög der Prager 52 Ellen haltenden Landt Seyllen außgemessen worden nembl.: ... [následuje výčet lesů]*“ (SOA Praha, Vs Březnice, karton 129, sign. VII d – 2: Dietzlerem podepsaný originál – srov. obr. č. 1 + dvojí opis, jeden současný a druhý rukou 19. století, kde v nadpisech Dietzlerovo „*Durch Mich*“ nahrazeno „*durch dem herrn Joseph N. Ditzler*“ / „*durch den Herrn Joseph N. Ditzler*“; zkrácené znění v českém překladu otiskl SEDLÁČEK 1923, s. 278–279).

- **1733**, hraniční mapa obecního statku města Březnice a pozemků příslušných k Horčápsku na panství Tochovice. *Copia. Der Eigendl. Delineation der Granitzen Zwieschen der Brzez-nitzer Stadt Gemeinde und zu Tochowitz gehörigen Dorf Horžapsker Gemeinde alwo ein Stück Qvaestioniret wird Nembligh bey A. B. C. D. E. F. Zwieschen beyder Paarteyen*. Rukopisná kolorovaná mapa, kopie (1. polovina 19. století), výška 480 (460) mm, šířka 650 (630) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß-Stab von 25 Böhmischen Landt-Seiln* = 85 mm); signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Diezler geschworener Landtmesser 1733*. – SOA Praha, Vs Březnice, karton 73, sign. III c – 1. – R/D: obr. č. 2.

[42.] **[1733], Plzeň**, ležení císařských vojsk u Plzně. *ORDRE DE BATTALIAE Dero Röm. Kay. Majtt. CAMPAMENT bey PILSEN In Königreich Böheimb, Bestehende in 17. Battalions und 13. Granadiers Compagnien auch 28. Esqvadrons Curassiers, 14. Esqvadrons Dragoner, 6. Esqvadrons Hussare(n) und 22 Feld-Stucke(n)*. Mědirytina, výška 270 (235) mm, šířka 385 (360) mm, grafické měřítko v hodinách / půl mílich (*Mastaab von 1 Stundt oder halben Meill* = 85 mm); signováno v pravém dolním rohu: *Joann. Jos. Ditzler delineavit. Birckhart sculp. et vendit Prag*. – Mapová sbírka Přírodovědecké fakulty UK Praha, 1. exemplář D1/265/23; 2. exemplář 93 fB 78; Archiv města Plzně, SMP, inv. č. M 331. – R/D: MAŠEK 1985, obr. příl. na konci svazku; http://digitool.is.cuni.cz/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=1016963&silo_library=GEN01. – Lit.: DLABACŽ 1815/I, sl. 160, č. 58 (zmínka); ROUBÍK 1965, s. 280 (zmínka); MAŠEK 1985 – autor považuje rytinu za zachycení obležení Plzně francouzskými oddíly v roce 1741, tedy v době války o dědictví rakouské; že ovšem jde o vojska císařská, je paradoxně zřejmo již ze samotného názvu mapy, a VOGELTANZ 1987 s velkou měrou pravděpodobnosti rekonstruoval i kontext: zachyceno je ležení císařských oddílů táhnoucích do Porýní (za války o polské dědictví), přičemž před Plzní tyto oddíly ležely v srpnu 1733. – Pozn.: Není docela jasné, na základě čeho Dietzler tuto mapu zpracoval (nešlo jen o podkladovou mapu, ale také o polohu jednotlivých oddílů), a zda dochovaná mapa je skutečně jeho jediným dílem tehdy vzniklým, anebo pouze jediným, o němž máme dnes povědomost.

[43.] **1733, Praha-Hrad**, III. nádvoří s katedrálou sv. Víta, trojí panoramatický pohled, téměř (nikoli však zcela) identického záběru (prostor mezi budovou probošství vlevo a schodišťovou věží vpravo), s týmiž detaily. Dietzlerovo autorství nesignovaného originálu je zřejmé jak ze signování na Birckhartově rytině, tak z textu na Venutově překresbě (v tomto případě je k dispozici datace 1733).

- (Orig. kresba) [Bez názvu.] Lavírovaná tuš, výška 295 mm, šířka 620 mm (rozměry dle PODLAHA 1920–1921), nepravidelně ostříháno; nesignováno, datace 1733 (v levé části, pod chrámem sv. Víta) je mladšího původu. – Zjevně originální Dietzlerovu kresbu, jež sloužila jako podklad Birckhartovi pro rytinu i Venutovi pro překresbu, získal někdy okolo roku 1920 Antonín Podlaha; místo dnešního uložení se mi nepodařilo ověřit (ŠIMON 2011,

- s. 82, uvádí APH). – R/D: PODLAHA 1920–1921, tab. XIX; WIRTH 1932, obr. č. 42 (podklad poskytnutý A. Podlahou; reprodukováno v retušované podobě); WIRTH 1954, obr. č. 52; VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009, s. 193. – Lit.: PODLAHA 1920–1921.
- (Mědirytina) *Prospect der Heiligen Königl. Metropolitan Kirchen S. VITI Sambt der Königl. Residenz zu Prag*. Mědirytina, výška 230 mm, šířka 345 mm; signováno v pravém dolním rohu: *I. Ditzler del. A. Birckhart sculp. et Vent. Pragae*; domnívám se, že rok 1733, tedy vyhotovení kresby, je z hlediska datace rytiny datem post quem, a souhlasím tedy s tím, co uvádí CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 221, 273. – NG, inv. č. R 39087. – R/D: MACEK – BIEGEL – BACHTÍK 2015, s. 223. – Lit.: VLNAS 2001a (autor hypoteticky klade do souvislosti s korunovací Karla VI. roku 1723); CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 221, 273. – Pozn.: Postavičky v popředí (na Dietzlerově originální předloze nefigurují) působí téměř rušivým dojmem, skoro se zdá, jako když byly teprve sekundárně dokresleny, byť je pravda, že okolo nich je drobně vynecháno bílé místo a zjevně se tedy s nimi počítalo.
 - (Venutova překresba) *Ein Theil des Prager alten Burgplatzes und die Metropolitankirche zu St. Veit, aufgenommen von J. Dietzler 1733, nachgemahlt von J. Venuto 1814*. – ÖNB, inv. č. E27575C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11304123.jpg>.

44. 1733, Praha-Nové Město (?), čtyři plány blíže neznámého obsahu, za něž Dietzler požadoval vyplacení honoráře: „*Pan Jan Ditzler, měřič zemský, žádaje slav. magistrát, by jemu za vypracování 4 mappy na ty chudým odprodané tuně Vandralovské od starodávna nazvané honorarium vyvrhnuté bylo, conclusum, že se jemu 6 species dukátů [dáti a] z ouřadu šestipanského strany téhož dekretem obeslán býti má*“ (VOJTÍŠEK 1912, s. 5, pozn. 15).

45a–b. 1735, Praha-kamenný (Karlův) most, prospekt (s Malou Stranou a Hradčany) a nákres + půdorys. Oba listy jsou z hlediska svých tvůrců (autora předlohy i rytce) anonymní; v případě prospektu je ovšem natolik evidentní shoda s nedatovaným rukopisným Dietzlerovým prospektem (cca 1729, srov. kat. č. 34), že jej prakticky s jistotou můžeme považovat za autora předlohy; vzhledem k Dietzlerovým všestranným schopnostem je velmi pravděpodobné, že současně byl i autorem předlohy nákresu a půdorysu mostu. In: SCHRAMM 1735. – R/D: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/schramm1735> (digitalizát celé knihy). – Pozn.: Listy vyšly jako součást díla o významných mostech světa, ovšem většinou jde o mosty v německých zemích; Praha je jediným českým městem, které je v knize zastoupeno, a to i poměrně obsáhlým textem (s. 101–107, včetně tematicky i dobově aktuální nepomucenské legendy).

- **45a. Kamenný most, Malá Strana a Hrad**, pohled z Křižovnického náměstí. *Prospect der Mulden-Brücke zu Prag, nebst der Stadt*. Mědirytina, výška 350 (300) mm, šířka 830 (800) mm. In: SCHRAMM 1735, č. 19a (mezi s. 102–103). – AMP, Sbírka grafiky, G 3706. – R/D: STÁTNÍKOVÁ – ŠEFCŮ – DRAGOUN 2013, s. 113 (výřez – levá část prospektu s mostem); <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/schramm1735/0162>; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D3FBB68611DF820F00166F1163D4&scan=1> (exemplář z AMP). – Lit.: HLAVSA 1975, s. 34, č. 44; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 222–223, 266.
- **45b. Kamenný most**, nákres a půdorys. *Grund Riss der Mulden Brücke zu Prag*. Mědirytina, výška 350 (300) mm, šířka 830 (800) mm. In: SCHRAMM 1735, č. 19b (mezi s. 102–103). – R/D: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/schramm1735/0163>. – Lit.: HLAVSA 1975, s. 35, č. 45.

46. 1735/1736, Těšetice (panství Stružná), dvůr a poplatné polnosti severně od obce nárokované žlutickým špitálem. *Delineation des auf der Herrschafft Gieshübel befindl. Bauerngrundt zu Deschetitz, welchen die Stadt Ludietz praetentiren thuet*. Kolorovaná perokresba, výška 300 (270) mm, šířka 380 (350) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß Staab von 10 böhmischen Landtseilen* = 130 mm), legenda v levém dolním rohu, orientace k východu; signováno v pravém dolním rohu: *Joann Joseph Dietzler der Löbl. Subdelegirten Saatzer Visitations Commission geschworener Landtmesser*; datace vyplývá ze spisu, jehož je plán přílohou. – NA, TK 1984/15 (spis i plán). – Pozn.: Plán vznikl jako příloha spisu při řešení majetkového sporu mezi hrabětem Hartigem, majitelem panství Stružná (Gieshübel), a městem Žlutice.

47. 1736, Dlouhá Lhota, Dietzlerova veduta vsi v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27510C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11258259.jpg>.

48a–d. 1736, Praha-Strahov, čtyři prospekty kláštera ze čtyř světových stran. Názvy jednotlivých pohledů shodně zní *Prospectus Montis Sion Seu Canoniae Strahoviensis Ord. Praemon. in Boëmia* a liší se pouze udáním světové strany, k níž pohled směřuje (viz níže). Mědirytina, celek výška 385 (280) mm, šířka 490 (440) mm, jednotlivá pole (shodné velikosti) výška 140 mm, šířka 220 mm; nesignováno. In: CHARLES 1736, mezi sl. 922 a 923. – KKPS, knihovna, AK XI 24 (výtisk díla); GS 28247; GS 28248 (novodobé reprodukce, cca 1. polovina 20. století); AMP, Sbirka grafiky, G 3591. – R/D: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08CDECB68611DF820F00166F1163D4&scan=1>; VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009, s. 109 (pole vlevo nahoře). – Lit.: HLAVSA 1975, s. 47, č. 92 („snad podle kreseb J. Dietzlera“); HOŘÁK 2008, s. 81, 143; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 222, pozn. 288 (zmínka). – Pozn.: Dietzlerovo předpokládané autorství předlohy je prokazatelné v případě pohledu k severu, kde je k dispozici jím signovaná kresba z roku 1721 (kat. č. 9), a více než pravděpodobné i v případě trojice pohledů ostatních.

- **48a.** (vlevo nahoře) *Prospectus Montis Sion Seu Canoniae Strahoviensis Ord. Praemon. in Boëmia versus Meridiem*.
- **48b.** (vpravo nahoře) *Prospectus Montis Sion Seu Canoniae Strahoviensis Ord. Praemon. in Boëmia versus Orientem*.
- **48c.** (vlevo dole) *Prospectus Montis Sion Seu Canoniae Strahoviensis Ord. Praemon. in Boëmia versus Septentrionem*.
- **48d.** (vpravo dole) *Prospectus Montis Sion Seu Canoniae Strahoviensis Ord. Praemon. in Boëmia versus Occidentem*.

49. 1736, Tachov (město), Dietzlerova veduta města v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27628C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11394185.jpg>.

50. 1736, Tachov (panství), mapy hranic lesů náležejících k panství Tachov (na základě urbáře z roku 1607) a sousedním hornofalckým panstvím Bärnau, Flossenbürg a Waldthurn.

- *Mappa Der Vermög des A. 1607 auffgerichten Urbari abgetheilten, und zu der Herrschaft Tachau zugehörigen Wäldern*. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 870 mm, šířka 950 mm, grafické měřítko v zemských provazcích / mílech (*Maaß Staab von 72 Böhmischen Landt-saalen oder Einer Viertel Meihl* = 240 mm), trojí legenda k jednotlivým hraničním úsekům; signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler Landtafl. Landtmesser 1736*. – SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuka, Vs Tachov, M 74 (= inv. č. 3934). – R/D: <http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/22030>.

- *Mappa Der Vermög des A. 1607 auffgerichten Urbari abgetheilten und zu der Herrschaft Tachau zugehörigen Waldungen*. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 860 mm, šířka 935 mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß Stab von 40. böhmischen Landt-Saalen* = 135 mm), trojí legenda k jednotlivým hraničním úsekům; signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler Landtafl. Landmesser 1736*. – SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuka, Vs Tachov, M 75 (= inv. č. 3935). – R/D: <http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/22031>.
- *Mappa Der Vermög des A. 1607 auffgerichten Urbari abgetheilten und zu der Herrschaft Tachau zugehörigen Wäldern*. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 965 mm, šířka 960 mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß-Staab von 50. böhmischen Land-Saalen* = 165 mm), trojí legenda k jednotlivým hraničním úsekům; signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler Landtafl. Landmesser 1736*. – SOA Plzeň, pracoviště Klášter u Nepomuka, Vs Tachov, M 76 (= inv. č. 3936).

[51] **1737, Červené Pečky**, Dietzlerova veduta zámku a vsi v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27559C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11302506.jpg>.

[52] **1737, Poděbrady (panství)**, Dietzler vyměřoval nové vodoteče (vodovody a příkopy) na poděbradském panství, v okolí (nespecifikovaných) rybníků, a situaci zakreslil do mapy, opatřené detailní legendou. 14. června 1737 sděloval úředník poděbradského panství české komoře, „*daß ich nach dero gnädigen Befehl mit dem Landtmesser Joseph Dietzler zu Podiebradt gewesen und dieselbige Gegenden, wo neüie Wasserlaittungen und Graben, welche so nöthig als thunlich befinde, bey denen Teüchten gemacht werden sollen, nicht allein in Augenschein genohmen, sondern auch hierüber zum gnädigen Ersehung und künfftigen Nachricht durch den gemelten Landtmesser Dietzler eine allbereiths gehorsambst überreichte Mappam mit gebührender Beschreibung und Information verfassen habe lassen*“ (NA, Česká komora 1737/VI/e/14). – Pozn.: Zpráva se vztahuje zřejmě k oblasti severně od Poděbrad, kde v prostoru mezi městem a rybníky Křečkovský a Blato na mapě I. vojenského mapování (sekce 110) vidíme několik struh, označených v mapě jako *Graben*.

[53] **1737, Zbiroh (panství)**, Dietzler vyměřoval (a v té souvislosti nepochybně vyhotovoval i mapy) sporné lesní hranice na panství Zbiroh, především v okolí Strašic a vsi Těně. Tato skutečnost se odráží v povolení české komory ze 7. listopadu 1737, týkajícím se zvýšení remuneratione o 1 kr. na 1 sáhu (NA, Česká komora, 1737/XI/f/29).

[54] **1738, Kosmonosy**, Dietzlerova veduta zámku a vsi v překresbě Jana Venuta. – ÖNB, inv. č. E27495C. – R/D: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/11250990.jpg>.

[55] **1739, Praha-Jinonice, Butovice, Radlice**, mapa hranice mezi statky Jinonice a Butovice knížat ze Schwarzenbergu a statkem Radlice kláštera dominikánek u sv. Anny na Starém Městě pražském. *Mappa Geometrica der Granitz Verneýerung zwischen dem Hochfürstl. Schwartzenbergis. Puppilar Gut Ginonitz und Buttowitz, dan dem zum Löbl. Jungfrauen Closter Ordinis S. Dominici bey S. Anna et Laurentii in der Königl. Alten-Stadt Prag gehörigen Hoff und Dorff Radlitz. Anno 1739*. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 335 (295) mm, šířka 880 (840) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß-stab von 10 Böhmischen Landt Sahlen* = 130 mm); signováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler Landtaffl. Landtmesser*, datováno jednak v závěru názvu a jednak Schwarzenbergovou aprobací na Hluboké 28. října a v Praze 11. listopadu 1739. – NA,

SMP, B/X/13. – Torza druhého a třetího exempláře (v obou případech shodně pravá zhruba polovina) jsou uložena v SOA Třeboň, Vs Jinonice, mapa č. 198/1 (výška 320 mm, šířka 430 mm), mapa č. 198/2 (výška 335 mm, šířka 510 mm); ve všech třech případech shodné jsou i texty v pravé spodní části, jakož i Dietzlerovo signování tamtéž: *Johann Joseph Dietzler Landtaffl. Landtmesser*. – Lit.: ROUBÍK 1961, s. 172, č. 101 (s odkazy na související spisový materiál); TÝŽ 1965, s. 280 (zmínka); CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 219, pozn. 277 (zmínka o mapě, „která zachycuje okolí Dívčích Hradů roku 1739“, což je sice ve vztahu k obsahu mapy poměrně nevýstižné, ovšem autorka popisovala třeboňská torza).

[56] [1739?], **Praha-Jinonice, Klukovice**, Dietzlerova (nedatovaná) kopie mapy hranic mezi Jinonici a Klukovicemi, pořízené Ondřejem Bernardem Klauserem roku 1688; vyhotovení kopie nejspíše souviselo s obnovou hranic v okolí Jinonic roku 1739 – srov. kat. č. 55. Mapu se signaturou SOA Třeboň, Vs Jinonice, mapa č. 199 zmiňuje CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 219, pozn. 277 („Dietzler kreslil také mapu uloženou tamtéž, č. 198, která zachycuje okolí Dívčích Hradů roku 1739, a č. 199, což je kopie mapy Ondřeje Bernarda Klausera z roku 1688 – hranice Jinonic a Klukovic.“); tuto mapu se v nezpracovaném fondu Vs Jinonice momentálně nepodařilo dohledat (sdělení Mgr. Markéty Hrdličkové z 31. 5. 2016). – Pozn.: ROUBÍK 1949 uvedenou Klauserovu mapu (ani v originálu ani v Dietzlerově kopii) neneviduje.

[57] **1739, Rumburk, Česká Kamenice**, mapa (společných) hranic panství Rumburk a Česká Kamenice v okolí Horního Podluží, Jiřetína pod Jedlovou a hradu Tolštejna; dvojí identický exemplář. – Lit.: HYHLÍK 1903, s. 18–21 (konkrétně Dietzlerovy mapy ovšem nezmiňuje); SLAVÍČKOVÁ 2001; srov. výše v textu s. 237–240.

- *Mappa Geometrica über die Strittiche Granitzen zwischen Rumburg und Kamnitz, betreffend Neudörffler-Revier mit Obergrundt[,] Stadt St. Georgenthal, und Tollenstein – die gelbe Farb bedeuít den Außweiß der Rumburger[,] die Kamnitzer Gränzten aber ist mit der Rothen Linie außgewießen worden*. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 745 (720) mm, šířka 1040 (1010) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß-Staab von 20 böhmischen LandtSaalen* = 130 mm); signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler, Landtaffl. Landtmesser 1739*. – SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Vs Česká Kamenice, Mapy a plány, inv. č. 11.
- *Mappa Geometrica über die Strittige Gränzen zwischen Rumburg und Kamnitz, Betreffend Neudörffler Revier mit Obergrundt, Stadt St. Georgenthal und Tollenstein. Die gelbe Farb bedeutet den Ausweiß der Rumburger, die Kamnitzer Gräniz aber ist mit der rothen Linie ausgewiesen worden*. Rukopisná kolorovaná mapa, výška 745 (720) mm, šířka 1040 (1010) mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß Stab von 20 Böhm. Land-Saalen* = 130 mm); signováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler, Landtaffl. Landtmesser*. – SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Vs Rumburk, Mapy a plány, inv. č. 1.

[58] [před 1740], **Praha-Břevnov**, prospekt kláštera. [Bez názvu; kartuše v levém dolním rohu zůstala nevyplněna.] Lavírovaná kresba tuší, výška 365 (300) mm, šířka 615 (605) mm; signováno v pravém dolním rohu: *Joannes Josephus Dietzler*. – KKPS, GS 32856. – R/D: obr. č. 8. – Pozn.: Dietzlerův prospekt břevnovského kláštera téměř s jistotou vznikl v souvislosti s přípravou podkladů pro obrazový doprovod díla ZIEGELBAUER 1740. Nasvědčuje tomu styl zobrazení kláštera zasazeného do kulturní krajiny, z mírně zvýšené perspektivy (v daném případě reálně dosažitelné z protilehlého návrší), znak kláštera v horní části, a ostatně i rozměry, nápadně se podoba-

jící rozměrům prospektů Broumova a Lehnického Pole, jež byly publikovány. Jedinou odchylkou je kartuše, která na zmíněných prospektech nepřichází (patrně byla vnímána jako rušivá a text byl vyčleněn pod dolní okraj rámu, a i na vyobrazeních mariánských sloupů v Broumově a v Kladně je ve spodní části v relativně zhuštěné podobě). Není jasné, proč právě Břevnov (!) v Ziegelbauerově publikaci nakonec prospektem vůbec nebyl zastoupen. Dietzlerův pohled na klášterní areál není inspirován staršími předlohami (především ve srovnání s prospektem z roku 1721 rytým J. Fische-rem je koncipován docela jinak) a současně v klášterní ikonografii nenašel následovníka (Puchernův pohled z roku 1799 je sice opět zhruba od jihu / jihovýchodu, ovšem z Dietzlera v žádném případě nevycházel). Také dosavadnímu bádání zůstává neznámý – smím-li soudit z faktu, že ani v rámci monografie VILÍMKOVÁ – PREISS 1989 ani v jubilejních publikacích věnovaných klášteru i řádu na počátku 90. let 20. století u příležitosti 1000. výročí založení kláštera, jakož ani v později vydané literatuře jsem reprodukci tohoto prospektu nezaznamenal. Totéž pak platí i o nejnovější obrazové publikaci Břevnovu věnované (BĚLOVÁ – KALAŠOVÁ 2016; shora citované rytiny z let 1721 a 1799 reprodukovány na s. 13–15, obr. 9, 11).

59a–c. 1740, Dietzlerovy prospekty klášterů (proboštství) Broumov a Lehnické Pole a vyobrazení mariánského sloupu, určeného pro náměstí v Kladně. In: ZIEGELBAUER 1740.

- **59a. Broumov**, prospekt kláštera. *Prospectus Septemtrionalis liberi, ac Exempti Monastery Sancti Wenceslai Martyris, ord. Scti. Benedicti in Regno Bohemiae in Civitate Brauna ad confinia Silesiae Siti, Reverendiſimo Perillustri ac Ampliſimo Domino Domino Bennoni Löbl Ejusdem Sacri Ord(in)is Liberi Exempti ac Antiquiſimi Monasterii Brzenoviensis in Brauna Abbati, Wallstady in Siliasia Praeposito, per Regnum Bohemiae Silesiam et Marchionatum Moraviae Visitationi Generali Perpetuo, Regni Bohemiae Praelato Infulato, nec non Inclutae Deputationis D D : statuum Aſſeſſori Humilima(m) Veneratione D. D. D. ab Antonio Birckhart Sculptore Pragae*. Mědiryt (lept), výška 440 (345) mm, šířka 680 (615) mm (rozměry exempláře in: ZIEGELBAUER 1740 – rozměry listu se u jednotlivých exemplářů liší v závislosti na ořezu); signováno ve spodní části: *I. Joseph Ditzler delineavit. / Birckhart sculp.* In: ZIEGELBAUER 1740, před s. 1. – KKPS, knihovna, AO XI 12 (výtisk díla ZIEGELBAUER 1740); GS 7471; GS 28257; GS 28258; NG, inv. č. R 88278; R 234493; R 234572. – R/D: CECHNER 1930, s. 36; BLAŽÍČEK 1940, obr. č. 4; PREISS 2013/II, s. 694; MACEK – BIEGEL – BACHTÍK 2015, s. 222; <http://digi.ceskearchivy.cz/cs/4000381/1>; http://veduty.bach.cz/veduty/VysledekBean.action?show=&sourcePage=yNqPOudRrOm--1qtf2CTZdYdzB8nG_RvWycekB64Pbk%3D&rowPg=2. – Lit.: DLABACŽ 1815/I, sl. 177, č. 240; CECHNER 1930, s. 30–31, 35–37 (ikonografie broumovského kláštera 17. a první poloviny 18. století); BLAŽÍČEK 1940, s. 10; VILÍMKOVÁ – PREISS 1989, s. 91; PREISS 1993, s. 128–129; TÝŽ 1993a, s. 128–129 (s datací „asi po 1742“); HORYNA 2001; BLAŽKOVÁ 2008, s. 222, č. 598; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 222, pozn. 288 (zmínka).
- **59b. Kladno**, sloup s Madonou / Immaculatou a světci určený pro kladenské náměstí. *Honori et Venerationi R(everendiſi)mi Perill. ac Ampliſ. D. D. Bennonis Sac. Bened. Ord. Lib. et Exempti Monast. Brzewn. In Brauna Abbatis Ejusdemque Sac. Ord. per Boh. Morav. et Sil. Visit. General. perpet. Propositi in Wahlstadt pro augmento publici in Deiparam cultus hanc statuam ab Eodem Anno 1741. 22. Julii erectam pro aeviterna rei memoria aeri incisam D. D. D. Antonius Birckhart chalcographus Pragensis* (v kartuši) / *statua B. V. in Oppido Kladno* (vně rámu v levé spodní části). Mědiryt (lept), výška 440 (330) mm, šířka 310 (210) mm (rozměry exempláře in: ZIEGELBAUER 1740 – rozměry listu se u jednot-

livých exemplářů liší v závislosti na ořezu); signováno ve spodní části nad kartuší: *Ios. Ditzler del. / Birckhart sc. Pragae*. In: ZIEGELBAUER 1740, před s. 135 (v pravém horním rohu: *Ad Paginam 135*). – KKPS, knihovna, AO XI 12 (výtisk díla ZIEGELBAUER 1740); GS 35996; GS 39102; NG, inv. č. R 37158; Sládečkovu vlastivědné muzeum v Kladně, sign. MG 78. – R/D: VILÍMKOVÁ – PREISS 1989, s. 205; HAM 17, textové listy s. 4, obr. č. 8. – Lit.: VILÍMKOVÁ – PREISS 1989, s. 203–206; HORYNA 1993; KOKINOVÁ 2011, s. 64–70 (s evidencí starší literatury k uvedené památce, resp. zmínkami o grafice). – Pozn.: Datum posvěcení statue (dílo Karla Josefa Hiernla z let 1739–1741) 22. června 1741 je na první pohled v rozporu s datem vydání knihy 1740; zjevně tedy došlo k posunu, a bylo tedy možné text „aktualizovat“; nejedná se ovšem o zachycení in situ (tj. na kladenském náměstí), ale o vyobrazení v abstraktní kompozici (Dietzler zjevně kreslil dle modelletta). Týž list vyšel i jako volná grafika (byť zcela beze změny jako v publikaci, včetně odkazu v pravém horním rohu *Ad Paginam 135*), a byl vcelku logicky považován za pamětní list vydaný právě u příležitosti aktu vysvěcení.

- [59c.] **Legnickie Pole (Lehnické Pole)**, prospekt kláštera (probošství). *Prospectus Occidentalis Monasterii Wahlstadiensis Ordinis Sancti Benedicti in Silesiae Ducatu Lignicensi situati in Honorem Sanctae Crucis et Sanctae Hedwigis Viduae constructi et libero ac Exempto Monasterio Brzeznoviensi prope Pragam in Bohemia pleno Filiationis jure incorporati*. Mědiryt (lept), výška 410 (320) mm, šířka 640 (600) mm (rozměry exempláře in: ZIEGELBAUER 1740 – rozměry listu se u jednotlivých exemplářů liší v závislosti na ořezu); signováno ve spodní části: *I. Josephus Ditzler del. / Birckhart sculp. Pragae*. In: ZIEGELBAUER 1740, před s. 190 (v pravém horním rohu: *Spectat ad pag. 191*). – KKPS, knihovna, AO XI 12 (výtisk díla ZIEGELBAUER 1740); GS 23989; GS 23990; GS 23991; GS 23992; NG, inv. č. R 88277; NA, Benediktini Břevnov, grafické listy, inv. č. 245; SOA Třeboň, RA Schwarzenbergů, Orlik nad Vltavou, evid. č. 1522. – R/D: BLAŽÍČEK 1940, obr. č. 4; ZELENKOVÁ 2006, s. 362; PREISS 2013/II, s. 722; MACEK – BIEGEL – BACHTÍK 2015, s. 414; <http://digi.ceskearchivy.cz/cs/4000382/1>; <http://www.ubs.sbg.ac.at/sosa/graphiken/G1291III.jpg>. – Lit.: DLABACŽ 1815/I, sl. 177, č. 241; BLAŽÍČEK 1940, s. 10–11; PREISS 1993b (s datací „asi po 1742“); HORYNA 2001 (zmínka); ZELENKOVÁ 2006; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 222, pozn. 288 (zmínka).

[60a–b.] **1741, Praha**, dvojí téměř (nikoli však zcela) identický plán města.

- [60a.] *Grund-Rieß Der Königl. Haupt und Residenz Stadt Prag Sambt dero Fortifications Werckern wie auch allen Kirchen und Clöstern*. Kolorovaná perokresba (a akvarel), výška 430 mm, šířka 635 mm, trojí legenda (samostatné číslování 1–25 pro Malou Stranu a Hradčany při levém okraji plánu; průběžné číslování 1–67 pro Staré (1–32) a Nové Město pražské (33–67) při pravém okraji plánu), grafické měřítko v pražských loktech (*Maaß-Staab von Zwey Tausendt Prager Ellen* = 110 mm); signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Johann Josephus Dietzler fec. 1741*. Na rubu (rukou 18. století): *Vol. 16 No. 65*. – NG, inv. č. DK 1212. – R/D: PREISS 1989; VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009, barevná příloha III (využito jako podkladu pro rekonstrukční mapu míst pobytu Karla VI. a jeho manželky Alžběty Kristýny; legenda ve sloupci při pravém okraji, na jehož spodku je i signování a datace, je překryta legendou k rekonstrukční mapě). – Lit.: PREISS 1989; VLNAS 1993; KREUZZIEGER 2001; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 219, pozn. 278.
- [60b.] *Grund-Rieß der Königl. Haupt- und Residenz-Stadt Prag sambt deren Fortifications Werkern, wie auch allen Kirchen und Clöstern*. Kolorovaná perokresba, výška 422 mm,

šířka 543 mm, grafické měřítko v pražských loktech (*Maasstab von Zwey Tausendt Prager Ellen* = 106 mm), obsáhlá legenda ve sloupci při pravém okraji; signováno vpravo dole: *Josephus Dietzler delineavit*. – Originál plánu je již desítky let nezvěstný, zřejmě společně s dalšími fondy pražského městského archivu shořel roku 1945 při požáru Staroměstské radnice (V. Vojtíšek uvádí jeho uložení v Archivu města Prahy, Pr. IX. T. 14). – AMP, MAP P 1 B/6670 (fotokopie); Mapová sbírka PŘF UK Praha, sign. 241/6 (fotokopie). – R/D: VOJTÍŠEK 1912, příl. II.; HAM 24, s. 40, obr. 10 (výřez). – Lit.: VOJTÍŠEK 1912, s. 5, č. 9 (popis plánu); ROUBÍK 1965, s. 280, uvádí tutéž signaturu jako Vojtíšek (není ovšem jasné, zda se v tu dobu originál plánu v archivu skutečně ještě nacházel).

[61.] **(po) 1741, Praha**, obléhání Karlovy (Písecké / Bruské) brány saskými a polskými oddíly (listopad 1741). (Plán v horní části listu) *PLAN Von der Belagerung Prag Wie soliche Von den Königl. Polnischen und Chur Sächischen [!] Troupen den 26 Novem. Anno 1741 früh zwischen 4. und 5. Vhr bey den Carls Thor mit Sturmen der Handt eroberd worden*; (prospekt ve spodní části listu) *Prospect des Carls Thor wie solches von denen Königl. Polnischen und Churfürstl. Saxischen Troupen den 26 Novem. 1741. früh zwischen 4 und 5. Uhr errobert worden*. Kresba tuší, akvarel, výška 655 mm, šířka 445 mm; grafické měřítko (plánu) v rýnských stopách (*Maastab von 400 Reinländischen Schuhen* = 95 mm), plán je opatřen legendou; signováno v pravém dolním rohu: *Iohann Ioseph Dietzler fecit*. – Sbírká Patrika Šimona, inv. č. K 9058. – R/D: HNOJIL 2011, s. 219; MENDELOVÁ – STÁTNÍKOVÁ 2011, s. 148, obr. 93; HNOJIL 2013, s. 8, obr. 1 (text legendy s. 344); <http://www.patriksimon.cz/autori-detail/jan-josef-dietzler/27/>. – Lit.: LIŠKOVÁ 1967–1968, s. 60; HNOJIL 2011, s. 216 (autor předpokládá, že snad mělo jít o předlohu grafického listu pro tzv. *Armée Journal*); CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 221–222 (zmínka).

[62.] **1742, Praha-Hrad**, severní předpolí Pražského hradu, pohled přes Jelení příkop. *Prospect von den Prager Schloß-Thurn gegen Mitter Nacht, über den Hiersch graben woriber die ...* (následuje legenda). Lavírovaná kresba tuší, výška 365 mm, šířka 610 mm, legenda součástí kartuše s názvem; signováno a datováno v pravém dolním rohu: *Joann. Josep. Dietzler 1742*. – NG, inv. č. K 26931. – R/D: FABIAN 1913, příl. V; WIRTH 1932, obr. č. 43; TÝŽ 1954, obr. č. 53; SVOBODA – PROCHÁZKA 1975, s. 19; PREISS 1989a; FLEGL 1999, s. 10; VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009, s. 138; KAŠIČKA – ZAHRADNÍK 2010, s. 95, obr. 6 (se srovnávací fotografií pořízenou z téhož místa), s. 96, obr. 7 (detail skleníku). – Lit.: FABIAN 1913; NOVOTNÝ 1945, s. 48; PREISS 1989a; PREISS – VLNAS 2001; KAŠIČKA – ZAHRADNÍK 2010, zvl. s. 93–98; HNOJIL 2011; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 221 (zmínka).

[63.] **(po) 1742, Praha**, obléhání Říšské (Strahovské) brány císařskými vojsky (srpen 1742). (Prospekt v horní části listu) *Prospect Von der Königl. Stadt Prag und Nemblich die gegend umb das Reychß-Thor Wie selbiges Von der König. Ungarischen Armee angegrifen, und die Attaqve formirt, welche geschehen den 29. Augusti und hat 15. Tag und Nacht Höfftig gedauert mit Cannoniren und bombardirren A° 1742*; (plán ve spodní části listu) *Eigendlicher Plan von Der Belägerung der Stadt Prag und zwar von den Reichs-Thor wie solche Von denen Königlichen Vngarischen und Östereichischen Troppen Adaquiret worden im Jahr 1742*. Kresba tuší, akvarel, rozměry orig. neznámé, grafické měřítko (plánu) v zemských stopách, resp. loktech (*Maasstab von 20 Böhmischen Land Saahlen oder 1040 Ehl.*), orientace k východu, prospekt i plán opatřeny legendou; signováno v pravém dolním rohu: *Joann Joseph. Dietzler Delini. et fecit*. Uložení originálu není známo; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 222, pozn. 287, usuzuje na některou z vídeňských sbírek. – NPÚ, GnŘ,

sbírka plánů, Praha PPOP-996-5-533 (fotokopie). – R/D: HNOJIL 2011, s. 217. – Lit.: LIŠKOVÁ 1967–1968, s. 70–72 (dobový kontext, speciálně o uvedené operaci se autorka nezmiňuje); HNOJIL 2011.

[64.] **1743, Praha**, plán města a nejbližšího okolí s vyznačením polohy vojenských oddílů v průběhu několika fází bojů o Prahu v letech 1741–1742; nejmladší datum na plánu uvedené (2. leden 1743, v levém horním rohu, součást apoteotického nápisu vztahujícího se k Marii Terezii jakožto osvoboditelce Prahy) je datem post quem jeho vzniku. Plán nemá název, de facto jej ovšem supluje záhlaví legendy (*Erklerung Der Herumliegenden örthern der Königl. Haupt-Stadt Prag in Koni(g)-reich böhmen welche von denen Frantzöschischen und Osterreichischen Waffen Belagert worden*), resp. legenda samotná, kde pod jednotlivými písmeny je uvedeno, které oddíly jsou zachyceny a kdy tyto před Prahou ležely. Kresba tuší, akvarel, rozměry orig. neznámé, grafické měřítko v krocích (*Maas-Staab von 2000 Geometrischen Schrietten*); signováno v pravém dolním rohu: *Joann. Jose. Dezler Delin.* Uložení originálu není známo; snad o něm platí totéž, co o shora uvedeném plánu dobývání Prahy císařskými vojsky (kat. č. 63). – NPÚ, GnŘ, sbírka plánů, Praha PPOP-996-5-528 (fotokopie). – R/D: obr. č. 5. – Lit.: LIŠKOVÁ 1967–1968, o ukončení francouzské okupace na přelomu let 1742/1743 s. 75–78. – Pozn.: Dosavadní literatura tento plán neeviduje, jeho všestranné zhodnocení od aspektů militárních a politických až po propagandistické je teprve budoucím úkolem; domnívám se, že se jednalo o podklad pro mědirytinu (srov. s. 243). – Za upozornění na tento plán děkuji p. Tomáši Snopkovi.

[65a–i.] **1743, Praha**, album zachycující klíčové okamžiky z korunovace Marie Terezie: průvod městem 29. dubna (Malá Strana, Staré Město, Nové Město); hold českých stavů 11. května (Hrad – Stará sněmovna); korunovace (Hrad – katedrála sv. Víta) a korunovační hostina (Hrad – Vladislavský sál) 12. května. In: RAMHOFFSKY 1743 / RAMHOFFSKY 1743a – album vznikalo zjevně poměrně rychle a bylo společnou prací řady osob; Dietzlerovo autorství předloh indikují signování (v následujícím evidovány pouze grafiky s uvedením Dietzlerova jména, nesignovaných je závěrečných 6 tabulí s 83 erby, u listu s osmi scénami z průběhu korunovačního ceremoniálu je uveden pouze rytec Elias Bäck – NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 9, č. 529/10–16). – Tisk (v německé i české mutaci) je dochován ve většině centrálních středoevropských knihoven (v NK je uložena obojí; přes STT – Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800 jsou k dispozici i digitalizáty, použitelné pouze pro studium textů, grafiky jsou zdigitalizovány ve složené podobě), ovšem spíše výjimkou jsou exempláře s úplně dochovanou obrazovou výbavou (např. ÖNB – Theatrum, sign. 622170-D, vyjma listu 10 kompletní). Jednotlivé grafiky jsou potom uloženy ve fondech řady institucí (výběrový přehled u příslušných listů). – R/D: Jednotlivé listy, zvláště ony zachycující centrální prostory Prahy, byly v průběhu doby reprodukovány mnohokrát jako celky i ve výřezech v literatuře odborné i populární (zde zvláště obrazové publikace); výčty u jednotlivých položek níže jsou jen výběrové. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 7–9, č. 529 (popis díla a rozpis jednotlivých grafik); BLAŽKOVÁ 2002, s. 65, 90, 141 (česká mutace); ŠERÝCH 2007, s. 347–348, 473–474; BLAŽKOVÁ 2008, s. 142–143, č. 360 (německá mutace). – Zmínka o albu LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 383; VLNAS 2001c; VOIT 2008, s. 33; CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 223–224, 261–263, 271–272 (dokumentární hodnota prospektů; součástí trasa korunovačního průvodu a lokalizace jednotlivých prospektů na Huberově plánu Prahy z roku 1769); CHODĚJOVSKÁ 2014a.

- [65a.] **Praha-Malá Strana**, Malostranské náměstí (horní část), průvod. *Prospect des so genannten Wallischen Platzes in der Königl. klein Stadt Prag, wie die Avant Garde von den*

- Fürst. Caraffisch. Curassier Regiment bey dem Freyh. Ogilvisichen, u. Graff Wurmbrandischen auf diesem Platz u. Sporgassen paradirende Infanterie Regiment vorbey passirte.* Lept s mědirytem, výška 370 (340) mm, šířka 610 (580) mm; signováno pod dolním okrajem rámu: *Joan Josephus Dietzler delin. / Mart. Tyroff sculpt. direx. Norimbergae.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3628a; SNG, inv. č. G 13386/1. – R/D: WIRTH 1932, obr. č. 48; TÝŽ 1954, obr. č. 59; KAŠIČKA – LÍBAL 1973, s. 98–99; LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 395; http://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_13386-1; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D4E5B68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 8, č. 529/1; KAŠIČKA – LÍBAL 1973.
- [65b.] **Praha-Malá Strana**, Malostranské náměstí (spodní část), průvod. *Prospect des so genandten Klein-seiter Rings in der Königl. kleinern Stadt Prag, wie die Klein Seiter u. Neustädter Burgere zu Pferd, und, auf diesen Plaz paradiren, die Klein-Seiter Burgerschaft vorbey paßieret.* Lept s mědirytem, výška 370 (340) mm, šířka 1040 (1010) mm, legenda v horní části; signováno pod dolním okrajem rámu: *Joan Josephus Dietzler delin. / Ioh. Andreas Pfeffel sculpt. direx. Aug. Vindel.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3627. – R/D: HLAVSA 1975, obr. příl. 9 (výřez – Malostranská radnice); LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 395; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08CEF3B68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 8, č. 529/2.
 - [65c.] **Praha-Staré Město**, Křižovnické náměstí, průvod. *Prospect des Platzes Bey den Creutz-Herren an der Brücken in der Aldtstadt Wie die Aldtstädter Bürgerschaft zu Pferd bey dem Einzug vorbey geritten, diese Compagnie bestünde in 100 Mann eben mit Paucken, Trompeten und Standarten, die Kleydungen aber Gelb und Schwartz alle gleich förmlich anzusehen.* Lept s mědirytem, výška 370 (340) mm, šířka 730 (710) mm; signováno pod dolním okrajem rámu: *Joan Josephus Dietzler delin. / Mart. Tyroff sculpt. direx. Norimbergae.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3631a; PNP US, inv. č. IG 2761; NG, inv. č. DR 936; R 143271. – R/D: WIRTH 1932, obr. č. 47; TÝŽ 1954, obr. č. 58; MÍKA 1989a, s. 353, kat. č. 16.7.1; LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 394; MENDELOVÁ – STÁTNÍKOVÁ 2011, s. 15, obr. 3; STÁTNÍKOVÁ – ŠEFCŮ – DRAGON 2013, s. 116–117; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D01EB68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 8, č. 529/3.
 - [65d.] **Praha-Staré Město**, Malé náměstí, průvod. *Prospect Des so genandten Kleinen Ringl in der Königl. Alten Stadt Prag, wie selbiger anzusehen ware bey den Königl.-Einzug den 29 April 1743.* Lept s mědirytem, výška 370 (340) mm, šířka 620 (585) mm, legenda ve spodní části; signováno pod dolním okrajem rámu: *Ioann Iosephus Dietzler delin. / Ioh. Andreas Pfeffel sculpt. direx. Aug. Vindel.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3630a; PNP US, inv. č. IG 2760; NG, inv. č. R 5342. – R/D: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D3FEB68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 8, č. 529/4.
 - [65e.] **Praha-Staré Město**, Staroměstské náměstí, průvod. (Levá kartuše) *Prächtiger Einzug Der Alldurchleuchtigste(n) Großmächtigsten Frauen Frau(e)n Mariae Theresiae zu Hungarn und Böhheim Königin wie solcher neben den Altstädter Rath Hauß und Fischmarckt vorbey gezogen ist;* (pravá kartuše) *Prospect Des Alt Städter großen Ring oder Marckts, wie selbiger anzusehen als der Königl.-Zug aus der Zeltner Gassen gegen kleine(n) Ringel gegangen 29. April A° 1743.* Lept s mědirytem, výška 370 (350) mm, šířka 1025 (1000) mm, legenda ve spodní části; signováno pod dolním okrajem rámu: *Ioan Iosephus Dietzler delin. / Ioh. Andreas Pfeffel sculpt. direx. A. V.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3626. – R/D: WIRTH

- 1932, obr. č. 45; TÝŽ 1954, obr. č. 56; HLAVSA 1975, obr. příl. 12 (výřez – Staroměstská radnice); LEDVINKA – PEŠEK 2000, s. 394; CHODĚJOVSKÁ 2014a, obr. III.43-1; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D4B8B68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 8–9, č. 529/5.
- [65f.] **Praha-Nové Město**, Dobytčí trh (Karlovo náměstí), průvod. *Prospect des Plazes bey dem Neustädter Rath-Hauß, oder sogenandte Vieh Marckts, allwo die Fürst. Caraffische Arriere-Garde bey der auf diesen Plaz zu Gewöhr gestandenen Neustädter Bürgerschaftt vorbey marchirte*. Lept s mědirytem, výška 370 (345) mm, šířka 715 (685) mm, legenda v horní části; signováno pod dolním okrajem rámu: *Ioh. Iosephus Dietzler del. / Ioh. Andr. Pfeffel sculpt. direx. Aug. Vindel.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3629. – R/D: WIRTH 1932, obr. č. 46; TÝŽ 1954, obr. č. 57; CHODĚJOVSKÁ 2014a, obr. III.43-2; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D287B68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 9, č. 529/6.
 - [65g.] **Praha-Hrad**, Stará sněmovna, hold českých stavů. *Erbhuldigung welche Der Durchläuchtigst und Großmächtigsten Fürstin und Frauen Frauen Mariae Theresiae Als Königin in Böhme Die Vier Stände des Königreich-Böheims in der Landt-Stuben ob den Königl. Prager Schloß allerunterthänigst abgeleget, d. 11. Maij A^o 1743*. Lept s mědirytem, výška 370 (340) mm, šířka 530 (500) mm, legenda v horní části; signováno pod dolním okrajem rámu: *I. I. Dietzler del. / Rentz Kuccus in Bohemia sc.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3633; PNP US, inv. č. IG 2765; NG, inv. č. R 2471; R 71503; R 73243; R 95057; R 142968; R 142970; R 142976; R 194789; ÚDU AV ČR, grafická sbírka, sign. W-C-12/21. – R/D: HOJDA 1983, s. 469, obr. 2; MÍKA 1989a, s. 354, kat. č. 16.7.2; VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VO-KÁČOVÁ 2009, s. 265; MAŠKOVÁ 2013, s. 95, obr. 21; MACEK – BIEGEL – BACHTÍK 2015, s. 500; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08CF7BB68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 9, č. 529/7; ŠERÝCH 2007, s. 473.
 - [65h.] **Praha-Hrad**, katedrála sv. Víta, korunovace. *Actus Der Königl. Böhmischen Crönung Der Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten Fürstin Frauen Frauen Mariae Theresiae, zu Hungarn u. Böhmeib Königin so in der Königl. Residentz Stadt Prag den 12. Maij 1743 gehalten worden*. Lept s mědirytem, výška 545 (465) mm, šířka 370 (340) mm, legenda ve spodní části; signováno pod dolním okrajem rámu: *Ioannes Iosephus Dietzler del. / M. H. Rentz Kuccus-Baad in Bohemia sc.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3634a; PNP US, inv. č. IG 2764; NG, inv. č. R 2472; R 71501; R 73244; R 95072; R 95085; R 142956; R 175934. – R/D: HOJDA 1983, s. 470, obr. 3; MÍKA 1989a, s. 354–355, kat. č. 16.7.3; ŠERÝCH 2007, s. 346; MAZAČ – MAZAČOVÁ 2010, s. 52, obr. 4; KUTHAN – ROYT 2011, s. 444; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08D34AB68611DF820F00166F1163D4&scan=1>. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 9, č. 529/8; ŠERÝCH 2007, s. 474.
 - [65i.] **Praha-Hrad**, Vladislavský sál, korunovační hostina. *Königliche wie auch der Königl. Obristen Land-Officiers Taffeln, wie solche an den Crönungs-Tag Ihro Königl. Mayestät Mariae Theresiae den 12. May. 1743 in den grossen und wunder kunstreichen-Saal auf den Königl. Prager-Schloß gehalten worden*. Lept s mědirytem, výška 370 (340) mm, šířka 600 (575) mm, legenda pod dolním okrajem rámu; signováno tamtéž: *Io(annes) Iosephus Dietzler del. / Rentz Kuccus Baad in Bohemia sc.* – AMP, Sbírka grafiky, G 3632; PNP US, inv. č. IG 2766; NG, inv. č. R 5344; R 71502; R 114663; R 142969; R 143345; ÚDU AV ČR, grafická sbírka, sign. W-C-12/20; SNG, inv. č. G 13386/6. – R/D: HLAVSA 1975, obr.

příl. 14; MÍKA 1989a, s. 356, kat. č. 16.7.4; MAŠKOVÁ 2013, s. 95, obr. 22; <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=8E08CEBBB68611DF820F00166F1163D4&scan=1>; http://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_13386-6. – Lit.: NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/III, s. 8–9, č. 529/9; ŠERÝCH 2007, s. 474.

[66.] nedat., Praha-Malá Strana, polohopisný plán (pozdějšího) Lobkovického paláce ve Vlašské ulici; plán je uložen v restituovaném fondu RA Lobkoviců, Mělník, SMP, Nr. 7a, desky III (= inv. č. 211) – můj opakovaný pokus kontaktovat lobkovickou správu v Mělníku skončil bez odezvy, mohu tudíž evidovat pouze záznam z inventáře v SOA Praha, RA Lobkoviců, Mělník, Sbírka map a plánů: „*Plán Lobkovického paláce a přilehlých pozemků, 1020 x 700 mm, J. J. Dietzler, podlepeno plátnem*“. – Plán (zda tentýž, jeho kopie, či jiný Dietzlerův plán Lobkovického paláce) je zmínován v literatuře: „*Půdorys Lobkovického paláce zachytil poprvé polohopisný plán J. J. Dietzlera z let 1724–1744 a situační plány v archivu strahovských premonstrátů z let 1723 – 1759. V obou případech je zobrazen půdorys ve stejném rozvrhu, jak jej známe dnes.*“ (DVORSKÁ 2011, s. 71; o paláci s. 67–82, s literaturou). Tamtéž uváděný odkaz na karton 260 v KKPS je ovšem nedopatření – dle sdělení PhDr. Hedviky Kuchařové, Ph.D. takové označení vůbec neexistuje; negativní byla pak i rešerše v kartonu 260 fondu Premonstráti Strahov v NA.

[67.] nedat., Praha-Smíchov, dvojí exemplář mapy pozemků při vltavském břehu (pozdější rukou na rubu exempláře 195/2: *Plan über das sogenannte Richtersfeld am Smichow gegen die Moldau*) v prostoru mezi cestou od Zbraslavi do Prahy (*Land Strassen von König Saahl nacher Prag*) a Vltavou. – Lit.: CHODĚJOVSKÁ 2014, s. 219, pozn. 277 (zmínka). – Pozn.: Mapy vznikly jako příloha spisu, od něhož jsou odděleny; je dobře možné, že to nejsou jediné mapy, které v této kauze vznikly, neboť obě nesou na rubu shodně č. 2 (a lze tedy předpokládat minimálně někdejší existenci č. 1); pod signaturou 195/3 je uložena ještě nesignovaná mapa pozemku před Újezdskou branou, s níž se roku 1719 disponovalo (s výše uvedeným však nesouvisí).

- [Bez názvu.] Rukopisná kolorovaná mapa, výška 260 mm, šířka 345 mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maasstab von 5 böhmischen Landsahlen* = 105 mm), orientace k jihu; signováno v pravém dolním rohu: *Johann Joseph Dietzler*. – SOA Třeboň, Vs Jinonice, mapa č. 195/1.
- [Bez názvu.] Rukopisná kolorovaná mapa, výška 290 mm, šířka 380 mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maßstab von 5 böhmischen Land Sahlen* = 105 mm), orientace k jihu; nesignováno. – SOA Třeboň, Vs Jinonice, mapa č. 195/2.

[68.] nedat., Praha-Vinoř, plán panského dvora a prostoru před zámkem. [Bez názvu.] Perokresba, výška 510 mm, šířka 705 mm, grafické měřítko v zemských provazcích (*Maaß-stab von Zweyen Böhmischen Landt-Sahlen* = 105 mm), legenda v pravé horní části, orientace k jihu; signováno v pravém dolním rohu: *Ioannes Iosep Dietzler*. – SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Ústřední správa černínských statků Jindřichův Hradec, Vinoř, plány (nezpracováno). – R/D: EBEL – VLČEK 1991, příl. 3 (legenda v českém překladu v seznamu příloh). – Lit.: EBEL – VLČEK 1991 (výpovědní hodnota plánu v konfrontaci s dalšími prameny; pravděpodobná datace 20. léta – s. 21, 37); EBEL 1996, s. 181; FILIP 2004 neeviduje. – Pozn.: Hypotetické jsou úvahy o Dietzlerově podílu na nesignovaném a nedatovaném plánu s návrhem na přestavbu vinořského dvora, se zakreslením dosavadního stavu a obrysu zámku; jeho legenda Dietzlerovou rukou evidentně psána není (EBEL – VLČEK, komentář k příl. 4 v seznamu příloh připouští, že „*podkresba zřejmě Dietzler, současně s předcházejícím plánem*“). – Za upozornění na tyto plány děkuji p. Tomáši Snopkovi.

Seznam zkratek (katalog)

- AMP:** Archiv hlavního města Prahy.
- ANDERLE – KYNCL 2002:** Jan ANDERLE – Josef KYNCL, Vývoj horního hradu v Bečově nad Teplou, *Průzkumy památek* 9, 2002, č. 2, s. 75–108.
- ANDERLE 2007:** Jan ANDERLE, Tzv. Pluhovské domy v jádru hradu Bečova nad Teplou, *Průzkumy památek* 14, 2007, č. 1, s. 3–25.
- APH:** Archiv Pražského hradu.
- AUT. KOL. 2007:** AUT. KOL., Ústí nad Labem a jeho okolí na starých mapách, Ústí nad Labem 2007 (online: http://www.usti-nad-labem.cz/images/turistum/tiskoviny/2007_Usti-nad-Labem-a-jeho-okoli-na-starych-mapach.pdf).
- BAŠTA – BAŠTOVÁ – CVACHOVÁ 2015:** Petr BAŠTA – Markéta BAŠTOVÁ – Teresie CVACHOVÁ, Pražská Loreta. Průvodce poutním místem, Praha ²2015.
- BECKOVSKÝ 1721:** [Jan František BECKOVSKÝ], Sanctae Divi Martyris Viti In Prageno S. Wenceslai Monte Metropolitanae, Corporibus SS. Regni Patronorum, Plurimisque Cimeliis Sacris Dotatae, Caeco Vulcani furore Die 2. Junii 1541. annô bustuatae, Vestigium, Vetero-Pragae 1721.
- BECKOVSKÝ 1721a:** Jan František BECKOVSKÝ, Kurtzer Entwurff Der Gott geheiligten Und zu Ehren des H. Martyrers VITI, auff dem H. Wentzeslai-Berg zu Prag auffgeführten METROPOLITAN-Kirche, Prag 1721.
- BECKOVSKÝ 1721b:** Jan František BECKOVSKÝ, Vita, Mors, Cultus Divi Joannis Nepomuceni, Cum Officio, Litaniis, etc. de eodem Periclitantis famae, et anxiae in Sacro Tribunali animae fidelissimo sospitatore, Pragae ⁴1721.
- BĚLOVÁ – KALAŠOVÁ 2016:** Jana BĚLOVÁ – Renáta KALAŠOVÁ, Břevnov. Ve stínu kláštera, Hradčany na dohled, Praha 2016.
- BLAŽÍČEK 1940:** Oldřich J. BLAŽÍČEK, Šest rytin z opatství břevnovského 1680–1799, Břevnov 1940.
- BLAŽKOVÁ 2002:** Lenka BLAŽKOVÁ, Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16.–18. století (se vztahem k území České republiky) I. Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, Praha 2002.
- BLAŽKOVÁ 2008:** Lenka BLAŽKOVÁ, Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16.–18. století (se vztahem k území České republiky) II/1. Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800. Textová část a soupis, Praha 2008; II/2. Rejstříky, Praha 2008 (svazky II/1 a II/2 jsou stránkovány průběžně).
- CECHNER 1930:** Antonín CECHNER, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Broumovském, Praha 1930.
- CIHLA – PANÁČEK 2006:** Michal CIHLA – Michal PANÁČEK, Středověký most v Roudnici nad Labem, *Průzkumy památek* 13, 2006, č. 2, s. 3–34.
- ČAPSKÁ 2009:** Veronika ČAPSKÁ, Řád servitů a rekatolizační romance – Sebe prezentace církevního řádu v habsburské monarchii (1613–1780), disertační práce FHS UK Praha 2009.
- DESIGNATIO 1728:** Designatio Iconographica Oberlevtensdorfenses Pannarias Officinas Vvlgo Fabricas Penicilli arbitrio Representans, (...), Prag 1728.
- DLABACŽ 1815/I–III:** Gottfried Johann DLABACŽ, Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theile auch für Mähren und Schlesien I–III, Prag 1815.
- DVORSKÁ 2011:** Dagmar DVORSKÁ, Pražské paláce G. B. Alliprandiho, diplomová práce FF MU Brno 2011.

- EBEL – VLČEK 1991:** Martin EBEL – Pavel VLČEK, Stavebně historický průzkum Prahy. Praha 9 – Vinoř, čp. 37, 39, strojopis 1991; uloženo: NPÚ, GnŘ, sbírka plánů.
- EBEL 1996:** Martin EBEL, Tvrz ve Vinoři u Prahy, *Castellologica bohemia* 5, 1996, s. 177–181.
- FABIAN 1913:** V. FABIAN, Dietzlerova kresba: „Pohled s věže chrámu sv. Víta na hradě Pražském k severu“, *PA* 25, 1913, s. 55–58, 151–154.
- FILIP 2004:** František FILIP, *Vinoř. Od minulosti k dnešku. 1088–2002*, Praha-Vinoř 2004.
- FLEGL 1999:** Michal FLEGL, *Střešovice tisícileté*, Praha-Břevnov 1999.
- FLEGL 2000:** Michal FLEGL, *Ořechovka. Od vinice přes barokní zahradu k zahradní čtvrti*, Praha-Břevnov 2000.
- HAM 17:** Historický atlas měst České republiky, sv. 17 – Kladno, red. Robert Šimůnek, Praha 2007.
- HAM 24:** Historický atlas měst České republiky, sv. 24 – Smíchov, red. Eva Chodějovská, Praha 2013.
- HLAVÁČKOVÁ – KRÁL 1994:** Miroslava HLAVÁČKOVÁ – Karel KRÁL, *Roudnice v proměnách staletí*, Roudnice nad Labem 1994.
- HLAVSA 1975:** Václav HLAVSA, *Pražská barokní veduta. Tvář a život města Prahy 1650–1750*, *Pražský sborník historický* 9, 1975, s. 19–77.
- HNOJIL 2011:** Adam HNOJIL, Dobývání Karlovy brány saskými a polskými jednotkami 26. listopadu 1741 mezi pátou a šestou hodinou ráno od Jana Josefa Dietzlera. Příspěvek k poznání ikonografie severního předpolí Pražského hradu, *Historica Pragensia* 5, 2011, s. 214–219.
- HNOJIL 2013:** Adam HNOJIL, Nekonečné perspektivy. Krajina a veduty 19. století ze sbírky Patrika Šimona, Praha 2013.
- HOJDA 1983:** Zdeněk HOJDA, Osvícenský příspěvek k dějinám veduty, *Umění* 31, 1983, s. 468–471.
- HORYNA 1993:** Mojmir HORYNA, Modelletto Mariánské Statue v Kladně, in: *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově*, Praha 1993, s. 142–143, kat. č. VII/12.
- HORYNA 2001:** Mojmir HORYNA, Prospekt kláštera v Broumově, in: *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*, red. Vít Vlhas, Praha 2001, s. 269, kat. č. I/7.32.
- HOŘÁK 2008:** Martin HOŘÁK, Podíl Jana Antonína Quitainera na plastické výzdobě Strahovského kláštera. Sonda do vztahů mezi pozdně barokním sochařem a jeho mecenášem, diplomová práce FF UK Praha 2008.
- HRBEK 2011:** Jiří HRBEK, Císařský hon na křivoklátském panství v roce 1721, *Rakovnický historický sborník* 8, 2011, s. 5–27.
- HRBEK 2013:** Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013.
- HÜHNEL 1995:** Helga HÜHNEL, *Herrschaft Brandeis, 1721*, in: Franz Wawrik – Helga Hühnel – Jan Mokre – Elisabeth Zeilinger, *Kartographische Zimelien. Die 50 schönsten Karten und Globen der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 1995, s. 116–117.
- HYHLÍK 1903:** Franz HYHLÍK, *Zur Forstgeschichte der Fürst Kinsky'schen Herrschaft Böhm.-Kamnitz*, Wien 1903.
- CHARLES 1736:** [Louis Hugo CHARLES], *Sacri et Canonici Ordinis Præmonstratensis Annales, in duas partes divisi. Pars prima Monasteriologiam, sive singulorum Ordinis Monasteriorum singularem Historiam complectens II*, Nanceii 1736.
- CHODĚJOVSKÁ 2014:** Eva CHODĚJOVSKÁ, *Obraz Prahy v raném novověku. Ikonografie jednoho evropského města*, disertační práce FF Univerzity Pardubice 2014.

- CHODĚJOVSKÁ 2014a:** Eva CHODĚJOVSKÁ, Pražské barokní korunovace, in: Eva Semotánová – Jiří Cajthaml a kol., Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 238–240, mapový list č. III.43.
- JAHN – RIEGGER 1793–1794:** Johann Quirin JAHN – Joseph Anton von RIEGGER, Etwas Weniges über Prospekte, Grundrisse der Städte, Ortschaften und Gegenden des Königreichs Böhmen, in: Lieferungen für Böhmen von Böhmen III, Prag 1793–1794, s. 116–135.
- KAŠE 1986:** Jiří KAŠE, Předdvorí a balustráda pražské Lorety, Památky a příroda 11, 1986, s. 207–213.
- KAŠIČKA – LÍBAL 1973:** František KAŠIČKA – Dobroslav LÍBAL, Na horním dílu Malostranského náměstí, Staletá Praha 6, 1973, s. 92–105.
- KAŠIČKA – ZAHRADNÍK 2010:** František KAŠIČKA – Pavel ZAHRADNÍK, „Rezidence“ v Královské zahradě Pražského hradu, dílo tří významných architektů – K. I. Dientzenhofera, A. Haffeneckera a P. Janáka, Staletá Praha 26, 2010, č. 1, s. 92–113.
- KKPS:** Královská kanonie premonstrátů na Strahově.
- KLEISNER 2016:** Tomáš KLEISNER, Pamětní medaile se Santa Casou a Přenesením Loretánského domku, in: Skrytá tvář Loretánského pokladu, red. Petr Bašta – Markéta Baštová, Praha 2016, s. 198–199, č. 84.
- KOKINOVÁ 2011:** Eliška KOKINOVÁ, Karel Josef Hiernle – sochař pozdního baroka, diplomová práce FF UK Praha 2011.
- KREUZZIEGER 1996:** Milan KREUZZIEGER, Praha na nejstarších grafických listech 1493–1757, Praha 1996.
- KREUZZIEGER 2001:** Milan KREUZZIEGER, Plán Prahy, in: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století, red. Vít Vlnas, Praha 2001, s. 408–409, kat. č. II/4.3.
- KUTHAN – ROYT 2011:** Jiří KUTHAN – Jan ROYT, Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů, Praha 2011.
- LAURUS NASARETHANA 1726:** Laurus Nasarethana, In Lauretum Hradczanense Inclytae Lobkowiczianae Domus Munifica Pietate Ante Annos Centum Transplantata. (...), Vetro-Pragae [1726].
- LEDVINKA – PEŠEK 2000:** Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, Praha, Praha 2000.
- LIŠKOVÁ 1967–1968:** Marie LIŠKOVÁ, Praha za války o země Koruny české (1741–1742), Pražský sborník historický 4, 1967–1968, s. 58–81.
- Lit.:** Literatura.
- MACEK – BIEGEL – BACHTÍK 2015:** Barokní architektura v Čechách, red. Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík, Praha 2015.
- MAŠEK 1985:** Jaroslav MAŠEK, Plzeň a okolí na rytině z roku 1741, Minulostí Západočeského kraje 21, 1985, s. 127–133 + obr. příl. na konci svazku.
- MAŠKOVÁ 2013:** Jana MAŠKOVÁ, Kachlová kamna 19. století na Pražském hradě a aristokratických sídlech v českých zemích, bakalářská práce KTF UK Praha 2013.
- MAZAČ – MAZAČOVÁ 2010:** Vít MAZAČ – Kateřina MAZAČOVÁ, Grafická vyobrazení interiéru katedrály sv. Víta ze 16.–19. století, Ars linearis 2, 2010, s. 48–57.
- MENDELOVÁ – STÁTNÍKOVÁ 2011:** Pražské rokoko. Kulturní a společenský život v Praze 1740–1791, red. Jaroslava Mendelová – Pavla Státníková, Praha 2011.
- MÍKA 1989:** Zdeněk MÍKA, Fassade der Loreto-Gnadenstätte, in: Prager Barock. Schallaburg 1989. 22. April bis 1. November, hg. Zdeněk Míka – Gottfried Stangler, Wien 1989, s. 144, kat. č. 8.7.

- MÍKA 1989a:** Zdeněk MÍKA, Die Krönungsfeierlichkeiten in Prag im Mai 1743, in: Prager Barock. Schallaburg 1989. 22. April bis 1. November, hg. Zdeněk Míka – Gottfried Stangler, Wien 1989, s. 353–357, kat. č. 16.7.
- MYLLER 1732:** Angelicus Maria MYLLER, Peregrinus in Jerusalem. Frembdling zu Jerusalem. Das ist: Ausführlicher Orientalischen Reis-Beschreibungen, Fünfftes Buch, Worinnen P. Angelicus Maria Myller, (...), Seine unter Göttlichen Schutz glücklich zurück gelegte Fünffte Reis, Von Alepo über Bailan, Alexandreta, Cypern, Gozo di Candia, über Malta nacher Rom, (...), Prag 1732 (tvoří 1 svazek spolu s 4. knihou).
- MYLLER 1735:** Angelicus Maria MYLLER, Peregrinus in Jerusalem. Frembdling zu Jerusalem, Oder Ausführliche Reiß-Beschreibungen, Worinnen P. Angelicus Maria Myller, (...), Seine fünff Haupt-Reisen, Die er in Europa, Asia und Africa vor einigen Jahren gethan Und unter Gottes Schutz glücklich vollendet hat, richtig erzehlet. (...), Wien – Nürnberg 1735.
- NA:** Národní archiv, Praha.
- NEBEHAY – WAGNER 1981–1991/I–VI:** Ingo NEBEHAY – Robert WAGNER, Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten. Die Monarchie in der topographischen Druckgraphik von der Schedel'schen Weltchronik bis zum Aufkommen der Photographie. Beschreibendes Verzeichnis der Ansichtenwerke, Bd. I. A–H 1–271, Graz 1981; Bd. II. I–Qu 272–524; Bd. III R–Z 525–867, Graz 1983; (Bd. IV.) Ortsregister. Verzeichnis der Zeichner und Maler. Verzeichnis der Stecher und Lithographen. Verzeichnis der Verleger und Drucker. Verzeichnis der wichtigsten benutzten Nachschlagwerke, Graz 1984; (Bd. V.) Nachtrag A–Z 868–1000. Ergänzungen und Korrekturen zu den Bänden I–III, Graz 1984; (Bd. VI.) 2. Nachtrag A–Z 1001–1195. Mit weiteren Ergänzungen und Korrekturen, Graz 1991.
- NG:** Národní galerie v Praze.
- NK:** Národní knihovna České republiky, Praha.
- NOVOTNÝ 1925–1926:** Antonín NOVOTNÝ, Kaple zázračné Madony (Z toulek po staré Praze), in: Topičův sborník 13, 1925–1926, s. 515–518.
- NOVOTNÝ 1945:** Antonín NOVOTNÝ, Grafické pohledy Prahy 1493–1850, Praha 1945.
- NPÚ, GnŘ:** Národní památkový ústav, Generální ředitelství, Praha.
- NTM:** Národní technické muzeum, Praha.
- ÖNB:** Österreichische Nationalbibliothek, Wien.
- PNP US:** Památník národního písemnictví, Praha, oddělení uměleckých sbírek.
- PODLAHA 1906–1908:** [Antonín PODLAHA], Pohled na chrám a klášter Strahovský z r. 1721, PA 22, 1906–1908, sl. 211–212.
- PODLAHA 1914:** Antonín PODLAHA, Materialie k slovníku umělců a uměleckých řemeslníků v Čechách, PA 26, 1914, s. 32–50, 119–127.
- PODLAHA 1915:** Antonín PODLAHA, Materialie k slovníku umělců a uměleckých řemeslníků v Čechách, PA 27, 1915, s. 48–70, 110–120, 160–188, 230–233.
- PODLAHA 1918:** Antonín PODLAHA, Seznam důležitějších akvarelů a perokreseb ve sbírkách Musea král. Českého, PA 30, 1918, s. 41–50, 139–145, 192–196.
- PODLAHA 1918a:** Antonín PODLAHA, Materialie k slovníku umělců a uměleckých řemeslníků v Čechách, PA 30, 1918, s. 50–60, 127–139, 196–203.
- PODLAHA 1920–1921:** Antonín PODLAHA, Pohled na třetí nádvoří Hradu Pražského z r. 1733, PA 32, 1920–1921, s. 252 + tab. XIX.
- PODLAHA 1920–1923/I–II:** Antonín PODLAHA, Plány a kresby chované v kanceláři správy Hradu Pražského, I. PA 32, 1920–1921, s. 77–103, 165–201; II. PA 33, 1922–1923, s. 44–54, 286–318.

- PREISS – VLNAS 2001:** Pavel PREISS – Vít VLNAS, Pohled z věže chrámu sv. Víta k severu, in: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století, red. Vít Vlnas, Praha 2001, s. 289, kat. č. II/1.42.
- PREISS 1989:** Pavel PREISS, Plan von Prag, in: Prager Barock. Schallaburg 1989. 22. April bis 1. November, hg. Zdeněk Míka – Gottfried Stangler, Wien 1989, s. 295, kat. č. 13.18.
- PREISS 1989a:** Pavel PREISS, Blick vom Turm der St.-Veits-Kathedrale nach Norden, in: Prager Barock. Schallaburg 1989. 22. April bis 1. November, hg. Zdeněk Míka – Gottfried Stangler, Wien 1989, s. 398, kat. č. 19.6.
- PREISS 1993:** Pavel PREISS, Anton Kern (1709–1747). Ölskizzen, Zeichnungen und Druckgraphik, Salzburg 1993.
- PREISS 1993a:** Pavel PREISS, Benediktinský klášter v Broumově, in: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově, Praha 1993, s. 128–129, kat. č. VI/43.
- PREISS 1993b:** Pavel PREISS, Benediktinské opatství v Lehnickém Poli (Wahlstatt), in: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově, Praha 1993, s. 129, kat. č. VI/44.
- PREISS 2001:** Pavel PREISS, Barokní a klasicistní kresby české provenience, in: Sen o říši krásy. Sbírka Jiřího Karáska ze Lvovic, Praha 2001, s. 72–77, 283–284.
- PREISS 2013/I–II:** Pavel PREISS, Václav Vavřinec Reiner. Dílo, život a doba malíře českého baroka I–II, Praha 2013.
- R/D:** Reprodukce / digitalizát.
- RA:** Rodinný archiv.
- RAMHOFFSKY 1743:** Johann Heinrich RAMHOFFSKY, Drey Beschreibungen, Erstens: Des Königlichen Einzugs, Welchen Ihro Königliche Majestät die Allerdurchläuchtigste und Großmächtigste Fürstin Und Frau, Frau Maria Theresia, (...), In Dero Königliche drey Prager-Städte gehalten; Andertens: Der Erb-Huldigung, Welche Ihro Königlichen Majestät, als Königin zu Böhme die gesammte treu-gehorsamste Stände des Königreichs Böhme, Praelaten, Herren, Rittern und Burger-Stand allerunterthänigst abgelegt; Drittens: Allerhöchst ernannt Ihro Königlichen Majestät Königlich-Böhmischen Cronung; (...), Prag [1743].
- RAMHOFFSKY 1743a:** Jan Jindřich RAMHOFFSKÝ, Troj Popsánj, Předně: Slawnýho Wgezdu Kráľowskýho Gegj Kráľowské Milosti Neygasněgssý a Welikomocné Kněžny A Panj, Panj Mariae Theresiae, (...), Do Kráľowských Měst Pražských; Za druhé: Slibu Dědičné Poddanosti, Který Gegj Kráľowské Milosti, gakožto Kráľowně Českě, Společnj wěrnoposlussnj Stawowé w Kráľowstwj Českém, totiž Praelati, Páni, Rytjři, též Staw Městský neypoddaněgi složili; Za třetj: Neywegss-dotčené Gegj Kráľowské Milosti Král: Korunowánj w Čechách; (...), Praha [1743].
- RÖK 1995:** Barbara RÖK, Böhmen und Mähren. Ansichten, Stadtpläne und Landkarten aus der Graphischen Sammlung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg, Nürnberg 1995.
- ROUBÍK 1931:** František ROUBÍK, Plánky židovských obcí v Čechách s vyznačením židovských obydlí z r. 1727, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 39, 1931, s. 49–68.
- ROUBÍK 1931a:** František ROUBÍK, Die Judensiedlungen in Böhmen auf den Ortsplänen vom Jahre 1727, in: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte der Juden in der Czechoslovakischen Republik 3, 1931, s. 283–306.
- ROUBÍK 1933:** František ROUBÍK, Stichova mapa zemských stezek a celních stanic v Čechách z r. 1676, in: Sborník Archivu ministerstva vnitra 6, 1933, s. 319–341.
- ROUBÍK 1949:** Ondřej ROUBÍK, Zemský měřič Ondřej Bernard Klauser (1656–1721), Kartografický přehled 4, 1949, s. 81–96.
- ROUBÍK 1961:** František ROUBÍK, Rukopisné mapy od 16. do poloviny 18. století ve Státním ústředním archivu v Praze, Sborník archivních prací 11, 1961, s. 138–186.

- ROUBÍK 1963:** František ROUBÍK, Příspěvky ke kartografii českých zemí v 17. a 18. století, Sborník archivních prací 13, 1963, č. 1, s. 247–271.
- ROUBÍK 1965:** František ROUBÍK, Zemští měřiči v Čechách v 16. až 18. století, Sborník archivních prací 15, 1965, č. 2, s. 269–301.
- SEDLÁČEK 1897:** August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze království Českého XI. Prachensko, Praha 1897.
- SEDLÁČEK 1923:** August SEDLÁČEK, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, Praha 1923.
- SCHRAMM 1735:** Carl Christian SCHRAMM, Historischer Schauplatz, in welchem die Merkwürdigsten Brücken aus allen vier Theilen der Welt, Insonderheit aber Die in den vollkommensten Stand versetzte Dreßdner Elb-Brücke, In saubern Prospecten, Münzen und andern Kupferstichen, vorgestellt und beschrieben werden; Durch brauchbare Anmerkungen und besondere Urkunden erläutert, Auch mit nöthigen Registern versehen, Leipzig 1735.
- SLAVÍČKOVÁ 2001:** Hana SLAVÍČKOVÁ, Hraniční mapa mezi panstvími Rumburk a Česká Kamenice s tzv. Třípanským sloupem, in: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století, red. Vít Vlnas, Praha 2001, s. 474, kat. č. II/5.2.
- SMP:** Sbírka map a plánů.
- SNG:** Slovenská národná galéria, Bratislava.
- SOA Litoměřice:** Státní oblastní archiv v Litoměřicích.
- SOA Plzeň:** Státní oblastní archiv v Plzni.
- SOA Praha:** Státní oblastní archiv v Praze.
- SOA Třeboň:** Státní oblastní archiv v Třeboni.
- STÁTNÍKOVÁ – ŠEFCŮ – DRAGON 2013:** Pavla STÁTNÍKOVÁ – Ondřej ŠEFCŮ – Zdeněk DRAGON, Kamenný most v Praze. Obrazové svědectví historie Juditina a Karlova mostu, Praha 2013.
- STERNBERG-MANDERSCHIED 1913:** Franz von STERNBERG-MANDERSCHIED, Beiträge und Berichtigungen zu Dlabacz Lexikon böhmischer Künstler, hg. u. durch Anmerkungen ergänzt von Paul Bergner, Prag 1913.
- SVOBODA – PROCHÁZKA 1975:** Jiří SVOBODA – Viktor PROCHÁZKA, Míčovna, Památková péče 35, 1975, s. 18–44.
- ŠERÝCH 2007:** Jiří ŠERÝCH, Michael Rentz fecit. Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka, Praha 2007.
- ŠIMON 2011:** Patrik ŠIMON, Odlesk perly. Umění baroka ze sbírky Patrika Šimona, Jihlava 2011.
- ŠIMŮNEK 2015:** Robert ŠIMŮNEK, Kulturní krajina Černínů z Chudenic. Obrazová mapa panství Lnáře (1698) a Dietzlerův prospekt Lnář (1725), Jihočeský sborník historický 84, 2015, s. 410–450.
- ÚDU AV ČR:** Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha.
- VÁCHA – VESELÁ – VLNAS – VOKÁČOVÁ 2009:** Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, Karel VI. & Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723, Praha 2009.
- VILÍMKOVÁ – PREISS 1989:** Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově, Praha 1989.
- VLNAS 1993:** Vít VLNAS, Plán Prahy, in: Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství, red. Lubomír Slavíček, Praha 1993, s. 123, kat. č. III/2-6.
- VLNAS 2001:** Vít VLNAS, Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka, Praha – Litomyšl 2001.

- VLNAS 2001a:** Vít VLNAS, Třetí nádvoří Pražského hradu s katedrálou sv. Víta a českými patrony v nebeské slávě, in: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století, red. Vít Vlnas, Praha 2001, s. 257, kat. č. I/7.6.
- VLNAS 2001b:** Vít VLNAS, Praha pod ochranou císařského orla, českého lva a sv. Jana Nepomuckého, in: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století, red. Vít Vlnas, Praha 2001, s. 257, kat. č. I/7.7.
- VLNAS 2001c:** Vít VLNAS, Scény z pražské korunovace Marie Terezie v roce 1743, in: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století, red. Vít Vlnas, Praha 2001, s. 90, kat. č. I/2.66 A-C.
- VOGELTANZ 1987:** Jan VOGELTANZ, Ležení císařských vojsk u Plzně v letech 1733–1749, *Minulostí Západočeského kraje* 23, 1987, s. 167–170.
- VOIT 2006:** Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.
- VOIT 2008:** Petr VOIT, *Knihtisk 17. a 18. století. Verze 1.0*, Praha 2008 (online: http://uisk.ff.cuni.cz/dwn/1003/20305cs_CZ_a5b2fd84184c78f9984132cc60de37d0.pdf).
- VOIT 2009:** Petr VOIT, Dietzler (též Ditzler), Johann Josef Karl, in: *Biografický slovník českých zemí XII. D–Die*, Praha 2009, s. 215.
- VOJTÍŠEK 1912:** Václav VOJTÍŠEK, *Staré plány pražské*, Praha 1912.
- Vs:** Velkostatek.
- WIRTH 1932:** Zdeněk WIRTH, *Praha v obraze pěti století*, Praha 1932.
- WIRTH 1954:** Zdeněk WIRTH, *Prag in Bildern aus fünf Jahrhunderten*, Prag 1954.
- ZAHRADNÍK 1994:** Pavel ZAHRADNÍK, Stavební dějiny svatovítské katedrály od husitství do poloviny 19. století, *ZPP* 54, 1994, s. 295–304.
- ZELENKOVÁ 2006:** Petra ZELENKOVÁ, Pohled na klášter v Lehnickém Poli od západu, in: *Slezsko – perla v České koruně. Tři období rozkvětu vzájemných uměleckých vztahů*, red. Andrzej Niedzielenko – Vít Vlnas, Praha 2006, s. 361–362, kat. č. III.3.3.
- ZELENKOVÁ 2011:** Petra ZELENKOVÁ, Martin Antonín Lublinský jako inventor grafických listů. Pohled do středoevropské barokní grafiky druhé poloviny 17. století, Praha 2011.
- ZIEGELBAUER 1740:** Magnoald ZIEGELBAUER, *Epitome Historica Regii Liberi, Exempti, In Regno Bohemiae Antiquissimi, Celeberrimi, Ac Amplissimi Monasterii Brevnoviensis Vulgo s. Margarethae Ordinis S. Benedicti Prope Pragam, Coloniae 1740*.

Robert Šimůnek

Johann Joseph Dietzler (1694–1744). Land surveyor, cartographer and veduta painter

The study provides a comprehensive overview of the life and works of Johann Joseph (Jan Josef) Dietzler (1694–1744), these often being reduced to a number of the most well-known items of his drawings. Looking closely at Dietzler in dictionaries and papers from the end of the 18th century shows how much Dietzler has ‘always’ been perceived as a painter, and only in more recent times as a cartographer too, which is in the case of land surveyor something of a paradox. J. J. Dietzler’s professional career was linked with the office of sworn surveyor at the deský zemské (Landtafel/‘Land tables’), and it is in this context that

the vast majority of maps drawn by him arose; together with written sources they allow us at least in certain cases to look at the everyday work of a land surveyor including both land surveying in the field, and also the preparation of maps. Dietzler's talent, however, was much more extensive – likely merely as a by-product of his business trips out of Prague a number of vedute of Czech towns and villages were produced (most have been preserved in redrawings by Jan Antonín Venuto); locations from virtually the whole of Bohemia are represented, also a reflection of the geographical scope of Dietzler's business trips. His works on Prague – plans and drawings, printed works also form an extensive collection (most well-known is a set of his base drawings for engravings in Maria Theresa's coronation album of 1743). Besides this, Dietzler was involved in the illustration of roughly ten publications, some of the engravings prepared according to his drawings were also issued as separate images; he collaborated extensively with Prague engraver and publisher, Anton Birckhart, in particular, and with a number of other engravers occasionally.

A summary overview of Dietzler's working activities reveals a certain uniqueness to his works (and undoubtedly also his talent) – he was one of just a very few of the group of his professional colleagues to manage to go beyond the border of his craft to reach for a more comprehensive capturing of the landscape of towns and villages: with plan, map and veduta. In order to ascertain the total extent and composition of Dietzler's works, one must take account of both losses (and it seems apparent there are significant losses) and the state of inventory count (and digitisation) of archival collections – the catalogue of Dietzler's cartographic and iconographic works included in the study appendix can undoubtedly be added to in time. Nevertheless, it can be claimed that we already have a sufficiently representative range of sources to be able to capture the basic characteristics and structure of Dietzler's works, and to term J. J. Dietzler a widely talented figure in his field.

Alena Matušková – Radek Vandra*

ZANIKLÉ OBCE V BRDECH. MODELOVÁ STUDIE OBCE PADRŤ

ABANDONED VILLAGES IN BRDY.
PADRŤ VILLAGE AS A MODEL STUDY

Keywords

abandoned village
Central Brdy
Brdy military training area
Brdy Protected Landscape
Area
changes in landscape
potential and function

Abstract

The study looks at the desertion of Brdy villages in the former Brdy military area. It points to the changing character and use of the landscape not only within this area, but also within the wider surroundings. The case study looking at the abandoned village of Padrť looks in more detail at the existence, rich economic life and desertion of the site, with a map reconstruction giving a picture of spatial aspects at the time shortly before it was abandoned, and selected photos illustrate the current appearance of the site, whose potential has changed extensively from economic to military to a potential suitable for tourism, and linked with the protection of the environment and landscape.

* Doc. PaedDr. Alena Matušková, CSc., Katedra geografie, Fakulta ekonomická, Západočeská univerzita v Plzni, Univerzitní 8, 306 14 Plzeň. E-mail: matuskov@kge.zcu.cz. – Bc. Radek Vandra, absolvent ZČU v Plzni, Rokycany, Přemyslova 1023. E-mail: radek.vandra@gmail.com. – Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Technologické agentury České republiky (program OMEGA) č. TD20323 „Strategické plánování obcí, měst a regionů: výzvy, problémy, možnosti řešení“.

Zanikání obcí jako předmět historicko-geografického studia, vymezení sledovaného území a specifika vojenských újezdů

Sídelní systém má obecně v českých zemích velkou stabilitu. Sídla, která vznikala v minulých staletích, zanikají jen málokdy. Příčiny zániku sídel mohou být různé. V minulosti mnoho sídel zaniklo v době třicetileté války, jako následek odsunu německého obyvatelstva z pohraničních území našeho státu po druhé světové válce a v souvislosti se vznikem tzv. Železné opony. Jinými příčinami jsou například rozsáhlá povrchová těžba nerostných surovin, stavba přehrad, výstavba jaderné elektrárny. Sídla také zanikala v oblastech, které byly státem určeny pro vojenské využití. Příkladem brutálního zániku sídla v určité době může být vypálení Lidic a Ležáků v období druhé světové války.

Ale i v době míru může mít politická a vojenská situace ve státě či širším regionu, a s nimi související rozhodnutí o využití konkrétního území k vojenským účelům, mnohdy až fatální dopad na určitá sídla a ovlivnit dlouhodobě i daleko širší okolí vojensky využívaných prostorů, protože se z nich postupně stávají periferní území.¹ Vojenské újezdy velmi často působily jako bariéra nejen dopravní, ale i jako bariéra v hospodářském rozvoji širší oblasti.

V předkládané studii sledujeme okolnosti zániku sídel ve Středních Brdech v prostoru, který byl od konce 20. let 20. století využíván k vojenským účelům. Poukazuje též na měnící se charakter a využití krajiny v souvislosti s vnějšími vlivy, které naprosto změnily místní poměry nejen ve vojenském prostoru, ale i v širším okolí. Případová studie, týkající se zaniklé Padrtě, představuje detailněji existenci, bohatý hospodářský život a zánik vybraného sídla, mapová rekonstrukce podává obraz jeho prostorových souvislostí v době těsně před zánikem a vybraná fotodokumentace ilustruje zejména současnou podobu míst, jejichž potenciál se v průběhu času výrazně měnil z hospodářského přes vojenský na potenciál vhodný pro cestovní ruch a výrazně spojený s ochranou přírody a krajiny.²

¹ Tomáš HAVLÍČEK – Pavel CHROMÝ – Vít JANČÁK – Miroslav MARADA, Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí, in: Problémy periferních oblastí, red. Marie Novotná, Praha 2005, s. 6–24.

² O procesu vzniku a zániku sídel pojednávají různé stati, např. Jiří ANDĚL – Václav POŠTOLKA, Zaniklá sídla, vývoj a specifika, in: Vývoj sídelní struktury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje, Ústí nad Labem 2004 (= Acta Universitatis Purkynianae 88, Studia Geographica IV.), s. 85–108; David KOVARÍK, Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960, Bmo 2006; Zdeněk KUČERA – Přemysl ŠTYCH – Jan JELÉNEK, Zaniklá sídla: jejich vznik, poznání a rekonstrukce, Geografické rozhledy 14, 2005, č. 5, s. 32; Zdeněk KUČERA Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945 – základní analýza, HG 34, 2007, s. 317–334 a mnoho dalších autorů. Ze starších prací lze v naší literatuře dohledat i různé soupisy zaniklých sídel, např. František ROUBÍK,

Střední Brdy leží na pomezí současného Plzeňského a Středočeského kraje. Zájmovou oblastí je především území bývalého Vojenského újezdu Brdy (dále VÚ Brdy) a v jeho rámci lokality obcí, které zde zanikly v polovině minulého století v souvislosti s jeho vznikem (srov. mapa č. 1).

Bývalý Vojenský újezd Brdy (VÚ Brdy) se nacházel zhruba mezi Jincemi, Příbramí a Rožmitálem pod Třemšínem ve Středočeském kraji a Spáleným Poříčím, Mirošovem a Strašicemi v současné době na území Plzeňského kraje.³ Zaujímal území Středních Brd. Na mapě č. 1 jsou vymezeny hranice VÚ Brdy, větší města v jeho blízkém okolí a dále obce, které postihlo vystěhování obyvatelstva v době druhé světové války nebo naprostý zánik v 50. letech minulého století. Při práci byly využity analytické metody, jako jsou rešerše a rozborů literatury, pramenů, archivních materiálů, ale i současných dokumentů územně plánovací dokumentace. V rámci empirického výzkumu proběhly řízené rozhovory jednak s pamětníky vysídlovacích akcí, ale i se současnými aktéry rozvoje území. Terénní výzkum proběhl také přímo v lokalitách pěti zaniklých obcí na území bývalého VÚ Brdy, byla pořízena fotodokumentace.

Za použití geografických informačních systémů (GIS) vznikla orientační mapka sledovaného území a lokalit a mapová rekonstrukce historické podoby bývalé obce Padrt' v době těsně před jejím zánikem, a to na základě prvního vydání Státní mapy odvozené (v měřítku 1 : 5000), která byla v prostředí GIS georeferencována a následně vektorizována.⁴ Pro lepší znázornění polohy bývalé obce bylo celé její katastrální území ve vektorové vrstvě zobrazeno na podkladu ortofoto mapy současné podoby území, která byla připojena pomocí WMS služby Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního. Závěrečná syntéza představuje předpoklady možného dalšího rozvoje území.

Z historie vojenských újezdů v českých zemích. Na území dnešní České republiky byly dle potřeby zřizovány v různých dobách různé vojenské výcvikové prostory a výcviková zařízení (s různými názvy), kde byly soustředěny především střelnice, dopadové plochy, různě náročné terénní cesty a v neposlední řadě i ubytovací

Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959 či Vladimír NEKUDA, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno 1961.

³ V době existence VÚ Brdy bylo celé jeho území administrativně zařazeno do Středočeského kraje, do okresu Příbram. Po jeho zániku byla jeho západní část vrácena zákonem č. 15/2015 Sb. Plzeňskému kraji podle historických hranic. Podrobnější vymezení území včetně krajské hranice a nově upravených katastrů příslušných obcí nalezneme na stránkách portálu Brdy – Res publica, z.s.: Návrh administrativně správního členění po zrušení VÚB. Dostupné z: http://www.brdy-respublica.estranky.cz/fotoalbum/mapy/mapa-brdy---navrh-chko/brdy_navrha3-2.-.html [cit. 27. 6. 2016].

⁴ ČÚZK: Státní mapa odvozená, měřítko 1 : 5000. 1954. List Příbram 8 – 1. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/smo5_1vyd/PRIB/PRIB81_index.html [cit. 23. 8. 2016].

Mapa č. 1. Poloha a vymezení vojenského újezdu Brdy a vybraných obcí.
– Zdroj podkladových map: ČÚZK, 2016; rekonstrukční mapa autorů.

zařízení pro vojsko.⁵ V době před oficiálním zřízením vojenských újezdů probíhala armádní cvičení často na pozemcích vypůjčených od civilního obyvatelstva. Majiteli území byla buď od armády vyplácena určitá částka za pronájem, nebo mu byly pouze uhrazeny vzniklé škody, způsobené cvičícími vojsky. Obyvatelé byli rovněž povinni poskytnout vojákům lůžka k přespání ve svých domech a chalupách, a to za pevně stanovenou finanční odměnu.⁶ První vojenské tábory a střelnice byly zaměřeny na výcvik konkrétních oddílů se speciálním zaměřením.⁷

Roku 1946 rozhodla československá vláda o zřízení několika tzv. vojenských výcvikových prostorů.⁸ Mezi ty největší a nejznámější patřily zejména Vojenský výcvikový prostor (dále VVP) Libavá, VVP Boletice, VVP Ralsko, VVP Prameny, VVP Doupov a VVP Milovice. Mnoho z nich bylo postupem času z různých důvodů zrušeno (srov. tab. č. 1). Tzv. vojenské újezdy vznikaly až po roce 1949, a to podle Zákona o vojenských újezdech č. 169/1949 Sb.⁹

Tab. č. 1. Přehled zrušených vojenských prostorů/újezdů na území dnešní České republiky.¹⁰

Vojenský prostor (po roce 1949 vojenský újezd)	Rok zrušení	Důvod zrušení
Benešov	1945	konec protektorátu
Prameny	1954	těžba uranu
Tisá (Panenská)	1957	vznik chemického cvičiště
Milovice	1991	odchod sovětských vojsk
Dobrá voda	1991	pád železné opony / transformace armády
Ralsko	1991	odchod sovětských vojsk
Brdy	2015	optimalizace vojenských újezdů

⁵ Vladimír KUBISA, Neznámý svět vojenských újezdů. Dostupné z: <http://www.mver.cz/clanek/neznamy-svet-vojenskych-ujezdu-974223.aspx> [cit. 27. 1. 2016].

⁶ Jan ŘEHOUNEK, Osudové okamžiky. Sto let vojenského výcvikového prostoru Milovice – Mladá, Nymburk 2014.

⁷ Tomáš LABUDA, Vojenské újezdy a jejich restrukturalizace, Brno 2015.

⁸ V. KUBISA, Neznámý svět (jako pozn. 5).

⁹ Tento zákon byl později nahrazen Zákonem o zajišťování obrany ČR – č. 222/1999 Sb. Dostupné z: <http://www.esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?CP=1999s222&DR=SB> [cit. 10. 12. 2015].

¹⁰ Dle: Jan KOPP – Alena MATUŠKOVÁ – Jindřich FRAJER – Jaroslav DOKOUPIL – Marie NOVOTNÁ, Potenciál udržitelného rozvoje obcí Plzeňského kraje v západní části Brd, Plzeň 2016 (též online: http://fek.zcu.cz/doc/kge/Brdy-final_PDF.pdf [cit. 25. 5. 2016].

Armáda České republiky v současné době aktivně využívá celkem čtyři vojenské újezdy (srov. tab. č. 2), a to VÚ Boletice, VÚ Březina, VÚ Hradiště a VÚ Libavá (i když od roku 2016 s menší rozlohou než dříve). Do konce roku 2015 byl součástí fungujících vojenských újezdů i VÚ Brdy, který byl s koncem roku zrušen a na jeho území byla k 1. 1. 2016 vyhlášena Chráněná krajinná oblast Brdy.

Tab. č. 2. Přehled aktuálně využívaných vojenských újezdů v České republice.¹¹

Název	Region / kraj	Rozloha	Výcviková zařízení
Boletice	Český Krumlov / Jihočeský	16 559 ha	Cvičiště k výcviku tankových, mechanizovaných a speciálních jednotek, výcvik na vodním a ženijním cvičišti a výcvik jednotek pro zahraniční mise.
Březina	Vyškov / Jihomoravský	14 983 ha	Cvičiště se zařízením pro výcvik žáků a posluchačů vojenských škol.
Hradiště	Karlovy Vary / Karlovarský	28 081 ha	Vševojskové cvičiště s největším taktickým prostorem, je vhodné i k výcviku protivzdušné obrany.
Libavá	Olomouc / Olomoucký	22 710 ha	Vševojskové cvičiště s leteckou, tankovou, dělostřeleckou, ženijní a pěší střelnicí, vodním cvičištem, cvičištem pro řízení bojových vozidel a cvičištem pro výcvik s ostrou municí.

Základní charakteristika území a historického vývoje Středních Brd

Brdy náleží podle geomorfologického členění do Poberounské subprovincie. Centrální část se nazývá Střední Brdy. Jejich nejvyšší vrcholy přesahují nadmořskou výšku 800 m.¹² Ve vrcholových partiích se nacházejí četné skalní výstupy a formy mrazového zvětvávání. Je to vrchovina s chladnějším podnebím (v závislosti na nadmořských výškách na přechodu mezi mírně teplou a chladnou podnebnou oblastí), s bohatými zdroji povrchových a rozptýlenými zdroji podzemních vod, s rozsáhlými lesními komplexy.

Základy sídelního systému zdejší oblasti vznikly ve středověku, většina vesnic oblasti byla založena ve 14. století. Na území Brd se odedávna těžily a zpracovávaly nerostné suroviny a dřevo. Nejbohatší byla ložiska železných rud, která se nacházela na mnoha místech Brd a Podbrdská. Od 15. století zde začala souvislejší

¹¹ Dle: Jaroslav ROUŠAR, Česká republika a její profesionální armáda, Praha 2006; Ministerstvo obrany České republiky. 2016. Informace o vojenských újezdech. Dostupné z: <http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=215> [cit. 25. 1. 2016].

¹² Jaromír DEMEK a kol., Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny, Brno 1987.

výroba železa a ve větší míře trvala zhruba do konce 19. století.¹³ Hospodářské využívání směřovalo po staletí, kromě výroby železa, k následné železářské druhovýrobě (např. cvočků, hřebíků, drátů, v dobách míru k výrobě např. zemědělského nářadí, v dobách válek s výrobou zaměřenou pro potřeby armády), dále též k výrobě dřevěného uhlí a dalších surovin a výrobků, jako např. potaše, skla a sklářských produktů, keramiky. Kromě práce v hutnictví a železářské výrobě nacházelo mnoho lidí obživu v lese. Pracovali zde lesní dělníci, uhlíři, dehtáři, kolomazníci. V Brdech a blízkém okolí se kromě železných rud těžilo černé uhlí, keramické jíly, cihlářské hlíny, křemenné suroviny, stavební a dekorační kámen; sporadický byl výskyt drahých kamenů.¹⁴ Zemědělství zde mělo horší podmínky, přesto se na chudých políčkách pěstovaly základní méně náročné plodiny a lidé chovali dobytek. Nezanedbatelný byl i lov zvěře v hlubokých brdských lesích a rybolov ve zdejších rybnících a prudkých bystřinách.

V období první republiky bylo v souvislosti s pociťovaným nebezpečím ze strany Německa uvažováno o zřízení vojenského výcvikového prostoru ve Středních Brdech. Oblast na pomezí středních a západních Čech měla podobné přírodní podmínky jako pohraniční hornatiny, byla relativně málo zalidněná, přitom velmi dobře dostupná po silnicích i železnici a splňovala požadovaná kritéria pro výcvikové účely.¹⁵ A tak již od roku 1927 byla v Brdech zřízena dělostřelecká střelnice. Vyměřené plochy v té době nezahrnovaly ještě vlastní obce Padrt', Přední a Zadní Záběhlá, Velcí, Kolvín a Hrachoviště, které později zanikly, a také návštěvní režim oblasti byl volnější.

Během druhé světové války si německá armáda dělostřelecký výcvikový prostor v Brdech zabrala, přejmenovala na Truppenübungsplatz Kammwald a cvičila zde své jednotky.¹⁶ Okupanti zabrali většinu výše jmenovaných obcí a bylo rozhodnuto o dalším rozšíření výcvikové plochy. Pro obyvatele okolních obcí to znamenalo nutnost opustit svá obydlí, a to do konce roku 1941.¹⁷ Počátkem jara 1940 byly u každého domu prováděny cenové odhady příslušného majetku a lidé byli mnohdy pod nátlakem nuceni podepisovat značně nevýhodné smlouvy.¹⁸ Pro účely této akce byla

¹³ Václav CÍLEK a kol., Střední Brdy, Příbram 2005; Jan HAJŠMAN, Brdy opět otevřené, Plzeň 2015; aktuálně <http://www.brdy.info/kapitoly/brdy.php> [cit. 15. 6. 2016].

¹⁴ V. CÍLEK a kol., Střední Brdy (jako pozn. 13).

¹⁵ Tomáš MAKAJ, Střední Brdy na starých fotografiích a pohlednicích, Hostivice 2010.

¹⁶ Jiří TOPINKA, Vysídlení obcí z vojenského prostoru Brdy 1940–1953, in: Minulostí Berounska 2004, s. 160–188.

¹⁷ V. CÍLEK a kol., Střední Brdy (jako pozn. 13).

¹⁸ J. TOPINKA, Vysídlení obcí (jako pozn. 16).

zřízena speciální Přesídlovací kancelář v Rokycanech, která byla pověřena řešit všechny okolnosti a lidé se na ni mohli v případě potřeby obracet. Obyvatelé byli nuceni se odstěhovat v poměrně krátké době, a to bez zajištění náhradního bydlení. Týkalo se to především lokalit Padrt', Kolvín, Přední a Zadní Záběhlá, Skořice, Příkosice, Hořice, Visky, Trokavec, Štítov a Myt' (srov. mapa č. 1). Dle Makaje bylo do konce roku 1942 vystěhováno na 2 429 obyvatel.¹⁹ Vojáci využívali stávající objekty pro své potřeby, díky čemuž jich zůstala velká část zachována. Původní obyvatelé se tak mohli po válce opět vrátit do svých domovů.

V roce 1950 vznikl na sledovaném území VÚ Brdy. V období let 1951–1953 se z důvodu jeho rozšiřování museli obyvatelé pěti brdských obcí (Padrt', Záběhlá, Kolvín, Hrachoviště, Velcí) opět vystěhovat ze svých domovů. Samotné vysídlování probíhalo zejména v roce 1953, přičemž pozemky byly bez možnosti volby vykupovány za velmi nízké částky. Jmenované obce byly následně (s výjimkou části obce Velcí) srovnány se zemí, obec Velcí byla pak přičleněna jako část obce k Obecnicí.²⁰ Některé stavby byly využívány vojenským útvarem v Jincích, prostor je i nyní nepřístupný z důvodu využívání Armádou České republiky.

Tab. č. 3. Počet obyvatel v prostoru, vymezeném bývalým VÚ Brdy, ve vybraných letech (podle výsledků příslušných sčítání lidu).²¹

Název obce	Rok									
	1869	1880	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1991	2011
Padrt'	75	66	47	99	13	58	32			
Hrachoviště	20	09	4	0	2	5	3			
Velcí	80	95	17	65	81	01	95	79	1	7
Kolvín	04	89	22	42	93	74	67			
Záběhlá	52	53	77	93	47	30	25			
Celkem	331	412	937	789	616	448	72	79	1	7

Přehled o vývoji počtu obyvatel na území vymezeném hranicemi bývalého VÚ Brdy od konce 19. století do současnosti z dat vybraných cenů podává tab. č. 3. Je z ní patrné, že prostor Středních Brd byl násilně vysídlen. Civilní obyvatelstvo,

¹⁹ T. MAKAJ, Střední Brdy (jako pozn. 15).

²⁰ J. TOPINKA, Vysídlení obcí (jako pozn. 16).

²¹ Historický lexikon obcí. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015> [cit. 30. 6. 2015].

kteřé v něm sporadicky zbylo (v roce 2011 to bylo 27 osob), pracovalo v lesích, méně pro potřeby armády. Hospodářská činnost se omezila jen na údržbu lesa, těžbu dřeva a chov ryb. Režim oblasti podléhal naprosto vojenským účelům. Oblast Středních Brd se stala marginálním územím s velmi sporadickými vazbami k okolí. Obce v těsné blízkosti VÚ Brdy v naprosté většině ztrácely postupně obyvatelstvo,²² nerozvíjely příliš své hospodářství a oblast se stala periferní, samozřejmě s určitými výjimkami, jako je Příbram či obce, kde existovaly či existují vojenské útvary (Strážice a Jince).

Armádě bylo vyčleněno celkem 26 009 ha, ze kterých bylo pro aktivní výcvik využíváno v poslední době jen 11,6 %, a to zejména ve vyšších nadmořských výškách. Na území VÚ Brdy bylo využíváno několik cílových dopadových ploch, které sloužily zejména dělostřelcům, dále k nácviku práce s raketami, pumami, granáty, ručními zbraněmi, byly zde střelnice bojových vozidel, tanková střelnice a podobně.²³ Jednalo se o cílové plochy Jordán, Brda, Tok, Bahna, Padrt' a Kolvín, které byly odlesněny a zabíraly každá zhruba 500 ha. Na cílové ploše Jordán dodnes stojí mj. pěchotní srub CE, který byl postaven za účelem testování odolnosti a výdrže různých druhů materiálu pro stavbu vojenských bunkrů a dalších staveb. Cílová plocha Kolvín byla složena celkem ze tří střelnic, a to pěchotní, tankové a letecké. Pro malé možnosti využití v dnešní době a v rámci optimalizace rozsahu území, které využívá Armáda ČR, byl VÚ Brdy k 1. 1. 2016 zrušen zákonem²⁴ a byla zde vyhlášena Chráněná krajinná oblast Brdy.

Již v roce 1992 byla založena společenská organizace Svaz vyhnanců z Brd, která dlouhodobě usiluje o obnovení obcí Kolvín, Padrt' a Záběhlá a především se dlouhodobě neúspěšně dožaduje spravedlivého odškodnění těch, kteří se museli z brdských obcí nedobrovolně vystěhovat.²⁵

Padrt' – případová studie zaniklé obce

Obec Padrt' je pravděpodobně nejznámější ze zaniklých brdských obcí. Byla již od svého počátku významným železářským centrem nejen Středních Brd, ale i celých

²² J. KOPP – A. MATUŠKOVÁ – J. FRAJER – J. DOKOUPIL – M. NOVOTNÁ, Potenciál (jako pozn. 10).

²³ J. HAJŠMAN, Brdy opět otevřené (jako pozn. 13).

²⁴ Zákon o zrušení Vojenského újezdu Brdy, o stanovení hranic vojenských újezdů, o změně hranic krajů a o změně souvisejících zákonů č. 15/2015 Sb. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2015-15> [cit. 10. 12. 2015].

²⁵ V. CÍLEK a kol., Střední Brdy (jako pozn. 13).

Čech.²⁶ Nacházela se u hráze Dolejšího padrt'ského rybníka. Padrt'ské rybníky (Horní a Dolní) založil původně k chovu ryb a jako zásobárnu vody pro plavení dřeva Florian Gryspek z Gryspachu před rokem 1565.²⁷ Území této bývalé obce se nachází ve členitém terénu se střední výškou cca 600 m n. m. a středním sklonem 5° 40'.²⁸ Proto bylo osídleno později, i když například blízké Skořice jsou připomínány již v roce 1295.²⁹

Vznik obce, tehdy pojmenované jako Waldorf, je datován do druhé poloviny 16. století, až po vzniku rybníků, a je spojen s využitím místního nerostného bohatství, hlavně železných rud, dále dřeva a dostatku vody. Tehdejší němečtí osadníci z Vestfálska potřebovali vodní sílu jako pohon vodních kol pro hutnictví, které se v oblasti rozvíjelo. Právě Padrt'ské rybníky, v jejichž těsné blízkosti byla Padrt' založena, představovaly značnou výhodu. Nejen, že zajišťovaly pohon pro hutnickou a železářskou výrobu, ale zároveň postupně lákaly a lákají dodnes mnoho turistů k rekreaci ze širokého okolí. Na katastru bývalé obce Padrtě se ještě dále nachází rybníční soustava čtyř menších rybníků, jejichž vodní síla byla v historii též využívána hamry a pilami.

Žán, ale i Hajšman uvádějí, že první železná huť s vysokou pecí vznikla v Padrti společně se čtyřmi tyčovými hamry patrně po roce 1670, v roce 1800 uvádí Žán na Padrti existenci čtyř vysokých pecí.³⁰ V roce 1749 obec získala cánový hamr na výrobu tzv. cánů (úzkých pásků železa vhodných pro výrobu hřebíků a cvočků). Vysoké pece a hamry postupně během 19. století zanikaly a v roce 1867 zanikl i poslední hamr. Během doby se totiž přecházelo v hutnictví od dřevěného na černé uhlí. To se sice nalézalo v blízkém okolí v mirošovské pánvi, avšak jeho těžba se koncem 19. století též utlumovala, až v roce 1904 zcela zanikla. Významným faktorem byla také konkurence středočeské železářské oblasti. Padrt' měla ale i další hospodářské aktivity, byl zde mlýn, pily, provozovala se výroba šindelů, důležité byly práce v lese, nezanedbatelný finanční přínos získávali obyvatelé z rozvoje turistiky a ubytování návštěvníků, a to již od konce 19. století. Obec byla integrovanou součástí venkovského osídlení oblasti západní části Brd.

Zlom v historii obce znamenal zřízení vojenské střelnice, její ovládnutí a rozšíření německou armádou, a zejména od 50. let 20. století vznik a rozvoj rozvoj VÚ Brdy. V důsledku této poslední události byla Padrt' vysídlena a srovnána se zemí.

²⁶ Jan ČÁKA, *Střední Brdy – krajina neznámá*, Praha 1998.

²⁷ J. HAJŠMAN, *Brdy opět otevřené* (jako pozn. 13).

²⁸ Jaromír DEMEK – Petr MACKOVIČ, *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny*, Brno 2006.

²⁹ Jan Miroslav ŽÁN, *Padrt' – pamětní kniha obce v Brdech v Čechách*, Rokycany 2001.

³⁰ J. M. ŽÁN, *Padrt'* (jako pozn. 29); J. HAJŠMAN, *Brdy opět otevřené* (jako pozn. 13).

V místech, kde stávala Padrt' a v těsném sousedství další zaniklá obec Záběhlá (Dolní a Horní), vznikla v roce 1977 protitanková střelnice.³¹ Z prostoru Padrtě se střílelo i na cílovou plochu Brda, která je asi ve vzdálenosti 15 km směrem k obci Obecnice. Na konci roku 2012 byla většina objektů, které souvisely se střelnicí (velitelská věž, pojezdové a terčové dráhy, palební postavení v blízkosti řídicí věže, technické zázemí, apod.) na území Padrtě odstraněna (ne však např. u blízké cílové plochy Kolvín, kde zůstala zachována velitelská věž a technické zázemí včetně skladů a ubytovacího zařízení).

Místa, kde stávala původně obec Padrt' a následně vojenské objekty, se dají občasné vyhledat. Po civilním osídlení nalezneme snad zbytky zdiva, markantní je existence rybníků a vodních náhonů, po vojenských objektech zůstaly místy příjezdové cesty či betonové plochy. Jinak na území bývalé obce nalezneme pouze opuštěné pláne (bezlesí), které vlivem sukcese postupně zarůstají.

Obr. č. 1. Křižovatka dvou cest u hráze Dolejšího padrt'ského rybníka. – Foto Radek Vandra (2016).

³¹ J. HAJŠMAN, Brdy opět otevřené (jako pozn. 13).

Z pohledu matematicko-geografické polohy se území bývalé obce Padrt' nachází na souřadnicích 49°39'41.2" severní šířky a 13°45'41.8" východní délky, přičemž tento bod je měřen k průsečíku dvou hlavních zachovalých cest u západního okraje hráze Dolejšího padrt'ského rybníka (obr. č. 1), při kterém obec stávala.³² V prostoru u hráze Dolejšího padrt'ského rybníka se koncentrovalo nejvíce padrt'ských domů. Cesty udržovala do současnosti Armáda ČR pro své potřeby. Ale z ostatních staveb nic nezůstalo. Představu, jak obec vypadala v první polovině 20. století, podává obr. č. 2.

Obr. č. 2. Pohlednice s celkovým pohledem na Padrt', 20./30. léta 20. století.³³

Katastr Padrtě měl rozlohu pouze kolem 3 km² a zhruba jeho jednu polovinu zaujímaly vodní plochy rybníků. Padrt' byla především železářskou obcí, a proto byla její hlavní zástavba soustředěna ke hrázi Dolejšího padrt'ského rybníka, ale obytné domy byly vystavěny i podél přilehlé rybniční soustavy, která se nacházela severním

³² <http://www.mapy.cz>.

³³ Dle: T. MAKAJ, Střední Brdy (jako pozn. 15).

směrem. Počet domů se pohyboval (podle dostupných údajů ze sčítání lidu) mírně přes 60,³⁴ po roce 1896 dosahoval dokonce počtu 65.³⁵

Pomocí GIS byla provedena mapová rekonstrukce obce Padrt' z počátku 50. let 20. století (mapa č. 2). Ukazuje podrobně polohu jednotlivých stavení, ale i zemědělských a ostatních ploch. Centrální část je zobrazena i v podrobnějším výřezu. Červená linie zobrazuje hranice katastru historické Padrtě (nyní její katastr připadl obci Strašice). Na pravé části mapy č. 2 je tato historická hranice vyznačena nad současnou ortofotomapou. Výrazně patrné jsou opět v jižní části katastru Horní a Dolní padrt'ský rybník, tmavé plochy lesů a značně světleji jsou zobrazeny plochy bezlesí, a to v rámci katastru Padrtě i východněji položené zaniklé obce Záběhlá. V prostoru současného bezlesí byla cílová plocha střelnice.

Obr. č. 3. Náletem zarůstající bezlesí, dříve cílová plocha Padrt' a v minulosti část katastru Padrtě a Záběhlé. – Foto Alena Matušková (2015).

³⁴ J. KOPP – A. MATUŠKOVÁ – J. FRAJER – J. DOKOUPIL – M. NOVOTNÁ, Potenciál (jako pozn. 10).

³⁵ J. M. ŽÁN, Padrt' (jako pozn. 29).

Mapa č. 2. Mapová rekonstrukce obce Padrt' těsně před jejím zánikem z počátku 50. let 20. století. – Zdroj: Podkladová ortofotomapa ČÚZK, 2016; rekonstrukční mapa autorů.

Charakteristický stav místní krajiny dokumentují obr. č. 3 a 4. Bezlesí na obr. č. 3 pomalu zarůstá. Armáda je svojí aktivní činností v prostoru dopadové plochy vlastně udržovala. Po skončení této činnosti se uvažuje o různých způsobech zachování tohoto prostoru v podobě bezlesí, protože se zde nalézají vzácné druhy rostlin (např. kosatec sibiřský). Pohyb v tomto prostoru je však nebezpečný. Armáda ČR provádí postupné čištění a asanaci. Snaží se o odstranění nevybuchlé munice. Vzhledem k tomu, že se v prostoru Brd provozovaly vojenské střelnice 90 let, je zřejmě nemožné, zejména prostory bývalých cílových ploch, bezpečně vyčistit, a proto nebudou běžně přístupné. Obr. č. 4 ukazuje část cenných mokřadních společenstev na katastru bývalé obce Padrt'. Tato místa jsou předmětem zvýšené ochrany v rámci činnosti CHKO Brdy a soustavy Natura 2000.

Obr. č. 4. Mokřady v severní části katastru bývalé obce Padrt'. – Foto Alena Matušková (2015).

Další vysídlené a zaniklé obce Brd

V sousedství Padrtě zanikly obce Kolvín a Záběhlá. Nebyly hospodářsky tak rozvinuté jako Padrt', ale např. Kolvín existoval již od 13. století od dob středověké kolo-

nizace, Záběhlá byla založena později z důvodu zajištění pracovních sil v oblasti.³⁶ Kolvín začali likvidovat již Němci v roce 1940 (zbořili 20 domů) v souvislosti s plánovanou výstavbou střelnice. V blízkosti vznikl v roce 1941 i pracovní tábor pro válečné zajatce, ale jejich plány se dále neuskutečnily. Kolvín byl vysídlen až v roce 1953 a též srovnán se zemí. Poté vznikla v oblasti Kolvína pěchotní a dvě protitankové střelnice.³⁷ Na katastru bývalé obce Kolvín postavily Vojenské lesy a statky v poslední době několik domů pro lesní dělníky. Tato tzv. osada Kolvín byla po zrušení VÚ Brdy připojena ke Skořicím. Jediným hmotným pozůstatkem dřívější existence obce je kromě občasných zbytků kamenných základů (srov. obr. č. 5) pomník padlých rodáků z Kolvína (a obdobně i z Padrtě), které zachránili občané Skořic, když je z původní oblasti odvezli.³⁸

Záběhlá byla založena roku 1730 pražským arcibiskupem Františkem Ferdinandem, hrabětem z Khünburgu, který na louku jménem Záběhlá pozval celkem 12 rodin, aby se zde usídlily.³⁹ Hlavním důvodem pozvání byla potřeba mužských pracovních sil, zejména pro těžké práce v lese. V době největší prosperity obce se počet obyvatel pohyboval v rozmezí od 400 do 565 osob. Prudký pokles přišel zejména po roce 1940, tedy v době, kdy probíhalo první vysídlování, následováno druhou vlnou, která po roce 1950 způsobila zánik obce.⁴⁰ Současný stav krajiny na území bývalého katastru Záběhlé dokumentuje obr. č. 6.

Rodák ze Záběhlé, pan Miloslav Čejka, k dvojímu násilnému vystěhování obce uvádí: „*Po válce, po německé okupaci se vystěhovaní obyvatelé začali vracet do svých domovů. Říká se, že v Praze na barikádách se ještě střílelo a lidé už se vraceli. Nikdo se nikoho na nic neptal, nikdo jim nic nezakazoval a lidé si začali opravovat své domy. Až v roce 1948 to bylo těm lidem navracené a bylo to cestou mimosoudní dohody. Ale protože prostor vlastnili Němci, veškerý majetek byl zkonfiskován. Takže to všechno přešlo na stát. Když byl lidem majetek navracen, museli se vyrovnat se státem. Takže za peníze, které dostali od Němců, si jej museli znovu odkoupit. Tuto akci měl na starost Fond národní obnovy. Bylo to vrácené tak, že byly zjištěny škody,*

³⁶ Více se lze dočíst o historii Kolvína a Přední a Zadní Záběhlé v místních kronikách. Jsou uloženy v archivech, konkrétně v SOkA Příbram, Archiv obce Kolvín, Pamětní kniha obce Kolvína – retrospektiva dějin obce od 14. století, kniha č. 1 (= inv. č. 1); tamtéž, Archiv Obce Záběhlá, Kronika života obce Přední a Zadní Záběhlé kniha č. 1 (= inv. č. 1).

³⁷ J. HAJŠMAN, Brdy opět otevřené (jako pozn. 13).

³⁸ Radek VANDRA, Zaniklé obce v Brdech, bakalářská práce ZČU Plzeň 2016.

³⁹ Kronika života obce Přední a Zadní Záběhlé (jako pozn. 36); J. ČÁKA, Střední Brdy (jako pozn. 26).

⁴⁰ R. VANDRA, Zaniklé obce (jako pozn. 38).

Obr. č. 5. Pozůstatky bývalého stavení na území bývalé obce Kolvín. – Foto Radek Vandra (2016).

Obr. č. 6. Pohled od bývalé Zadní Záběhlé směrem k bývalé Přední Záběhlé.
– Foto Radek Vandra (2016).

když třeba někomu něco shořelo, a ty byly odečteny. Mělo to do jisté míry výhodu, že se to mohlo ještě vyplatit za staré peníze, které byly za války, ty protektorátní. Hned po válce byla měnová reforma, kdy se přecházelo od německé soustavy na naší. Na celý ten akt stačily tři listy kancelářského papíru. Byl tam přítomný občan, kterému se vracel majetek, starosta obce a zástupce Fondu národní obnovy. Lidé si mysleli, že je vše v pořádku, ale najednou dostali zprávu, že se budou muset znovu odstěhovat, což se lidem nelíbilo. Povídali, že se už jednou stěhovali a teď se mají stěhovat znova? Bylo kvůli tomu velké zle. Lidé si stěžovali, že ti, co je vysídlovali, na ně dělali nátlak a vyhrožovali jim, že když to nepodepíš, dostanou třeba o 30 tisíc méně. Když začalo rozšiřování střelnice, dotčené vesnice byly najednou přeřazeny do Středočeského kraje, Padrt' a Kolvín patřily do okresu Rokycany a obec Záběhlá do okresu Blatná.

Svaz vyhnanců z Brd se snaží o adekvátní vyrovnání, ovšem beznadějně. Dostáváme stále odpovědi typu: „No, vždyť vy jste to dostali zaplacený od Němců a od komunistů.“ Já vždy odpovídám: „Vždyť to není pravda, Němcům se to muselo vrátit a za komunistů to bylo vykupováno podle cen z roku 1939. Jenže za tu dobu do roku 1952 byla obrovská inflace. Aby se inflace spravila, udělala se měnová reforma. Za metr čtvereční bylo 20 haléřů, což v té době byla cena metru čtverečního balícího papíru.“ Armáda to převzala a byl klid, nesmělo se o tom ani moc mluvit. Vznikl spolek tří obcí, Svaz vyhnanců z Brd, který se snaží již dlouhá léta oslovovat příslušné úřady.“⁴¹

Ze soukromého archivu pana Čejky pochází i vzpomínka paní Anny Brožíkové z roku 1993. „Odchod z Kolvína byl těžký pro všechny občany, protože jsme se stěhovali podruhé. Bylo to o to bolestnější, že nás stěhovali naši lidé. Nejdéle jsme se drželi čtyři rodiny. Vymysleli si na nás přezdívku „Buřiči“. Když nevěděli, jak na nás, zkoušeli ledacos..... Nás, kteří jsme nepodepsali, předvolali k lidovému soudu do Rokycan. Jednalo se o: Václav Krátký – řezník, Fröhauf – rolník, Ladislav Brožík – rolník, Hodek z Padrtě. Ani u soudu nás nedonutili k podpisu, že souhlasíme s vystěhováním.

Vojáci sklidili úrodu, kterou jsme zaseli. Nutně jsme potřebovali jednu fůru slámy a tu jsme museli nakonec zaplatit (po mnoha urgencích a předvolání k soudu). Stěhovali jsme se do Příkosic, do hospodářství, které bylo v dezolátním stavu a mnoho let neobýváno, a to jsme přišli z hospodářství dobře zařízeného, které mělo být srovnáno se zemí. Když jsme se nastěhovali, museli jsme splnit povinné odevzdávky, které jsme neměli z čeho dávat, proto jsme museli zemědělské produkty nakoupit a odevzdávat za ceny směšně nízké, např. brambory za 18 Kč 1 q, maso za 5-8 Kč za 1 kg, dále i kosti, sádlo, kůže ze zabíječky. Nikdy jsme nevstoupili do JZD a užili mnoho

⁴¹ Miroslav ČEJKA (pamětník), ústní sdělení o vysídlovacích akcích v rozhovoru s Radkem Vandrou (8. března 2016).

*ústrků a děti se nedostaly na školu ani do učení. Bylo by toho ještě mnoho, ale raději neobnovovat špatné vzpomínky.*⁴²

Ve východní části bývalého VÚ Brdy zanikly obce Hrachoviště a Velcí. První zmínka o obci Hrachoviště je dochována z roku 1331, kdy obec patřila k nedalekému hradu Valdek (Vojenské historické sdružení Brdy – VHSB o.s., 2008) a až do roku 1923 byla částí obce Hvozdec.⁴³ Jediným obdobím, kdy obec zaznamenala výraznější rozvoj, bylo 18. a 19. století, které bylo ve znamení těžby rud na blízké Jedové hoře. Počet obyvatel v tomto období přesahoval sto osob.⁴⁴

Obec Velcí se nacházela přibližně dva kilometry jižním směrem od obcí Ohrazenice a Jince. První dochovaná zmínka o Velcí je datována k roku 1454, kdy bylo území součástí Jinců.⁴⁵ V roce 1890 zde byl zaznamenán nejvyšší počet lidí (598), při posledním sčítání lidu v roce 2011 žilo v dochované části bývalé obce 27 osob.⁴⁶

Současnost a očekávané změny v oblasti Středních Brd – výhledy a závěr

Nařízením vlády č. 292/2015 Sb. byla od 1. 1. 2016 vyhlášena Chráněná krajinná oblast Brdy. Rozsahem zaujímá celý prostor bývalého Vojenského újezdu Brdy včetně katastrů v něm zaniklých obcí a dále část Jižních Brd. Jejím posláním je: „*uchování a obnova přírodního prostředí, zejména ekosystémů včetně volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin, zachování a obnova ekologických funkcí území a zachování typického charakteru krajiny za současného rozvíjení ekologicky optimálního systému využívání krajiny a jejích přírodních zdrojů.*“⁴⁷ Správou území byla pověřena Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, konkrétně její součást Regionální pracoviště Střední Čechy. Správa státem chráněného území bude probíhat podle Plánu péče o CHKO Brdy na období 2015–2024.⁴⁸ Tím je dán základní rámec budoucího vývoje a možností využití sledovaného území.

⁴² Vzpomínky Anny Brožíkové z roku 1993, soukromý archiv M. Čejky.

⁴³ <http://www.vhsb.cz/clanky/zapomenuta-obec-hrachoviste.xhtml> [cit. 25. 2. 2016]; Jindřich JUNA, Monografie Hořovicka a Berounska VI, Praha 1931.

⁴⁴ R. VANDRA, Zaniklé obce (jako pozn. 38).

⁴⁵ Jaromír CAITHAML, Ohrazenice a Velcí, Ohrazenice 2001.

⁴⁶ R. VANDRA, Zaniklé obce (jako pozn. 38).

⁴⁷ Nařízení vlády ČR – Vyhlášení Chráněné krajinné oblasti Brdy č. 292/2015 Sb. Dostupné z: <http://brdy.ochranaprirody.cz/vyhlaseni-chranene-krajinne-oblast-brdy> [cit. 25. 6. 2016].

⁴⁸ Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky. Plán péče o CHKO Brdy na období 2015–2024. Dostupné z: <http://brdy.ochranaprirody.cz/plan-pece-o-chko-brdy/> [cit. 25. 6. 2016].

Na území CHRO Brdy nebudou obnovována zaniklá sídla a nepočítá se s žádným osídlováním a výstavbou, těžbou nerostného bohatství, nebude zde povolena běžná veřejná doprava motorovými vozidly. Až na výjimky zde nebude provozována žádná vojenská činnost. Zároveň se zde bude provozovat jen velmi šetrná hospodářská činnost, související zejména s hospodařením v lese, rybářstvím a v některých částech CHKO v třetích a čtvrtých zónách, zejména v jižní části CHKO, bude provozováno ekologicky šetrné zemědělství.⁴⁹ I na katastrech zaniklých obcí budou vyhlášena různá území ochrany přírody, např. na zhruba 70 ha bude vyhlášena Přírodní rezervace Padrt'sko s mokřadními ekosystémy nadregionálního významu a zároveň budou předmětem ochrany soustavy Natura 2000 lesní biotopy v evropsky chráněné lokalitě v oblasti Padrtě. Jiným příkladem je navržení přírodní památky Hrachoviště, jejímž předmětem ochrany má být bezlesí v oblasti stejnojmenné zaniklé obce s výskytem vzácných druhů rostlin a živočichů. Vzhledem k významnému výskytu vodních zdrojů je zdejší území vyhlášeno jako chráněná oblast přirozené akumulace vod CHOPAV Brdy.

Největším potenciálem území je jednoznačně příroda, vhodná pro rozvoj šetrných forem cestovního ruchu, především pěší turistiky, cykloturistiky, běžkového lyžování, hipoturistiky apod. Území má pro tento účel nejen přírodní, ale kulturně – historické předpoklady.⁵⁰ Specifickou, značně rozvíjející se formou cestovního ruchu, je zde i jeho zaměření na vojenskou problematiku, zážitkovou turistiku, sledování artefaktů z vojenské historie. Pokud se obcím, jejichž katastry přímo leží či zasahují do CHKO Brdy nebo leží v blízkém okolí, podaří zachytit tento vznikající trend a vytvoří pro rozvoj cestovního ruchu vhodné zázemí (ubytovací, stravovací, informační a sportovní zařízení, wellness a další služby), může to být jednoznačně významný impulz jejich dalšího rozvoje.

Základním cílem rozvoje území ve sledované oblasti by měla být v současnosti ochrana přírody a šetrný cestovní ruch přímo v CHKO Brdy a s nimi rozvoj hospodářského a kulturního života širší oblasti. Protože zde již padla základní bariéra – nepřístupnost území bývalého VÚ Brdy – mělo by se toto marginalizované území postupně integrovat do regionálních struktur. Dříve periferní obce mají nové možnosti k nastartování svého udržitelného rozvoje. Území zaniklých obcí bude spadat pod evropskou a státní ochranu přírody. Jejich pohnutou historii budou připomínat přímo v terénu naučné stezky, v okolí expozice v různých regionálních muzeích a pamětních síních, regionálně zaměřená literatura a i paměť lidí, neboť infor-

⁴⁹ Alena MATUŠKOVÁ, Strategická transformace vojenského újezdu Brdy. Regionální rozvoj mezi teorií a praxí 2015, č. 4, s. 128–144.

⁵⁰ Alena MATUŠKOVÁ, Rekonverze VÚ Brdy – základ rodící se oblasti cestovního ruchu (na příkladu západní části Brd), in: XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, red. Viktorie Klímová – Vladimír Žítek, Brno 2016, s. 1087–1094.

mace o zaniklých obcích a pohnutých osudech jejich obyvatel předávají pamětníci, školy i jiné subjekty dalším generacím.

Alena Matušková – Radek Vandra

Abandoned villages in Brdy. Padrt' village as a model study

Even in the relatively stable settlement system within the historic territory of today's Czech Republic, settlements and villages have been deserted, and are deserted at certain periods. The desertion of Padrt', Přední and Zadní Záběhlá, Kolvin, Velcí and Hrachoviště in Central Brdy occurred when the Brdy military training area was set up in the 1950s. The population was forced to move out, and buildings were (with rare exceptions) razed. Villages which had been integrated within Brdy's settlement and economic system were forcibly abandoned. This decision of state bodies created a marginalised territory used exclusively for military purposes.

This article also looks at the existence of other military areas within the country and gives a basic description of Central Brdy.

The case study of the village of Padrt' gives a brief outline of its historic and economic development. The map reconstruction of the village's built-up area and related farming areas within the cadastre give the village's layout and land use shortly before its desertion. Selected photographs show examples of the current state of places which were full of life in previous centuries. It documents changes in the landscape. The originally standardly settled and farmed landscape lost its economic focus (mining ore, mining and metalwork production, forestry and not particularly developed agriculture), although traces of such activities, undertaken over the centuries, are seen sporadically. The landscape looked at, however, was used for military purposes for ninety years. The actions of the army, especially during the period of socialism, transformed the landscape and life within it massively. The recollections of witnesses document the injustices done by the Nazi and Communist regimes to the displaced citizens of the abandoned Brdy villages.

A decision of state bodies has led to the termination of Brdy military area, and the establishment of the Brdy Protected Landscape Area. Once again, a key decision made by authorities higher than local bodies and local citizens is changing the use of Central Brdy. This time, the decision is focused on environmental protection and opportunities for developing environmental tourism, giving new opportunities to the development of local villages on the border of the Plzeň and Central Bohemian Regions which used to be peripheral and as yet still remain so.

Jitka Močičková*

HISTORICKÝ ATLAS REVOLUČNÍHO HNUTÍ – HISTORICKOKARTOGRAFICKÉ DÍLO JAKO NÁSTROJ POLITICKÉ PROPAGANDY V ČESKOSLOVENSKU 50. LET 20. STOLETÍ

HISTORICAL ATLAS OF THE REVOLUTIONARY MOVEMENT
– HISTORICAL CARTOGRAPHIC WORKS AS TOOLS
OF POLITICAL PROPAGANDA IN 1950S CZECHOSLOVAKIA

Keywords

Czechoslovakia
historical atlases
propaganda
communism
history of cartography

Abstract

Until now, the use of cartographic and historical cartographic works as tools of political propaganda has received very little attention in the Czech context. The submitted study aims to introduce readers to the issue of historical atlases as propaganda, present the most important historical periods in which such works were produced, and in particular give an analysis and evaluation of the most important work of this type of Czechoslovak origin – Historický atlas revolučního hnutí/The Historical Atlas of the Revolutionary Movement (Prague, 1956 and 1959) – to demonstrate the methods by which historical atlases can be used for ideological purposes. Also looked at are the sources it was inspired by, contemporary reception of the work and its use in later academic literature.

* Mgr. Jitka Močičková, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9.
E mail: jitka.mocickova@gmail.com. – Obrazové ukázky z *Historického atlasu revolučního hnutí* nebylo možné, s ohledem na znění Autorského zákona č. 120/2001 Sb., publikovat. – Studie byla zpracována v rámci řešení a s finanční podporou projektu NAKI II Český historický atlas, č. DG 16P02H010.

Úvod

Politická propaganda jako cílená interpretace faktů za účelem získání nebo udržení a upevnění politické moci je téma neustále aktuální, neboť s pádem jednotlivých režimů a státních zřízení nemizí, ale modifikuje se a určitým způsobem pokračuje dál. Mění se mnohdy její cíle, nicméně způsoby, jakými působit a ovlivňovat mínění většího okruhu lidí, jsou stále podobné a – nutno říci – stále vysoce účinné.¹

Kartografie má v oblasti propagandy své nezastupitelné místo a byla s ní vždy úzce spjata. Mapy graficky znázorňují a tudíž i symbolizují stát, vydávání národních atlasů mělo a má nepopíratelný význam pro sebevědomí jednotlivých národů. Pomocí map je možné představit geopolitickou situaci určitého území nebo státu dle představ autora mapy nebo jejího zadavatele – např. nárokovat určité území nebo ospravedlnit jeho neoprávněný zábor, dle potřeby zdůraznit celistvost a sílu státu nebo naopak jeho křehkost a ohrožení nejruznějšího druhu, bagatelizovat vojenské neúspěchy atd. Těchto možností bylo v průběhu dějin hojně využíváno, nejvíce bezpochyby v nejruznějších typech diktatur a totalitních režimů. Také pro propagandistické kartografické dokumenty platí výše zmíněné – metody pro jejich využívání jako nástroje k upevňování moci se taktéž v průběhu času prakticky nezměnily.

Významné místo mezi propagandistickými kartografickými díly zaujímají historickokartografické dokumenty. Jedním z jejich nejzajímavějších typů, na kterých lze dobře sledovat ideologické proměny společnosti, jsou historické (neboli dějepisné) atlasy. Právě ony se totiž dostávaly k širokým vrstvám veřejnosti, zpravidla už na základních školách během výuky dějepisu, a mohly tak dlouhodobě působit na formování ideového a hodnotového světa, názorů a postojů svých uživatelů. Ideologický podtext v dějepisných atlasech lze zaznamenat už v atlasech 19. století, asi nejvýraznější a nejznámější jsou propagandou zásadně poznamenána atlasová díla z období Výmarské republiky nebo nacistického Německa. Velice plodnou půdu pro tento typ dokumentů přinesly následně také komunistické režimy jednotlivých zemí.²

¹ Tématem propagandy v českém/československém prostředí se zabývali např. autoři sborníků *Propaganda, (Selbst-)Zensur, Sensation. Grenzen von Presse- und Wissenschaftsfreiheit in Deutschland und Tschechien seit 1871*, hg. Michal Anděl – Detlef Brandes – Alfons Labisch – Jiří Pešek – Thomas Ruzicka, Essen 2005; *Informační boj o Československo/v Československu (1945–1989)*, red. Jaroslav Pažout, Praha – Liberec 2014; Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916), Praha 2015; Jaroslav ANDĚL, *Plakát v souboji ideologií 1914–2014*, Praha 2014. Obecně se tématu propagandy věnuje např. Karolína HONSOVÁ, *Propaganda – představení fenoménu* (<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/propaganda-predstaveni-fenomenu/>). Zde i odkazy na další literaturu.

² K nacistickým a komunistickým propagandistickým atlasům blíže v kap. „Zahraniční produkce historických propagandistických atlasů“.

Mnohá převážně textová propagandistická díla české i zahraniční provenience, zejména z období nacistické a komunistické diktatury, jsou veřejnosti dobře známa a reflektována rovněž v odborné i populárně naučné literatuře. O poznání méně pozornosti bylo dosud věnováno kartografickým nebo historickokartografickým dílům s ideologickým zaměřením. Tato problematika je předmětem studia odborné veřejnosti relativně krátce a prozatím je plošně nedostatečně zpracovaná – nejvíce zpracovaná je bezpochyby problematika kartografických děl z období nacistického režimu. Čerpat lze především ze zahraniční literatury,³ v českém prostředí se tomuto tématu výraznější pozornosti dosud nedostalo.

Předkládaná studie se pokusí nejprve stručně seznámit čtenáře s problematikou historických atlasů ovlivněných politickou propagandou. Budou sledována a srovnána nejvýznamnější historická období a režimy, ve kterých díla tohoto typu v největší míře vznikala. Hlavním cílem článku je však ukázat na základě rozboru konkrétního díla z československé produkce – **Historického atlasu revolučního hnutí**

³ Obecněji se propagandistickým kartografickým dokumentům věnují např.: Kirk ALLISON, *Geographie im Deutschen Faschismus. Die Kartographie als Instrument der Ideologie*, in: *Wissenschaften und Musik unter dem Einfluss einer sich ändernden Geisteshaltung. Referate des 2. Bochumer Symposiums der Gesellschaft zur Förderung der Religion-Umwelt-Forschung*, 2.–5. Mai 1991. *Abhandlungen zur Geschichte der Geowissenschaften und Religion-Umwelt-Forschung*, Bd. 7, hg. M. Büttner, Bochum 1992, s. 119–137; Christina BÖTTCHER, „Ins Gehirn der Massen kriechen“ – Standortgebundenheit und Quellenwert von Propagandakarten, in: *Die visuelle Dimension des Historischen. Hans-Jürgen Pandel zum 60. Geburtstag*, hg. G. Schneider, Schwalbach/Ts. 2002, s. 124–141; Irmgard HANTSCHKE, *Geschichtskarten – Ein Medium zwischen Objektivität und tendenziöser Beeinflussung*, in: *Geschichtsunterricht im vereinten Deutschland. Auf der Suche nach Neuorientierung. Erweiterte Dokumentation der Tagung Geschichtsunterricht in Deutschland*, 22.–25. Oktober 1990, Bonn, Düsseldorf, hg. Hans Süßmuth, Baden-Baden 1991, s. 257–273; Guntram Henrik HERB, *Under the map of Germany. Nationalism and propaganda 1918–1945*, London – New York 1997; Mark MONMONIER, *Proč mapy lžou*, Praha 2000. – Výběrová základní literatura k tématu historických atlasů, v níž jsou zohledněna rovněž díla s ideologickým podtextem: Jeremy BLACK, *Historiographical review. Historical atlases*, *The Historical Journal* 37, 1994, č. 3, s. 643–667; TÝŽ, *Maps and history. Constructing images of the past*, New Haven – London 1997; Patrick LEHN, *Deutschlandbilder. Historische Schulatlanten zwischen 1871 und 1990. Ein Handbuch*, Köln – Weimar – Wien 2008; Sylvia SCHRAUT, *Kartierte Nationalgeschichte. Geschichtsatlanten im internationalen Vergleich 1860–1960*, Frankfurt – New York 2011; Armin WOLF, *Das Bild der europäischen Geschichte in Geschichtsatlanten verschiedener Länder*, *Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht* 13, 1970/71, s. 64–101; TÝŽ, *What can the history of historical atlases teach? Some lessons from a century of Putzger's „historischer Schul-Atlas“*, *Cartographica* 28, 1991, č. 2, s. 21–37. V uvedených pracích jsou odkazy na další související literaturu k tématu.

– obecné i specifické rysy propagandistických dějepisných atlasů.⁴ Tento tematicky zaměřený atlas, který vznikl v druhé polovině 50. let 20. století, byl zvolen záměrně z toho důvodu, že ze všech českých (československých) dějepisných atlasů vzniklých od počátků, tj. 2. poloviny 19. století, až do roku 1989, vykazuje nejvíce rysů charakteristických pro propagandistická historickokartografická díla.⁵ Sledovány budou jeho inspirační zdroje, obsah a tematické zaměření, způsoby kartografického znázornění, soudobá recepce díla i jeho využití v pozdější odborné literatuře.

Kartografické dokumenty a propaganda

Kombinace textu a mapy může i v případě ideologicky pokřiveného obsahu působit díky své zdánlivé exaktnosti kartografického znázornění velice věrohodně a přesvědčivě, zvláště tehdy, pokud je dokument navíc doplněn grafy a tabulkami se statistickými údaji. Právě mapám, tabulkám, grafům apod. je většinovou společností zpravidla propůjčováno mnohem více důvěry než samotnému textu. Ideologický podtext a záměrná manipulace s informacemi jsou tak často pro čtenáře mnohem méně postřehnutelné.⁶ Pro zjištění, zda a do jaké míry je nebo bylo kartografické (v tomto případě historickokartografické) dílo součástí propagandy, je proto třeba analyzovat všechny jeho složky – mapu/y, text a případně rovněž zmíněný doprovodný aparát (tabulky, grafy, nejrůznější schémata apod.). Zaměřme se však nyní na mapovou část, respektive na její specifické prvky, a některé typické způsoby, jakými do nich

⁴ Historický atlas revolučního hnutí, red. František Desiderius Pór a kol., Praha 1956 a 1959 (Dodatky). V dalším textu se čísla map a stránkové údaje bez specifikace publikace vztahují k tomuto atlasovému dílu. V případě Dodatků bude vždy citace uvedena jako „Dodatky, ...“.

⁵ Základní informace k tématu českých (československých) historických atlasů Ludvík MUCHA, České historické atlasy, Sborník Československé společnosti zeměpisné 66, 1961, č. 3, s. 239–251. Článek je však aktuální pouze k datu svého vzniku, tj. do roku 1961. Českým historickým atlasům v 19. století se podrobněji věnuje Jitka MOČIČKOVÁ, Dějepisné atlasy v Čechách, součást evropské atlasové kartografie 19. století, in: Z dějin geodézie a kartografie 18, 2016, v tisku.

⁶ V tomto smyslu se vyjadřuje ve své knize také Mark Monmonier: „... Koneckonců každý z nás je obeznámen se slovní lží, ať už ohavnou nebo pouze milosrdnou, a je si vědom toho, jak lze manipulovat se slovy. Učíme žáky ve školách, aby byli obezřetnými spotřebiteli informací, aby četli i drobné poznámky a dokázali si všimnout skrytého významu mezi řádky. Také veřejnost přistupuje s rezervou k profesím v reklamě, právu, marketinku, politice, vztahům s veřejností, literatuře a dalším, které vyžadují dovednosti v manipulaci se slovy. Tradiční vzdělání ve sféře využití map a diagramů je však pouze omezené a nevyrovnané. V důsledku toho je celá řada jinak vzdělaných lidí graficky a zejména kartograficky negramotná. Mapy, podobně jako čísla, se stávají často tajemným obrazem, jemuž je vlastní přehnaný respekt a přisuzována přemrštěná věrohodnost...“ (M. MONMONIER, Proč mapy lžou (jako pozn. 3), s. 3).

mohl být ideologický obsah zakomponován. Jedná se např. o název mapy, použité barvy, mapové znaky, názvy použité v mapách nebo legendu.⁷

Již samotný **název mapy** často vypovídá mnohé – pro období, vůči kterým se dílo nejostřeji vymezuje (často je tímto obdobím předchozí státní zřízení) jsou používány zpravidla negativní názvy poukazující například na špatné životní podmínky obyvatelstva, špatný stav ekonomiky (oblíbenou součástí názvů jsou termíny jako např. *zhoršení*, *pokles*, *krize* apod.), politickou nestabilitu (např. termíny *chaos*, *krize*), apod. Pro aktuální situaci jsou naopak v názvech hojně používány výrazy jako *nárůst*, *zlepšení*, případně *vítězství* apod.

Propagandistické mapy často využívají psychologického působení **barev**, které jsou v nich použity, pro znázornění určitých kontrastních jevů – např. bílá jako barva symbolizující nevinnost a bezbrannost, v opozici k ní červená značící krvelačnost, bojovnost a touhu po moci, případně černá jako symbol smrti a zmaru. Dalších významů nabývají barvy například jako tradiční označení různých mocenských táborů – např. červená pro komunisty, modrá pro nekomunisty, černá pro nacisty (fašisty).

Dalším specifickým prvkem map, který výrazně ovlivňuje celkové působení mapy na čtenáře, jsou **mapové znaky**. V propagandistických kartografických dokumentech se lze často vedle obvyklých šipek, bodů, linií apod. v hojné míře setkat se znaky v podobě bomb, křížů, plamenů (značících např. ohniska povstání nebo nepokojů), palných zbraní (ozbrojené střety, střelba do lidu apod.), rudých hvězd (specifikum atlasů z komunistické produkce), zaťatých pěstí apod. Tyto znaky rovněž přispívají k psychologickému umocnění důležitosti nebo naléhavosti znázorněné situace.

Názvy použité v mapách v sobě skrývají z hlediska propagandistického využití rovněž velký potenciál. Dobře patrné je to např. při uvádění názvů sídel určitého státu, na které si jiný stát činí územní nároky. Jako příklad může posloužit oblast Alasko-Lotrinsko. Německé propagandistické mapy z 20. a 30. let 20. století pro města z této oblasti zpravidla užívají výlučně německých názvů, přestože se po porážce Německa v první světové válce stalo toto území opět součástí Francie.

Mapové legendy jsou dalším místem, kde lze najít silný vliv politické ideologie. Pojmenování jednotlivých mapových znaků může být u propagandistických map často velmi expresivní. Lze se setkat i s případy, kdy stejný jev je u dvou různých aktérů popsán v legendě zcela odlišně. Také způsob řazení mapových znaků může být ovlivněn snahou zdůraznit pozici určitého státu, který je v legendě uveden na předním místě bez ohledu na význam nebo abecední pořadí (např. německé ko-

⁷ Literatura k tématu je evidována v pozn. 3, čerpáno bylo především z M. MONMONIER, Proč mapy lžou (jako pozn. 3), zvl. s. 5–26, 95–121, 183–196 a z J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), zvl. s. 123–126, 149–160.

lonie, které byly v legendách některých německých map uváděny na prvním místě před všemi ostatními).

Uvedený výčet mapových prvků a jejich možného propagandistického využití je nutně pouze výběrový a jeho cílem bylo především naznačit a zdůraznit potenciál kartografických dokumentů jako velice účinného nástroje pro ideologické zneužití. Obecně lze konstatovat, že v kartografických dokumentech lze zřetelněji než v textu zvýraznit skutečnosti, které jsou pro politickou propagandu žádoucí (ať už v negativním nebo pozitivním smyslu), a zároveň zcela potlačit nebo učinit zdánlivě bezvýznamnými události nebo jevy, které je třeba zamlčet nebo minimálně marginalizovat. Velmi důležitá je rovněž instituce nepřítel, jehož hrozba a síla bývá záměrně zveličována, aby byl vyvolán dojem, že je žádoucí proti němu v zájmu zachování míru aktivně vystupovat.

Zahraniční produkce historických propagandistických atlasů

Jak již bylo naznačeno v úvodu, největší množství dějepisných propagandistických atlasů spatřilo světlo světa v období nejrůznějších typů totalitních režimů. Nejtypičtějším příkladem je produkce německých atlasů z nacistické éry i období Výmarské republiky a rovněž atlasů vytvořených v zemích s komunistickým režimem, přičemž platí, že sovětská produkce výrazně ovlivnila díla vzniklá následně v ostatních komunistických zemích. Historickokartografická atlasová díla vykazující známky propagandy, která se pomocí záměrného zkreslování skutečností snažila ovlivnit širší veřejnost, však nelze v žádném případě spojovat pouze s totalitními režimy, neboť se vyskytují i v ostatních státech. Jejich počet je však výrazně nižší.⁸

Přestože se dá předpokládat, že cíle, tematické zaměření i mnohé další rysy různých typů propagandistických atlasových děl (např. nacistické, komunistické nebo antikomunistické atlasy) budou odlišné, použité metody a funkční mechanismy jsou v zásadě stejné. Pro základní představu o společných, rozdílných i specifických rysech těchto atlasů budou tedy v této kapitole stručně charakterizována a porovnána díla z období nacistického režimu a komunismu.

Dějepisné atlasy z období nacistického Německa. Německé nacistické historické atlasy zcela kopírují ideologické, geopolitické a rasové názory vedení státu. Nástup výrazně ideologicky pokřiveného náhledu na historii, který se odráží také v oblasti historických map, je však třeba zasadit již do období Výmarské republiky – příkladem je vydání velice známého a tou dobou už přes půlstoletí vycházejícího *Putzgerova atlasu* z roku 1931, do kterého byly nově přidány mapy s ideologickým

⁸ Např. antikomunistický Iwo C. POGONOWSKI, Poland. Historical atlas, New York 1987; J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), s. 160–165.

podtextem. Jako příklady nacistických německých historických atlasů lze jmenovat *Atlas zur deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis 1933* nacistického intelektuála Johanna von Leerse a Konrada Frenzela (1934), Pudelkův a Ziegfeldův *Kleiner deutscher Geschichtsatlas* (1937) nebo *Neuer deutscher Geschichts- und Kulturatlas* (1934).⁹

Hlavními protagonisty těchto atlasů jsou Němci, kteří jsou podáváni jako statečný a neohrožený národ, nositelé kultury a dlouhodobí ochránci Evropy před nebezpečím z Východu. Pozornost je věnována vítězným bitvám v průběhu německé historie. V období 1. světové války se atlasy také zaměřují na vítězné bitvy, o to nepochopitelnější se pak jeví výsledná porážka Německa, která byla vykládána jako zrada, nikoliv selhání německé armády. Versailleská smlouva a z ní vyplývající územní ztráty a válečné reparace je v nacistickém chápání historie vnímána jako největší potupa a křivda, kterou je třeba napravit. Současná „slabost“ Německa je dávana do kontrastu s masivním zbrojením ostatních států připravujících válku. Jako úhlavní nepřátelé všeho německého jsou vyliční Židé a komunisté, jejichž moc a vliv jsou záměrně přeceňovány. Množství národnostních map znázorňuje oblasti s německými menšinami, které jsou podávány jako utiskované a je požadováno jejich „právo na sebeurčení“. V souvislosti s tím jsou v mapách navíc nezřídka pomoci důsledného používání německých názvů pro oblasti, které v blízké i vzdálenější minulosti náležely Německu, nárokovány snahy o jejich opětovné připojení. Pozornost je věnována historii NSDAP, po nástupu Hitlera k moci je zdůrazňován hospodářský, politický i kulturní vzestup země.¹⁰

Pro přesnější představu o obsahu a ideologickém náboji nacistických dějepisných atlasů byl pro účely této studie vybrán jeden z jejich nejtypičtějšých představitelů – Leersův a Frenzelův **Atlas zur deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis 1933** z roku 1934, který bude na následujících řádkách podrobněji představen. Příručku pro školní potřeby k nejnovějším dějinám, tedy jasně ohraničenému dvacetiletému období, ve kterém prošlo Německo zásadními zvraty, začínají autoři příznačně citací z Hitlerova díla *Mein Kampf*. Již na úvodní straně je „malé a okleštěné“ Německo znázorňováno jako ohrožený stát, a to dokonce rovněž ze strany Česko-

⁹ Vydání Putzgerova atlasu z roku 1931 – F. W. Putzgers Historischer Schul-Atlas. Grosse Ausgabe, hg. Max Pehle – Hans Silberborth, Bielefeld – Leipzig 1931. Nacistické atlasy: Johann von LEERS – Konrad FRENZEL, Atlas zur deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis 1933, Bielefeld – Leipzig 1934; Alfred PUDELKO – A. Hillen ZIEGFELD, Kleiner deutscher Geschichtsatlas, Berlin 1937; Neuer deutscher Geschichts- und Kulturatlas, hg. Fritz Eberhardt, Leipzig 1934.

¹⁰ Přehledné shrnutí a zhodnocení nacistických atlasů přináší především J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), s. 123–126. Obšrněji se konkrétním (avšak pouze školním) atlasům věnuje P. LEHN, Deutschlandbilder (jako pozn. 3), s. 223–314.

slovenska.¹¹ Největší část atlasu je věnována událostem první světové války, znázorněny jsou nejen bitvy, ale rovněž např. ztráty na životech a s nimi související vojenské hřbitovy apod. Válečné události uzavírá mapový list „*Der Dolchstoss*“ („Rána dýkou“). Je zcela v souladu s dobovou propagandou, která sváděla neúspěch a porážku Německa za první světové války na zradu neloajálních, především levicových sil na domácí frontě (zejména německá sociální demokracie) a znázorňováním německého vojska jako „v poli neporaženého“ („*unbesiegte Heer*“) zbavovala odpovědnosti za vinu německé vojenské velení. Velice rozšířená a hojně živená legenda, která útočila proti cílům listopadové revoluce v Německu, Versaillské smlouvě, levicovým stranám a rovněž proti Výmarské ústavě, byla oblíbeným propagandistickým a agitačním prostředkem německých nacionalistů a národních socialistů v období Výmarské republiky. Otázky příměří a podmínek „potupného míru“ jsou zpracovány na následujících mapových stránkách, doprovodné tabulky své uživatele – žáky – informovaly o ztrátách, které Německo po válce utrpělo, ať už územních, koloniálních nebo hospodářských. Dojem mělo umocnit vyčíslení válečných reparací, které mělo Německo zaplatit, a rovněž výpočet zničených německých zbraní.

Na mapě „*Deutschland verpflichtet sich*“ („Německo se zavazuje“) jsou znázorněny mimo jiné „oblasti uloupené bez lidového hlasování“ („*ohne Volksabstimmung geraubte Territorien*“), vyznačena je také hranice německé jazykové a kulturní oblasti („*deutscher Sprach- und Kulturboden*“). Legenda nese výmluvný nadpis „*Das Blutende Reich*“ („Krvácející říše“), který symbolicky poukazuje na červenou barvou znázorněné odstoupené oblasti. Na „nesmyslné posunutí hranic“ následkem Versaillské smlouvy upozorňuje několik dalších map, o nichž si lze vytvořit představu již jen dle jejich názvů – např. „*Naturwidrige Flussgrenze an der Weichsel*“ („Nepřirozená říční hranice na Visle“). Pozici Německa jako zotročeného státu podřízeného vůli jiných mocností znázorňuje mapová stránka nazvaná „*Versklavung*“ („Zotročení“). Jako další velké téma následuje problematika „židovského nebezpečí“. Mapový list „*Ausbreitung der Juden*“ („Rozšíření Židů“) se věnuje putování Židů v Evropě, jejich rozšíření ve střední Evropě, dále je sledován počet židovského obyvatelstva ve světě a rovněž způsob nabytí převahy Židů v obchodním životě (na příkladu Lipska). Jako původní oblast židovské migrace v Evropě je na mapě vyznačeno území mezi Polskem a Ruskem, přes které je napsán červený název „*Judengraben*“ („Židovský příkop“). Z ní pak jsou výraznými červenými šipkami naznačeny směry rozšíření Židů do celé Evropy. Autoři atlasu přinášeli také další „důkazy“ o „požidovšťování“ („*Verjudung*“) Německa – např. pomocí tabulek a diagramů bylo poukazováno na to, že počet Židů v určitých povoláních je výrazně vyšší než jejich procentuální zastoupení v rámci německé populace a bylo dokonce znázorněno, jak

¹¹ Dvě vyobrazení jsou věnována údajným francouzským a československým plánům na dělení německé říše.

by to mělo být „správně“. Kromě Židů byli dalšími deklarovanými úhlavními nepřáteli a zdrojem ohrožení komunisté.

Není divu, že po takto autory zcela záměrně vykresleném a vygradovaném vývoji vyznělo období Výmarské republiky jako jeden velký chaos, což je rovněž název mapy, která toto období uzavírá. Tím se i symbolicky otevírá možnost pro nástup nové a lepší éry ztělesněné Adolfem Hitlerem. Velká pozornost je věnována dějinám NSDAP. Rozšíření národního socialismu a podobných hnutí je mapováno i v rámci Evropy. Z hlediska úspěchů Hitlerovy politiky jsou sledovány zákroky proti „vnitřnímu nepříteli“, prudký pokles nezaměstnanosti v Německu po nástupu nacismu je dáván do kontrastu s dřívější kritickou situací. Emoce a pocit ekonomické tragédie měla u čtenářů vyvolat mapa „*Ostland in Not*“ („Východ v nouzi“), na které byla znázorněna „východoněmecká hospodářská oblast“ před a po Versailleské smlouvě. Předchozí čilý obchodní ruch byl v druhé mapě nahrazen rozsáhlými „pustými oblastmi“ znázorněnými kříži, které měly poukázat na přetržení hospodářské kontinuity v oblasti v důsledku územních ustanovení vyplývajících z Versailleské smlouvy.

Dalším vděčným tématem jsou národnostní menšiny v jednotlivých státech, problematika je posléze zúžena pouze na německé menšiny a jejich útlak a nulové právo na sebeurčení. I v roce 1933 je Německo vnímáno jako „obklíčené“ a ohrožené vojenskými dohodami a pakty ostatních evropských států. Velice výmluvná mapa věnovaná branné výchově mládeže („*militärische Jugendausbildung mit der Waffe*“) v jednotlivých evropských státech znázorňuje státy s údajným „povinným“ vyučováním (označeny červeně¹²) a státy s „dobrovolnou“ brannou výchovou (světle červeně). Zcela bílé zůstává pouze Německo a Rakousko, ve kterých dle autorů žádná branná výchova být nesměla („*keine Ausbildung mit der Waffe*“). V mapě bylo zcela plánovaně využito psychologického působení barev, kdy bílá značí bezbrannost a nevinnost a červená její opak. Další mapové stránky se opět zabývají vojenskou slabostí a ohrožením Německa, pozornost je věnována opevnění v sousedních státech a jejich vojenské síle. Závěrečná část atlasu je zcela vážně věnována otázce, který stát nese odpovědnost za první světovou válku (odpověď samozřejmě nemohla znít jinak než státy Dohody) a zda Německo skutečně ohrozilo mír. Pomyslnou tečku za celým atlasem tvoří závěrečné ujištění, že „přes 40,5 milionu Němců stojí bezvýhradně za politikou Vůdce“.¹³

Dějepisné atlasy z období komunismu. Také komunistické historické atlasy v sobě odrážejí dobovou mentalitu a státní ideologii. Oproti německým atlasům z éry

¹² Mezi tyto státy je zařazena rovněž ČSR, u které se vyskytuje poznámka „*Kinder und Jugend*“ (děti a mládež), např. v případě Francie a SSSR je uvedena poznámka „*Kinder und Jugend auch weibliche*“ (děti a mládež, rovněž ženského pohlaví).

¹³ Zhodnocení atlasu vychází především z výsledků bádání Patrika Lehna (P. LEHN, *Deutschlandbilder* (jako pozn. 3), s. 280–286); dále J. BLACK, *Maps and history* (jako pozn. 3), s. 124.

národního socialismu, ve kterých hlavní roli sehrává logicky německý národ, je v atlasech z komunistické produkce patrná jasná snaha nahlížet celé světové dějiny z pohledu marxistické filozofie. Z tohoto důvodu byla také cíleně vybírána témata z dějin, především v podobě konfliktů, na kterých šlo dobře demonstrovat třídní boj a útlak chudších vrstev obyvatelstva. Přehnaný důraz je zpravidla kladen na vývoj dělnického hnutí, sledovány jsou boje za nezávislost a velmi často také hospodářský a sociální vývoj. Ostrá kritika kapitalismu a imperialismu je v protikladu s oslavou socialismu, ve 20. století je hlavním hrdinou Sovětský svaz a dále samozřejmě ostatní komunistické nebo socialistické státy. Události, které nebyly pro vládnoucí režim a jeho historii příznivé, byly v atlasech často překrucovány, zamlžovány nebo zcela vynechány.

V Sovětském svazu vznikly první historické atlasy již před druhou světovou válkou (např. *Russkij istoričeskij atlas* Konstantina Kudrjašova (1928)¹⁴), období „studené války“ pak přineslo doslova boom ve vytváření a produkci vlastních historických atlasů v mnoha dalších zemích Východního bloku, např. albánský *Atlas i historise se kohes se mesme* (1963), jugoslávský *Povijesni atlas* (1971), maďarský *Történelmi atlasz* (1961), v NDR pak dvousvazkový *Atlas zur Geschichte* (1981–1982), polské dílo *Atlas historyczny Polski* (1967) a rumunský *Atlas istoric* (1971). Příklady atlasů z československé produkce budou představeny v následující kapitole. Ze sovětských prací je třeba z období po 2. světové válce zmínit *Atlas istorii SSSR I–II* (1951), podobné zajímavé atlasové počiny z mimoevropské oblasti lze najít např. také v Arménii nebo Gruzii.¹⁵ Díky těmto dílům se začala kartograficky zpracovávat zcela nová témata z národních dějin, v zahraničí často vůbec nereflektovaná. Díla se vzájemně inspirovala, zásadní vliv sovětských děl je však jasně patrný. Míra propagandy je v těchto dílech proměnlivá, závisí na autorech i místě a době jejich vzniku.

Typickým rysem kartografického znázornění u komunistických dějepisných atlasů je hojné využívání barev a jejich psychologického působení, např. červená barva pro události a aktivity spojené s dělnickým hnutím, socialismem a komunismem. Jako mapové znaky pro povstání, lidová hnutí, ohniska nepokojů, komu-

¹⁴ Konstantin V. KUDRJAŠOV, *Russkij istoričeskij atlas*, Moskva – Leningrad 1928.

¹⁵ **Albánie** – *Atlas i historise se kohes se mesme*, Tiranë 1963; **Jugoslávie** – Zvonimir DUGAČKI, *Povijesni atlas*, Zagreb 1971; **Maďarsko** – *Történelmi atlasz*, ed. Maria Csátáry, Budapest 1961; **NDR** – *Atlas zur Geschichte I–II*, hg. Lothar Berthold, Gotha 1981–1982; **Polsko** – *Atlas historyczny Polski*, ed. Władysław Czapliński – Tadeusz Ładogórski, Warszawa 1967; **Rumunsko** – *Atlas istoric*, ed. Ștefan Pascu, București 1971; **SSSR** – např. *Atlas istorii SSSR I–II*, Moskva 1951.

nistické sjezdy apod. jsou často používány např. hvězdy, prapory nebo sevřená pěst.¹⁶

Situace v Československu po nástupu komunismu a vydání Historického atlasu revolučního hnutí

V českém (československém) prostředí došlo v souvislosti s nastíněnou problematikou k zásadnímu přelomu po skončení druhé světové války. Po komunistickém převratu se ideologické smýšlení společnosti začalo zásadně proměňovat. Převratné změny v oblasti československé historiografie se odrazily i v dějepisné atlasové tvorbě. Ta se nově začala orientovat na sovětskou produkci, ze které čerpala inspiraci, stejně jako ostatní státy Východního bloku. Z hlediska obsahu se více zaměřila na problematiku revolučního hnutí, dějin socialismu a komunistického hnutí a vybraná témata z národní historie – velký důraz byl kladen např. na husitství a vývoj dělnického hnutí v Čechách. Posun je možné zaznamenat také z hlediska časového – stále větší množství map se zabývá dějinami 20. století a v rámci nich nejnovějšími dějinami. Z hlediska geografického záběru přinášejí atlasy věnované světovým dějinám více informací o dějinách střední a východní Evropy, pozornost je rovněž zaměřena k novější mimoevropské historii (Afrika, Asie, Amerika, koloniální dějiny apod.).

Československým představitelem tohoto typu atlasu se stal vůbec první poválečný počín v oblasti atlasové historické kartografie – objemné a vysoce tendenční dílo, které vydala Ústřední správa geodesie a kartografie v květnu 1956 pod názvem **Historický atlas revolučního hnutí**.¹⁷ Přestože byla v období komunismu vytvořena další desítka dějepisných atlasů (školní, vědecké i díla určená pro širší veřejnost), toto dílo nemá z hlediska míry propagandy, která je v ní obsažena, v celých dějinách československé historickokartografické tvorby obdoby. Termín vydání atlasu korespondoval s oslavami 35. výročí založení komunistické strany v Československu. Úlohou šéfredaktora byl pověřen František Desiderius Pór, jeden ze zakladatelů a ústředních postav Ústavu dějin KSČ v tomto období, který i později v období 60. let 20. století zastával rigidně stalinistický přístup k minulosti. Redakční kolektiv dále

¹⁶ K historickým atlasům vydávaným v komunistických zemích existuje o poznání méně literatury než k obdobným dílům z německé nacistické produkce, která byla i jsou zpravidla hlavním tématem odborných studií zpracovávajících problematiku propagandistických map a atlasů. K dějepisným atlasům z komunistického prostředí (rovněž z mimoevropské oblasti) přináší souhrnnější informace J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), s. 149–160.

¹⁷ Jako pozn. 4. Atlas je dle úvodního slova autorů chápán jako dílo historickogeografické, z dnešního pohledu však spadá spíše do oblasti historické kartografie. – Atlasu věnuje stručně pozornost J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), s. 152.

tvořili František Burian, Karel Marek a historik Koloman Gajan.¹⁸ Na atlasu se podílel široký okruh dalších spolupracovníků, mimo jiné rovněž historiků ze spřátelených zemí – Sovětského svazu, Maďarska a NDR.

Na československý historickokartografický trh tedy poprvé přišel relativně úzce tematicky zaměřený atlas nesoucí v sobě poprvé v dějinách českých dějepisných atlasů zcela jasně patrné prvky politické propagandy. Dílo bylo výrazně inspirováno

¹⁸ **František Desiderius Pór** (1898–1980, Praha) – dlouholetý pracovník komunistické strany, který patřil již k předválečné generaci komunistů. V období druhé světové války byl nacisty perzekuován. Stál u zrodu Ústavu dějin KSČ, byl jmenován jeho organizačním tajemníkem. Spolu s ředitelem Jindřichem Veselým tvořil v první polovině 50. let 20. století poměrně dosti autoritativní vedení této instituce, přestože jeho odborná kvalifikace byla minimální. První kritika na jeho činnost se snesla již v roce 1956, od té doby jeho vliv postupně klesal. Již od roku 1961, kdy byl z postu ředitele uvolněn Jindřich Veselý, usilovalo vedení ústavu o Pórov definitivní odchod a penzionování. Po mnoha průtazích F. D. Pór v květnu 1965 nakonec odešel do důchodu. Na aktivity v oblasti historiografie však ani poté nerezignoval, ještě v roce 1965 a později roku 1969 veřejně kritizoval reformní historiky a jejich činnost. Srov. Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 62–63, 68, 172–173, 177, 308–309; základní biografické údaje převzaty z databáze Národních autorit NK ČR (http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=0000_29263&local_base=AUT). – **František Burian** (1907–?) – pracovník Ústavu dějin KSČ, literatura z oboru; srov. databázi Národních autorit NK ČR (http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003424&local_base=AUT). – **Karel Marek** (1906–1987) – komunistický novinář, redaktor, básník, politická publicistika, překladatel z francouzštiny. Informace převzaty z databáze HÚ AV ČR Bibliografie dějin Českých zemí (<http://biblio.hiu.cas.cz/authorities/313880>). – **Prof. PhDr. Koloman Gajan, DrSc.** (vl. jménem Koloman Edelmann; 1918, Hamborek (dnes Brezovička) – 2011, Praha) – československý historik židovského původu. Maturoval v roce 1940 na židovském gymnáziu v Brně. Před hrozbou nástupu do transportu v roce 1942 ilegálně odešel na Slovensko, kde se pod falešným jménem Ján Gajan aktivně zapojil do protifašistického odboje a Slovenského národního povstání. V letech 1944–1945 byl vězněn v několika koncentračních táborech. Po 2. světové válce vstoupil do KSČ a vystudoval historii a romanistiku na FF UK v Praze, kde nadále působil jako pedagog. Zaměřoval se na moderní politické dějiny a dějiny dělnického hnutí. V době vzniku atlasu byl rovněž redaktorem Československého časopisu historického. V roce 1966 získal titul profesora. Za aktivní účast na reformních snahách v 60. letech byl roku 1969 vyloučen ze strany a následně mu byla znemožněna akademická dráha i publikační činnost. Na FF UK se vrátil po r. 1989, poté se zaměřoval mimo jiné na osobnost Tomáše Garrigua Masaryka, podílel se rovněž na obnovení Masarykovy společnosti. Srov. např. Petr PROKŠ, Prof. PhDr. Koloman Gajan, DrSc. (7. listopadu 1918 – 27. prosince 2011), *Moderní dějiny* 20, 2012, č. 1, s. 259; *Památce profesora Kolomana Gajana (1918–2011)*, Praha 2012. Zajímavý rozhovor s Kolomanem Gajanem, ve kterém se věnuje i svému působení na FF UK v 50. letech, je zaznamenán na webových stránkách projektu *Paměť národa* (<http://www.pametnaroda.cz/story/gajan-koloman-1918-345>), další informace jsou dostupné rovněž na <http://www.mista.pametinaroda.cz/?id=213>. Gajanův nekrolog, jehož autorem je Leo Pavlát, je dostupný na <http://m.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/zprava/1012521>. Výběrová bibliografie Kolomana Gajana: Kristina REXOVÁ, *Výběrová bibliografie Kolomana Gajana od roku 1997 (s doplňky od roku 1990)*, ČČH 110, 2012, s. 385–387.

sovětskými pracemi tohoto typu, část věnovaná dějinám Komunistické strany Sovětského svazu je dokonce pouze kompilací sovětských dějepisných map, jak vyplývá z úvodního slova autorů atlasu: „*Redakčnímu kolektivu poněkud ulehčily práci historicko geografické mapy a jiné materiály z dějin Sovětského svazu a jeho komunistické strany. V druhém dílu Historického atlasu revolučního hnutí mohli se proto autoři omezit na účelnou kompilaci sovětských historických map. Snažili se tím vytvořit novou, přehlednou a názornou studijní pomůcku pro toho, kdo u nás studuje dějiny Komunistické strany Sovětského svazu.*“.

Atlasové dílo je rozčleněno do čtyř sešitů: 1) Dějiny mezinárodního dělnického hnutí, 2) Dějiny Komunistické strany Sovětského svazu, 3) Dějiny Komunistické strany Československa a 4) Dějiny bojů za svobodu národů v koloniálních a závislých zemích. Pokrývá výběrově období od vrcholného středověku až do bezprostřední současnosti – historické změny a události zaznamenané v mapách sahají převážně k roku 1954, ojediněle i do doby o něco pozdější. Redakční uzávěrka mapové části byla dle tiráže atlasu v červenci 1954, textové části o rok později, tj. v červenci 1955.

Jednotlivým dílům předchází několikastránkový sešit, který obsahuje úvodní slovo a seznam všech vyobrazených map. Tematické části pak obsahují vždy samostatnou textovou část a mapové listy nebo dvojlisty, celek je vložen do červených desek se zlatým glóblem a pěticípou hvězdou. **Část textová**, která dohromady čítá 180 stran, nebyla autorským kolektivem koncipována jako souvislý výklad dějin, nýbrž pouze jako „vysvětlení a doplnění“, která není možné z map vyčíst. V některých případech jsou přímo v textu doplněny mapky.¹⁹ Ke každému dílu je rovněž uveden seznam literatury a pramenů, ze kterých autoři čerpali, a podrobný rejstřík historicko-geografických názvů. **Mapovou část** tvoří celkem 135 stran, z čehož 24 je věnováno mezinárodnímu dělnickému hnutí, 35 dějinám KSSS, největší část – 44 stran – dějinám KSČ a zbývajících 32 koloniálním dějinám. Doplnuje je 7 dodatkových přílohových map označených římskými čísly. Jednotlivá témata jsou zpracována v podobě jedné nebo více map.²⁰

Práce je především z hlediska kvality kartografického zpracování, ale také rozsahu pro československou oblast inovativní a bezprecedentní. Mezi konzultanty a spolupracovníky patřily rovněž významné osobnosti československé kartografie jako např. Jaromír Janka nebo Ondřej Roubík. V potaz je však třeba brát téměř dvacetileté období, které *Historický atlas revolučního hnutí* dělí od posledního vydaného

¹⁹ Např. s. 76 – mapky k revolučním bojům v letech 1848 a 1849 v Praze a na Slovensku; s. 97 – ohlas Mnichova v Evropě a ve světě.

²⁰ Pokud je mapa na ploše celé dvojstránky, je označena jako dvě mapové strany (např. mapa č. 73–74, a mnohé další).

českého (československého) dějepisného atlasu.²¹ Právě v tomto období, zejména pak po druhé světové válce, zaznamenala kartografie a její metody výrazný posun, který je patrný ve všech pracích tohoto typu na světě.²²

Dodatkový díl vyšel tři roky po vydání *Historického atlasu revolučního hnutí*, tj. v prosinci 1959, a byl koncipován jako doplnění a rozšíření některých již uveřejněných map o události z let 1955–1958, v některých případech do poloviny roku 1959.²³ Nacházejí se však zde rovněž mapy zcela nové (např. mapy č. 4. a 5. týkající se vývoje mezinárodního revolučního dělnického hnutí v letech 1955–1958). Na jeho zpracování se podílelo méně spolupracovníků než u původního díla (chybí např. Janka a Roubík), celkově obsahuje 42 stran textu a 16 mapových stran. Některé doplňkové mapy jsou zakomponovány přímo do textu. Odpovědným redaktorem byl historik Petr Cafourek.²⁴

Jak již bylo naznačeno, atlas se vyznačuje rozsáhlými a podrobnými citacemi použitých pramenů a literatury, jejich seznam je uveden vždy v příslušné textové části. Převažuje v nich literatura sovětská, případně levicově orientovaná. V jistém smyslu „kult osobností“ a nadřazenost vůdčích osobností komunistického hnutí v Rusku, potažmo v Sovětském svazu, lze sledovat rovněž zde – především ve čtvrté a rovněž v první části atlasu zastávají výsadní postavení Marxovy, Engelsovy, Leninovy a Stalinovy spisy, teprve po nich jsou ostatní autoři řazeni alfabetycky. Jako literatura a prameny, na které se atlas odkazuje, byla použita např. také díla Mao Ce-Tunga nebo Kim Ir-Sena.

Zásadní pozornost je věnována hospodářství, průmyslu a zemědělství, které byly chápány jako klíčové oblasti vykořisťování dělníků z důvodu kumulace kapitálu

²¹ V Československu vyšel poslední dějepisný atlas, který obsahoval celkem 52 map bez textového doprovodu, v roce 1938 (Jaroslav LAMEŠ, *Historický atlas pro střední a odborné školy*, Praha 1938). Na Slovensku poté ještě v období Slovenského štátu vyšel samostatný atlas ke slovenským dějinám obsahující 12 map (František BOKES – František VAJCIK, *Historický atlas k slovenským dejinám*, Bratislava 1942).

²² Souhrnný přehled vývoje historických atlasů zejména po roce 1945 i jejich ideologického obsahu přináší J. BLACK, *Historiographical review* (jako pozn. 3), zvl. s. 648–650; TÝŽ, *Maps and history* (jako pozn. 3), s. 132–225.

²³ Redakční uzávěrka mapové části byla v červnu 1959, textové části v září 1959.

²⁴ **PhDr. Petr Cafourek, CSc.** (*1929, Praha) – historik, historický kartograf. V letech 1948–1952 vystudoval zeměpis a dějepis na FF UK v Praze, v r. 1967 obhájil dizertační práci týkající se stabilního katastru. Do roku 1989 pracoval v Geodetickém a kartografickém podniku v Praze jako vedoucí redaktor. Zabýval se tvorbou historických map a atlasů. V letech 1967–1985 byl členem Komise pro historickou geografii při Historickém ústavu ČSAV. Srov. Jitka VYCHODILOVÁ, *Osobnosti české kartografie II*, diplomová práce PŘF UK Praha, Katedra kartografie a fyzické geografie, Praha 1991, s. 14.

továrníky, statkáři apod. a zároveň jako zásadní ukazatel vzestupu států po převzetí moci komunisty. Dále je dílo zaměřeno na vznik, ustanovení, sjezdy a fungování svazů a uskupení dělníků, rolníků a pracující inteligence, stávky dělníků, revoluce, oblasti nepokojů apod. Právě tyto události jsou chápány jako hybná síla a zásadní mezníky v dějinách revolučního hnutí.

V atlasu je velice efektivně využívána legenda a velké množství mapových znaků, které umožňují do mapy zaznamenat mnohem více informací, někdy je to však bohužel na úkor čitelnosti a přehlednosti mapy. Pro celý atlas neexistuje jednotný značkový klíč. V hojné míře jsou používány doplňkové mapy. Mapy jsou barevné, pro znázornění pohybu a dynamických jevů jsou používány nejčastěji šipky různých velikostí a šířky. U každé mapy je vždy uvedeno měřítko.

Typickým rysem atlasu je rovněž používání velkého množství grafů a tabulek v textové i mapové části, díky nimž je možné názorně sledovat vybrané statistické údaje. Poněkud diskutabilní je věrohodnost a objektivita použitých statistických dat. Autoři se většinou odkazují na blíže nespecifikované oficiální statistiky, v díle věnovaném dějinám KSČ se nacházejí konkrétnější odkazy na zprávy Státního úřadu statistického k určitým rokům, v *Dodatcích* je uveden odkaz na zprávy z OSN a UNESCO. Je zřejmé, že data a údaje, která byla pro komunistický režim a obecně dějiny komunistické strany příznivá (např. výsledky voleb do Ústavodárného národního shromáždění v Československu v roce 1946²⁵), jsou uvedena korektně, v ostatních případech, především v zahraničních záležitostech, lze však případné zkreslení a jeho míru jen velice obtížně vysledovat, natož generalizovat. Pro představu o pravdivosti údajů byla provedena kontrola některých lépe ověřitelných dat (tabulka s počty úředně nezaměstnaných v kapitalistických zemích v letech 1955–1958²⁶) a byly zjištěny nesrovnalosti.²⁷ Navíc se zřetelně ukazuje, že pokud je potřeba tento údaj využít jako

²⁵ Mapa č. 90. Vítězství KSČ ve volbách do Ústavodárného národního shromáždění (26. V. 1946).

²⁶ Dodatky, text k mapám č. 4. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (ve světě)* a 5. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (v Evropě)*, s. 5.

²⁷ Data uvedená v tabulce v atlase: **USA** : 1955 – 2 904 tis., 1956 – 2 822 tis., 1957 – 2 936 tis., únor 1958 – 5 173 tis.; **Anglie**: 1955 – 265 tis., 1956 – 287 tis., 1957 – 347 tis., únor 1958 – 473 tis.; **NSR**: 1955 – 928 tis., 1956 – 761 tis., 1957 – 662 tis., únor 1958 – 1 325 tis. V tabulce jsou uvedeny ještě údaje pro Itálii a Japonsko. – Pro **Velkou Británii** počty nezaměstnaných zcela odpovídají: 1955 – 265 tis.; 1956 – 287 tis.; 1957 – 347 tis.; únor 1958 – 473 tis. Procentuální vyjádření týchž dat: 1955 – 1,2 %; 1956 – 1,3 %; 1957 – 1,6 %; únor 1958 – 2,1 %!!! Viz James DENMAN – Paul McDONALD, Unemployment statistics from 1881 to the present day, Labour market trends 104/1, 1996, s. 5–18 (www.ons.gov.uk/.../unemployment-since-1881.pdf). – Pro **USA** byla zpravidla nalezena jen procentuální vyjádření míry nezaměstnanosti: 1955 – 4,4 %, 1956 – 4,1 %, 1957 – 4,3 %, 1958 – 6,8 %. Viz např. oficiální stránky Bureau of Labor Statistic (<http://data.bls.gov>)

ukázkou neschopnosti kapitalistických států zajistit svým obyvatelům práci, působí výrazně lépe uvedení pouhého počtu nezaměstnaných (např. 265 000 ve Velké Británii v roce 1955), bez údaje o celkovém počtu obyvatel sledovaného státu, než obvyklé procentuální vyjádření (číslo odpovídá pouze 1,2 % obyvatel v produktivním věku, což je hodnota na tehdejší dobu nízká a i dnes by s ní byl jakýkoliv evropský stát spokojený). Z hlediska počtu uvedených statistických údajů v celém atlasu je třeba si uvědomit, že jejich ověření by vyžadovalo velice náročnou rešerši, která rozhodně není cílem této studie.

Politická propaganda v Historickém atlasu revolučního hnutí. Prostředky a nástroje, jak použít kartografické dílo pro účely státní ideologie, byly a jsou, jak již bylo v úvodu napsáno, více méně stále podobné. Nejinak tomu bylo i v případě *Historického atlasu revolučního hnutí*. Na následujících stránkách budou proto uvedeny konkrétní příklady map a k nim příslušejících textů z tohoto díla, které prvky politické propagandy vykazují. K tomu je třeba podotknout, že rétorika použitá v *Historickém atlasu revolučního hnutí* zcela koresponduje s běžným způsobem psaní dějin v Československu v období vrcholného stalinismu, do kterého zpracování základní části tohoto díla (tj. bez *Dodatků* z roku 1959) časově spadá.²⁸ Obecně se dá říci, že historiografická tvorba tohoto období měla na své čtenáře působit didakticky, byla chápána především jako součást stranické politiky – jejím úkolem bylo poskytovat podklady pro politický boj a formulovat vhodné legitimizační historické příběhy. Podílela se na probíhajících propagandistických kampaních, měla důrazně varovat

[/timeseries/LNU04000000?years_option=all_years&periods_option=specific_periods&periods=Annual+Data](https://timeseries/LNU04000000?years_option=all_years&periods_option=specific_periods&periods=Annual+Data)). Nalezené údaje o konkrétních počtech nezaměstnaných v jednotlivých měsících, z kterých byl následně vypočítán roční průměr, se od dat v tabulce v atlasu mírně liší: 1955 – 2 774 tis., 1956 – 2 745 tis., 1957 – 2 877 tis., únor 1958 – 4 089 tis. (přes 5 000 tis. vystoupal počet nezaměstnaných až v březnu 1958). Viz graf Unemployment Level na webových stránkách Economic Research, Federal Reserve Bank of St. Louis založených na datech z US. Bureau of Labor Statistics (<https://research.stlouisfed.org/fred2/series/UNEMPLOY>). – Největší rozdíly jsou bezpochyby u dat k SRN – 1955 – 1 074 tis., 5,6 %; 1956 – 876 tis., 4,4 %; 1957 – 754 tis., 3,7 %; 1958 – 764 tis., 3,7 %. Webové stránky Statistisches Bundesamt, tabulka Arbeitsmarkt. Registrierte Arbeitslose, Arbeitslosenquote nach Gebietsstand (<https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/Indikatoren/LangeReihen/Arbeitsmarkt/lrab003.html#Fussnote2a>) nebo přehledná tabulka Bundesagentur für Arbeit Entwicklung der Arbeitslosigkeit im Bundesgebiet (West) nach Strukturmerkmalen – Jahreszahlen (<https://statistik.arbeitsagentur.de/Statistischer-Content/Statistik-nach-Themen/Zeitreihen/Generische-Publikationen/Arbeitslosigkeit-Deutschland-Zeitreihe.xls>). – Srovnávací tabulka A comparison of unemployment rates in Italy, the UK and West Germany, 1955–1964 (%): SRN (1955 – 5,1 %, 1956 – 4 %, 1957 – 3,4 %, 1958 – 3,5 %), UK (1955 – 1,1 %, 1956 – 1,2 %, 1957 – 1,5 %, 1958 – 2,0 %), Itálie (1955 – 7,6 %, 1956 – 9,4 %, 1957 – 8,2 %, 1958 – 6,6 %). Srov. Donald SASSOON, *Contemporary Italy. Politics, economy and society since 1945*, London 1997, s. 44.

²⁸ Jak již bylo výše zmíněno, redakční uzávěrka textové části byla v červenci 1955, mapové o rok dříve.

před vnějšími i vnitřními nepřáteli, kteří dle stalinistického myšlení komunismus svými aktivitami neustále ohrožovali, a zároveň je odhalovat, vyvracet jejich tvrzení a pomocí příkladů z dějin ukazovat „správnou cestu“ a řešení aktuálních problémů.²⁹

Jako vnější nepřítel byla chápána především buržoazie a „imperialistický Západ“. Straniční historici ve svých pracích z první poloviny 50. let 20. století stavěli do ostrého kontrastu *buržoazní a vykořisťovatelskou* první republiku, jejíž představitelé během událostí spojených s mnichovskou dohodou „zradili“ celý český národ, a k boji proti fašismu odhodlanou KSČ a Sovětský svaz. V roce 1953 se navíc rozběhla masivní kampaň proti masarykismu a sociáldemokratismu. Stejnou kritiku a odsouzení si vysloužily rovněž československé legie, které byly postaveny do protikladu k Čechoslovákům působícím v Rudé armádě. Straniční dějepisci varovali také před negativními vlivy *západních imperialistů* na vývoj Československa, odhalovali např. *neblahé působení* americké armády v západních Čechách v roce 1945. Aktivně vystupovali i proti vnitřnímu nepříteli – *zrádcům a škůdcům* v samotném komunistickém hnutí a i v tomto případě poskytovali svým čtenářům konkrétní příklady z dějin a informace o tom, jak se strana s těmito *narušiteli* dokázala vypořádat.³⁰

Přestože *Dodatky* z roku 1959 spadají časově již do období pozvolné destalinizace a „zvědečťování“ československé historiografie, nejsou v nich tyto tendence patrné. Důvody lze hledat pravděpodobně především ve složení redakčního kolektivu pod vedením Františka Desideria Póra, který byl, jak již bylo zmíněno, i v období největšího rozkvětu reformní historiografie jejím kritikem a stále se držel stalinistického pojetí přístupu k minulosti.³¹

Třetí část atlasu věnovaná dějinám Komunistické strany Československa je pro českého čtenáře ve všech ohledech nejzajímavější a jeví se proto jako vhodné věnovat jejímu rozboru více pozornosti. Právě na této části je nejlépe patrná účinná kombinace textu a mapy, která ukazuje čtenáři cestu, jak „správně“ vnímat vývoj dějin. Obsahuje z celého díla nejvyšší podíl nově zpracovaných témat. To je patrné už při pročitání seznamu použité literatury a pramenů – je nejen výrazně kratší než u většiny ostatních dílů,³² ale především z něj vyplývá, že více než polovina map je zpracována pouze na základě primárních pramenů (převážně komunistický tisk, pro-

²⁹ V. SOMMER, *Angažované dějepisectví* (jako pozn. 18), s. 119–120, 125.

³⁰ Podrobný popis trendů ve stranické historiografii první poloviny 50. let 20. století i odkazy na příslušnou literaturu přináší V. SOMMER, *Angažované dějepisectví* (jako pozn. 18), s. 126–138.

³¹ Srov. pozn. 18. Vítězslav Sommer ho ve své práci nazývá „*posledním Mohykánem rigidně stalinistického přístupu k minulosti*“ (V. SOMMER, *Angažované dějepisectví* (jako pozn. 18), s. 308).

³² Výjimku tvoří 2. oddíl atlasu k dějinám KSSS.

tokoly ze sjezdů KSČ, zprávy Státního statistického úřadu, archivy Ústavu dějin KSČ a KSS apod.). Takto zpracovány byly především události po druhé světové válce. Citovanou literaturu tvoří z podstatné části díla vzniklá nebo vydaná až po komunistickém převratu v roce 1948. Ze starší literatury se atlas částečně opírá o díla Františka Palackého, Václava Vladivoje Tomka, Kamila Krofty, Zdeňka Tobolky a několika málo dalších.

Vývoj dějin KSČ je zde chápán velice široce, první téma této části se zabývá již obdobím husitské revoluce. Zcela v souladu s ideologií doby tak čtenář začíná „temným“ středověkem plným sociální nerovnosti, proti které povstali husité jako „*hnutí nejširších pracujících mas*“, aby „*bojovali proti nejtemnějším silám reakce, proti církevní hierarchii, šlechtě a bohatým měšťanům, kteří pracující lid nesmírně vykořisťovali*.“³³ Dějinný vývoj pak pokračuje přes selská povstání v 15.–18. století, revoluce a rozvoj dělnického hnutí v 19. a 20. století až do bezprostřední socialistické současnosti. Drtivá většina témat se týká problematiky 20. století – atlas je zaměřen především na lidová povstání a stávky, ohniska nepokojů apod. Sledována jsou ale např. také povolání stávkujících, typy povstání, místa vydávání dělnického tisku,³⁴ místa sjezdů sociální demokracie apod. Vše je rozlišováno různými mapovými znaky.

V mapách i doprovodném textu byla primárně znázorňována a zdůrazňována pouze ta témata a s nimi související informace, která do ideologicky pojatého vývoje dějin zapadala. Tak například boje Čechů a Slováků v Rusku v letech 1917–1920 jsou sledovány pouze v rámci Rudé armády.³⁵ Čeští legionáři na straně bělogvardějců v mapě nejsou vůbec reflektováni a i v textu jsou o nich pouze strohé marginální poznámky negativního rázu,³⁶ zatímco českoslovenští rudoarmějci jsou osla-

³³ Text k mapě č. 60. *Husitské revoluční hnutí a jeho odkaz*, s. 73.

³⁴ Mapa č. 64. *Vývoj revolučního dělnického hnutí v českých zemích a na Slovensku*.

³⁵ Mapa č. 68. *Boje Čechů a Slováků po boku Rudé armády v sovětském Rusku v letech 1917–1920*.

³⁶ „Čs. legionáři bojovali v imperialistickém žoldu za udržení kapitalismu, za porobu pracujících, za zájmy imperialistů.“ (text k mapě č. 68. *Boje Čechů a Slováků po boku Rudé armády v sovětském Rusku v letech 1917–1920*, s. 83). Zmínka o československých legiích v Rusku, které měly sloužit „zájmům imperialistů“, přináší rovněž text k mapě č. 42.–43. *Počátek cizí intervence a občanské války (únor 1918–únor 1919)*, která náleží do oddílu k dějinám KSSS: „Československé jednotky (t. zv. legie) měly mít v intervenčních plánech Dohody významné místo. Sovětská vláda prohlédla úmysly „levých“ eserů, trockistů a bucharinců žádajících, aby bylo dovoleno československým jednotkám opustit Rusko severní cestou přes centrální oblasti. S tím právě počítala Dohoda, hodlající využít čsl. jednotek k podpoře bělogvardějského spiknutí v centru, k obsazení Moskvy a Petrohradu a ke svržení sovětské vlády...“, s. 51.

vování.³⁷ Z poznámek o dalším vývoji čtenář následně nabývá dojmu, že se postupně k Rudé armádě přidala větší část původních legionářů.³⁸ Podobným způsobem byla pojednána i problematika osvobozování Československa na konci druhé světové války, které bude věnován prostor dále v textu.

Největší kritiku si v atlasu vysloužilo období první republiky, kde právě **stávky, manifestace a kritika státní politiky a hospodářství** tvoří základ všech doprovodných textů i obsahu map.³⁹ Vyústění Prosincové stávky z roku 1920 je kupříkladu popsáno následujícími slovy: „*Celkem bylo zatčeno přes 3000 osob a zastřeleno 15 osob. Zbabělá buržoazie a její nohsedové, kteří se strachem trásli před revolučním proletariátem, se po prohrané generální stávce mstili. Buržoazní soldateska řádila jako zběsilá.*“⁴⁰ Už z názvů většiny map jasně vyplývá snaha autorů vykreslit KSČ jako hlavního hybatele událostí směřujících k lepšímu postavení nejchudších vrstev obyvatelstva.⁴¹ Grafy k tomuto období, mnohdy umístěné přímo do mapového obrazu, jsou často využívány např. k vyjádření počtu stávkujících, stávek, závodů, v nichž se stávkovalo, počtu stávkami zameškaných dnů apod. Svými vysokými čísly, mnohdy v řádu statisíců nebo miliónů, působí impozantně.⁴² Samozřejmě i zde bylo vybráno období zcela cíleně tak, aby byl výsledný dojem v textu a především v mapě

³⁷ „Čs. rudoarmějci bojovali za vládu sovětů, za revoluci, za svobodu našich pracujících a pracujících na celém světě.“, text k mapě č. 68. *Boje Čechů a Slováků po boku Rudé armády v sovětském Rusku v letech 1917–1920*, s. 83.

³⁸ „Řada legionářů pochopila za čí zájmy bojuje, vystupovala z legií a posilovala čs. rudoarméjské jednotky, které se dále vytvářely. Tak u divise Kikvidzeho byl vytvořen další čs. rudoarméjský pluk, do něhož vstoupila značná část legionářů.“, s. 83.

³⁹ Hospodářskou politiku kritizuje např. mapa č. 83. *Rozpínavost našeho a cizího finančního kapitálu v předmnichovské ČSR*. V doprovodném textu je přiřknuta odpovědnost za druhou světovou válku velkým firmám: „*Ve vzájemné spolupráci pro získání větších zisků připravovali němečtí, francouzští, angličtí, českoslovenští a jiní monopolisté druhou světovou válku, připravovali Mnichov.*“, s. 96. Přímá narážka je učiněna na firmu Baťa: „*Aby mohl lépe obouvat hitlerovskou armádu, založil Baťa v městě Ottmuthu (v dnešním Polsku) zvláštní pobočku svých továren.*“, s. 96. Velkou kritiku sklídila rovněž pozemková reforma, viz mapa č. 84. „*Pozemková reforma*“ v předmnichovské republice a doprovodný text na s. 96.

⁴⁰ Text k mapě č. 73–74. *Prosincová generální stávka r. 1920*, s. 87.

⁴¹ Názvy značné části map začínají „KSČ ...“: 72. *Vznik a založení KSČ*; 75. *KSČ v čele bojů pracujících v letech 1921–1929*; 76. *KSČ – organizátorka bojů dělnické třídy v letech 1929–1934*; 78. *KSČ mobilisuje nezaměstnané do boje za chléb, práci a svobodu v letech 1930–1934*; 79. *KSČ v čele boje pracujícího lidu na obranu SSSR*; 80. *KSČ v čele boje za jednotu odborového hnutí*; 81. *KSČ v čele boje proti fašismu na obranu republiky v letech 1935–1938*; 86. *KSČ v čele boje za svobodu lidu v letech 1938–1945*.

⁴² Např. mapa č. 69–70. *Boje dělníků a rolníků v letech 1918–1920*.

co nejvíce ohromující. Tak např. na mapě č. 76. *KSČ – organisátorka bojů dělnické třídy v letech 1929–1934* se jeví celé území ČSR jako jedna velká oblast stávek, čehož bylo dosaženo tím, že do ní byly zakresleny stávky v celém pětiletém období nejtěžší hospodářské krize.⁴³ Dalším faktorem, který umocňuje výsledný dojem, je to, že nebyly žádným způsobem rozlišeny stávky, které trvaly jen jeden den od těch, co trvaly delší dobu, přestože jednodenní stávky v mapě převažují. Téma je navíc doplněno vedlejší mapkou *Místa, kde dala buržoasní vláda střílet do lidu*. Celá následující mapová stránka je věnována Mostecké stávce v roce 1932.⁴⁴

Období druhé světové války je zaměřeno převážně na KSČ a SSSR, z hlediska kartografického znázornění jsou zde v porovnání se staršími českými dějepisnými atlasy a jejich způsoby zákresu některých dřívějších válečných událostí (např. první světové války) již velice zdařile znázorněny pohyby osvobozujících armád pomocí šipek apod.⁴⁵ Nejzajímavější mapou z tohoto období je bezpochyby mapa č. 88. *Osvobození ČSR hrdinnou sovětskou armádou*. Opět, tak jako v případě bojů Čechoslováků v Rusku v letech 1917–1920, je tedy mapa zaměřena pouze na Sovětský svaz a jeho armádu. Je na ní sice vyznačena demarkační linie, americká zóna je však znázorněna velmi nevýraznou zelenou barvou a nejsou zde vůbec vyznačeny směry pohybu amerických jednotek. V protikladu k tomu působí směry pohybu sovětských vojsk zakreslené výraznou červenou barvou a navíc doplněné o popisky opět impozantně. Zaujme rovněž na první pohled téměř nepostřehnutelné slovíčkaření v mapové legendě – zatímco datum bez podtržení značí „datum osvobození města oddíly sovětských vojsk“, zeleně podtržené znázorňuje „datum obsazení města americkými vojsky“. V textové části je americkým jednotkám věnována jediná věta.⁴⁶ Toto téma je znovu zpracováno v *Dodatecích* jako *Osvobození ČSR sovětskou armádou roku 1945* (mapa č. 8.). Příslušný text přináší celkem věcný popis událostí, o amerických jednotkách zde však už tentokrát není ani drobná zmínka. Na mapě je pouze zelenou barvou naznačeno „území obsazené americkou armádou“, nejsou však uvedeny žádné informace o datu osvobození, směrech postupu vojsk apod. Nově byla přímo do textu

⁴³ Podobně jsou zpracovány i mapy č. 20. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce ve světě (1945–1954)* a č. 21. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce v Evropě (1945–1954)*. Také zde jsou zakresleny stávky a manifestace v průběhu devíti let a především na mapě č. 21. působí celá západní a jižní Evropa opět jako jedno velké stávkoviště, zatímco na Východě (včetně Československa, Polska, Maďarska apod.) není zakreslena jediná demonstrace!

⁴⁴ Mapa č. 77. *Mostecká stávka – vítězství pracujícího lidu (23. III. – 17. IV. 1932)*.

⁴⁵ Např. mapa č. 87. *Slovenské národní povstání*.

⁴⁶ „Dne 27. dubna přestoupily naše hranice u Chebu jednotky americké armády, které dosáhly 5. května Plzně.“, s. 99.

doplněna mapa č. 8A. *Koncentrační tábory, káznice a věznice, v nichž byli Češi a Slováci v l. 1939–1945*, ve které jsou zvýrazněny koncentrační tábory s větším množstvím vězněných Čechů a Slováků.

Zajímavé srovnání přináší mapa č. 89. *Vítězství sovětské armády v roce 1945 zabezpečilo naše hranice*, kde jsou znázorněny hranice ČSR v roce 1938 a 1945, včetně uvedení počtu kilometrů hranic se sousedními státy. V případě mapy k roku 1938 jsou v textu i v mapě nastíněny rovněž hrozby v podobě zahraničních sousedů.⁴⁷ K otázce **ztráty Podkarpatské Rusi** se autoři atlasu vyjadřují následujícím způsobem: „V roce 1945 rozhodl se lid Zakarpatské Ukrajiny, která neprávem byla začleněna po první světové válce do ČSR, že další své osudy chce sdílet v jednotném svazku se svými rodnými bratry, Ukrajinci, ve Svazu sovětských socialistických republik.“⁴⁸ V celém atlasu je se zcela jasným záměrem Podkarpatská Rus důsledně nazývána Zakarpatská Ukrajina, a to i pro období první republiky. Toto označení mělo bezpochyby sloužit pro potvrzení legálnosti jejího následného začlenění do Sovětského svazu a mělo naznačit, že k Československu toto území nikdy správně nemělo patřit. ČSR, která ztrátou Podkarpatské Rusi přišla o značnou část území a současně o hranici s Rumunskem, si však přesto dle autorů polepšila a pojistila si bezpečnost svých hranic: „Po osvobození ČSR Sovětskou armádou se bezpečnost hranic lidově demokratického Československa značně zlepšila proti stavu za kapitalistické ČSR. Zatím co předmnichovská republika neměla přímé hranice se Sovětským svazem, dnešní naše vlast má s ním hranici dlouhou 98 km. Již tato skutečnost zesiluje naši bezpečnost.“⁴⁹

Krátkému **poválečnému období** je věnována pouze mapa týkající se vítězství KSČ ve volbách v roce 1946, i zde jsou přímo v mapě ke znázornění výsledků voleb použity koláčové grafy.⁵⁰ Na tuto mapu pak přímo navazuje mapa č. 91. *Vítězství národní fronty ve volbách do Národního shromáždění (30. V. 1948)*. Dnešního čtenáře nepřekvapí tento relativně „velký“ skok ani odpuzující vykreslení Demokratické strany, vítězné strany na Slovensku ve volbách z roku 1946 a tudíž rivala komunis-

⁴⁷ V roce 1938 984 km dlouhá hranice s beckovským Polskem, 832 km s horthyovským Maďarskem a 1545 km s hitlerovským Německem, 549 km s Rakouskem a 201 km s Rumunskem. Oproti tomu v roce 1945 459 km dlouhá hranice se sovětskou zónou v Německu, 356 km s americkou zónou tamtéž, 570 km dlouhá hranice se sovětskou zónou v Rakousku, zbytek spřátelené Polsko (1390 km), Maďarsko (678 km) a SSSR (98 km).

⁴⁸ S. 100.

⁴⁹ S. 100. „Je zřejmé, že bezpečnost našich hranic se po roce 1945 v důsledku vítězství Sovětské armády nesrovnatelně zlepšila ve prospěch obranyschopnosti naší vlasti“, s. 100.

⁵⁰ Mapa č. 90. *Vítězství KSČ ve volbách do Ústavodárného národního shromáždění (26. V. 1946)*.

tické strany, jako „*rejdiště velezrádných, buržoasně-nacionalistických, separatistických živlů*“.⁵¹

Po **nástupu KSČ k neomezené moci** už následují mapy vykreslující pouze pozitiva a vývoj k lepšímu, celé období je zde chápáno jako jasný protiklad první republiky, vůči které se celý oddíl nejvíce vymezuje. Velkou kritiku sklídila např. organizace samosprávy první republiky, v souvislosti s ní je vyzdvihována pružnost, efektivnost a lidovost systému národních výborů.⁵² Srovnáván je rovněž stav československého mezinárodního obchodu v letech 1937, 1945 a 1953, který byl ještě v roce 1937 zcela orientován na kapitalistické státy, zatímco v roce 1953 již z větší části pouze na obchod se SSSR a dalšími zeměmi lidové demokracie.⁵³ Sled dalších map má za cíl ukázat a doložit celkové zlepšení kvality života v Československu v mnoha oblastech, mj. růstu průmyslové výroby, produktivity práce i ročních mezd dělníků,⁵⁴ zlepšení zdravotní péče,⁵⁵ kulturního rozmachu ve formě zřizování kulturních zařízení, škol atd.⁵⁶ a realizaci velkých socialistických staveb.⁵⁷ K problematice kolektivizace vesnice přináší překvapivě krátký a velice optimisticky laděný text. Celý proces přetváření „*máloproduktivní zemědělské malovýroby na vysokoproduktivní velkovýrobu*“ je zde podán jako plynulý, přirozený a bezproblémový, nevyskytují se zde žádné zmínky o násilné kolektivizaci, kulacích apod.⁵⁸ Jedno z témat je rovněž věnováno účasti obyvatelstva nad 15 let na podpisových mírových akcích v letech 1950 a 1951.⁵⁹

Textová část atlasu končí nadšenou ódou na socialismus a jeho přínos pro celou společnost: „*Život v naší vlasti se změnil od základu. Socialismus již není snem, ale perspektivou blízké budoucnosti. Budovatelské úsilí našeho lidu tuto skutečnost den ze dne přibližuje. Rostou nové továrny, velké vodní přehrady, nová sídliště a města. Není u nás žebráků, nezaměstnaných, hladu a ponížení pracujících. Není u nás*

⁵¹ S. 101.

⁵² Mapa č. 92. *Od samosprávy k lidosprávě.*

⁵³ Mapa č. 93. *Vývoj hospodářské spolupráce s SSSR a zeměmi lidové demokracie.*

⁵⁴ Mapa č. 95. *Růst průmyslové výroby v letech 1949–1953.*

⁵⁵ Mapa č. 96. *Zdravotní péče o pracující v letech 1948–1953.*

⁵⁶ Mapa č. 99. *Kulturní rozmach pracujícího lidu.*

⁵⁷ Mapa č. 101–102. *Významné stavby socialismu.* Velice oslavný doprovodný text mj. uvádí: „*Za pět roků bylo u nás v průmyslu vybudováno tolik, co za kapitalistického systému za 150 roků.*“, s. 108.

⁵⁸ Mapa č. 97. a 98. *Budování socialismu na vesnici (do r. 1955)*, text na s. 106.

⁵⁹ Mapa č. 103. *Boj československého lidu za mír*, bez doprovodného textu.

*fabrikantů, statkářů a bankéřů, vykořisťujících pracující. Přetváříme přírodu a vychováváme nového socialistického člověka.*⁶⁰

Dodatky z roku 1959 přináší téma věnované problematice průmyslu v ČSR v 50. letech.⁶¹ Opět je především na základě tabulek, statistických údajů a grafů dokazováno, že produkce je větší než v kapitalistických státech a poukazuje na hospodářský vzestup země i zlepšení finanční situace obyvatelstva.⁶² Mapa a doprovodný text věnované obdobné situaci v zemědělství⁶³ jsou přes velkou snahu čtenáře přesvědčit o kvalitách kolektivizace⁶⁴ poněkud argumentačně slabší. Doprovodná tabulka totiž ukazuje, že v mnoha případech si individuální rolníci vedou celkem srovnatelně, někdy i lépe.⁶⁵ Při vědomí tohoto faktu autoři sahají k ojedinělému lehce sebekritickému tónu: „*Přes určité nedostatky, které se projevují ještě v naší živočišné výrobě ...*“.⁶⁶ V mapě je bílou barvou znázorněna „*půda ještě mimo socialistický sektor*“. V *Dodatcích* je větší pozornost věnována také Slovensku.⁶⁷

Problémů režimu (politictí vězni, měnová reforma apod.) se dílo v původním atlasu ani v *dodatcích* vůbec nedotýká, žádná zmínka není věnována ani politickým procesům první poloviny 50. let 20. století.

Také zbývající tři části *Historického atlasu revolučního hnutí* přináší další zajímavé prvky, např. v oblasti mapové legendy nebo použitých mapových znaků, které stojí za zmínku a podtrhují **celkové směřování díla**. Jedním z těchto jevů je kupříkladu preference jednoho nebo více států, které mají v legendě přednostní místo. Je to patrné např. u legendy k mapě č. 108. *Kolonisace Severní Ameriky a vznik USA (16.–18. stol.)*, ve které je ruská kolonizace uvedena na počátku, teprve po ní násle-

⁶⁰ Text k mapě č. 101–102. *Významné stavby socialismu*, s. 108.

⁶¹ Dodatky, mapa č. 9. *Rozvoj průmyslu v ČSR v letech 1954–1957*.

⁶² O věrohodnosti statistických dat použitých v atlasu bylo již pojednáno v úvodní části této kapitoly (s. 343–344).

⁶³ Dodatky, mapa č. 10. *Budování socialismu na vesnici v letech 1954–1958*, doprovodný text na s. 13–14.

⁶⁴ „*Skutečnost ukazuje, že tržní produkce socialistického sektoru v zemědělství je značně vyšší než tržní produkce soukromých závodů. Hektarové výnosy většiny zemědělských plodin a užitkovost hospodářských zvířat jsou v JZD vyšší než u individuálně hospodařících rolníků.*“, Dodatky, s. 13.

⁶⁵ Např. v případě cukrovky a brambor a jateční váhy prasat mají individuálně hospodařící rolníci výrazně vyšší výnosy. Naopak nižší je např. doživost a snůška vajec. Dodatky, s. 13–14.

⁶⁶ S. 14.

⁶⁷ Dodatky, mapa č. 7. *Vývoj revolučního dělnického hnutí na Slovensku od jeho počátků až do r. 1918* + doplňková mapa v textu č. 7A. *Hnutí husitů a bratříků na Slovensku v 15. století*.

dují alfabetycký další národy. Podobné je to u mapy č. 112. *Svět v letech 1815–1871* znázorňující revoluční hnutí a kolonizaci ve světě – v legendě je opět bez bližšího odůvodnění na prvním místě Rusko a jeho kolonie, poté však nejsou státy řazeny alfabetycký, ale výběrově, následuje Čína a Turecko, pak Britové, Španělé atd.

Velkou pozornost si zaslouží **mapové znaky**, jejichž množství je ve srovnání s předchozím vývojem českých (a československých) dějepisných atlasů ohromující. Mezi oblíbené symboly patří zpravidla červenou barvou znázorněné hvězdy, nejružnější prapory, plameny, zbraně apod., které označují např. vytvoření sovětů, lidové republiky, národně osvobozené hnutí, různé typy stávek a demonstrací (ozbrojených i neozbrojených), střelení do lidu a další. Speciální mapový znak je určen pro meziimperialistické rozpory.⁶⁸ V mapě č. 133–134. *Boj národů v koloniích i závislých zemích proti imperialismu (1953–1955)* jsou rozlišeny např. „země formálně samostatné, ale závislé na imperialistických mocnostech“ nebo oblasti „vyššího stupně národně osvobozeného hnutí, přecházejícího v partyzánský boj“.

Ukázkovým příkladem toho, jak lze propagandisticky kartograficky zpracovat určité válečné téma, je rovněž mapa č. 135. *Porážka amerických agresorů v Koreji 1950–1953*. Mapová strana je rozdělena na čtyři menší mapky znázorňující vývoj korejského konfliktu. Pokud postupoval Sever směrem na Jih, je celý postup severokorejské armády vždy jasně a barevně vyznačen, barvou jsou odlišena i jednotlivá období, ve kterých byla určitá území získána. Zcela jinak tomu však je v případě postupu Jihu na Sever, kdy jsou sice postupy armád a pohyb fronty rovněž naznačeny, nicméně barevně je stále zřetelně vyznačeno území KLDK jako celá oblast sahající až po 38. rovnoběžku.

Je třeba znovu upozornit na to, že atlas obsahuje mnoho map znázorňujících nejružnější boje, pohyby front, vojenské intervence apod., které jsou ve srovnání s předchozími českými a československými historickokartografickými atlasovými počiny velice akční, plné mapových znaků, šipek apod. a ukazují tak veliký posun v kartografickém znázornění tohoto typu událostí.

Jak je již z výše uvedeného patrné, jeden ze základních rysů, kterými se atlas od svých předchůdců, ale do značné míry i následovníků zásadně odlišuje, je rétorika použitá v textové části atlasu. Texty jsou zcela poplatné době vzniku a je patrné, že autoři dobovou rétoriku brilantně ovládali. Celý atlas je protká velice expresivními, místy až básnickými výrazy. V následujícím budou stručně nastíněny některé konkrétní příklady **propagandisticky pojatého výkladu historie** na základě několika vybraných stěžejních témat, která jsou v atlasu nejvíce akcentována. Jedná se především o konflikt mezi Východem a Západem, který je zde chápán jako boj dobra proti zlu. Jako další téma byl zvolen popis kolonií, popis zisku (případně anexe)

⁶⁸ Viz např. mapa č. 117–118. *Svět před první světovou imperialistickou válkou*.

sousedního území a popis ztrát na životech a porážky revolučního hnutí – v textech týkajících se této problematiky je ideologický podtext rovněž velice dobře patrný.

Východ x Západ – „Dobro“ x „Zlo“. K ústředním tematickým motivům, které se vinou celým atlasem, náleží soupeření „dobra“ a „zla“. Odtud vyplývají všechny další události, dějinné konflikty, problémy a příčiny bojů. Dílo je v tomto směru velmi radikální a nenabízí příliš prostoru k diskuzi. Na „straně dobra“ figuruje především komunistická strana a levicově orientovaní revolucionáři, kteří se vždy ve všech částech světa chovají *statečně, hrdinně a odhodlaně* a jejichž cíle vždy a bez jakýchkoliv postranních úmyslů sledují pouze *zájmy pracujícího lidu a světový mír*. Lid na celém světě jejich činnost *nadšeně vítá*, podporuje, napodobuje nebo alespoň *vyjadřuje solidaritu*, což je patrné např. z následujícího textu: „*Tento hrdinný boj proletariátu celého světa jasně ukázal, že dělníci celého světa pochopili, že věc dělníků a rolníků Sovětského Ruska je věcí dělníků a všech pracujících na celém světě.*“⁶⁹

Protipól k výše zmíněnému, tedy „stranu zla“ tvoří všichni *neprátele lidu*, tj. *imperialistické a kapitalistické státy*,⁷⁰ *buržoazie*, kteří jsou obecně označováni jako *vykořisťovatelé*, a všechny další *reakční živly*. Jejich činy i vlastnosti jsou vždy špatné a odsouzeníhodné, v souvislosti s nimi se v atlasu nejčastěji hovoří o *utlačování, útisku, zradě a reakci*,⁷¹ vojska těchto států bývají označována jako *žoldácká*.⁷² Stěžejními zrádci v raných počátcích komunistického Ruska jsou *trockisté*, kteří jsou příčinou téměř všech ruských vojenských neúspěchů a průtahů v tomto období.⁷³

Již po první světové válce je v atlasu Rusko a následně Sovětský svaz vnímáno jako pomyslný vrchol a vzor pro ostatní ujařmené národy a zároveň naprostý

⁶⁹ Text mapě č. 8. *Solidarita mezinárodního proletariátu se sovětským lidem v letech 1917–1920*, s. 11. – Významný prostor je věnován i problematice Číny, viz např. Dodatky, mapa č. 1. *Revoluční dělnické, rolnické a národně osvobozené hnutí v Číně v letech 1919–1945*. V textu se nachází např. následující výrok: „*Ze 60 zakládajících členů KS Číny vzrostla jedenáctimiliónová armáda uvědomělých bojovníků, budovatelů socialismu. Od skupiny revolucionářů, pronásledované úřady, k vládnoucí straně, která se těší veliké autoritě a lásce lidových mas – taková je cesta KS Číny.*“ Dodatky, s. 1.

⁷⁰ Imperialismus je označen jako „*vrcholné zahnívající stadium kapitalismu*“, s. 5.

⁷¹ Jsou používány např. následující pojmy a obraty: *loupežná koloniální politika, kontra-revoluce, revizionismus, soldateska, šovinistické maloburžoazní živly, lichvářský kapitalismus, kolaborantské diktátorské režimy, pikle imperialistů*, apod.

⁷² Např. *reakční žoldáci imperialistů* nebo *žoldnéři kolonizátorů*, Dodatky, s. 19.

⁷³ Např. text k mapě č. 44. *Porážka prvního tažení Dohody (březen–srpen 1919)*, s. 52 a mapě č. 45. *Porážka druhého tažení Dohody (říjen 1919–březen 1920)*, s. 53.

protiklad k moci- a ziskuchtivým Britům, Francouzům a Američanům.⁷⁴ Především levicové síly si v tomto období dobře uvědomují nebezpečí fašismu a další světové války a bojují proti nim.⁷⁵

Období druhé světové války je věnováno několik map, ve kterých je vyzdvihováno hrdinství Rudé armády. Uzavření smlouvy o neútočení s Německem v roce 1939 je v textu zmiňováno pouze mimochodem a zcela bez dalších komentářů.⁷⁶ V některých pasážích je sovětské Rusko deklarováno téměř jako výhradní osvoboditel celého světa od fašistického nebezpečí,⁷⁷ rovněž je vyzdvihován fakt, že SSSR

⁷⁴ Mapa č. 121–122. *Svět po První světové imperialistické válce: „Velká říjnová socialistická revoluce vyrvala z kapitalistického světa stopadesátimilionovou velmoc, bývalé carské Rusko, kde neruské národy kromě útisku sociálního žily i pod koloniálním jhem. ... Osvobození těchto národů Říjnovou revolucí, jejich rozkvět za sovětské vlády i vítězství sovětského lidu nad intervencí vzbudily obrovské sympatie u národů koloniálních a závislých území.“*, s. 147. – Dodatky, mapa č. 2. *Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (ve světě) + Dodatky, mapa č. 3. Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (v Evropě): „K prudkým třídním bojům a ostrým střetnutím mezi buržoazií a proletariátem docházelo však také v období částečné a dočasné stabilizace světového kapitalismu. I když se buržoazie snažila v této etapě vládnout metodami buržoazně demokratickými, zákonitě tendence monopolistické buržoazie k otevřené reakci se i nyní plně projevíly. ...“*, Dodatky, s. 4.

⁷⁵ Mapa č. 2. *Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (ve světě) + mapa č. 3. Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (v Evropě): „Rozhodujícím faktorem pro celý další vývoj bylo, že právě v těchto letech definitivně a nezvratně zvítězil socialismus v Sovětském svazu. Nesmírné úspěchy, jichž dosáhly národy SSSR v budování socialismu a mírumilovná zahraniční politika sovětské vlády, usilující o vytvoření kolektivní bezpečnosti a sjednocení všech mírumilovných národů proti hrozícímu fašistickému a válečnému nebezpečí, mocně působily na pracující masy ve všech kapitalistických zemích.“*, Dodatky, s. 4. – „Komunistické strany nejdůsledněji odhalovaly pokryteckou, zločinnou politiku západních kapitalistických států vůči španělské republice, organizovaly a vedly internacionální hnutí solidarity s bojujícím španělským lidem.“, Dodatky, s. 5.

⁷⁶ Viz mapa č. 53. *Ztroskotání „bleskové války“ proti SSSR (22. VI. 1941 – 6. XII. 1941): „Dne 22. června 1941 fašistické Německo zákeřně přepadlo Sovětský svaz, se kterým v roce 1939 podepsalo smlouvu o neutralitě. Začalo válku bez vypovězení.“*, s. 56.

⁷⁷ Mapa č. 125–126. *Svět po druhé světové válce (1945–1949): „Rozdrcení fašistického Německa a imperialistického Japonska Sovětskou armádou, spolu s hrdinským bojem čínského lidu proti japonským okupantům a poválečný růst tábora míru a opravdové demokracie vedly pak i po válce k dalšímu rozmachu národně osvobozenického hnutí...“*, s. 155.

zabránilo svým hrdinným bojem okupaci části střední a východní Evropy západními spojenci.⁷⁸

Po druhé světové válce se rozdělení na „dobrý“ Východ a „špatný“ Západ ještě prohlubuje, představu si lze udělat již na základě názvů jednotlivých map: na jedné straně např. mapy č. 18. a 19. – *Vítězství Sovětského svazu – základ tábora míru*, na straně druhé mapa č. 20. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce ve světě (1945–1954)* a mapa č. 21. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce v Evropě (1945–1954)*. Podstatný prostor v textové části je věnován ostré kritice Západu, jeho přezbrojování a přípravě nové světové války, vykořisťování a útlaku lidu, což je zcela v protikladu s nepokrytou oslavou Sovětského svazu a lidových demokracií. Na Západě jsou sledovány téměř výhradně jen stávky, demonstrace, počty stávkujících a prostávkovaných dnů, neboť prakticky ve všech kapitalistických státech „sváděla dělnická třída v čele všech pracujících statečné boje proti imperialistickému vykořisťování a útlaku všeho druhu, za svobodu a mír.“⁷⁹ Nezřídka jsou kapitalistické státy jasně označeny jako agresor a hrozba míru,⁸⁰ v čemž se mu Východ snaží ze všech sil zabránit: „Národy světa přinesly v nedávné minulosti v boji proti svému nejhoršímu nepříteli – fašismu – nesmírné oběti. V posledních letech ožily opět fašizační snahy reakčních buržoazních vlád, které ohrožují nejen svobodu národů, ale i světový mír. Reakční velkoburžoazie (zejména v západním Německu, USA a Francii) se opět pokouší nastolit režim „tvrdé ruky“, aby upevnila svou nadvládu. Proti rostoucímu fašistickému nebezpečí se vzpíná rozhodný odpor všech pokrokových sil světa. Bohaté zkušenosti, jež získala dělnická třída z bojů proti fašistickému nebezpečí v období mezi dvěma světovými válkami, učí, že fašismu je

⁷⁸ Mapa č. 55. *Deset hlavních úderů Sovětské armády ve Velké vlastenecké válce: „Devátý úder zahájila vojska 2., 3. a 4. ukrajinské fronty za podpory dunajské flotily v říjnu r. 1944 v prostoru mezi Tisou a Dunajem. Cílem této operace bylo vyřadit z války posledního spojence Německa, Maďarsko, a pomoci československému, maďarskému a jugoslávskému lidu. Sovětská armáda postoupila až do Bělehradu, pomohla osvobodit Jugoslavii a zabránila tak anglo-americké okupaci země.“*, s. 59.

⁷⁹ Text k mapám č. 20. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce ve světě (1945–1954)* a 21. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce v Evropě (1945–1954)*, s. 28.

⁸⁰ Např. text k mapě č. 24. *Síla světového mírového hnutí (ke dni 31.VIII.1952)*: „Po druhé světové válce vstoupili západoevropští imperialisté v čele s imperialisty americkými znovu do boje za dobytí a ovládnutí světa, za rozpoutání nové, třetí světové války. ... Rozhodným bojovníkem za mírovou politiku je Sovětský svaz a země lidové demokracie. ... Krátce po skončení druhé světové války zahájily agresivní síly světové reakce, v čele s americkými imperialisty, znovu výbojnou politiku. Začaly budovat válečné základny, strategické vojenské opěrné body a tvořit agresivní bloky imperialistických států, namířené především proti Sovětskému svazu a ostatním zemím tábora míru.“, s. 28.

*třeba klást od počátku nejrozhodnější odpor, potírat jej v samém zárodku. Nejúčinnější zbraní proti fašismu je jednotná fronta všech pracujících, semknutost všech demokratických sil.*⁸¹

Jako největší agresor po druhé světové válce jsou chápány USA.⁸² V souvislosti s jejich vlivem na celou oblast Severní i Jižní Ameriky je popisován rozvoj komunismu a dělnického hnutí v amerických koloniích a jednotlivých zemích Jižní Ameriky, který však čelí různým problémům, např. v případě Mexika trockistům.⁸³ Země pod vlivem Spojených států jsou nazývány „fašistickými nebo polofašistickými diktaturami ve službách USA“.⁸⁴ Vrcholem vměšování USA do politiky jiných států je pak otázka války v Koreji, která je samozřejmě ze strany Spojených států vedena nezákonně a způsobuje utrpení jihokorejského lidu,⁸⁵ zatímco SSSR působí opět

⁸¹ Dodatky, text k mapě č. 2–3. *Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou*, s. 3. Dále např.: „Miliony a miliony čestných lidí na celém světě si dobře uvědomují, že mír ještě zdaleka zajištěn není, že boj za mír vyžaduje bdělost, neustálé odhalování agresivní politiky a upevňování fronty míru. Zároveň však roste v lidových masách všech národů světa vědomí, že zachování míru je v jejich vlastních rukou a že mohou zabránit nové válce.“ Text k mapám č. 22–23. *Světové hnutí na obranu míru* a 24. *Síla světového mírového hnutí (ke dni 31. VIII. 1952)*, s. 30. – „Vedoucí orgány a vedoucí činitelé světového mírového hnutí, jsouce si vědomi skutečnosti, že jen společným, koordinovaným postupem a bojem všech mírumilovných lidí na světě lze zkrotit válečné paliče a zachovat mír, vynakládají maximální úsilí o sjednocení všech mírových sil a hnutí na celém světě.“ Dodatky, text k mapě č. 6. *Rozmach mírového hnutí ve světě v letech 1955–1958*, s. 7.

⁸² USA bývají rovněž označovány např. jako dolarová uchazečka světovlády, Wallstreet, dolarová monopolistická apod.

⁸³ Mapa č. 133–134. *Boj národů v koloniích i závislých zemích proti imperialismu (1953–1955)*: „Komunistické straně Mexika se pro sabotáž trockistů nepodařilo vybudovat masovou lidovou frontu a americké trusty pronikly hluboko do mexického hospodářství i politiky.“, s. 168.

⁸⁴ „Z iniciativy komunistických stran a za vynikající účasti dělnických odborových organizací dochází tu k bojovému seskupení všech zdravých národních sil; tím prudce stoupá vlna odporu proti hospodářské i politické závislosti USA a jedna kolaborantská fašistická diktatura padá za druhou.“ Dodatky, text k mapě č. 16. *Boje národů Latinské Ameriky proti imperialismu a fašismu v letech 1954–1959*, s. 29. – K otázce Guatemaly v 50. letech: „Když ztroskotalo několik reakčních pučů, organizovaly USA 17. června r. 1954 z Hondurasu vpád intervenčních band, vedených jejich agentem Castillo Armasem. Po desetidenním hrdinném odporu lidu zvítězili vetřelci za pomoci domácích zrádců a nastolili fašistický režim.“, s. 30.

⁸⁵ Text k mapě č. 135. *Porážka amerických agresorů v Koreji 1950–1953*: „Přes závazky moskevské dohody nechaly USA v lednu 1947 svou hlasovací mašinou zvolit v OSN tzv. Korejskou komisi OSN, která se stala pláštěm jejich okupace.“, s. 169.

pouze jako mírotvůrce a hrdinný a čestný zastánce trpícího lidu.⁸⁶ Z doprovodného textu vyplývá, že ten, kdo vyvolává agresi a neustále útočí, je pouze Jih, zatímco Sever se jen brání a navrhuje mírová řešení.⁸⁷

V *Dodatcích* je pak nově nastíněn vývoj mezinárodního dělnického hnutí v letech 1955–1958, který je z velké části pojímán jako hospodářské i kulturní vítězství Východu nad Západem: „*Zatím co rok 1958 byl pro tábor socialismu rokem bouřlivého národního rozvoje hospodářství a kultury – byl tentýž rok pro kapitalistický svět rokem hospodářské krize, zostření imperialistických rozporů a zrychleného rozkladu koloniální soustavy. V posledních letech teoretikové a politikové imperialismu mnoho mluvili o „věčné prosperitě“, o „utichání třídního boje“, o „totožnosti zájmů podnikatelů a dělníků“, o „lidovém kapitalismu“ apod. Hospodářská krize, která započala koncem roku 1956 v USA a která vážně zhoršila hospodářskou situaci v řadě kapitalistických zemí, zcela vyvrátila podobné názory a jednoznačně potvrdila správnost marxisticko-leninské teorie tříd a třídního boje.*“⁸⁸

Kapitalistické státy a vojenské pakty, které společně uzavírají, jsou terčem ostré kritiky. Obecně nejkritizovanějším spojeneckým seskupením a „*hlavním nástrojem agresivních plánů proti SSSR i ostatním zemím socialistického tábora*“ je NATO,⁸⁹ na amerických základnách v zemích NATO jsou umístěovány atomové a raketové zbraně, které jsou hrozbou pro všechny okolní státy. Opět zcela v protikladu

⁸⁶ „*K jihokorejským i americkým útočníkům se brzy připojila vojska dalších 11 kapitalistických zemí. SSSR i druhé země mírového tábora naopak ukazovaly, že agresorem jsou USA i jejich spojenci a navrhovaly mírové řešení konfliktu. Přes barbarské letecké bombardování agresori neuspěli. ...*“, s. 169–170.

⁸⁷ S. 169–170.

⁸⁸ Dodatky, mapa č. 4. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (ve světě) + Dodatky*, mapa č. 5. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (v Evropě)*, s. 5. Dále např.: „*Mezinárodní dělnické hnutí dosáhlo v uplynulých letech nových velkých úspěchů. ... Splněním sedmiletého plánu v Sovětském svazu bude učiněn rozhodující krok k uskutečnění základního ekonomického úkolu SSSR – v historicky nejkratší době dostihnout a předstihnout nejvyspělejší kapitalistické země ve výrobě na jednoho obyvatele.*“, s. 5. – „*Růst komunistického hnutí a zesílení jejich vlivu na masy, upevnění světové socialistické soustavy, mocný rozmach světového mírového hnutí – to vše je jasným důkazem toho, že kapitalistické zřízení je odsouzeno k zániku.*“, s. 6.

⁸⁹ Dodatky, mapa č. 15. *Národy v boji proti agresivním paktům imperialistů v letech 1945–1958*: „*Současně nastoupily i USA, které vyšly z druhé světové války jako nejsilnější kapitalistická velmoc, k novému kolu boje o světovládu.*“, Dodatky, s. 27. „*Výrazem této politiky USA je agresivní Atlantický pakt NATO, ...*“, Dodatky, s. 27. – „*Po vyhlášení útočné Trumanovy doktríny na jaře r. 1947 a tzv. „americké pomoci podle Marshallova plánu“ v létě téhož roku vytvořily USA 4. dubna 1949 hlavní nástroj svých agresivních plánů proti SSSR i ostatním zemím socialistického tábora a k podrobení států v oblasti Atlantického oceánu a Středozemního moře: NATO (Organizace severoatlantické smlouvy).*“, Dodatky, s. 27.

ke všem západním bojovým seskupením stojí zcela kladné a mírumilovné Světové hnutí obránců míru a státy Varšavské smlouvy: „*V příštích letech Sovětský svaz snížil počet svých vojsk v zemích Varšavské smlouvy, kde měl vojsko, omezil několikrát stav vojska a zastavil zkoušky s atomovými zbraněmi, ačkoliv USA a V. Británie v nich pokračovaly. Podle sovětského vzoru omezily i ostatní země Varšavské smlouvy stavy svých armád, i Československo.*“⁹⁰

Také koloniální mocnosti a jejich chování na podmaněných územích jsou podrobeny ostré kritice a dílo se v části věnované koloniálním dějinám zaměřuje na revoluční boje, vzpoury a povstání původních domorodců proti nim. Kolonizátoři tak jsou v zásadě popisováni jako vetřelci, otrokáři a narušitelé míru, kteří se mnohdy velice lstivým nebo vypočítavým způsobem chopí moci nebo alespoň zásadního vlivu nad určitým územím.⁹¹

Rétoriku implikující hodnotící stanoviska jsme připomněli opakovaně. Dalším z příkladů mohou být formulace vztahující se k připojení (sousedního) území. Tak například zatímco Spojené státy americké v r. 1845–1853 „*odervalo polovinu mexických území*“,⁹² bylo v roce 1951 „*dohodou mezi čínskou lidovou vládou a místní tibetskou vládou vyřešeno mírové připojení Tibetu k Čínské lidové republice.*“⁹³ V souvislosti s Československem lze znovu připomenout již zmíněnou problematiku Podkarpatské Rusi, jejíž začlenění do československého státu v období první republiky zde bylo chápáno jako bezpráví a následné připojení k SSSR po druhé světové válce jako svobodné rozhodnutí a přání místního obyvatelstva tuto „*krivdu*“ konečně napravilo.

V souvislosti s tragickým koncem stávek, demonstrací nebo osvobozeneckých bojů se oblíbenou floskulí stalo patetické *utopení v krvi*. U nezdařených pokusů revolučního dělnického hnutí jsou často hledány příčiny krachu, nedostatky a v ně-

⁹⁰ S. 28.

⁹¹ Např. v textu k mapě č. 115. *Další vývoj a expanse USA koncem XIX. a začátkem XX. století* se popisuje problematika Aljašky: „*Carská vláda, oslabená Krymskou válkou, byla v r. 1867 nucena „odprodat“ USA Aljašku za 7 200 000 dolarů ve zlatě. Tímto lupičským způsobem se USA zmocnily své první velké kolonie, z níž od té doby získaly jen ve zlatě, stříbře a mědi přes miliardu dolarů, nehledě k dalšímu nerostnému i kožešinovému bohatství Aljašky.*“, s. 137.

⁹² Text k mapě č. 112. *Svět v letech 1815–1871*, s. 130.

⁹³ Text k mapě č. 127. *Vítězství čínského lidu nad feudalismem a imperialismem (1945–1951)*: „*Dne 23. května 1951 bylo pak dohodou mezi čínskou lidovou vládou a místní tibetskou vládou vyřešeno mírové připojení Tibetu k Čínské lidové republice. K dovršení osvobození čínského národního území zbývá jen osvobodit Tchaj-wan (Formosu), kam se pod ochranou válečných lodí i letectva USA uchýlil poražený diktátor Čankajšek a odkud svými pirátskými provokacemi v Tchaj wanské úžině ohrožuje mír.*“, s. 156. Rovněž na mapě je Tibet označen jako „*území osvobozené v r. 1951*“.

kterých případech jsou i označeni „konkrétní“ viníci, jako např. při popisu zániku Maďarské republiky rad: *„Pád Maďarské sovětské republiky byl zaviněn mnoha příčinami. Především byl způsoben drtivou převahou vnějších nepřátel. Malé území sovětské republiky znemožňovalo větší operativní přesuny a ústupy. Druhým vážným činitelem pádu republiky byla zrada pravicových sociálních demokratů. Po dobu vzniku i trvání Maďarské sovětské republiky se však dopustili maďarští komunisté také mnoha omylů a chyb, jež vyplývaly především z dosud malé znalosti marxisticko-leninské teorie a praxe. Nejzávažnějšími omyly byly: bezzásadová dohoda se sociálně demokratickou stranou o sloučení obou stran, aniž by byl postaven požadavek očisty sociálně demokratické strany od oportunistických, zrádných pravičáků (při čemž nešlo o sloučení dvou stran, ale fakticky o rozplynutí komunistické strany ve straně sociálně demokratické) a nesprávné řešení rolnické otázky. Nepochopení úlohy rolnictva jako spojence dělnické třídy a skutečnost, že půda nebyla rozdělena mezi ty rolníky, kteří po ní po celá staletí toužili, způsobily, že se většina z nich nepostavila na stranu dělnické třídy. Tyto nedostatky způsobily Maďarské sovětské republice značné škody a mnohé potíže. Nebyly však nenapravitelné a mohly být vlastními silami a pomocí Sovětského Ruska, bolševické strany i rad a pokynů V. I. Lenina, postupně odstraněny.“*⁹⁴ Není bez zajímavosti, že v textové části se vždy dopodrobna rozebírají ztráty na straně dělníků a revolucionářů. Oběti na druhé straně, a to i v případě bojů Rudé armády, nejsou v textu uváděny!

Pro konkrétní představu a **srovnání rétoriky Historického atlasu revolučního hnutí s dobovými vědeckými články** k nejnovějším dějinám lze uvést alespoň několik vybraných pasáží z článku *K otázkám strategie a taktiky KSČ v národně osvobozené boji proti fašistickým okupantům* Františka Janáčka otištěného v době vydání atlasu v *Československém časopisu historickém* (1956), kde se objevují nápadně podobné nebo shodné výrazy a slovní obraty.⁹⁵ Např.: *„V období mnichovské katastrofy vládnoucí třídy buržoasního Československa definitivně odhodily přes palubu prapor národní nezávislosti, prapor demokratických svobod. Tím přispěly rozhodným způsobem k svému odhalení v očích lidových mas. Komunisté pozvedli zhanobený prapor demokracie a republiky a začali kolem něho shromažďovat všechny čestné občany země“* (s. 52); *„[Československý lid] byl oklamán západními imperialisty, kteří se domnívali, že obětováním Československa docílí toho, aby německá fašistická agrese byla obrácena na východ. Byl oklamán vládnoucími kruhy své země, které hanebně kapitulovaly. V tomto období jsou kořeny ideologie kapitulantství, pasivity a vyčkávání, které později silně brzdily rozvíjení národně osvoboze-*

⁹⁴ Text k mapě č. 9. *Maďarská sovětská republika (21. III. – 1. VIII. 1919)*, s. 12.

⁹⁵ František JANÁČEK, *K otázkám strategie a taktiky KSČ v národně osvobozené boji proti fašistickým okupantům*, ČsČH 4, 1956, č. 1, s. 51–85, citáty s. 52–53, 56–57.

neckého boje“ (s. 52–53); „KSC vřenovala v prvním období národně osvobozenec-kého boje ohromné úsilí odhalení zrádných protisovětských plánů londýnské vlády a jejích nohsledů, pravicových socialistů, kteří chtěli spojit budoucnost republiky bezvýhradně s válkou západních imperialistů“ (s. 56); „Důsledným odhalováním proti-sovětské kampaně, vedené především stoupenci Benešovými, paralysovala strana pokusy spojit osud Československa s osudem kapitalistického Západu a vedla lid k tomu, že si sám musí vybojovat svobodu a že mu v tom může pomoci jediný věrný a osvěd-čený spojenec – sovětský stát“ (s. 56–57).

Soudobé využití a recepce Historického atlasu revolučního hnutí

Vydáním Historického atlasu revolučního hnutí získala komunistická strana v Československu zásadní a velice názorný prostředek pro výuku nejnovějších dějin. Kartografické vyjádření umožnilo „vizualizaci“ dějin revolučního hnutí – nyní bylo možné jednoduše sledovat rozsah stávek a demonstrací, šíření revolucí, bojů atd. Dle úvodního slova byl atlas určen široké veřejnosti: „Redakční kruh usiloval tak poskytnout naší široké veřejnosti studijní materiál v názorné formě map a tím ulehčit studium uvedených částí historie.“⁹⁶ Vzhledem k relativně úzkému zaměření a celkové profilaci díla se ale dá předpokládat, že byl využíván především pro vyšší úroveň politického vzdělávání. Tuto informaci ostatně potvrzuje také článek Ludvíka Muchy z roku 1961, tj. pět let po vydání atlasu a dva roky od vydání *Dodatků*, ve kterém je uvedeno, že „celý mapový soubor slouží hlavně jako názorná pomůcka při různých formách politického školení“.⁹⁷ Dle informací od pamětníků se však dá doložit rovněž používání atlasu na (minimálně) některých středních školách, a to přímo během hodin výuky dějepisu.⁹⁸ To potvrzují také přídeští některých studovaných exemplářů, kde byla nalezena razítka středních i základních škol, v jejichž majetku atlasy byly. Atlas byl pravděpodobně alespoň po určitou dobu využíván také ve vysokoškolském prostředí k přípravě budoucích učitelů dějepisu.⁹⁹

Dílo od začátku nebylo koncipováno jako „atlas do každé domácnosti“, o čemž svědčí i fakt, že jediné vydání čítalo (pouhých) 30 000 výtisků, *Dodatky* z roku 1959 pak dokonce vyšly pouze ve čtvrtinovém nákladu, tj. 7500 výtisků. Nabízí se srov-

⁹⁶ Úvodní slovo, nepag..

⁹⁷ L. MUCHA, České historické atlasy (jako pozn. 5), s. 244 (zde jsou i základní informace o atlasu).

⁹⁸ Za tuto informaci děkuji RNDr. Josefu Herinkovi z Národního ústavu pro vzdělávání.

⁹⁹ Za tuto informaci rovněž velice děkuji RNDr. Josefu Herinkovi. Jedná se však opět o údaj založený pouze na vzpomínkách pamětníka a není zatím nijak přesněji doložen.

nání se soudobou historickokartografickou atlasovou produkcí, především s opakovaně vydávanými a hojně rozšířenými atlasy pro školní výuku – *Školním atlasem československých dějin* (1. vyd. sice „jen“ 40 210 výtisků, ale již ve 2. vyd. 250 000 výtisků, v posledním 16. vyd. celkem 900 000 výtisků)¹⁰⁰ a *Školním atlasem světových dějin* (1. vyd. 25 210 výtisků, 2. vyd. 250 280 výtisků, v posledním 14. vyd. celkem 808 000 výtisků),¹⁰¹ jejichž zastoupení v domácích knihovnách je dodnes relativně hojné. To se rozhodně nedá tvrdit o *Historickém atlasu revolučního hnutí*, jehož exempláře se nacházejí v dnešní době zpravidla jen ve větších knihovnách, výskyt *Dodatku* z roku 1959 je pak logicky ještě nižší.¹⁰² Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že vědecká atlasová díla 60. let vycházela ještě v nižších nákladech – *Československý vojenský atlas* (1965)¹⁰³ měl náklad 15 000 výtisků a *Atlas československých dějin* (1965)¹⁰⁴ vyšel pouze v 8280 výtiscích.

Z hlediska přijetí atlasu odbornou veřejností je velice zajímavý fakt, že ve stěžejním soudobém historickém periodiku – *Československém časopisu historickém* – **nevyšla až do počátku 60. let žádná, byť kratičká recenze nebo zpráva.**¹⁰⁵ Tato skutečnost je o to více zarážející, že v tomto období se v každém čísle ČsČH pravidelně objevovaly desítky až stovky recenzí a zpráv o soudobé historické literatuře. Navíc jeden z hlavních redaktorů atlasu, Koloman Gajan, byl v této době rovněž redaktorem tohoto periodika. Je otázkou, proč nebyl atlas v časopise žádným způsobem reflektován – zda měli členové vědecké obce obavy z hodnocení takto

¹⁰⁰ Školní atlas československých dějin, red. Jan Musílek, Praha 1959 a následující vydání.

¹⁰¹ Školní atlas světových dějin, red. Jan Musílek, Praha 1962 a následující vydání.

¹⁰² Informace o existujících exemplářích byly získány ze Souborného katalogu ČR: **Historický atlas revolučního hnutí (1956)**: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna NK ČR, Moravská zemská knihovna, Vědecká knihovna v Olomouci, knihovna Historického ústavu AV ČR v Praze a jeho pobočka v Brně, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, Masarykův ústav a archiv AV ČR v Praze, Ústav mezinárodních vztahů v Praze, Akademická knihovna JU v Českých Budějovicích, Knihovna geografie na PřF UK v Praze, knihovna Slezského zemského muzea v Opavě, Muzeum Podkrkonoší v Trutnově a Muzeum města Ústí nad Labem. **Dodatky (1959)**: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna NK ČR, Moravská zemská knihovna, knihovna Historického ústavu AV ČR v Praze, Ústav mezinárodních vztahů v Praze, Knihovna geografie na PřF UK v Praze, Národní pedagogické muzeum a knihovna Jana Ámose Komenského v Praze, Muzeum města Ústí nad Labem a Regionální muzeum v Kolíně.

¹⁰³ Československý vojenský atlas, Praha 1965; Československý vojenský atlas. Seznam názvů, Praha 1966.

¹⁰⁴ Atlas československých dějin, red. Jaroslav Purš, Praha 1965.

¹⁰⁵ Bez úspěchu byly prohledány všechny ročníky Československého časopisu historického z let 1956–1960.

tendenčního díla a případných postihů za negativní kritiku nebo byly důvody k jeho „opomenutí“ ještě jiného druhu. Je známo, že v době vydání atlasu měl Ústav dějin KSČ ambice zasahovat do publikačních aktivit ČsČH v oblasti nejnovějších dějin – jsou dochovány doklady o konkrétních „kauzách“ z roku 1954, kdy se pracovníci Ústavu dějin KSČ ostře ohradili proti připravovaným recenzím na sborníky dokumentů *Založení Komunistické strany Československa* a *Za chléb, práci, půdu a svobodu*, které se kriticky vyjadřovaly k ediční praxi tohoto ústavu při vydávání historických dokumentů. Stávalo se rovněž, že některé recenze určené pro ČsČH byly předními funkcionáři ústavu z pozice členů redakční rady přepisovány.¹⁰⁶ S ohledem na výše řečené je symptomatické, že článek Ludvíka Muchy z roku 1961 o historických atlasech přináší jen základní a velice stručné popisné informace o tomto díle a nepokouší se o žádné zhodnocení.¹⁰⁷

Dobový ohlas byl dosud nalezen pouze v Rudém právu ze dne 13. května 1956. V rozšířeném vydání novin u příležitosti 35. výročí založení komunistické strany bylo vydání atlasu, který „u nás nemá obdoby a jež ve svém celkovém uspořádání nenajdeme ani jinde na světě“, věnováno poměrně značné místo s velkým nadpisem „*Vzácné dílo (K vydání Historického atlasu revolučního hnutí)*“. Text, který nešetří nadšením, se zaměřuje převážně na představení obsahu atlasu, vyzdvihnuty jsou tematicky nové mapy (např. Maďarská republika rad z roku 1919, občanská válka ve Španělsku 1936–1939 s vyznačením bojové cesty československých dobrovolníků apod.), zmíněny jsou i některé mapové znaky znázorňující revoluční události. Dílo, které umožňuje poznání „*nezvratitelných faktů z dějin dělnického hnutí*“, je hodnoceno jako velice přínosné.¹⁰⁸

Alespoň náznak kritické zpětné vazby z doby blízké vydání poněkud paradoxně nabízí pouze úvod k dodatkovému dílu z roku 1959. V něm autoři velice stručně poukazují na nedostatky původního díla a zároveň nastiňují i jistou reflexi od uživatelů: „*Autorský kolektiv si byl vědom toho, že Historický atlas revolučního hnutí, jako každá nová věc, nebyl naprosto bez chyb. Děkuje proto všem čtenářům za zasláné připomínky a snažil se je respektovat při zpracovávání doplňkových map. Připomínky se většinou týkaly malé přehlednosti některých map, na nichž bylo znázorněno příliš mnoho historických problémů, jevů a faktů, nebo byly rozměrově malé,*

¹⁰⁶ V. SOMMER, Angažované dějepisectví (jako pozn. 18), s. 149–151.

¹⁰⁷ L. MUCHA, České historické atlasy (jako pozn. 5), s. 244.

¹⁰⁸ „*Je to cenný a potřebný dar našim pracujícím. Budeme se k němu znovu a znovu vracet pro poučení, pro posilu i příklad, které revoluční minulost odkázala dnešku.*“ (Rudé právo. Ústřední orgán komunistické strany Československa, Neděle 13. května 1956, roč. 36, č. 133, s. 2; <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1956/5/13/2.png>). Autor recenze je uveden iniciálami „(jb)“.

čímž bylo ztíženo jejich studium. Autorský kolektiv bral při zpracování doplňkových map tyto připomínky v úvahu a předkládá nyní veřejnosti nové historické mapy, již lépe promyšlené a technicky lépe zpracované.“¹⁰⁹ Nelze nicméně přehlédnout, že se veškeré vyjmenované výtky týkají pouze formálních nedostatků map, nikoliv ideologizovaného obsahu a upozornění na ně tudíž nebylo nikterak ohrožující.

Pohled na „citační index“ *Historického atlasu revolučního hnutí* není v naznačeném kontextu příliš překvapivý – v klíčových dílech domácí historiografie 50. a 60. let pochopitelně citován je, ovšem jeho pozice je spíše marginální. Například v syntetickém *Přehledu československých dějin* (tzv. Maketě), který vycházel v letech 1958–1960, je zmíněn ve 3. dílu (období 1918–1945) v seznamu literatury k dělnickému a národně osvobozeneckému hnutí.¹¹⁰ Zajímavější je pak sledovat citovanost atlasu ve dvou nejvýznamnějších vědeckých historickokartografických atlasových počinech 60. let 20. století. *Československý vojenský atlas* ho uvádí mezi prameny a literaturou použitými při tvorbě vojenskohistorické části. Tento velice různorodý seznam však není nijak blíže specifikován nebo tematicky rozdělen.¹¹¹ Stěžejní dílo československé historické atlasové kartografie, *Atlas československých dějin*, zmiňuje v úvodu díla společnou literaturu platnou pro celé dílo, ve které je v sekci „Atlasy historické i geografické“ vyjmenováno mnoho starších českých dějepisných atlasů, *Historický atlas revolučního hnutí* mezi nimi však není. Dále je uváděna použitá literatura a prameny ke každému tematickému celku. V celém atlasu se odkaz na něj nachází pouze jednou, a to jako literatura k mapě č. 20b *Revoluce v Evropě v letech 1848–1849*, přestože by se jeho využití dalo předpokládat i u dalších témat, minimálně např. u č. 25. *Dělnické hnutí v letech 1848 až 1918*¹¹² nebo č. 33. *Dělnické a rolnické hnutí v letech 1918 až 1938*, případně k událostem po r. 1945. Tento fakt poukazuje na vývoj, jakým československá historiografie během krátkého období prošla. Historický atlas revolučního hnutí jako produkt stranického dějepisectví vrcholného stalinismu již svým silně propagandistickým pojetím nemohl vyhovovat akademickému dílu z období reformní historiografie, která kladla důraz na „zvědeckost“ a objektivizaci historické vědy a vymanění se ze strnulých ideologických pout předchozího období. V tom je možno hledat také důvod, proč již *Dodatky* z roku 1959 vyšly pouze ve čtvrtinovém nákladu. Dílo možná již v době jejich vydání, tedy

¹⁰⁹ Úvodní slovo, nepag.

¹¹⁰ Přehled československých dějin III. 1918–1945, Praha 1960, s. 621.

¹¹¹ Dodatky z roku 1959 nejsou v seznamu zmíněny.

¹¹² O zcela jiném pojetí a přístupu k chápání dějin oproti velice radikálnímu a nekompromisnímu *Historickému atlasu revolučního hnutí* svědčí např. doprovodný text k mapě č. 25g. *Vývoj dělnických stávek v letech 1848 až 1918*, který mj. obsahuje výrok, že „Střelba do lidu byla podmíněna také jinými důvody než sociálními ...“.

tři roky po XX. sjezdu KSSS, přestávalo postupně vyhovovat nejnovějším historio-
grafickým (resp. politickým) trendům. I napříště je ovšem ideologické pozadí v atla-
sových dílech pochopitelně patrné, v míře poplatné době vydání (platí to i pro „raně
reformní“ *Atlas československých dějin*).

Komparativní pohled. Přestože je *Historický atlas revolučního hnutí* v mnoha
ohledech nesrovnatelný s ostatní československou historickokartografickou atlasovou
produkcí, jeví se minimálně jako podnětné srovnat ho se zpracováním některých
vybraných obdobných témat v *Atlasu československých dějin* z roku 1965 a sledovat,
jakým způsobem se u těchto dvou atlasů vzniklých v různých vývojových etapách
československé historiografie liší jejich pojetí i historická reflexe. Mapa č. 33c. *Boje
pracujících v letech 1921 až 1929* znázorňuje obdobně jako mapa v *Historickém
atlasu revolučního hnutí* (č. 75. *KSČ v čele bojů pracujících v letech 1921–1929*)
stávky a demonstrace v Československu v delším časovém úseku. Za pozornost stojí
již celkem výrazný rozdíl v samotném názvu mapy, který v *Historickém atlasu re-
volučního hnutí* zdůrazňuje roli KSČ jako organizátora těchto bojů. I přístup se však
značně liší – oblast republiky je v mapě v *Atlasu československých dějin* rozdělena
podle soudobých správních celků (politické okresy), jejichž celá plocha je vybarvena
dle průměrného počtu prostávkovaných dnů v roce na základě barevné škály uve-
dené v legendě.¹¹³ Je tedy na první pohled patrné, ve kterých okresech se nestávkovo-
valo vůbec nebo jen velmi málo a v kterých naopak byla stávková situace kritičtější.
Pomocí koláčových grafů různé velikosti umístěných přímo v mapě je na první po-
hled jasně ukázána rozsáhlost stávkové situace v určité oblasti (2 mm² plochy terče
značí jednu stávku), rovněž jsou barevně rozlišena jednotlivá průmyslová odvětví,
v kterých stávkující pracovali, a v jaké míře se na stávce podíleli. Ke každému terči
je navíc uveden přesný počet stávkujících. Mapovými znaky jsou odlišeny význam-
nější demonstrace v letech 1921–1923, 1924–1926 a 1927–1929. Speciální mapová
značka se zkříženými puškami s konkrétním datem označuje místo střelby do lidu.
V doprovodném textu k mapě je navíc jasně deklarováno, jaké údaje byly pro vy-
tvoření mapy použity, a jaká jsou jejich úskalí.¹¹⁴ Již zmíněná mapa v *Historickém*

¹¹³ Legenda platná i pro některé ostatní mapy na listu, včetně mapy 33c., přináležejí k mapě
33f. *Boje pracujících v době velké hospodářské krize v letech 1930 až 1933*. Mezníky pro roz-
lišení míry prostávkovaných dnů jsou následující: do 100 dnů, od 101 do 1 000 dnů, od 1 001 do
10 000 dnů, od 10 001 do 100 000 dnů a nad 100 000 dnů.

¹¹⁴ „Stávkové boje znázorněné v mapě zahrnují léta 1925–1929 (podle Zpráv Státního úřadu
statistického). Do r. 1925 nebyly stávky v těchto Zprávách uváděny jednotlivě, ale vždy hromadně
za celé odvětví, bez uvedení místa stávek. Pro nesrovnatelnost údajů nebylo možno stávkové boje
za léta 1921 až 1924 v mapě zachytit. Počet stávek je znázorněn diagramem 33d, a to i se stávkami,
které proběhly na území Podkarpatské Rusi (dnešní Zakarpatské oblasti USSR), a jež nebylo možno
vyčlenit“, doprovodný text k mapě 33c., nepag..

atlase revolučního hnutí uvádí pro jednotlivé oblasti pouze data stávek a pracovní odvětví stávkujících. Není tedy vůbec reflektován rozsah stávky ani počet zapojených dělníků. U dat (ve většině případů je uveden konkrétní den v měsíci a rok) zabírajících v mapě poměrně hodně prostoru je v některých případech velmi obtížné stanovit, ke kterému konkrétnímu místu náleží. Mapovými značkami jsou rozlišeny všeobecné a generální stávky, demonstrace a střelba do stávkujících. Navíc je pomocí šipek znázorněna cesta a pobyt Klementa Gottwalda.

Mapa č. 38c. *Osvobození Československa v letech 1944 až 1945* je obdobou již výše podrobněji popsané mapy z *Historického atlasu revolučního hnutí* č. 88. *Osvobození ČSR hrdinnou Sovětskou armádou*. Opět je zajímavé povšimnout si významově velmi podstatné změny v názvu. Pojetí tématu se v novější mapě, stejně jako u předchozích porovnávaných map, výrazně odlišuje – demarkační linie rozlišuje oblasti osvobozené americkou i Rudou armádou, v obou případech jsou zřetelně a bez rozdílu zakresleny směry jejich útoku, místa hlavních bojů, data osvobození, pohyby fronty apod. Barevně jsou odlišeny jednotlivé typy i národnostní příslušnost vojsk a jejich názvy. Pozornost je navíc věnována i protinacistickým vystoupením a povstáním na začátku května 1945 a revolučním protinacistickým akcím v českém pohraničí. K mapě není žádný doprovodný text a rovněž výrazy v mapové legendě na rozdíl od atlasu z roku 1956 nejsou ideologicky zabarvené.

Je na první pohled patrné, že rozdíly v obou atlasech jsou propastné a rozhodně nejsou způsobeny jen samozřejmým vývojem kartografie a posunem v historickém poznání. Témata v novějším z obou atlasů jsou uchopena kvalifikovaně, exaktně a bez nápadnějších emocí, na případné problémy spojené s vytvářením i konečným pochopením mapy je často poukazováno v doprovodném textu, který se i stylisticky od staršího atlasu zcela zásadně odlišuje. To vše má za následek, že *Atlas československých dějin* může i dnes, na rozdíl od *Historického atlasu revolučního hnutí*, sloužit badatelům jako kvalitní pomůcka.

Závěr

Podobně jako u jiných dějepisných atlasů, které vznikaly napříč nejrozličnějšími totalitními režimy, i *Historický atlas revolučního hnutí* vykazuje výrazné znaky politické propagandy. Z hlediska obsahu se jedná především o celkové tematické zaměření díla (revoluční hnutí, dějiny komunismu, dále např. hospodářský vývoj, sociální otázka, kolonialismus apod.) a akcentaci zásadní role Sovětského svazu a komunistické strany. Rovněž časově je atlas zaměřen převážně na dějiny 20. století, přestože část map se věnuje i staršímu období. Geografické vymezení oblastí zájmu je zřejmé už ze samotného členění díla – tj. země spjaté s vývojem dělnického hnutí, Rusko a Sovětský svaz, Československo a koloniální a závislé oblasti.

V kartografickém znázornění jsou patrné prakticky všechny základní prvky a metody, které slouží pro využití map k ideologickým účelům. Např. názvy mnoha map zdůrazňují hlavní (a pozitivní) roli komunistické strany v mnoha událostech a naopak negativní roli kapitalistických států. Velice důležité a působivé je rovněž použití kontrastních barev a především vědomé využívání psychologického účinku některých z nich (např. bílá, červená, černá). V mapách je využíváno velké množství mapových znaků pro události spojené s revolučním hnutím (stávky, povstání, demonstrace, střelba do lidu, vznik komunistických stran apod.). Cílem bylo představit sledované jevy co nejpůsobivěji a v ideologicky nejpriznivějším možném světle – dosaženo jej bylo pomocí výběru vhodného časového intervalu a území, ať už se jedná např. o množství protestních akcí proti předchozímu státnímu zřízení nebo naopak o hospodářský vzestup zřízení stávajícího. Mapy i text jsou doplněny množstvím tabulek a grafů, které umocňují výsledný dojem – vhodně zvolené údaje podtrhují např. hospodářský nebo sociální vzestup země, případně v „hrůzných“ číslech představují bídu a problémy jiných států nebo předchozího státního zřízení (v tomto případě období první republiky).

Textová část je výrazně ovlivněna dobovou rétorikou. Rysy typické pro politickou propagandu jsou patrné především v ostré kritice jiných typů státního zřízení a režimů a podtržení jejich největších slabin, záměrném zamlžování nebo překrucování historických událostí, vyzdvihování komunistického zřízení a všech jeho kladů a zdůrazňování potenciálních hrozeb ze strany nepřítele a nutnosti proti němu aktivně vystupovat. Problémy a nedostatky režimu jsou buď bagatelizovány nebo nejsou vůbec zmiňovány. Případné porážky a neúspěchy jsou často sváděny na *neprátelské* a *zrádné síly* uvnitř státu (např. trockisté v Rusku, sociální demokraté a Židé v Německu apod.).

Cílem předkládané studie bylo upozornit na **téma politické propagandy v kartografických a historickokartografických dokumentech**, v českém prostředí dosud převážně opomíjené, a otevřít k němu případnou diskuzi. Nastíněné téma je i v evropském kontextu stále relativně nové a je třeba si uvědomit, že i česká a československá produkce oplývá velice zajímavým materiálem vhodným k dalšímu výzkumu a analýzám. Je jasně patrné, že pro všechny typy historickokartografických propagandistických atlasových děl (atlasy z období nacismu, komunismu, antikomunistické i další) byly a jsou v zásadě používány stále stejné nebo velice podobné metody, přestože se v některých rysech od sebe odlišují (například v důrazu na určitá témata nebo způsobu zasazení sledované problematiky do širšího historického kontextu).

Historický atlas revolučního hnutí jako československý zástupce tohoto typu atlasového díla je svým zaměřením, směřováním i nepokrytě proklamovanou komunistickou propagandou zcela poplatný době, ve které vznikl, tj. období 50. let, které byly bezpochyby nejtvrdějším desetiletím v celé čtyřicetileté éře komunistického Československa. Málokterý historický atlas z české (československé) produkce by bylo

možné i bez znalosti údajů o vydání a autorech tak dobře časově zařadit jako právě toto dílo, které je jako bezvýhradná apoteóza celého dějinného procesu „revolučního hnutí“ přímo prodchnuto společenským ovzduším doby, ve které vzniklo.

Jak tedy k tomuto atlasu v dnešní době přistupovat? Pocity při jeho prohlížení jsou nutně ambivalentní – na jednu stranu je odstrašujícím příkladem nekritického a tendenčního díla, které lze z pohledu současné historiografie jen těžko nazývat historickým, na druhou stranu mu nelze upřít velmi dobrou kvalitu kartografického zpracování a v tomto smyslu výrazný posun v československé historické kartografii. Současně nemůže být nejmenších pochyb o tom, že *Historický atlas revolučního hnutí* si zaslouží pozornost jako velice zajímavý dokument a pramen k poznání politické a společenské atmosféry první dekády komunistického režimu v Československu a její soudobé historické reflexe, navíc vypovídá o způsobech a nástrojích politické propagandy, které jsou obecně platné a uplatnitelné napříč všemi režimy.

Jitka Močíčková

Historical Atlas of the Revolutionary Movement – historical cartographic works as tools of political propaganda in 1950s Czechoslovakia

Political propaganda and its tools are currently very topical. Although the objectives and methods used for influencing the opinion of a wide circle of people often change, they are still very similar and still highly effective. Cartography plays a vital role in propaganda. Cartographic documents have often been used in various types of dictatorships and totalitarian regimes as a tool for consolidating power. One important type of cartographic work as propaganda is the historical atlas, which comes into contact with a wide section of society thanks to its use (these are often atlases intended for use in schools), and as such these types of work can have a long-term impact on the formation of the ideological world and values of their users.

Although many works of propaganda in text form of Czech and international provenance are well-known by the public and also reflected upon in academic literature, until now less attention has been paid to cartographic and historical cartographic works with ideological focus. In the Czech context, this issue remains secondary to subjects of greater interest to specialists. The study thus aims to introduce readers to the issue of historical atlases as propaganda, present the most important historical periods in which such works were produced to a greater extent (mainly in Nazi Germany and states with communist regimes), and in particular give an analysis and evaluation of the most important work of this type of Czechoslovak origin – *Historický atlas revolučního hnutí* / *The Historical Atlas of the Revolutionary Movement* (Prague, 1956 and 1959) – to describe the general and specific properties of historical atlases as propaganda. Also looked at are

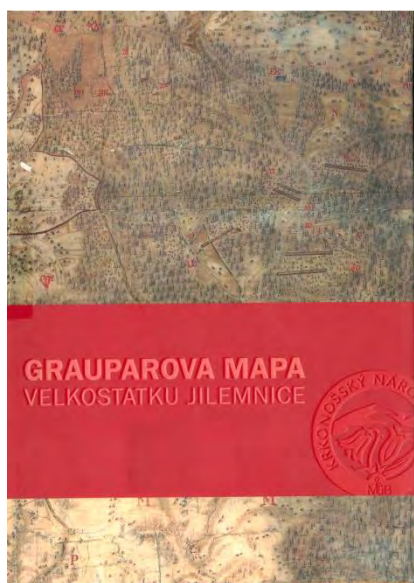
the sources it was inspired by, contemporary reception of the work and its use in later academic literature.

This work demonstrates all the essential features typical for communist historical atlases from the perspective of both topic and time focus (revolutionary movements, the history of communism, economic and social issues, emphasis on the key role of the Soviet Union and communist parties, more extensive focus on the history of the 20th century, etc.). The accompanying text to the maps is also very significantly affected by the rhetoric of the time.

The Historical Atlas of the Revolutionary Movement is undoubtedly a fascinating source for finding out about the political and social atmosphere of the first decade of the communist regime in Czechoslovakia and its contemporary historical reflections, and furthermore tells us of the methods and tools of political propaganda which are generally applied and applicable across all regimes.

RECENZE A ZPRÁVY

Aleš VALENTA, Grauparova mapa velkostatku Jilemnice. Doba a okolnosti vzniku, otázka autorství, analýza obsahu, Vrchlabí, Správa KRNAP 2016, 176 s. ISBN 978-807335-023-7.

V současné době paměťové instituce mohutně digitalizují své kartografické poklady a i přesto (nebo právě proto?) se podařilo z iniciativy Krkonošského muzea Správy KRNAP ve Vrchlabí vydat monografii o významné staré mapě zachycující část našeho nejvyššího pohoří – tzv. Grauparově mapě jilemnického panství. S potěšením lze konstatovat, že i přes rozvoj mnoha virtuálních knihoven, v kterých si můžeme již desetitisíce map prohlížet i s jejich odborným popisem, se podařilo vydat moderní „analogovou“ monografii se standardním historickým základem a zevrubnou analýzou prezentovaného pramene. Více než 100 stran je věnováno tzv. Grauparově mapě jilemnického panství, majorátu Branná a statku Žďár, která vznikla na popud Arnošta

Harracha po roce 1757 a kromě bohatého kartografického obsahu zahrnuje rozsáhlou legendu v kartuších a umělecky cenná parerga. Ohromující je již samotný rozměr mapy, který činí 199,5 × 355 cm. Od 60. let minulého století je mapa uložena ve Státním oblastním archivu v Zámrsku ve fondu Ústřední správa Harrachů. Celý výklad o mapě je navíc doplněn mnoha dnes již historickými snímky mapy ze 60. let minulého století společně se skeny současnými vyhotovenými ve Výzkumném ústavu geodetickém, topografickém a kartografickém ve Zdíbech. Spojení ryze analytické historické práce, založené na studiu archivních pramenů společně s moderním digitalizátem, který byl využit jak na obálku knihy, tak na podrobný popis jednotlivých částí mapy rozdělených do sekcí, činí z knihy vskutku publikaci, která nebude zřejmě nikdy překonána a bude tak dlouhou dobu sloužit zájemcům o tuto mapu.

Kniha je dílem historika Aleše Valenty, někdejšího pedagoga na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové a archiváře Státního oblastního archivu v Zámrsku. Úvodní slovo věnovala ředitelka Krkonošského muzea ve Vrchlabí Blanka Zázvorková, která zasadila Grauparovu mapu do souvislostí souboru starých map Krkonoš a odůvodnila užití černobílých snímků mapy z objektivu fotografa Zdenko Feyfara, které jsou v knize hojně zastoupeny. Feyfarovy snímky často pomohly autorovi knihy k přečtení rozsáhlé legendy, neboť z digitalizátu a samotného originálu

již není mapa v celé své ploše čitelná (patrně z důvodu nevhodného restaurátorského zásahu v 60. letech minulého století ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, kde je mapa dodnes uložena). Části, která je věnována podrobnému rozboru mapy a jejímu autorovi, předcházejí kapitoly obecnější – zaměřené k dobovým reáliím, ekonomické situaci v Čechách a na panství Jilemnice. Ostatně finanční záležitosti jednotlivých panství a hospodaření šlechty se stávaly častým tématem autora monografie ještě v nedávné době. Ten se nadále věnuje hospodaření v lesích, které bylo důležitým zdrojem příjmů hrabat Harrachů a Grauparova mapa tyto lesní porosty velmi podrobně zachycuje. Parerga použitá na mapě si vyžádala i kapitolu o zemědělství, průmyslu a řemeslech na Jilemnicku, zachyceno je typické budní hospodářství, textilní manufaktury a sklárny, nebo plavení dřeva z hor do vnitrozemí.

Úvodem k části o samotné mapě a jejím autorovi je kapitola věnující se kartografii v 18. století, kde se autor zabývá obecně zemskými měřiči a dalšími tvůrci map na panstvích, dále je blíže reflektována mapa horské části panství Jilemnice z roku 1743 od zemského měřiče Jana Josefa Manna, která je po boku Grauparovy mapy uložena v témže archivu. Značná pozornost je věnována Janu Antonínu Grauparovi, autorovi analyzované mapy, vrchnostenskému úředníkovi harrachovských statků, jenž zastával několik úřednických míst v jejich službách. Ačkoliv se nepodařilo Valentovi zjistit jeho základní biografické údaje, dokázal na základě pramenů uložených ve fondu Velkostatek Jilemnice shrnout jeho profesní kariéru patrimoniálního úředníka a díky tomu také definitivně potvrdit Grauparovo autorství mapy. Graupar se vedle své úřednické práce věnoval také kartografii a vyměřování pozemků, proto se mimo jiné podílel na vyměřování pozemků pro později zvaný Josefský katastr, stal se tak zástupcem vrchnosti a dohlázečkou nad vyměřovacími pracemi. Grauparovy další aktivity jsou doloženy několika dochovanými mapami, které nejsou signovány, ale podle teorie Aleše Valenty by se mělo jednat o mapy z pera správce Graupara. Čtyři mapy se nacházejí v témže fondu jako velká mapa jilemnického panství a jedna je uložena v jilemnickém muzeu. Výklad o kartografickém působení Graupara na Jilemnicku je také doplněn fotografií zachycující mapu *in situ*, na místě svého původního uložení – na schodišti jilemnického zámku.

Třetí kapitola se zabývá charakteristikou mapy, kde se autor snaží zhodnotit její současný fyzický stav, především však zkoumá její vnitřní znaky a zabývá se přesností zobrazení terénu a přírodních útvarů. Mapa je bohatá na nejrozličnější vyobrazení, tedy mapová parerga, která jsou také v textu reflektována. Samostatná část je věnovaná vedutám, pro které byla vytvořena shrnující přehledová tabulka (název lokality na mapě, název česky či polsky, poloha a její popis). Až poté se věnuje autor parergům. Zde je nutno uvést, že mezi parerga řadíme také veduty, ty tedy měly být zahrnuty do kapitoly „Parerga“. U parerg se autor omezil na jejich popis, byť uvádí, že jsou dílem školeného malíře, bohužel zde není jejich umělecké stránce věnována žádná pozornost.

Ve čtvrté kapitole je jak ediční prací, tak přetištěnými skeny zpřístupněna rozsáhlá legenda v úvodu doplněná ediční poznámkou. Editor zde použil při přepisu textů transliteraci, což vzhledem k množství toponym v textu obsažených bylo logickým krokem. Laičtí zájemci o text ocení překlad této legendy. Pátá, poslední, kapitola zpřístupňuje mapový obsah rozdělený na dvanáct sekcí, kde je zrcadlově vysvětlen systém značek, liter a symbolů tak, že na pravé straně nalezne čtenář přetištěný sken části mapy a na levé straně schematické znázornění téhož s osvětlením obsahu. Nakonec autor připojil edici a překlad pěti dokumentů, které charakterizují rozsah činnosti Jana Antonína Graupara ve vrchnostenském úřadě hrabat Harrachů. Monografie je opatřena standardním poznámkovým aparátem, soupisem pramenů, literatury a vyobrazení.

Aleši Valentovi se vskutku povedlo zpřístupnit unikátní pramen uložený ve Státním oblastním archivu v Zámrsku formou, která dosud nemá v české historiografii srovnání. Dosud se jednalo o zpřístupnění jednotlivých map články či statěmi v periodících, až do této doby nebyla jedné přehledové mapě panství věnována celá monografie. Ocenit lze výpravnost knihy, která je tištěna na kvalitním papíře a mohla tak vzniknout díky podpoře grantu z Islandu, Lichtenštejnska a Norska a také za přispění Ministerstva životního prostředí ČR. Proto se jedná o neprodejnou publikaci, které je volně k dispozici na internetu. Ocenit lze také čtivost textu, který není zatížen přílišnou odbornou terminologií (pokud ano, je vysvětlena), což umožňuje zpřístupnění textu široké veřejnosti. Litovat jen lze té věci, že se autor nevypravil do Staatsarchivu do Vídně, kde je uložen rodinný archiv Harrachů, tak by dokázal vhodně doplnit informace o Grauparovi, jeho působení, jeho mapách či o okolnostech vzniku „velké“ mapy. Avšak v textu bylo naznačeno, že cesta do Vídně by již byla nad rámec předkládané publikace. I přes tento malý nedostatek se lze domnívat, že se kniha o Grauparově mapě velkostatku Jilemnice stane vzorem k obdobnému zpřístupnění dalších kartografických pokladů ukrytých v našich paměťových institucích.

Michal Severa

Michal BUREŠ, Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor, Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2015, 367 s. ISBN 978-80-261-0335-6.

Bez nadsázky monumentální dílo je monografickou verzí autorovy disertační práce, obhájené na Západočeské univerzitě v Plzni. Problematicke zaniklé kulturní krajiny Novohradských hor se archeolog Michal Bureš (Archeo Pro, o.p.s.) společně s ar-

chivářem Jan Pařezem (knihovna Strahovského kláštera) dlouhodobě věnují již řadu let.¹

Těžištěm práce jsou kapitoly 4.8. „*Základní charakteristika areálů zkoumaného území*“ (s. 41–63) a 5. „*Zaniklé vesnice a jejich areály*“ (s. 65–263). Kapitola 4.8. obsahuje stručné charakteristiky 39 zkoumaných katastrálních území a základní údaje o zaniklých obcích (český i německý název, nadmořskou výšku, dějiny obce a základní literaturu). Kapitolu doplňuje obsáhlá tabulka 1, která na s. 25–28 přehledně třídí zkoumané sídelní jednotky podle aktuální příslušnosti k okresu, správní obci a katastru a zařazuje je do kategorií: zaniklý, nefunkční, částečně funkční a plně funkční. Obsáhlejší kapitolu 5 tvoří příklady, resp. případové studie 23 zaniklých vesnic a jejich areálů. Každou studii uvádí geografické vymezení zkoumaného areálu. Další části se liší. Zpravidla studie obsahuje výsledky archeologického terénního výzkumu (dokumentace pomocí nedestruktivních metod), výsledky studia metodou orální historie, studii o lokálních komunikacích a charakteru plužiny. Kapitola je bohatě ilustrovaná kartografickými prameny, historickými i současnými leteckými snímky, historickými fotografiemi a aktuálními terénními fotografiemi vybraných objektů nebo částí zkoumaných areálů (celkem monografie obsahuje 95 fotografií, 90 mapových příloh, leteckých snímků a grafů a 24 tabulek). V kapitole 7 „*Rostliny zaniklých sídel Novohradských hor jako relikty historické kultivace*“ (s. 273–285) shrnuje zkušený archeobotanik Petr Kočár poznatky o botanických reliktech v areálech zaniklých sídel.

Monografie má dva závěrečné texty. V obsáhlejší prvním „*Závěru*“ (s. 287–296) M. Bureš shrnuje poznatky získané kombinací terénního průzkumu s dalšími prameny a dochází k závěru, že proces zániku, resp. výrazné transformace kulturní krajiny Novohradských hor po 2. světové válce byl velmi komplikovaný a odsun německého obyvatelstva byl jen jedním z jeho dílčích faktorů. V následujícím stručném „*Závěrečném pohledu z hlediska péče o archeologické dědictví*“ (s. 297) autor upozorňuje, že relikty kulturní krajiny z doby před odsunem německého obyvatelstva procházejí změnami neustále. Ovšem těm prvkům, které přetrvaly i po období

¹ Michal BUREŠ – Jan PAŘEZ, Plavení dřeva, in: Novohradské hory a novohradské podhůří, red. Vladislav Dudák, Praha 2006, s. 679–686; TÍŽ, Archeologie současnosti a zaniklá kulturní krajina Novohradských hor, Archeologie 2006, č. 2, s. 46–53; do výzkumu se zapojil i syn J. Pařez – např. Jan PAŘEZ, Industrializace Novohradských hor na příkladu zaniklého provozu železářského a sklářského areálu, Les a industrializace, red. Václav Matoušek – Tereza Blažková, Praha 2015, s. 47–58.

zvýšeného tlaku na krajinu v 70.–80. letech 20. století, akutní nebezpečí zániku již nehrozí. Přesto zdůrazňuje, že větším negativním tlakům jsou nadále vystaveny relikty v intenzivně ekonomicky nebo rekreačně využívaných prostorech.

Z metodického hlediska je hodná pozornosti také úvodní část monografie. Kromě časového a prostorového vymezení zájmu monografie, nástinu historie výzkumu a vysvětlení struktury práce se v úvodu autor věnuje i metodickým otázkám. Pozoruhodná je stručná, ovšem v souvislostech archeologického studia nejnovějších dějin u nás ojedinělá úvaha o úloze archeologie při studiu recentních období a o terminologických otázkách takto zaměřeného studia (s. 14–15). Neméně zajímavá je i kapitola 3 „*Archeologická transformace v archeologii současnosti*“ (s. 23–32). Aplikace obecných teorií o vzniku a vývoji archeologického pramene na studium recentních událostí může být zvláště pro badatele z jiných společenských disciplín přinejmenším inspirativní.

Obsáhlý, bohatě a kvalitně ilustrovaný text doplňuje ještě rozměrná mapa (formát A0), zobrazující celou zkoumanou oblast. Mapa je jediným kazem celé monografie. Je vytištěna na relativně tenkém papíru a do každého svazku jen volně vložena, což zvyšuje pravděpodobnost jejího poškození nebo ztráty. Hrubou chybou je, že na mapě není uvedeno měřítko. Na s. 317 se sice čtenář dozvídá, že se jedná o měřítko 1 : 25 000, což však čtenářský komfort nikterak významně nezvyšuje. Na mapě jsou přehledně vyznačeny všechny pojednané lokality. Bohužel však jsou uvedeny pouze zkratkami, které nejsou vysvětleny ani na mapě, ani v legendě na s. 317. Velmi cenným doplňkem monografie je naopak DVD ve vlepeném průhledném obalu z umělé hmoty. DVD obsahuje 156 příloh s leteckými a satelitními snímky a 482 historické a současné terénní fotografie.

Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni se (mimo jiné) dlouhodobě a systematicky zaměřuje na archeologický výzkum nejmladších historických období, zvláště na problematiku vývoje kulturní krajiny tzv. Sudet po odsunu německého obyvatelstva po 2. světové válce. Monografie M. Bureše s tímto badatelským trendem plně souzní. Svým rozsahem, kvalitou a metodickou propracovaností však ostatní produkci na toto téma výrazně převyšuje.

Václav Matoušek

OBSAH

STUDIE

František MUSIL

- Kolonizace Policka a Broumovska a břevnovská klášterní falza 137
The Colonisation of Police and Broumov regions and Břevnov monastery falsified documents

Petr NOVÝ

- Opidum Gablona. Příspěvek k lokalizaci zaniklého městečka z listin zbraslavského kláštera 169
Opidum Gablona. A contribution to the localising a vanished town from Zbraslav monastic documents

Martin NEUMANN

- Vývoj rybníkářstva na Slovensku a pokus o rekonstrukciu rybníčnej sústavy na červenokamenskom panstve v novoveku 181
The development of fishpond cultivation in Slovakia and attempt to reconstruct the system of fishponds at Červený Kameň Dominion in the Modern Period

Jan MUNZAR – Stanislav ONDRÁČEK

- O hrozném a velikém suchu, zadržení dešťů a odtud následujícím nedostatku vody (K 400. výročí velké přírodní katastrofy v českých zemích a ve střední Evropě) 209
About a severe and terrible drought, retention of rains and thereof following lack of water (To the 400th anniversary of a great natural disaster in the Czech Lands and in Central Europe)

Robert ŠIMŮNEK

- Jan Josef Dietzler (1694–1744). Zemský měřič, kartograf a vedutista 221
Johann Joseph Dietzler (1694–1744). Land surveyor, cartographer and veduta painter

Alena MATUŠKOVÁ – Radek VANDRA	
Zaniklé obce v Brdech. Modelová studie obce Padrt'	307
<i>Abandoned villages in Brdy. Padrt' village as a model study</i>	

Jitka MOČIČKOVÁ	
Historický atlas revolučního hnutí – historickokartografické dílo jako nástroj politické propagandy v Československu 50. let 20. století	329
<i>Historical Atlas of the Revolutionary Movement – historical cartographic works as tools of political propaganda in 1950s Czechoslovakia</i>	

RECENZE A ZPRÁVY

Aleš VALENTA, Grauparova mapa velkostatku Jilemnice. Doba a okolnosti vzniku, otázka autorství, analýza obsahu, Vrchlabí 2016	371
<i>Michal Severa</i>	

Michal BUREŠ, Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor, Plzeň 2015	373
<i>Václav Matoušek</i>	

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál recensio.net
<http://www.recensio.net/front-page>

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
 - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
 - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
 - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
 - V souladu s běžným – a pro čtenáře užitečným – zvykem zahraničním byl pro opakované citace zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkráceně podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
 - Periodika a sborníky s ustálenými zkratkami (např. ČČH, ČMM, ČSPS, HG, MHB, PHS, VVM ad.) je vhodné citovat těmito zkratkami; v případech, kdy

neexistuje ustálená a v odborné literatuře jednotně užívaná zkratka (např. HT i HusT pro *Husitský Tábor*, ad.), a přirozeně v případě časopisů méně známých (zvláště regionálních) je vhodné citovat titul časopisu/sborníku v plném znění (tj. včetně podtitulu). Analogicky i v případě cizojazyčné produkce.

- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
 - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
 - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
 - Klíčová slova (4 – 8)
- Studie nabídnuté k otištění v Historické geografii je možno zasílat na adresu redakce (r_simunek@lycos.com).

Historická geografie 42/2. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2016. – 248 s. [131–378] (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Miroslava Paulová. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Petr Čížek. Překlady resumé: EKO Překlady s.r.o. – překladatelská agentura a autoři.

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).
Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE